MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII ŞI TINERETULUI

Filosofie

Tip B

Manual pentru clasa a XII-a

Ioan N. Roşca (coordonator)
Codruța Sorina Missbach
Gabriel Ion

CORINT

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII ȘI TINERETULUI

Filosofie

Manual pentru clasa a XII-a

Ioan N. Roșca (coordonator)

Codruța Sorina Missbach

Gabriel Ion

CORINT

Manualul a fost aprobat prin O.MEdCT nr. 1262/55 din 6.06.2007, în urma evaluării calitative, și este realizat în conformitate cu programa analitică aprobată prin Ordin al ministrului educației și cercetării nr. 5959 din 22.12.2006.

Date despre autori:

IOAN N. ROȘCA (coordonator) — prof. univ. dr., decanul Facultății de Filosofie și Jurnalism, Universitatea „Spiru Haret" din București.

GABRIEL ION — profesor gradul II, Liceul „Nicolae Iorga" din București. A elaborat capitolele *Politica* (p. 44-45, 62-80), *Cunoașterea, Existența, Filosofia.*

CODRUȚA SORINA MISSBACH — profesor gradul I, Colegiul Național „Spiru Haret" din București, coautoare a Manualului de filosofie pentru clasa a XII-a (Editura Print Internațional, 2001). A elaborat capitolele *Omul, Morala, Politica* (p. 46-61) și *Anexele.*

Referenți:

Profesor gradul I **Elena Parciu**, Liceul Teoretic „Ion Neculce" din București.

Prof. univ. dr. **Mircea Dumitru**, decanul Facultății de Filosofie, Universitatea din București.

Redactor: **Lia Decei**

Tehnoredactare computerizată: **Corina Roncea**

Coperta: **Valeria Moldovan**

Editura CORINT

Difuzare:

Calea Plevnei nr. 145, sector 6, București, cod poștal 060012

Tel.: 021.319.88.22; 021.319.88.33; 0748.808.083; 0758.225.443; fax: 021.319.88.66; 021.310.15.30.

E-mail: vanzari@edituracorint.ro

Magazin virtual: www.grupulcorint.ro

Redacția și administrația:

Str. Mihai Eminescu nr. 54 A, sector 1, București

Tel./fax: 021.319.47.97; 021.319.48.20.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ROȘCA, IOAN N.

Filosofie: Tip B: manual pentru clasa a XII-a / Ioan N. Roșca (coord.), Codruța Sorina Missbach, Gabriel Ion.
– Ed. a 2-a. – București: Corint, 2008
Bibliogr.
ISBN 978-973-135-351-7

I. Missbach, Codruța Sorina
II. Ion, Gabriel

1(100)(075.35)

ISBN: 978-973-135-351-7

Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate Editurii CORINT, parte componentă a GRUPULUI EDITORIAL CORINT.

Tiparul executat la: FED PRINT S.A.

Acest manual de filosofie se adresează elevilor din clasele a XII-a, filiera teoretică, profilul umanist, specializarea filologie și științe sociale. Manualul a fost elaborat în conformitate cu programa de *tip B* pentru disciplina *filosofie,* dar poate fi utilizat și pentru clasele cărora le este alocată doar o oră pe săptămână, programa de *tip A* fiind de asemenea acoperită integral.

Manualul pe care vi-l propunem cuprinde toate cele șase teme prevăzute în programă: *Omul*, *Morala*, *Politica*, *Cunoașterea*, *Existența* și *Filosofia*. Fiecărei teme i-a fost dedicat un capitol, iar lecțiile sunt alcătuite din două pagini, asigurându-se astfel condiții optime pentru utilizarea manualului în activitățile de predare-învățare. Conform programei școlare de tip B, elementele de conținut marcate cu asterisc (*) sunt obligatorii numai pentru filiera teoretică, profil umanist, specializarea științe sociale.

Fiecare capitol are o *lecție introductivă,* în care este prezentată sintetic tema respectivă. Următoarele lecții sunt structurate astfel: • o parte în care este analizată tema și sunt prezentate ideile principale și cele mai importante contribuții; această primă parte este concepută ca un instrument necesar elevilor pentru înțelegerea temei și pentru elaborarea unor analize și eseuri specifice • unul sau mai multe texte relevante pentru tema respectivă • aplicații concepute atât pentru fixarea principalelor achiziții ale lecției, cât și pentru evaluare și autoevaluare. În plus, paginile manualului cuprind casete și fotografii care îi ajută pe elevi în formarea și dezvoltarea competențelor prevăzute în programă.

În casete veți găsi: • informații despre filosofi și curente filosofice • prezentări succinte ale conceptelor filosofice (în ordinea apariției și utilizării lor în lecții) — pe pagina din dreapta, având denumirea *Dicționar* • alte texte relevante pentru tema respectivă • aplicații pentru activități de grup.

Pentru a asigura o cât mai bună formare și dezvoltare a competențelor, fiecare capitol se încheie cu • un *plan de idei* • un set de aplicații finale • o pagină care asigură formarea unor competențe transcurriculare și interdisciplinare.

Prin textele selectate, prin comentariile care însoțesc aceste texte și prin aplicațiile propuse, autorii au urmărit atingerea următoarelor obiective: însușirea de către elevi a cunoștințelor și conceptelor fundamentale ale marilor domenii ale filosofiei; cunoașterea celor mai importante poziții din filosofia contemporană; însușirea principiilor referitoare la drepturile omului și a unor principii și norme etice; dezvoltarea competențelor specifice gândirii critice; o percepere mai aprofundată a realității, în genere, mai ales a celei sociale; formarea unui aparat conceptual care să permită o întemeiere rațională a deciziilor și a comportamentelor elevilor.

În aceeași măsură, manualul oferă condiții optime pentru promovarea următoarelor valori și atitudini: gândire critică și divergentă; disponibilitate pentru dialog și dezbatere; curiozitate și interes pentru studiul filosofiei; coerență și rigurozitate în gândire și acțiune; conștientizarea identității personale; acceptarea diversității; valorizarea pozitivă a diferențelor; solidaritate și asumarea responsabilității personale a elevilor.

Profesorii pot aborda diferențiat și creativ temele și aplicațiile propuse, în funcție de nivelul de pregătire al clasei, de interesele și preferințele elevilor, punând accentul pe considerarea acestora ca subiecți ai activității instructiv-educative.

*

În conformitate cu normele prevăzute în ultima ediție a DOOM, unii termeni specifici limbajului filosofic au fost scriși cu majusculă. Astfel, termenii „Unu”, „Multiplu”, „Idee” și „Formă” apar întotdeauna cu majusculă. Termenul „Ființă” apare în toate lecțiile, citatele și aplicațiile cu majusculă, excepție făcând doar citatele din lucrările filosofului român Constantin Noica. Unii termeni au fost scriși doar uneori cu majusculă, pentru a sublinia importanța și semnificația acestora în contextul respectiv.

Autorii

ARGUMENT

CUPRINS

1. OMUL /5
Problematica naturii umane /6
Problema filosofică a omului /6
Esența omului /8
Omul este o persoană, nu un lucru /10
Omul — ființă socială /12
Identitate și alteritate /14
Omul — ființă culturală /16
Modul de existență specific uman și destinul creator al omului /16
Împlinirea omului prin cultură, ca spirit /18
Sensul vieții /20
Recapitulare. Plan de idei /22
Evaluare /23
Interdisciplinaritate. Filosofie și ufologie /24

2. MORALA /25
Bine și rău /26
Specificul filosofiei morale /26
Ce este binele? /28
Concepții despre bine și rău /30
Teorii morale /32
Etica teleologică. Eudemonismul /32
Etica teleologică. Hedonismul și utilitarismul /34
Etica deontologică /36
Probleme de etică aplicată /38
Recapitulare. Plan de idei /40
Evaluare /41
Interdisciplinaritate. Filosofie și cinematografie /42

3. POLITICA /43
Filosofia politică /44
Libertate și responsabilitate social-politică /46
Conceptul și problema filosofică a libertății /46
Liberul arbitru /48
Problema libertății sociale /50
Libertate și autoritate /52
Egalitate și dreptate /54
Evoluția ideii de dreptate /54
Ce este dreptatea? /56
Conceptul aristotelic al dreptății /58
Dreptate formală și supremația dreptului /60
Teorii politice moderne și contemporane /62
Teoriile contractului social /62
Liberalismul individualist /64
Individualism și colectivism /66
Putere și legitimitate /68
Idealul democratic
Ce este democrația? /70
Drepturile omului
Ce sunt drepturile? /72
Asigurarea drepturilor /74
Idealul democratic. Rolul criticii în democrație /76
Recapitulare. Plan de idei /78
Evaluare /79
Interdisciplinaritate. Filosofie și literatură /80

4. CUNOAȘTEREA /81
Problema cunoașterii /82
Opinie și cunoaștere /84
Problema întemeierii cunoașterii /86
Problema întemeierii și problema surselor cunoașterii /88
Forme de cunoaștere și tipuri de adevăr /90
Cunoașterea nemijlocită și cunoașterea mijlocită /90
Analitic și Sintetic /92
Cunoașterea *a priori* și cunoașterea *a posteriori* / 94
Adevăr și eroare
Ce este adevărul? Teoria corespondenței /96
Teoria pragmatistă a adevărului /98
Teoria adevărului-coerență /99
Natura, cauzele și rolul erorii în cunoaștere /100
Cunoaștere și limbaj /102
Problema limbajului /102
Filosofia limbajului comun /104
Recapitulare. Plan de idei /106
Evaluare /107
Interdisciplinaritate. Filosofie și religie /108

5. EXISTENȚA /109
Existență și devenire /110
Problemele ontologice /110
Principiul ontologic /112
Problema ființei /114
Distincția dintre ființă și devenire în filosofia platoniciană /116
Devenirea întru ființă /118
Spațiu și timp /120
Problema timpului /120
Timpul absolut și timpul relativ /122
Spațiul și timpul sunt forme *a priori* ale sensibilității /124
Problema nemuririi /126
Determinismul /128
Determinism și indeterminism /128
Implicațiile determinismului /130
Recapitulare. Plan de idei /132
Evaluare /133
Interdisciplinaritate. Filosofie și fizică /134

6. FILOSOFIA /135
Ce este filosofia? /136
Genuri și stiluri filosofice /138
Iubirea de înțelepciune /138
Metafizica /140
Filosofie și teologie /142
Filosofia critică /144
Filosofia ca viziune subiectivă /146
Filosofia ca formă de analiză conceptuală /148
Filosofie și viață /150
Rostul și valoarea filosofiei /150
Apologia filosofiei /152
Recapitulare. Plan de idei /154
Evaluare /153
Interdisciplinaritate. Filosofie si spiritualitate/154
Anexe
Analiza conceptuală /157
Analiza de text /157
Eseul filosofic /158
Bibliografie generală /159

capitolul 1

OMUL

- Problematica naturii umane
- Sensul vieţii
- **Omul — fiinţă culturală*

Studiind acest capitol vei reuși:

- să analizezi și să compari unele puncte de vedere diferite asupra problematicii naturii umane și a sensului vieții;
- să formulezi unele judecăți și aprecieri personale referitoare la diferitele concepții cu privire la problematica naturii umane și a sensului vieții;
- să argumentezi unele poziții diferite privind raportul identitate-alteritate în definirea persoanei;
- să elaborezi un eseu liber pe teme de filosofia culturii.

Paul Gauguin (1848-1903), *De unde venim? Ce suntem? Încotro ne îndreptăm?* (detaliu)

PROBLEMATICA NATURII UMANE

Problema filosofică a omului

Fără îndoială, întrebările, constatările, reflecțiile filosofiei despre om conturează o *problemă filosofică fundamentală.* Teoriile privitoare la natura și sensul existenței umane relevă excepționala *complexitate* a acestei problematici — sunt vizate ființa și ființarea umană, relațiile individului cu semenii și, nu în ultimul rând, multiplele manifestări sociale —, dar și *dificultatea* de a o epuiza sau de a găsi răspunsuri certe.

Demersul filosofic nu procedează asemenea celui științific, prin observații și experimente, ci formulează acele întrebări prin care, identificând natura sau esența omului, dacă acestea există, să putem explica apoi posibilitățile și modalitățile comportamentului uman.

PERSPECTIVE TRADIȚIONALE

În cadrul *filosofiei tradiționale,* problema omului a fost înțeleasă în principal ca problemă a *definirii* lui. Se aprecia că o definiție ar permite identificarea unei *naturi* sau *esențe* umane, respectiv a unui set de trăsături esențiale, care îi sunt date omului și prin care este posibilă determinarea *identității ființei umane,* a omenescului din om.

În același timp, s-a încercat *diferențierea omului* de alte entități sau genuri de ființare. **Aristotel**, de pildă, considera că omul se manifestă în calitatea sa de ființă diferiă de celelalte prin limbaj și moralitate; conform esenței sale, ca *ființă socială*, în comunitate cu semenii, omul își împlinește menirea de a practica virtuțile: cumpătarea, înțelepciunea, curajul, dreptatea. Omul are nevoie de semenii săi pentru a se împlini, pentru a se desăvârși ca ființă rațională; participând prin binele propriu la binele cetății, își manifestă propria natură: *sociabilitatea.*

În epoca modernă, **René Descartes**, fondatorul raționalismului clasic, aprecia că omul trebuie definit din perspectiva dualității sale, ca trup și suflet deopotrivă (*și substanță întinsă, și substanță cugetătoare*), dar și a esenței sale, care este cugetarea. Prin principiul raționalismului clasic „gândesc, deci exist", filosoful a introdus în antropologia filosofică înțelegerea condiției singulare a omului ca *subiect cunoscător.*

În schimb, empirismul, prin **David Hume**, considera că, înainte de a fi ființă rațională, omul este o ființă sensibilă; el se manifestă ca ființă empirică, dotată cu afectivitate și voință, două caracteristici, dacă nu specific umane, cel puțin esențiale pentru înțelegerea omului.

Apreciind că raționalismul și empirismul, considerate în sine, nu oferă o cunoaștere adecvată a naturii umane, **Immanuel Kant** sintetiza cele două teorii astfel: dacă prin latura sa corporală, omul se manifestă ca ființă cu înclinații biologice, deci egoiste, prin cea spirituală, el se manifestă ca ființă morală. În viziunea filosofului german, nu vom ști *ce este omul* dacă, mai întâi, nu ne întrebăm: C*e poate să știe? Ce trebuie să facă? Ce poate să spere?* Metafizica, morala, religia oferă în ultima instanță răspunsurile

Templul lui Apollo din Delfi, pe frontispiciul căruia scria „Cunoaște-te pe tine însuți"

Info

Gândirea lui Socrate gravitează în jurul problemei cunoașterii de sine, ca demers sigur pentru cunoașterea omului în sine; „Cunoaște-te pe tine însuți!" este maxima preluată de pe frontispiciul templului lui Apollo din Delfi; era formula de salut între oameni și de întâmpinare a zeului.

Pentru a evita interpretarea îngustă a maximei, așa cum ne spune Platon, în dialogul *Charmides,* Socrate afirma că aceasta este un îndemn la cunoașterea esenței umane; demersul este fundamental și pentru cunoașterea lumii în general.

Apreciind exercițiul filosofic îndreptat spre (auto)cunoașterea omului, Cicero considera că Socrate *a coborât filosofia din cer pe pământ.*

cerute de antropologie. Așadar, omul nu poate fi doar animal rațional sau animal politic; el este *persoană, obiect de respect.* Numai o antropologie întemeiată pragmatic poate să surprindă în om ființa rațională și liberă. Umanitatea, afirma Kant, este ea însăși o demnitate. Prin urmare, este o necesitate morală, o datorie să-i tratăm pe oameni respectând legea morală, care ne spune că *orice om este scop în sine și nu doar mijloc* pentru interesele noastre egoiste.

ABORDĂRI CONTEMPORANE

În altă ordine de idei, preocupările legate de singularitatea umană, de caracterul problematic al sensului vieții, de finitudinea ei, se află la originea *existențialismului.* Pentru că nu există natură umană dată, nici existența omului nu poate să aibă vreun sens prestabilit. Cum afirma **Jean-Paul Sartre**, „omul nu este, ci devine!". Altfel spus, dacă ar exista un sens, acesta ar fi chiar libertatea absolută a fiecărui om, manifestată prin alegerile fiecăruia. Nefiind altceva decât ceea ce face el din sine, omul trebuie să-și asume, cu responsabilitate maximă, propriile alegeri, care sunt alegeri de sine. Acesta este principiul existențialismului ateist.

Martin Heidegger aprecia că, prin cele două direcții — încercarea de a determina *ce este* omul și efortul de a-l diferenția de alte entități, prin formule precum *„omul este animal rațional"* —, tradiția occidentală a reușit exilarea omului în domeniul *animalitas*: chiar dacă nu era identificat cu animalul, esența lui era subapreciată. Soluția ar fi conceperea omului din perspectiva dimensiunii de *humanitas*, a omului *ca om.*

Temă reluată relativ recent în dezbaterile filosofice despre om, *alteritatea* și *relația Eu-Tu, Eu-Celălalt* îndreaptă reflecțiile filosofice spre analize și constatări diverse, de ordin etic, sociologic, psihologic etc. Deși exprimă diferitele relații de reciprocitate dintre oameni, alteritatea este nu numai o categorie abstractă a spiritului, ci și o reală stare de spirit, fără de care experiența umană nu ar fi posibilă. Conștiința de sine este împlinită prin alteritate, în sensul că, prin prezența celuilalt, conștiința se îmbogățește prin manifestări precum: dialogul, întâlnirea, prietenia, ca și teama, frica, libertatea ș.a.

Diversele contexte de problematizare filosofică nu pot ignora nici faptul că omul este o *ființă culturală.* Trăitor în spațiul creației, omul își manifestă perfectibilitatea, realizând, cum spunea **Lucian Blaga**, *saltul ontologic* de la animalitate la umanitate. Sesizându-i în acest mod demnitatea, filosoful român considera că omul este eminamente *subiectul creator* în Univers: prin experiența fundamentală a culturii, el se plasează ontologic în spațiul *existenței întru mister și pentru revelare.* Pe de altă parte, numai omul își poate forma o conștiința filosofică, „calitate psihospirituală (...) caracterizată în primul rând printr-o particulară stare de luciditate, act de reflectare prin care gândirea (...) se gândește pe ea însăși".

În viziunea filosofului, creația de cultură are câteva caracteristici, care o individualizează: a) „este act «creator»", b) are, „în raport cu transcendența sau cu misterul, intenții «revelatorii»", c) „utilizează imediatul ca material (metaforic)"; d) „depășește imediatul prin «stilizare»" etc.

Am impresia că oamenii nu sunt decât ceea ce spun sau fac. Suntem scoși din noi și proiectați altundeva, cu fiecare gest pe care îl întreprindem (...) De aceea, nu suntem în lume decât ceea ce se întâmplă să fim. Un prieten, o dragoste, cărțile, lumea de ieri-noapte, astea toate ne construiesc. Noi ne facem din propria noastră risipire. Fiecare om este dezordinea sa. Cum să ne păstrăm? Asta ar trebui știut.

(Constantin Noica)

Dicționar

Antropologie filosofică — disciplină filosofică în care problema omului este tratată sub aspectul naturii, esenței, locului și rostului său în lume.
Alteritate — corelativ al identității; calitate de a fi diferit.
Condiție umană — modul în care omul se manifestă în raport cu natura, istoria, ființa; ceea ce condiționează existența umană; modul de ființare specific omului.
Identitate — ansamblul trăsăturilor prin care se determină *ce este* și *cum este* omul în raport cu celelalte ființe.
Ontologie — domeniu filosofic al cărui obiect este Ființa în sine; teorie despre existență în ansamblu.
Metafizică — filosofie primă

*

Cicero, Marcus Tullius (106-43 î.Hr.) — filosof, orator și om politic roman.
Heidegger, Martin (1889-1976) — filosof german, autorul lucrării *Ființă și timp* (1927).
Hume, David (1711-1776) — filosof, economist și istoric scoțian.
Socrate (c. 470-399 î.Hr.) — filosof grec, considerat părintele filosofiei occidentale.

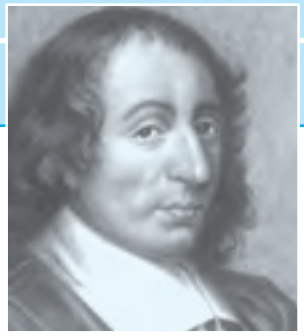

BLAISE PASCAL
(1623–1662)

Pascal și-a manifestat din copilărie vocația științifică. Încă de la 12 ani, a formulat teorema despre suma unghiurilor unui triunghi. La 17 ani, publică un eseu de geometrie: *Eseu asupra conicelor*. A frecventat mediile academice ale vremii, unde era apreciat drept un geniu al geometriei. El considera că geometria este modelul științific pentru cunoașterea rațională a lumii. A inventat, pentru a-și ajuta tatăl la calcularea și repartizarea taxelor și impozitelor, primul calculator mecanic.

Lucrări principale:
- *Cugetări*
- *Eseu despre conice*
- *Scrisori provinciale*

Sunt mai de preț decât stelele. Deoarece eu știu că ele sunt acolo sus, în timp ce ele nu știu că eu sunt aici jos.
(William Temple)

Esența omului

De-a lungul timpului, una dintre modalitățile importante prin care a fost abordată problema ființei umane a fost aceea de a caracteriza *natura* sau *esența omului.*

Blaise Pascal, de exemplu, și-a propus să caracterizeze natura și condiția umană din perspectiva antropologiei creștine. Modernitatea analizei lui rezidă în modalitatea prin care este surprinsă „disproporția", paradoxul existenței umane: fiind *nimic în comparație cu infinitul* și *tot prin comparație cu neantul,* omul este *un lucru de mijloc între nimic și tot.* El este *ceva*, o ființă cu totul aparte, a cărei natură nu se lasă ușor dezvăluită și a cărei condiție este determinată de păcatul originar. Datorită acestuia, omul a ajuns să fie prins în mod *tragic* între setea și imposibilitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu, între căutarea continuă a fericirii și nefericirea lui aproape iremediabilă, în condițiile unui război permanent între rațiune și pasiuni.

În ciuda unor contradicții uimitoare, care relevă natura omului sau felul său propriu de a fi, filosoful francez subliniază totuși demnitatea sau *măreția* acestuia în capacitatea de se vedea nenorocit, de a se înțelege pe sine sau, cu alte cuvinte, în cugetare. În acest fel, este determinată *identitatea* omului și specificată *diferența* dintre el și alte modalități ale existenței (*un copac nu se știe nenorocit*) și chiar față de întregul Univers.

Trei sunt orizonturile majore în care se manifestă natura paradoxală a omului. În *plan ontologic*, el este unica ființă rațională (*judecător al tuturor lucrurilor)*; această unicitate nu-l sustrage însă nimicniciei, mizeriei condiției umane (*imbecil vierme de pământ*); disproporția este elocventă și în *plan gnoseologic*: chiar dacă îi este destinat ca, prin cugetare, să fie o ființă privilegiată, omul nu reușește să dobândească certitudinea; dimpotrivă, cunoașterea sa este, mai degrabă, *îngrămădire de incertitudine și de eroare*; sub aspect *moral-intențional,* este și *mărire,* și *lepădătură* a Universului; altfel spus, deși este unica ființă morală, numai el face răul intenționat.

Exprimându-i echilibrat natura, Pascal îl așază pe om în centrul lumii (*antropocentrism)*, susținând deopotrivă demnitatea sau măreția lui (prin capacitatea de a se înțelege pe sine), dar și vulnerabilitatea (prin slăbiciunile și neputințele rațiunii sale, și asta în plin secol raționalist).

Fondator al raționalismului clasic, în contextul disputei cu empirismul și din perspectiva idealului clasic al certitudinii în cunoaștere, **René Descartes**, prin formula *„gândesc, deci exist"*, consacră și el cugetarea drept esență umană. Consecința acestui demers raționalist este reafirmarea *dualismului* corp-suflet, gândit de către Descartes ca particularizare a unui dualism ontologic universal, între *res extensa* (substanța întinsă) și *res cogitans* (substanța cugetătoare). Pentru el, dificultatea majoră este aceea de a demonstra că, deși cele două substanțe sunt atât de deosebite încât pot exista una fără cealaltă, „alcătuiesc un singur lucru împreună". Chiar dacă relativ la existența umană concretă corpul și sufletul sunt *indisociabile*, în cele din urmă, sufletul reprezintă natura primară și nemuritoare a omului (vezi comparația cu relația corabie-corăbier).

OMUL ESTE FIINȚĂ CONTRADICTORIE

Ce himeră este deci omul? Ce noutate, ce monstru, ce haos, ce îngrămădire de contradicții? Judecător al tuturor lucrurilor, imbecil vierme de pământ; depozitar al adevărului, îngrămădire de incertitudine și de eroare; mărire și lepădătură a universului. (...) *Omul este așa de mare, încât măreția lui reiese și din aceea că se știe nenorocit. Un copac nu se știe nenorocit.* (...) *Este adevărat că să te vezi nenorocit înseamnă să fii cu adevărat.* (...) *Măreția omului apare în însăși pofta simțurilor și e, de fapt, tocmai arta de a face din aceasta o lege și un tablou al caritații. Iată adevărata noastră stare: rătăcim într-un mediu vast, plutind* (...) *lipsiți de orice siguranță. Omul să se aprecieze la justa sa valoare, să se iubească deoarece are o natură deschisă spre bine; dar să nu-și iubească scăderile care se află în ea; aceasta e capacitatea lui de a cunoaște adevărul și de a fi fericit; dar nu are adevărul stabil sau satisfăcător.* (...) *Omul nu este decât o trestie, cea mai slabă din natură; dar este o trestie cugetătoare.*

(Blaise Pascal, *Cugetări*)

OMUL ESTE LUCRU CE CUGETĂ

Dar ce sunt, prin urmare? Un lucru care gândește. Ce este acesta? Unul care se îndoiește, care înțelege, care concepe, care afirmă, care neagă, care vrea și nu vrea, care imaginează și care simte. (...) *Prin urmare, din simplul fapt că știu de existența mea și totodată observ că nimic altceva nu aparține firii sau esenței mele, în afară de faptul că sunt ființă cugetătoare, închei pe drept că esența mea constă în aceea doar că sunt ființă cugetătoare. Și cu toate că* (...) *am un corp care mi-e foarte strâns legat fiindcă totuși, pe de o parte, am o idee distinctă și clară a mea însumi ca ființă cugetătoare doar, neîntinsă, iar pe de altă parte, o idee distinctă a corpului ca lucru întins doar, necugetător, e sigur că sunt deosebit cu adevărat de corpul meu și că pot exista fără el.* (...) *Natura ne arată prin aceste simțiri de durere, foame, sete ș.a.m.d. că eu nu sunt doar de față prin raport cu corpul meu, precum e corăbierul pe corabie, ci sunt legat în chip cât se poate de strâns și ca și cum am fi confundați, astfel încât eu alcătuiesc un singur lucru împreună cu el. Căci altminteri, atunci când trupul e vătămat, eu, care nu sunt decât ființă cugetătoare, n-aș simți durere, ci aș percepe acea vătămare doar prin intelect, după cum corăbierul își dă seama pe calea văzului dacă ceva e rupt în corabie; iar atunci când corpul are nevoie de hrană și băutură, aș înțelege tocmai aceasta în chip lămurit și n-aș avea simțurile tulburi de foame și sete.*

(René Descartes, *Meditații metafizice*)

Pascaline, primul calculator mecanic, a fost inventat de Blaise Pascal

Încă din copilărie am studiat literele; și, pentru că mi se spunea că prin intermediul lor pot dobândi o cunoaștere clară și certă a tot ce este util în viață, am fost stăpânit de dorința de a învăța. De asemenea, lectura cărților bune este ca o conversație cu oamenii cultivați ai secolelor trecute care au scris aceste cărți (…) Îmi plăcea mai ales matematica pentru certitudinea și evidența raționamentelor ei, dar nu remarcasem încă adevărata lor întrebuințare. Am avut totdeauna marea dorință de a învăța să deosebesc adevărul de fals, pentru a vedea clar în acțiunile mele și a păși sigur în viață.

(René Descartes)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Relevă sensurile filosofice ale următorilor termeni la Blaise Pascal: *om, măreția omului, a te ști nenorocit, a fi cu adevărat, natură deschisă spre bine, trestie cugetătoare.*
3. Analizează comparativ modul în care cei doi gânditori identifică esența omului.
4. Comentează, din perspectiva celor două concepții, maxima următoare: „Măreția omului nu se exercită în măreție, ci în mediocritate” (Michel de Montaigne).
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Căutăm adevărul, dar nu găsim decât incertitudine. (…) Suntem incapabili de a nu dori adevărul și fericirea: însă nu suntem capabili nici de certitudine, nici de fericire” (Blaise Pascal).

Dicționar

Empirism — concepție filosofică pentru care experiența sensibilă este fundamentul, sursa ultimă a cunoașterii.

Raționalism — concepție filosofică pentru care rațiunea este fundamentul, sursa ultimă a cunoașterii.

*

Montaigne, Michel de (1533-1592) — moralist francez.

Temple, William (1881-1944) — arhiepiscop de Canterbury; a introdus termenul *welfare state* (statul bunăstării).

Viktor Vasnețov (1848-1926), *Plecarea de acasă*

Fiecare persoană deține în sine unitatea prin relația sa cu ceilalți, nu mai puțin prin relația cu sine însăși.
(Sf. Ioan Damaschinul)

Persoana este ceea ce oferă demnitatea omului. Numai persoana posedă demnitate umană și ea constă în eliberarea de sclavie, de concepția servilă a vieții religioase și a raporturilor între om și Dumnezeu.

Persoana se definește, înainte de toate, prin raporturile sale cu Dumnezeu și din aceste raporturi intime își extrage forța care îi permite să adopte o atitudine liberă față de lume și de om.
(Nicolai Berdiaev)

Omul este o persoană, nu un lucru

În general, gânditorii care au abordat problema naturii umane și, mai ales, aceia care au înțeles-o ca problemă a definirii sau a identificării acelor trăsături prin care se poate indica *ce este* și prin ce se diferențiază omul de alte entități au resimțit dificultatea problemei și faptul că întotdeauna rămâne ceva nedefinit: ființa umană nu se lasă atât de ușor prinsă în limitele unei definiții; ea rămâne mereu ascunsă, oarecum dincolo de ceea ce se vede, dincolo de diferitele sale modalități de ființare. Cu alte cuvinte, omul *nu are* și *nu poate avea* felul de a fi al unui lucru, al unui obiect: el este *persoană*. Ceea ce se vede nu reprezintă decât o mască. În spatele acesteia se află ființa autentică a omului.

Este destul de probabil că niciodată nu vom putea ajunge la o înțelegere sau cunoaștere deplină a ceea ce suntem. Analogia om-actor (mască teatrală, rol) poate sugera însă mai mult de atât, și anume că toate acțiunile noastre sunt de fapt roluri, pe care le interpretăm mai bine sau mai puțin bine.

Conceptul modern de *persoană* s-a îndepărtat foarte mult însă de semnificația lui originară. Treptat, s-au adăugat și sedimentat note precum: raționalitatea, unitatea, unicitatea, identitatea, moralitatea, demnitatea, măreția, intersubiectivitatea, libertatea (autodeterminarea) etc.

Cu alte cuvinte, în diverse contexte, prin ideea că omul este *persoană*, se subliniază că el este singura ființă care: a) se poate înțelege pe sine și condiția sa; b) se poate raporta individual — prin rațiune, afectivitate, voință — la Dumnezeu; c) are o identitate morală de-a lungul timpului, în ciuda schimbărilor și a diversității acțiunilor sale; d) relaționează cu *Celălalt* (cu lumea, cu ceilalți sau cu Dumnezeu); e) este, în ultimă instanță, nedefinibilă, întrucât transcende până și dihotomia tradițională dintre trup și suflet ș.a.m.d.

Dezvoltată în filosofia bizantină și, în general, în Evul Mediu în contextul teologic al asemănării cu Dumnezeu și al relației interpersonale dintre om și Dumnezeu, categoria persoanei devine, în epoca modernă, mai ales prin **Immanuel Kant**, o categorie morală. Pentru el, persoana are o valoare absolută și există ca scop în sine. Una dintre formulările imperativului categoric (vezi și capitolul *Morala*) subliniază respectul absolut al omului ca persoană: „Acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc".

Pe de altă parte, înțelegerea omului ca persoană este considerată esențială pentru numeroși teoreticieni ai drepturilor omului: întrucât este persoană, deci are valoare și demnitate prin el însuși, omul este subiect al unor drepturi inalienabile.

Abordările recente din *etica aplicată* privind eutanasia, statutul embrionului uman, clonarea etc. arată că o afirmație de genul „orice om este persoană" nu este nici pe departe sustrasă criticii. De aceea, devin relevante întrebări precum: *Când și, mai ales, cum devine cineva persoană (admițând că nu este astfel prin naștere)? Un asemenea rezultat este*

determinat de o evoluție naturală, de educație sau de intervenția divină? Putem identifica criterii clare, care să ne permită să distingem între persoane și alte genuri de ființe?

DIFERENȚA DINTRE LUCRU ȘI PERSOANĂ

Dar să admitem că ar exista ceva, a cărui existență prin ea însăși să aibă o valoare absolută și care ca scop în sine să poată deveni baza anumitor legi, atunci în el și numai în el ar putea să rezide principiul unui imperativ categoric posibil, adică al unei legi practice.

Acum eu spun: omul și, în genere, orice ființă rațională există *ca scop în sine,* nu numai ca mijloc, *de care o voință sau alta să se folosească după bunul ei plac, ci în toate acțiunile lui, atât în cele care-l privesc pe el însuși, cât și în cele care au în vedere alte ființe raționale, omul trebuie considerat totdeauna* în același timp ca scop. *Toate obiectele înclinațiilor nu au decât o valoare condiționată; căci dacă n-ar fi înclinațiile și trebuințele întemeiate pe ele, obiectul lor ar fi fără valoare. Dar înclinațiile însele ca izvoare ale trebuinței au atât de puțin o valoare absolută pentru a le dori în ele însele, încât dorința generală a oricărei ființe raționale trebuie să fie mai curând aceea de a se elibera cu totul de ele. (...) Ființele a căror existență nu este întemeiată pe voința noastră, ci pe natură au, totuși, dacă sunt ființe fără rațiune, numai o valoare relativă, ca mijloc, și de aceea se numesc* lucruri, *pe când ființele raționale se numesc* persoane, *fiindcă natura lor le distinge deja ca scopuri în sine, ca ceva adică ce nu este îngăduit să fie folosit* numai *ca mijloc, prin urmare, îngrădește orice bun plac (și este obiect de respect). Aceste ființe raționale nu sunt deci numai* scopuri subiective, *a căror existență are o valoare pentru noi ca efect al acțiunii noastre, ci sunt* scopuri obiective, *adică lucruri a căror existență în ea însăși este un scop, căruia nu i se poate substitui nici un alt scop, pentru care el ar trebui să servească* numai *ca mijloc, fiindcă fără acesta nu s-ar putea găsi nicăieri nimic de* valoare absolută.

(Immanuel Kant, *Bazele metafizicii moravurilor*)

Umanismul nu e un păcat prin el însuși; este unul doar prin trufie. Ce însemn eu în fața maselor? Ce însemn eu în fața istoriei? Ce, în fața Cosmosului? Nu însemn nimic negreșit.

(Constantin Noica)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Care este semnificația filosofică a afirmației că omul, ca persoană, este obiect de respect?
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă aș fi o privighetoare, m-aș comporta ca o privighetoare, dacă aș fi o lebădă, ca o lebădă. Dar sunt o ființă rațională și, prin urmare, trebuie să cânt un imn zeului" (Epictet).
4. Compară conceptul persoanei ca „substanță individuală de natură rațională" (Boethius) cu cel kantian.
5. Crezi că în înțelegerea omului ca persoană primează nașterea sau educația? Apelează la propria experiență pentru a elabora un răspuns argumentat la această întrebare.
6. Teologia subliniază, între altele, că persoana reprezintă individualitatea deschisă spre comuniune, o existență rațională și liberă, singura ființă care, cum spune Sfântul Vasile cel Mare, *a primit porunca să devină Dumnezeu*. Analizează comparativ această perspectivă cu cea filosofică.

Dicționar

Persoană — în sens curent, noțiune care desemnează omul ca subiect conștient și rațional, capabil să distingă binele de rău, să aleagă și să acționeze responsabil; în sens teologic, trimite la ideea că omul este o realitate irepetabilă, singulară, ireductibilă la altceva, capabilă de dialog cu persoana divină.

*

Berdiaev, Nikolai (1874-1948) — filosof și scriitor religios rus.
Boethius, Anicius (c. 480-525) — filosof creștin, unul dintre primii doctori ai Bisericii.
Sf. Ioan Damaschinul (c. 675-749) — teolog, considerat ultimul Părinte al Bisericii (în ordine cronologică).
Epictet (55-135) — filosof grec stoic.
Sf. Vasile cel Mare (330-379) — unul dintre cei patru doctori răsăriteni ai Bisericii.

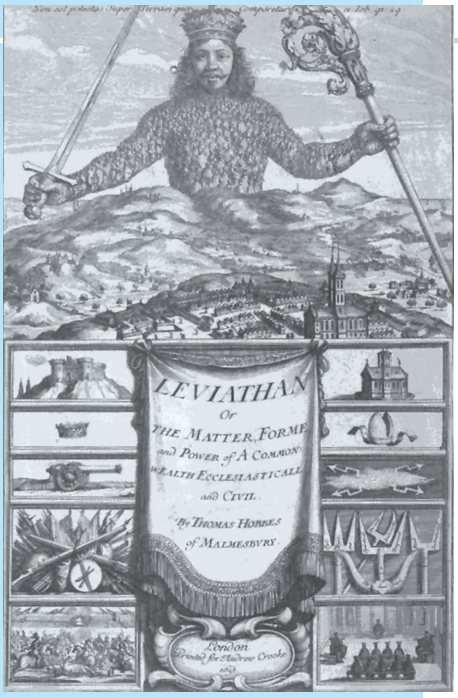

Prima pagină a lucrării lui Thomas Hobbes *Leviathan* (ediția întâi)

Societatea poate fi comparată cu o mașinărie enormă, ținută în funcțiune prin participarea a nenumărate persoane (...). Individul este un instrument al societății, nu organul care participă conștient la crearea ei.

(Wilhelm Dilthey)

Fiindcă starea (naturală) a omului este o stare de război a fiecărui om contra fiecărui om, în care fiecare este condus de rațiunea proprie și nu există nimic de care să nu se folosească din ce-i este de ajutor pentru conservarea vieții sale contra inamicilor, urmează că într-o asemenea stare fiecare om are drept la orice, chiar și la viața celuilalt.

(Thomas Hobbes)

Omul — ființă socială

Gândirea filosofică despre om nu poate ignora dimensiunea sa socială. Problematizările privind atributul sociabilității au conturat două tipuri de explicație: teoria *naturalistă* — care, prin Aristotel, susținea că instinctul pentru comunitate este înscris în însăși natura omului — și teoria *contractualistă* — care susține că sociabilitatea este dobândită ca urmare a acceptării tacite între oameni a unui pact social.

Concepția aristotelică despre om, concentrată în expresia *zoon politikon*, exprimă modelul teoretic prin care filosofia antică explică natura umană. Instinctul pentru comunitate, dar și expresia acestuia, *polisul* (cetatea, statul), sunt manifestările stării naturale a omului, nicidecum ale uneia artificiale, așa cum apreciau sofiștii.

Situarea în afara spațiului său existențial, cel al comunității cu semenii, ca și cum și-ar fi suficient lui însuși, înseamnă nu numai „căderea" omului din nivelul său ontologic, dar și anularea modalității sale de ființare: *socialitatea.* Astfel, el încalcă atât ordinea naturii, care nu creează nimic fără scop, cât și ordinea cetății, supusă deopotrivă cauzalității naturale și sociale.

Viziunea aristotelică despre om ca specie este întregită de aceea care îl vizează pe om ca individualitate în comunitate; aceasta din urmă nu poate fi mai bună sau mai rea decât oamenii care o alcătuiesc. Pe de altă parte, existența comunității nu este suficientă dacă nu este ordonată prin comportamentul rațional-moral al oamenilor.

În schimb, modernii, prin **Thomas Hobbes, John Locke** și **Jean-Jacques Rousseau**, considerau că existența omului ca ființă socială este condiționată de existența contractului social; acesta reprezintă mediul propice și determinant al manifestării sociabilității. Așadar, în timp ce pentru antici, comunitatea precede (evident logic și nu cronologic) individul social, pentru moderni raportul este invers: acesta creează comunitatea, societatea. Totodată, dacă, în viziunea lui Thomas Hobbes, starea naturală, anterioară celei sociale, este permanent conflictuală (*bellum omnium contra omnes*), omul fiind lup pentru om (*homo homini lupus*), ceea ce face cu atât mai necesar contractul social, pentru Jean-Jacques Rousseau, abandonarea stării naturale este un regres pentru om; aceasta pentru că omul, obligat să renunțe la starea edenică a libertății naturale, va fi constrâns să accepte, chiar dacă sub autoritatea legilor sociale, toate consecințele acestui pact mutual, corupția fiind doar una dintre acestea.

OMUL ESTE FIINȚĂ SOCIALĂ

Din toate acestea se vede că statul este o instituție naturală și că omul este din natură o ființă socială, pe când antisocialul din natură, nu din împrejurări ocazionale, este ori supraom ori fiară. (...) Totodată este clar de ce omul este o ființă mai socială decât orice albină și orice ființă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. Însă grai are numai omul dintre toate viețuitoarele. Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii și al durerii și există și la celelalte viețuitoare, căci natura lor se ridică numai până acolo, să aibă simțirea plăcerii și durerii și să o

comunice unele altora, pe când limba servește a exprima ce este folositor și ce este vătămător, precum și ce este drept și nedrept. Și această însușire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietățile, așa că singur el are simțirea binelui și răului, a dreptului și nedreptului și a tuturor celorlalte stări morale. Comunitatea unor asemenea ființe cu asemenea însușiri creează familia și statul.(...) Așadar, este clar că statul este din natură anterior individului, căci întrucât individul nu-și este suficient, el este față de stat ca mădularele unui corp față de acesta, iar, pe de altă parte, dacă nu poate ori nu are trebuință să se întovărășească în societate, din cauza suficienței sale, atunci nu este membru al statului, ci este ori fiară, ori zeu.

(Aristotel, *Politica*)

OMUL NATURAL, OMUL SOCIAL

Ce experiențe ar fi necesare pentru a reuși să cunoaștem omul natural și care sunt mijloacele pentru a face aceste experiențe în sânul societății? (…) sufletul omenesc modificat în sânul societății datorită unor cauze ce se repetau mereu, datorită unei mulțimi de cunoștințe câștigate și de erori, datorită schimbărilor intervenite în constituția corpului și tulburărilor continue provocate de pasiuni, și-a schimbat înfățișarea în așa măsură încât a devenit aproape de nerecunoscut (...) Dar atât timp cât nu cunoaștem defel omul natural, în zadar vrem să determinăm legea pe care a primit-o sau cea care se potrivește cel mai bine constituției lui. Tot ce putem vedea limpede în legătură cu această lege este că, pentru a fi lege, ea îl obligă să i se poată supune în mod conștient; apoi, pentru ca această lege să fie naturală, mai trebuie să vorbească nemijlocit prin glasul naturii. Lăsând deci deoparte toate cărțile științifice care nu ne învață decât să vedem așa cum s-au făcut ei înșiși și cugetând asupra primelor și celor mai simple activități ale sufletului omenesc, cred că disting două principii anterioare rațiunii: unul care ne face să fim puternic interesați de bunăstarea și conservarea noastră și altul care ne inspiră o repulsie naturală în fața pieirii și suferinței oricărei ființe simțitoare și în primul rând a semenilor noștri. Din unirea și îmbinarea pe care spiritul nostru este în stare s-o realizeze cu aceste două principii, fără a fi necesar să fie introdus aici și principiul sociabilității, ni se pare că decurg toate regulile dreptului natural; reguli pe care rațiunea este apoi silită să le stabilească pe alte baze atunci când, prin dezvoltarea sa treptată, ea a reușit să înăbușe natura.

(Jean-Jacques Rousseau, *Discurs asupra inegalității dintre oameni*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Precizează cele trei niveluri de existență și cele două modalități de ființare, așa cum le articulează Aristotel.
3. Dacă, așa cum afirmă Aristotel, binele, care este scopul întregii naturi, este și binele cetății, atunci în ce mod socialitatea este o condiție a realizării acestui bine? Argumentează, referindu-te și la comunitatea din care faci parte.
4. Cum comentezi că, în mentalitatea grecilor antici, barbarii (cei din afara cetății), erau socotiți ca fiind inferiori? Ce semnificație capătă, în mentalitatea noastră, ideea de cetate?
5. Este condiția naturală a omului, așa cum o imaginează J.-J. Rousseau, necesară pentru a ști dacă omul s-a născut om sau a devenit om?

Vroiți a afla o scurtă istorie a aproape întregii noastre mizerii? Iat-o: a existat un om natural, în interiorul căruia s-a introdus un om artificial. De aici a izbucnit între cei doi un război civil și acesta ține până la moarte.

(Denis Diderot)

Cine are prea mulți prieteni, nu are niciunul!

(Aristotel)

Dicţionar

Gregarism — spirit de turmă; instinct gregar — instinct care îi determină pe unii oameni să se supună orbește, să-și piardă individualitatea.
Socialitate — calitatea naturală de a aparține comunității umane, faptul că omul este *ființă socială*.
Sociabilitate — aptitudinea de a fi social; predispoziția de a institui relații sociale.
Teorie naturalistă — în sens larg, teorie care privilegiază existența și elementele ce aparțin realității naturale.
Teorie contractualistă — în filosofia politică, teorie care explică apariția și legitimitatea puterii politice (a statului) prin apel la contractul social, adică la un presupus pact originar.

*

Denis Diderot (1713-1784) — filosof, scriitor, eseist francez, care a inițiat proiectul (nefinalizat) al *Enciclopediei*, concepută ca dicționar de știință, artă și meserii.
Lucrări: *Cugetări filosofice, Enciclopedia, Nepotul lui Rameau.*
Dilthey, Wilhelm (1833-1911) — filosof, psiholog și sociolog german.
Hobbes, Thomas (1588-1679) — filosof englez.

Hermes
(sculptură din epoca elenistică)

Identitate și alteritate

Primele abordări ale ființei umane s-au raportat la acele trăsături care puteau fi considerate esențiale întrucât, pe de o parte, acea entitate care nu le-ar avea nu ar reprezenta o ființă umană, iar, pe de altă parte, aceeași entitate, prin ele, și-ar dezvălui identitatea, felul propriu de a fi sau *natura* și s-ar diferenția în mod categoric de alte genuri de ființare. De exemplu, *raționalitatea* a fost gândită ca un atribut esențial al omului, definitoriu pentru orice om. Un asemenea atribut ar specifica în mod direct *ce este omul* (ființă rațională) și indirect care sunt entitățile care nu sunt astfel (ființele neraționale).

Chiar dacă o asemenea abordare trimite implicit la *altceva*, la *altul*, în filosofia tradițională alteritatea a fost, de regulă, o problemă secundară, o ipostază analizată în context ontologic-metafizic, în contextul discursului despre existență, în genere. În înțelesul ei de *diferit*, de opus al identității (*ceea-ce-este*), alteritatea definește o proprietate relațională, stabilită între două realități: între ceva, *identitatea,* și altceva, *alteritatea.* În sens metafizic, **Platon** consideră că alteritatea nu exprimă negația absolută a Ființei, ci opusul său, este altceva, ca o anumită neființă, cum ar fi, de pildă, în raport cu ființa umană, fagul, pădurea, albina etc. Ființa, identitatea, rezumă întreaga realitate și semnifică, în limbaj platonician, *ceea-ce-este*; alteritatea este accidentalitatea, neființa. Ființa, identică cu ea însăși, are atribute specifice: este eternă și nesupusă schimbării; în schimb, alteritatea este mișcare, transformare, devenire. **Constantin Noica** preciza că alteritatea platoniciană reprezintă, de fapt, „complementara unei realități date", tot ce nu este ea, mai precis un „tip" de neființă logic dedusă, care însă ar fi mai puțin semnificativă din punct de vedere ontologic.

În cartea a V-a a *Metafizicii*, **Aristotel** arată că prin *calitatea de a fi diferit* trebuie să înțelegem *diversitatea*, care există între entitățile ce aparțin aceluiași gen.

Și filosofia modernă teoretizează alteritatea în același sens abstract, dar, de această dată, ca „altceva" față de subiectul cunoscător.

Filosofia contemporană, mai precis cea postbelică, regândește alteritatea în contextul problematizărilor despre om. Alteritatea exprimă relația cu celălalt și devine paradigma comunicării cu celălalt în două sensuri: Eu-Tu și Eu-Eu. În ambele situații, este vorba deopotrivă despre comunicarea cu sine și cu Celălalt. În primul caz, este vizată cunoașterea de sine prin intermediul celuilalt. În al doilea caz, este vizată cunoașterea de sine prin înțelegerea sinelui (Eul ca și cum ar fi Altul). În această din urmă ipostază, alteritatea devine reper al autocunoașterii. Astfel, Celălalt nu mai are doar dimensiunea alterității, ci și pe aceea a identității; este un raport cu sine însuși, care este deopotrivă altul și același.

Filosofii contemporani subliniază că prezența Celuilalt este condiție esențială pentru existența și manifestarea conștiinței de sine. Sesizarea propriei subiectivități este posibilă doar prin prezența Celuilalt, iar lumea omului este una a intersubiectivității. Totodată, Celălalt exprimă cenzura morală, căci obligă conștiința să reflecteze, să valorizeze nu numai lumea

Activitate de grup

• Ai hotărât să te expatriezi (într-o țară pe care ai ales-o). Vorbești despre acest lucru cu prietenii. Unii îți vor spune următoarele:

1. Pentru oamenii din acea țară vei rămâne mereu un străin.
2. Vei pierde o parte din tine însuți.
3. Nu le vei înțelege umorul și glumele; îți vei pierde plăcerea de a râde.

Soluțiile propuse vor urmări scenariul:

- ➢ se formează un grup de 6-8 persoane;
- ➢ profesorul prezintă tema;
- ➢ în cadrul grupului se aduc argumente și contraargumente;
- ➢ se analizează soluțiile;
- ➢ acestea se supun dezbaterii întregii clase.

din jur, ci și propriile gesturi, acte, scopuri, motivații etc. Ca „loc” în care se naște conștiința, Celălalt obligă omul să renunțe la libertatea neutrală, indiferentă, pentru a se plasa în cea conștientă, morală. În acest sens, rușinea (ca și emoția sau frica, de pildă) este modul prin care omul se situează responsabil, dar deplin liber în lume.

ALTERITATEA ESTE CEVA DIFERIT

STRĂINUL: Acum însă este vădit că, orice ar fi alteritatea, îi revine în chip necesar să fie însăși față de ceva diferit. (...) Căci fiecare este alta decât celelalte, nu prin natura ei, ci prin participarea la ideea de alteritate. (...) În chip necesar deci, neființa revine mișcării, ca și tuturor genurilor. Căci, potrivit tuturor, natura alterității, făcând pe fiecare altul decât ființa lucrurilor, aduce neființa. Și, într-adevăr, pe toate, potrivit cu cele spuse, le vom putea numi pe drept ca nefiind, dar deopotrivă, de vreme ce participă la ființa lucrurilor, ca fiind și ca realități. (...) Ori de câte ori vorbim despre ceea ce nu este, pare-se nu rostim ceva contrar ființei lucrurilor, ci doar diferit de ea. (...) Așadar, nu vom fi de acord să spunem că negația înseamnă contrariul, ci doar că „ne” ori „nu” indică un lucru din cele diferite, când sunt puse înaintea numelor respective. Căci dovedind cum că există o anumită natură a alterității și că ea este distribuită asupra tuturor realităților unele față de altele, am cutezat să spunem, cu privire la partea opusă față de fiecare lucru existent, cum că ea, ca atare, este cu adevărat ceea ce nu este.

(Platon, *Sofistul*)

EXPERIENȚA RUȘINII

Mi-e rușine de ce sunt. Prin rușine înțeleg o relație intimă a eului cu eul: am descoperit în rușine un aspect al ființei mele. (...) Rușinea este, la origine, un fenomen de reflecție (...) rușinea, în structura sa primă și originară, este rușinea față de cineva sau în fața cuiva. Când fac un gest, stângaci sau vulgar, acest gest pornește din mine, nu-l judec, nici nu-l condamn, îl trăiesc pur și simplu, îl îndeplinesc în cheia lui „pentru sine”. Dar deodată ridic capul: cineva era acolo și m-a văzut. Îmi dau seama de vulgaritatea gestului meu și mi se face rușine. (...) Celălalt este mediatorul indispensabil între mine și mine însumi. Și, prin însăși apariția celuilalt, devin capabil să avansez o judecată asupra mea ca asupra unui obiect, căci eu apar celuilalt ca obiect. (...) Prin natura ei, rușinea este recunoaștere. Eu recunosc că sunt așa cum mă vede celălalt.

(Jean-Paul Sartre, *Ființa și Neantul*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Comentează afirmația: alteritatea este distribuită asupra tuturor realităților unele față de altele.
3. Care este semnificația afirmației lui Sartre: „Celălalt este mediatorul indispensabil între mine și mine însumi”?
4. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „În viața maselor, rolul determinant este jucat de contagiune și imitație. Eu ies din starea mea de solitudine, dar prin pierderea de sine” (Nikolai Berdiaev).

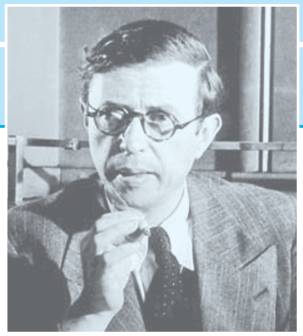

JEAN-PAUL SARTRE
(1905–1980)

Este unul dintre cei mai cunoscuți filosofi și scriitori francezi, reprezentant al existențialismului ateu. În numele libertății sale, în 1964, Sartre refuză Premiul Nobel pentru literatură, afirmând: „Un scriitor trebuie să refuze să se lase transformat în instituție, chiar dacă acest lucru are loc sub formulele cele mai onorabile, cum este cazul acum”.

Lucrări principale:

- filosofice: *Adevăr și existență, Critica rațiunii dialectice, Existențialismul este un umanism, Ființa și neantul*
- romane: *Greața, Zidul*
- teatru: *Mușterele, Uși închise, Prizonierii din Altona.*

„Tu nu vei ucide!” este prima vorbă a feței sau este un ordin. Există, în apariția feței, un comandament ca și cum mi-ar vorbi un maestru. Totuși, în același timp, fața celuilalt este dezgolită. Este sărmanul pentru care eu pot totul și căruia îi datorez totul.

(Emmanuel Lévinas)

Dicționar

Lévinas, Emmanuel (n. 1905) — filosof francez.

*OMUL – FIINŢĂ CULTURALĂ

Modul de existenţă specific uman şi destinul creator al omului

LUCIAN BLAGA
(1897–1964)

A fost filosof, scriitor, profesor universitar, diplomat, personalitate majoră a culturii române interbelice. În 1937, a devenit membru titular al Academiei Române; cu această ocazie, a ținut un discurs de recepție, intitulat *Elogiul satului românesc.* După Dictatul de la Viena, s-a refugiat la Sibiu, însoțind Universitatea din Cluj. A avut un rol major în formarea tinerilor care făceau parte din „Cercul literar de la Sibiu".

Lucrări filosofice:
- *Filosofia stilului*
- *Trilogia cunoașterii*
- *Trilogia culturii*
- *Trilogia valorilor*
- *Ființa istorică*
- *Despre conștiința filosofică.*

A văzut lumea, a străvăzut lumea și ne-a dat miracolul acesta care este sistemul său filosofic. Putem spune liniștiți astăzi că secolul al XIX-lea culminează prin Eminescu, secolul al XX-lea prin Lucian Blaga.

(Constantin Noica)

Dacă abordările tradiționale s-au raportat îndeosebi la *natura umană* în genere sau la om ca *ființă socială*, filosofia culturii vizează în special omul ca *ființă culturală* — ca entitate care se definește în și prin cultură.

În viziunea lui **Lucian Blaga,** cultura are, în primul rând, o semnificație metafizică, fiind înțeleasă cu referire la mistere sau la profunzimile existenței, respectiv la *Marele Anonim.*

La rândul lui, prin raportare la orizontul misterului și la condiția lui de ființă culturală, omul se definește printr-un mod de ființare care îi aparține exclusiv: *existența întru mister și pentru revelare.* Nefiind doar ființă biologică, asemenea animalului, căruia îi este proprie *existența întru imediat și pentru securitate*, omul este definit atât prin nevoia de a depăși imediatul, cât și prin destinul lui creator.

Respingând ideea că aceste manifestări ar putea fi privite ca fiind „un simplu fenomen psihologic", Blaga consideră că *saltul ontologic* de la animalitate la umanitate a fixat definitiv omul în orizontul misterului și al revelării.

Ca subiect creator, omul se plasează în mod explicit în orizontul misterului, iar *revelarea* acestuia devine una dintre acțiunile lui definitorii. Imediatul și conservarea speciei sunt depășite prin raportarea la mister și prin actele creatoare, care nu sunt cunoaștere sau dezvăluire deplină a acestuia. Fără a se raporta însă la ceea ce depășește experiența, la ceea ce este dincolo de lumea lui, omul nu se poate împlini; mai mult, și-ar nega astfel destinul, natura proprie.

Definitorii pentru el devin astfel *destinul creator* și plăsmuirile creatoare, care nu sunt altceva decât „emisiunea complementară" a actului creator. Cu alte cuvinte, cum spune filosoful român, omenescul din om se manifestă odată ce „omul biologic s-a lansat în orizontul misterului și al unor virtuale revelări". El distinge mutația *ontologică* de cea *biologică*, proprie și diferitelor specii de organisme; prin această caracteristică esențială, omul este singurul *subiect creator* în cosmos.

Modul eminamente uman de a fi este „condiția generală și necesară", realizată printr-un salt ontologic, care radicalizează distanța dintre animal și om. Acesta din urmă se raportează deopotrivă la *imediat* și la *mister.* Creația va prevala însă asupra grijii pentru propria securitate, nu numai prin faptul că ființa umană nu se poate împlini fără a lua o atitudine față de transcendență, de ceea ce este dincolo de imediat, de lumea concretă, dar mai ales prin aceea că, uneori, individul, „capturat" de destinul lui creator, va lăsa deoparte propria viață, individuală, concretă, pentru viața spiritului.

Cele două determinări, *misterul* și *revelarea*, nu au conotație religioasă, ci filosofică. Destinul său creator îl pune pe om față în față cu misterul și îi cere imperativ să ia atitudine față de acesta. Nu este vorba de o simplă

atitudine teoretică ori de o cunoaștere sau dezvăluire a misterului, ci mai degrabă de un act creator, de o „plăsmuire”, de o construcție a unei lumi în care subiectul devine și el un creator. Dacă nu al lumii, în genere, cel puțin al lumii sale. Dar astfel lumea însăși va fi *culturală*.

SEMNIFICAȚIA METAFIZICĂ A CULTURII

A exista ca om înseamnă din capul locului a găsi o distanță față de imediat, prin situarea în mister. Imediatul nu există pentru om decât spre a fi depășit.(…) Dar situarea în mister, prin care se declară incendiul uman în lume, cere o completare; situației îi corespunde un destin înzestrat cu un permanent apetit: nevoia de a încerca revelarea *misterului. Prin încercările sale revelatorii, omul devine însă creator, și anume creator de cultură în genere. Facem o deducție a condițiilor culturii, adâncind înseși dimensiunile existențiale ale omului. Cultura, în această perspectivă, nu este un lux, pe care și-l permite omul ca podoabă, care poate să fie sau nu; cultura rezultă ca o emisiune complementară din specificitatea existenței umane ca atare, care este* existența în mister și pentru revelare. *(...) Cultura ține deci mai strâns de definiția omului, decât conformația sa fizică sau cel puțin tot așa de strâns. (...) Cultura n-o privim aici neapărat în înțeles umanist, ca mijloc de atenuare a animalității, sau ca reacțiune împotriva animalității ca atare. (...) Ea e împlinirea omului. (...)*

Fără o schimbare a modului, planului, orizontului existențial, cultura nu s-ar fi ivit niciodată, oricât geniu ar fi tresărit sub țeasta umană. În fundamentarea culturii nu se poate evita acest motiv ontologic, de deșteleneire inițială a câmpului existențial. Existența în mister și pentru revelare se găsește, ca miez implicat, în orice creațiune de cultură, cum faimosul cogito *mocnește în orice judecată a cunoașterii umane. (...) „Omul” a fost produs printr-o mutațiune biologică numai cât privește conformația sa de specie vitală; cât privește modul său de a exista (în orizontul misterului și pentru revelare), omul s-a declarat, datorită unei mutațiuni* ontologice, *singular în Univers. (...) Omul tinde să-și reveleze sieși misterul. Lucru posibil pe două căi: prin acte de cunoaștere sau prin acte plăsmuitoare. Revelarea prin plăsmuiri duce în genere la creație de cultură. Repetăm, cultura e trupul și expresia unui anume mod de existență a omului. Pentru a fi creator de cultură, omul nu trebuie să fie decât om, adică o ființă care trage consecințele existenței sale specifice.*

(Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*)

Animalul

- El există exclusiv întru imediat și pentru securitate.
- El cunoaște, în felul său, lumea concretă.
- Animalului i se pot atribui anumite categorii cognitive în sens funcțional.
- Animalul poate fi producător de civilizație, dar astilistică, stereotipă și atemporală.

Omul

- Omul nu există exclusiv întru imediat și securitate, ci și în orizontul misterului și pentru revelare.
- Omul e înzestrat cu un destin creator de cultură (metaforică și stilistică).
- Omul e înzestrat nu numai cu categorii cognitive, ca animalul, ci și cu categorii abisale.
- Omul are posibilitatea nu numai de a „produce”, ci și de a „crea” o civilizație, de aspect stilistic și istoric valabilă.

(Lucian Blaga,
Geneza metaforei și sensul culturii)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Care sunt condițiile culturii și în ce mod influențează acestea comportamentul uman?
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Creația are pârjolul ei. Meșterul Manole și-a zidit soția sub pietre și var pentru ca să înalțe biserica” (Lucian Blaga). Identifică și alte referințe la actul creației în câteva opere literare studiate și analizează-le comparativ cu aceasta.
4. Reconstruiește demersul lui Lucian Blaga privind semnificația culturii, pornind de la următorii termeni: *imediat, existență întru mister și pentru revelare, act de cunoaștere și act plăsmuitor.*

Dicţionar

Imediat — nemijlocit, nemediat, concret.
Mister — ceea ce depășește experiența și este inaccesibil cunoașterii.
Revelare — arătare, punere în lumina conștiinței.
Mutație ontologică — salt din orizontul existenței biologice în cel al culturii; diferența specifică față de animalitate; se manifestă prin nevoia de a crea.

CONSTANTIN NOICA
(1909–1987)

A fost elev al Liceului bucureștean „Spiru Haret”. A absolvit Facultatea de Litere și Filosofie din București, cu teza de licență *Problema lucrului în sine la Kant*. În 1939, a obținut doctoratul în filosofie, cu teza *Schiță pentru istoria lui „Cum e cu putință ceva nou”*. În anii 1958-1964, a fost deținut politic. Din 1975, s-a retras la Păltiniș. A fost preocupat de toate marile domenii ale filosofiei. Este autorul uneia dintre cele mai importante lucrări de ontologie din secolul al XX-lea: *Devenirea întru ființă* (1981).

Lucrări principale:
- *De dignitate Europae*
- *Devenirea întru ființă*
- *Mathesis sau bucuriile simple*
- *Rostirea filosofică românească*
- *Sentimentul românesc al ființei*

Ceea ce menține „deschise” culturile este așadar prezența imaginilor și a simbolurilor; în orice cultură, australiană sau ateniană, situațiile limită ale omului sunt perfect revelate datorită simbolurilor pe care le susțin culturile respective.
(Mircea Eliade)

Împlinirea omului prin cultură, ca spirit

Pentru **Constantin Noica**, „cultura e omenească, e adevărul nostru, e ordinea după chipul și asemănarea noastră” (*Mathesis sau bucuriile simple*). El distinge, plecând de la „dualismul” geometrie-istorie, între două tipuri de cultură — una de tip matematic, cealaltă de tip istoric. Cultura de tip matematic se fundamentează pe ideile de ordine și de adevăr matematic, iar idealul ei este o *mathesis universalis*, „un sistem care să dea socoteală de tot ce se întâmplă în univers”. Spre deosebire de aceasta, cultura de tip istoric se orientează spre subiect, spre „ceea ce se petrece acolo, înăuntru”. Ambele se raportează la idealul uman de ordine și, chiar dacă s-a crezut că ordinea aparține naturii, lumii exterioare, în modalități diferite, acestea relevă că „nu natura e ordine, nu lumile astronomice”, ci „spiritul e ordine și el ritmează realitățile”.

Potrivit filosofului român, pentru înțelegerea omului este necesară clarificarea raporturilor dintre individual și general, dintre om ca individualitate și om ca ființare autentică, împlinită, ca „instanțiere” individuală a generalului, a *Omului*. Aceste raporturi sunt reinterpretate din perspectiva unor distincții fundamentale: situații statistice / fapte logice, *logica lui Ares / logica lui Hermes*.

Primul model cultural este acela în care întregul acaparează partea, în care „omul este asemenea ostașului în oaste”; pentru celălalt, omul, ca individualitate, nu mai este un fapt statistic, ci unul logic: partea reflectă întregul. Un individual exemplar, cum este Socrate, „rezumă întreaga umanitate”, este un individual-general, o parte „ridicată la puterea întregului”. Dacă, prin cel dintâi, Noica are în vedere cunoașterea de tip matematic, prin cel de-al doilea este vizată cealaltă, de tip istoric, și, ceea ce este mai important, însuși sensul existenței umane individuale: împlinirea, realizarea, revelarea a ceea ce este *omul* într-o viață exemplară.

Cultura, prin manifestările ei, relevă necesitatea întâlnirii celor două logici, dar și evaluarea superioară a logicii lui Hermes: numai individul care lasă în urma lui o operă sau care sădește măcar un pom, numai acela se împlinește, numai acela se ridică la puterea generalului, a umanului. Mai mult decât atât, această putință îi aparține numai omului, care rămâne astfel „individualul cel mai uimitor”.

Cele două modalități de înțelegere a raportului parte-întreg — întregul explică partea, respectiv partea explică întregul — „se combat statornic în istoria culturii”. Spiritul însă, iar omul trebuie să fie spirit, argumentează Noica, reprezintă doar unul dintre cele două sensuri: ai atins această treaptă a spiritului numai atunci când tu însuți, un individual, o parte, explici sau reprezinți întregul, umanitatea. Modelul este, printre altele, acela al lui Socrate: „Omul este în Socrate, nu în uman”.

A ne realiza ca oameni presupune, în perspectiva gânditorului român, a trăi logic, a înfrunta viața cu ajutorul formelor spiritului. Pe de o parte, viața se relevă ca „devălmășie anarhică” (lipsă de ordine). Spiritul, pe de altă parte, se relevă ca ordine, luciditate, înstăpânire asupra vieții și dezordinii ei. A te lăsa în voia vieții, trăind „nedisciplinat și amorf” e totuna,

spune Noica, cu „a te desființa ca individ”. Viața nu trebuie să copleșească individul, ci, dimpotrivă, acesta, prin spirit, prin cultură, printr-o atitudine logică, trebuie să ia în stăpânire șuvoiul vieții. În *Jurnalul de la Păltiniș*, Noica afirmă chiar că singura bucurie autentică este cea culturală, a spiritului, restul fiind desfătări sau chiar neîmpliniri.

SEMNIFICAȚIA LOGICĂ A CULTURII

Un om devine cu adevărat om și iese din statistică atunci când devine o lume. („În fiecare om o lume își face încercarea”, spunea Eminescu; ar trebui să-și facă încercarea). (...) Dar mai ales în comportarea și creația omului se vede aceasta. Poetul adevărat este cel care devine la un moment dat Poezia; fizicianul, excedat la început de tot ce se știe, sfârșește prin a deveni el Fizica. (...) În situațiile logice, întregul este același în fiecare parte. Tautologia este, poate, de esența logicului, dar nu în sensul reflectării lui același în fiecare moment al ansamblului. În acest sens, s-ar putea spune că și un destin sau o viață de om pot fi într-o situație logică, atunci anume când fiecare demers al vieții are justificările întregului. Înțeleptul trăiește „logic” pentru că are în fiecare clipă legea de om adevărat în el. (...)

În timp ce logica lui Ares era cea a războiului, logica lui Hermes ar fi cea a interpretării, să spunem. Prima logică așeza partea în întreg și de vreme ce întregul (clasa uneori, funcția altădată, relația abstractă în fine) reținea totul pentru el, partea devenea o simplă variabilă, disparentă sau oricând gata să fie sacrificată. În logica lui Hermes însă, partea — dacă este una a situațiilor logice, iar nu un simplu element statistic — nu mai este indiferentă și irevocabilă: ea este, de fiecare dată, interpretarea întregului. (...) Cu exemple întâmplătoare poate opera logica lui Ares, pentru care individualul este doar un fapt statistic, un buletin, o cifră, sau o constantă individuală.

Logica lui Hermes, respectuoasă față de parte, de vreme ce aceasta poate fi purtătoare de întreg, operează cu exemple privilegiate. (...) Am spune în termenii lui Hermes: universul logic trebuie să interpreteze orice alt univers (fizic, de cunoaștere, moral, artistic) și de aceea toate științele, de la fizică până la istorie, tind să devină o logică. (…) poate că întreaga cultură nu e altceva decât o meditație asupra individualului.

(Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*)

Aplicații

1. Caracterizează cele două tipuri de cultură, de tip matematic și de tip istoric, și elaborează un punct de vedere argumentat în legătură cu valoarea fiecăreia.
2. Ce consecințe asupra comportamentului uman s-ar putea deduce dacă acesta s-ar manifesta cultural doar în sensul logicii lui Ares, de pildă? Dar în cel de-al doilea tip?
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă e vorba de o bibliotecă și nu de o grămadă de cărți, dintr-o simplă carte sau dintr-o submulțime a bibliotecii se poate vedea ce este întregul: bibliotecă de istoric, bibliotecă de medic sau de jurist” (Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*).

Problematizarea ființei culturale

Descrierea logică
- logica este o atitudine, nu o disciplină;
- logica reprezintă înstăpânirea spiritului;
- logica este singura bucurie autentică.

Câmp logic:
- este ansamblul în care întregul este în parte;
- omul este în Socrate, nu în uman;
- partea nu este *în*, ci *întru* întreg;
- întregul este același în fiecare parte.

Logica lui Ares:
- ține seama numai de situațiile statistice;
- individualul este în mulțime;
- soldații pot pieri, oastea să nu moară;
- este logica războiului.

Logica lui Hermes:
- ține seama de situațiile logice;
- se ocupă de indivizii care sunt întru întreg;
- este logica interpretării.

(Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*)

Activitate de grup

- Organizați în grupe de patru-cinci elevi, analizați modul în care ne putem împlini ca ființă culturală în contextul lumii multiculturale contemporane. Apelând la propria experiență de viață, elaborați un punct de vedere unitar.

Dicționar

Eliade, Mircea (1907-1986) — scriitor, filosof și istoric al religiilor.

Hieronimus Bosch (1450-1516), *Grădina plăcerilor* (detaliu)

Unii oameni își pun problema dacă viața are sau n-are sens. În realitate, totul se reduce la a ști dacă e suportabilă sau nu. Problema încetează și rămân hotărârile.

(Emil Cioran)

Atunci sufletul nostru va avea de ce să se felicite, când eliberat din acest întuneric, în care se învârtește, va vedea strălucirea nu cu o vedere slabă, ci va primi întreaga lumină și va fi redat cerului, căruia îi aparține. (…) Originea sa îl cheamă sus. Dar el va fi acolo și înainte de a se elibera din această închisoare, când va fi lepădat viciile și se va fi înălțat pur și ușor în meditații divine.

(Seneca, *Scrisori către Lucilius*)

SENSUL VIEȚII

Pentru mulți autori, întrebarea despre sensul vieții reprezintă *inima reflecțiilor filosofice*. Aceasta este redată de cele mai multe ori prin dilema: are sau nu are viața un sens? Iar dacă există, acesta este unul predeterminat? Poate da omul, prin inteligența și voința sa, un sens vieții?

Ne preocupă sensul vieții ori de câte ori căutăm o motivație pentru a trece de anumite obstacole majore, cum ar fi cele întâlnite în așa-numitele *situații-limită*. De asemenea, despre sensul vieții este vorba atunci când ne întrebăm dacă felul în care ne trăim viața este cel optim, dacă viața are un temei ascuns, pe care încă nu-l cunoaștem, sau dacă această viață are continuitate într-o viață viitoare.

Întrebările despre sensul vieții sunt determinate și de o mulțime de contexte sau de orizonturi de așteptare, cum ar fi cel social-politic, economic, cultural, teologic, sau de experiențe, precum aceea a morții, în general, sau, mai ales, a unei persoane dragi.

Problema sensului vieții a fost abordată din perspective cu totul opuse în cadrul *creaționismului* și al *evoluționismului*. Sub aspect creaționist-religios, sensul vieții este dat de viața viitoare a fiecărui individ în parte. Potrivit celeilalte perspective, evoluția organismelor, privită ca succesiune de transformări și procese bio-fizico-psihice, este cea care relevă sensul vieții, predominant însă din perspectiva speciei sau a existenței în ansamblu.

În filosofie, gândirea asupra sensului vieții se impune nu numai prin distincția dintre trup și suflet, ci și prin problematizările legate de condiția umană. Așa cum am văzut, **Blaise Pascal**, de pildă, exprimă prin metafora *trestie cugetătoare* conștiința finitudinii, dar și a unicității omului, prin care se poate revela o perspectivă aparte asupra sensului vieții.

Arthur Schopenhauer a inițiat discuțiile despre sinucidere, ca voință negativă, ca negare a vieții. Tema sinuciderii, corelată cu tema lipsei de sens a vieții, a absurdului existenței, a fost reluată în cadrul existențialismului ateu de către **Albert Camus** și **Jean-Paul Sartre**.

Camus apreciază că Sisif, eroul tragic din mitologia antică, este în fapt însuși modelul condiției umane, definită în mod paradoxal prin două atribute, contradictorii la prima vedere — fericirea și absurdul —, care sunt însă „copiii aceluiași părinte”. Prin analogie cu situația lui Sisif, înțelegerea și acceptarea condiției umane echivalează cu conștientizarea și trăirea absurdului: Sisif își acceptă cu seninătate pedeapsa de a împinge stânca spre vârful muntelui, de unde inevitabil aceasta trebuie să cadă. În joc este destinul eroului, determinat însă de propria lui alegere, respectiv destinul omului.

Pentru Sartre, sensul vieții aparține exclusiv omului, deoarece, prin acțiunile sale, acesta alege să trăiască într-un mod sau altul. El nu poate afla în afara sa un sens al propriei vieți. Mai mult, pentru om, adevărata problemă nu este dacă Dumnezeu există, ci dacă tot ce i se întâmplă omului exprimă chiar propria alegere, îl reprezintă, fiind „alegerea sa de sine”. Din acest motiv, absurdul nu este o simplă idee, ci condiția și cheia propriei vieți. Prin urmare, esența vieții constă în manifestarea libertății și a responsabilității absolute a omului.

ESENȚA VIEȚII ESTE VOINȚA DE PUTERE

În acest domeniu trebuie să pătrundem temeinic până în străfunduri și să ne stăvilim toate slăbiciunile sentimentale: viața însăși este în esență sustragere, rănire, biruință asupra celui străin și asupra celui slab, oprimare, duritate, impunerea cu forța a formelor proprii, asimilare sau, în cel mai bun caz, exploatare. (...) și aceasta nu pe temeiul vreunei moralități sau imoralități oarecare, ci din cauză că (...) viața este tocmai voință de putere. (...) „Exploatarea" aparține nu unei societăți corupte sau imperfecte și primitive: ea aparține esenței vieții, ca funcțiune organică fundamentală, ea este o consecință a voinței de putere propriu-zisă, cea care e însăși voința de a trăi.

(Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*)

OMUL ABSURD

Toată bucuria tăcută a lui Sisif se află aici. Destinul său îi aparține. Stânca lui este lucrul lui. Tot astfel, omul absurd, când își contemplă chinul, face să amuțească toți idolii.(...) Omul absurd spune da și efortul său nu va înceta niciodată. Dacă există un destin personal, în schimb, nu există un destin superior sau cel puțin există doar unul pe care îl socotește total și vrednic de dispreț. Cât privește restul, el se știe stăpânul zilelor sale. În acea clipă subtilă în care omul se apleacă asupra vieții sale, Sisif, întorcându-se la stâncă, contemplă acel șir de fapte fără legătură care devine propriul său destin, creat de el, unit sub privirea memoriilor sale și în curând pecetluit de moarte. Astfel, încredințat de originea deplin omenească a tot ce-i omenesc, orb care vrea să vadă și care știe că noaptea nu are sfârșit, el nu se oprește niciodată. Stânca se rostogolește și acum. (...) Ne întoarcem întotdeauna la povara noastră. Dar Sisif ne învață fidelitatea superioară care îi neagă pe zei și înalță stâncile. (...) Lupta însăși către înălțimi e de ajuns pentru a umple un suflet omenesc. Trebuie să ni-l închipuim pe Sisif fericit.

(Albert Camus, *Mitul lui Sisif*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Fericirea noastră rămâne întotdeauna numai o dorință, fără ca vreodată să poată deveni o speranță, dacă nu intervine o altă putere (...) care să împartă fericirea după meritele și vina oamenilor, care să poruncească întregii naturi și să conducă lumea cu înțelepciune supremă, ceea ce înseamnă să credem în Dumnezeu" (Immanuel Kant).
3. În ce măsură crezi că experiența de viață a fiecăruia constituie un fundament pentru dezlegarea sensului vieții? Formulează și argumentează un punct de vedere personal.
4. Elaborează un scurt eseu despre sensul vieții, luând în considerare unul dintre următoarele contexte: a) viața nu este decât un „drum către moarte"; b) viața este doar o clipă în raport cu infinitatea timpului; c) suntem singuri, fără Dumnezeu; d) în această lume suntem doar pelerini spre cetatea lui Dumnezeu (Augustin).

Mitul lui Sisif
(vas grecesc cu figuri negre)

Suferința este școala concesivității. A învăța să suferi este a învăța să ierți. De ce ierți? Fiindcă în durere te desprinzi progresiv de lucruri. In disperare, desprins de tot, ierți totul. Omul normal și cel mediocru, atașați de lumea înconjurătoare, interesați de frământările meschine (...) nu pot să ierte nimic, fiindcă atașarea de lucruri duce la iluzionare și la un fals absolutism. Ei așteaptă totul de la timp, de aici și rolul surprizei în viața acestora. Și, atunci este explicabil de ce un om care suferă, chiar lipsit de cultură, nu poate fi mediocru.

(Emil Cioran, *Revelațiile durerii*)

Dicţionar

Camus, Albert (1913-1960) — romancier și filosof francez, unul dintre părinții *existențialismului*.
Cioran, Emil (1911-1995) — filosof și eseist român.
Schopenhauer, Arthur (1788-1860) — filosof german, autorul lucrării *Lumea ca voință și reprezentare*.
Seneca, Lucius Annaeus (4 î.Hr.-65 d.Hr.) — filosof, scriitor și om de stat roman.

RECAPITULARE

OMUL

PLAN DE IDEI

I. *Problematica naturii umane*

Conceptele de bază ale antropologiei filosofice:
- natura umană
- esență umană
- identitate umană
- alteritate (*Celălalt*).

Perspective fundamentale:
- abordarea antropologiei creștine: omul este ființă contradictorie, dar natura lui este deschisă spre bine (Blaise Pascal)
- abordarea raționalismului clasic: omul este ființă cugetătoare (René Descartes).

II. Omul este persoană:
- persoana dezvăluie ființa autentică a omului
- sensurile conceptului de persoană
- valoarea absolută a persoanei, ca scop în sine (Immanuel Kant).

III. Omul este ființă socială:
- perspectiva organicistă (Aristotel)
- perspectiva contractualistă (Jean-Jacques Rousseau).

IV. Identitate și alteritate:
- semnificațiile alterității
- abordarea metafizică: alteritatea este opusul Ființei (Platon)
- abordarea existențialistă: Celălalt este condiția și cenzura morală a existenței mele (Jean-Paul Sartre).

V. Omul este ființă culturală:
- specificul abordării filosofiei culturii:
  Lucian Blaga: impactul și semnificația culturii asupra existenței omului.
  Constantin Noica: dualismul manifestării culturale a omului: de tip istoric și de tip logic; două modalități logice de înțelegere a relației om (parte)/societate (întreg).

VI. Sensul vieții
- întrebările despre sensul vieții și orizonturile de așteptare
- principalele abordări filosofice: voința de a trăi (Friedrich Nietzsche) și absurdul (Albert Camus).

1. Indică direcțiile principale de problematizare ale umanului în filosofie. Argumentează în favoarea celei pe care o consideri ca fiind cea mai relevantă.

2. Argumentează pro sau contra: Probabil, cel mai important sens al maximei socratice „Cunoaște-te pe tine însuți" este: *Să devii ceea ce ești.*

3. Analizează comparativ abordarea lui Pascal și cea carteziană, pornind de la ideea lui Kant că omul este persoană.

4. Precizează cui aparține următoarea idee: ca ființă socială, omul este o ființă naturală denaturată. Indică o altă teză filosofică despre om ca ființă socială.

5. Menționează una dintre consecințele distincției identitate/alteritate în definirea persoanei.

6. Comentează următoarele idei:

- celălalt este, în primul rând, ceea ce este diferit de mine;
- în același timp, el este semenul meu;
- este, așadar, *alter ego*, un alt eu și un altul decât mine, deopotrivă eu și noneu;
- prin el mă cunosc pe mine însumi, ceea ce sunt eu și ceea ce nu sunt eu.

7. Pornind de la ideea că omul este „ființă culturală", evidențiază o corelație posibilă între cele două perspective de teoretizare pe care le propune Constantin Noica: „partea este în întreg" și „partea este purtătoare de întreg".

Arată dacă în imaginea din această pagină este vorba de un întreg. Dacă da, care dintre cele două situații prezentate de Noica este cea potrivită aici?

8. Stabilind relația dintre următoarele noțiuni — „existență întru mister și pentru revelare" și „mutațiune ontologică" —, analizează concepția lui Lucian Blaga despre om ca ființă culturală.

9. Citește cu atenție următorul text:

„Natura unui om, de exemplu, este alcătuită din amintirile sale și din restul cunoașterii sale, din iubirile și urile sale și așa mai departe; prin urmare, în lipsa obiectelor pe care le cunoaște, le iubește sau le urăște, el nu ar putea fi ceea ce este. El este în mod esențial și evident un fragment: luat ca sumă totală a realității, el ar fi autocontradictoriu" (Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*).

Comentează textul într-un scurt eseu, luând ca repere următoarele: precizarea problemei filosofice abordate; identificarea și prezentarea soluției pe care o susține autorul; identificarea și analiza argumentului prezentat în text; indicarea și caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu problema respectivă; analiza comparativă a celor două concepții; prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

10. Elaborează un eseu liber plecând de la următoarele texte:

- „Viața nu există, iar moartea este o stare de vis. Suferința a inventat atât pe una, cât și pe alta, spre a se justifica pe sine însăși. Numai omul se poate chinui între o irealitate și o închipuire" (Emil Cioran).
- „A stabili ce este și de unde începe viața este o cerință de care *depinde* viața *noastră*" (Umberto Eco).

11. Elaborează un eseu cu privire la una dintre următoarele teme:

- relația dintre înțelegerea naturii umane și sensul vieții;
- înțelegerea omului ca *ființă culturală*.

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI UFOLOGIE

DAN D. FARCAŞ
(n. 1940)

Este vicepreşedintele ASFAN (Asociaţia pentru Studiul Fenomenelor Aerospaţiale Neidentificate) din România. A publicat articole şi cărţi de referinţă în domeniul ufologiei.

Lucrări principale:
- *De ce tac civilizaţiile extraterestre*
- *Extratereştrii printre noi?*
- *Sfidarea extraterestră.*

Dicţionar

Ufologie — cercetare asupra controverselor privind obiectele zburătoare neidentificate (OZN).

DAN D. FARCAŞ,
Supercivilizaţiile şi ipoteza extraterestră
(Revista *Ştiinţă şi tehnică*, 9/2002)

Din păcate, noi cunoaştem doar o singură civilizaţie tehnologică — a noastră — şi nici o supercivilizaţie (…) Specia umană se va schimba şi ea. Ne putem gândi la cercetările privind regenerarea, prelungirea speranţei de viaţă, ingineria genetică, bioroboţii, ciborgii etc. În viitorul apropiat, practic toate obiectele artificiale mai importante vor deveni „inteligente", cu microprocesoare integrate. Ele vor fi şi interconectate, prin internet, cu toate calculatoarele şi bazele de date din lume. Comanda de la distanţă a tuturor acestor dispozitive şi calculatoare se va face prin microprocesoare implantate în cap, conectate direct la creierul uman.

În mai puţin de o sută de ani, va fi suficient să ne gândim la un subiect, pentru ca în momentul următor toate informaţiile necesare despre acel subiect să ne sosească în minte. Vom vedea prin ochi situaţi la mii de kilometri, vom acţiona prin braţe robot la distanţe la fel de mari sau ne vom întâlni unii cu alţii în realitatea virtuală, toate prin intermediul acestui implant, fără complicatele dispozitive utilizate astăzi în teleprezenţă. Mai mult, vom putea vorbi unii cu alţii „de la o minte la alta", prin reţeaua de transmitere a datelor, fără a scoate sunete şi la orice distanţă. (...)

Anumite persoane cred chiar că a existat o intervenţie externă în apariţia omului şi în îmbunătăţirile ulterioare ale sale. În ce scop se puteau realiza oare astfel de operaţii? Pentru a crea în cele din urmă un „supraom" ca acela visat de Nietzsche? Pentru mai multă creativitate sau inteligenţă? (...)

Scrierile din vechime sunt pline de aluzii la experimente genetice menite să îmbunătăţească specia umană. În Biblie găsim crearea Evei din coasta lui Adam (clonare?), hibrizi nedoriţi de Dumnezeu rezultaţi prin acţiunea îngerilor căzuţi, Noe a fost un exemplar ideal, toate celelalte specimene fiind distruse de Potop etc. (...)

Toate istoriile privind experimente genetice: cele din Biblie, cele din alte tradiţii folclorice sau religioase, ca şi din rapoartele privind răpiri OZN, sunt compatibile cu ideea monitorizării Pământului şi a omenirii de către o Inteligenţă Superioară ţinând de o supercivilizaţie. (...) Pentru mulţi alţii, o invazie spaţială de tipul celei din filmul *Independence Day* pare perfect plauzibilă.

Aplicaţii

1. Identifică tema şi precizează semnificaţia problemei supercivilizaţiilor.
2. Corelează concepţia filosofică despre natura umană cu ipoteza supercivilizaţiei.

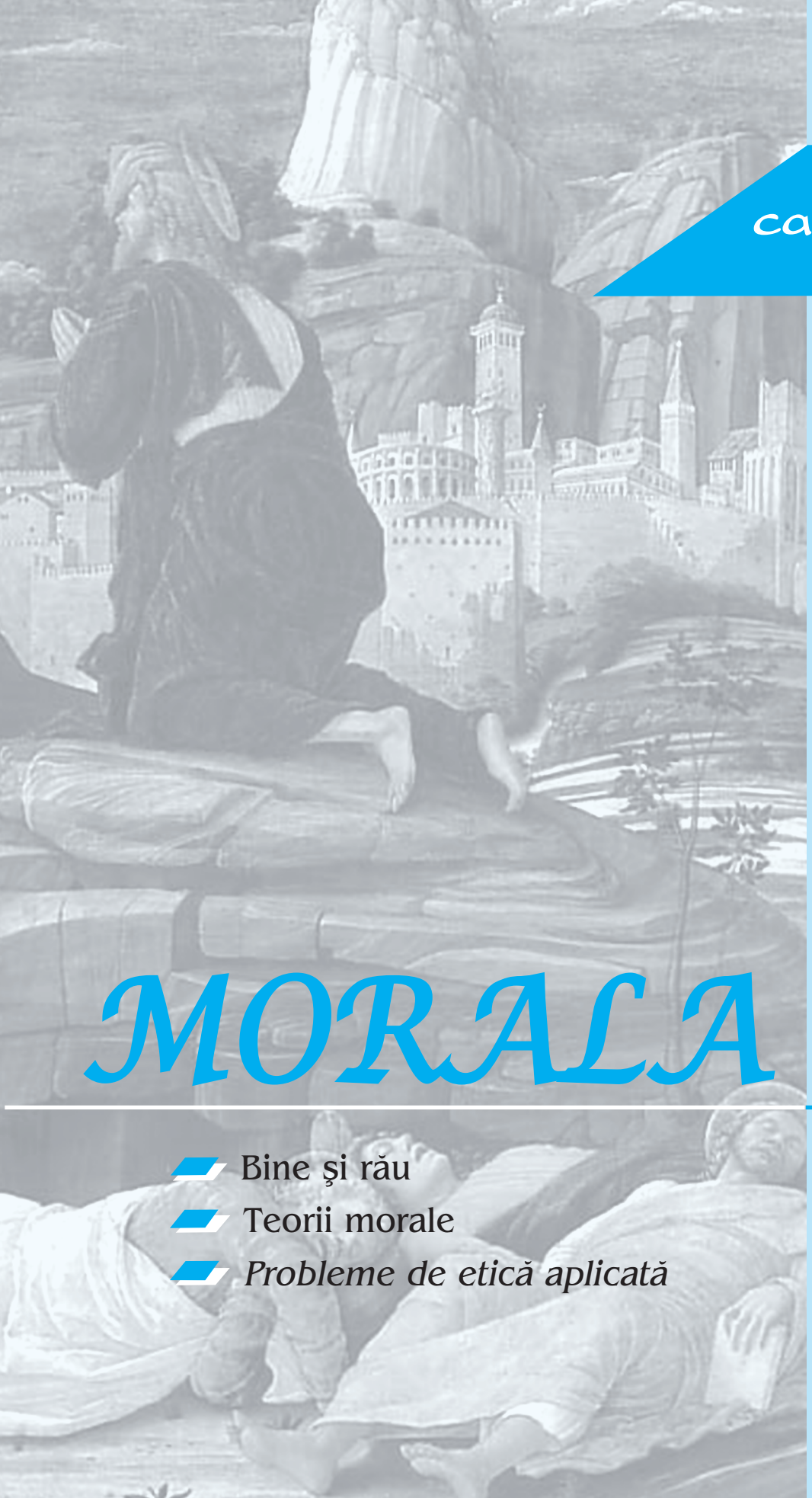

capitolul 2

MORALA

- Bine şi rău
- Teorii morale
- *Probleme de etică aplicată*

Studiind acest capitol vei reuși:

- să precizezi sensul conceptelor și categoriilor esențiale pentru studiul filosofiei morale;
- să formulezi unele argumente pro și contra la probleme controversate de etică aplicată, în cadrul unor activități pe grupe sau în echipă;
- să recunoști consecințele etice implicate de o anumită poziție filosofică;
- să argumentezi un punct de vedere personal în cadrul unei dezbateri etice.

Andrea Mantegna (1431-1506), *Agonie în Grădina Ghetsimani* (detaliu)

Rembrandt (1606-1669),
Întoarcerea Fiului risipitor

BINE ŞI RĂU

Specificul filosofiei morale

OMUL ESTE SINGURA FIINȚĂ MORALĂ

În raport cu lumea reală, omul manifestă nevoia de a o cunoaște și de a o explica, după cum, față în față cu sine sau cu semenii, manifestă nevoia la fel de imperioasă, de a-și cunoaște propria natură, locul și rostul său în Univers și, mai ales, de a-și înțelege și raționaliza comportamentul. Scopul acestor demersuri este nu numai limitarea arbitrariului și a dezordinii, ci și, mai ales, introducerea armoniei și ordinii în relațiile cu semenii, respectiv asigurarea moralității acțiunilor sale.

Numai acțiunile omului sunt valorizate ca fiind *bune* sau *rele*, *pozitive* sau *negative*, *drepte* sau *nedrepte,* tot așa cum conduita sa în familie, societate, în grupul de prieteni poate fi *altruistă* sau *egoistă*, *morală* sau *imorală*. Aceste aprecieri sunt morale și este specific omului că își apreciază comportamentul din punct de vedere moral.

Pentru a judeca moral o faptă, trebuie îndeplinită însă condiția esențială: acel comportament să presupună opțiunea, alegerea, deliberarea. Numai astfel vom putea compara actul nostru cu ceea ce prescrie *regula morală*, norma prin care apreciem comportamentul în termenii relației dintre *ceea ce facem* și ceea ce trebuie să facem. Judecata morală se aplică exclusiv conduitei umane, prin urmare, *sfera morală* este „mediul" propriu, exclusiv comportamentelor omului, căci numai în cazul său vorbim despre *ființa morală.* Cu toate acestea, nu orice act uman poate și trebuie să fie judecat în termeni morali. Nerespectarea unei promisiuni nu presupune, în mod automat, că am încălcat morala (dacă, de pildă, absența de la întâlnirea cu prietenii este justificată de motive care țin de sănătate).

TEORII ETICE

Dar ce este morala? Care sunt temeiurile în baza cărora apreciem că o acțiune este sau nu morală? În context filosofic, morala este reflecția rațională despre scopurile și mijloacele pe care și le propune omul în acțiunile sale. Despre conținutul moral sau imoral al actelor noastre, despre modul și capacitatea de a respecta legile și normele morale se pronunță *etica* (gr. *ethos*). Folosim termenul „etică" și în sens de practică umană, dar și în sens de teorie, de cercetare a principiilor acțiunii umane deliberate. În filosofia tradițională, s-au conturat două mari teorii etice, care au în comun ideea că orice om este determinat să realizeze propriul bine: *ca scop (etica teleologică)* sau *ca datorie (etica deontologică)*.

Pentru teoriile de tip *teleologic*, care apreciază valoarea morală a acțiunilor în funcție de scopul (gr. *telos*) lor, *problema fundamentală* se referă la *determinarea celui mai mare bine pentru om* și a căilor prin care acesta poate fi atins. Au fost propuse mai multe *„soluții"*. Astfel, *„scopul*

Info

Morala

Este un ansamblu de reguli, de valori comportamentale acceptate de societate (grup social) la un moment dat.

Este normativă: legi, reguli, principii morale (de exemplu, imperativul categoric, norme morale, cutume).

Tipuri:
- morala virtuții
- morala datoriei
- morala utilității
- etica situațiilor concrete (etica aplicată).

Coduri: sisteme contextualizate de norme și valori.

Tipuri:
- **moral-religioase** (de exemplu, etica creștină)
- **deontologice:**
  - al politicianului
  - al medicului
  - al jurnalistului
  - al profesorului etc.).

vieții" este: a) *plăcerea* (gr. *hedone*) — pentru *hedonism,* curent etic întemeiat de către **Epicur**; b) fericirea sau desăvârșirea (gr. *eudaimonia*), înțeleasă ca activitate rațională conformă cu virtutea — pentru *eudemonismul rațional*, fundamentat de **Aristotel**; c) mântuirea sau împăcarea sufletului cu Dumnezeu — pentru *eudemonismul teologic*, dezvoltat mai ales de **Sfântul Augustin** și **Sfântul Toma d' Aquino.**

Conform unei teorii de tip *deontologic*, moralitatea acțiunii este apreciată în funcție de împlinirea *datoriei* (gr. *deion*). În acest tip de explicație, datoria trebuie împlinită în afara oricărui interes personal și indiferent de consecințele sale. **Immanuel Kant,** întemeietorul acestui tip de etică, consideră că datoria, „obligare necondiționată", nu este o condiție suficientă pentru a deveni în mod automat fericiți. Ideal de neatins, fericirea rămâne doar o speranță, dacă nu credem în și dacă nu există Dumnezeu. Respectarea datoriei este esențială, deoarece numai astfel, deci numai ca ființe morale, suntem *demni de fericire.*

În teoria concurentă, *utilitarismul*, dezvoltat mai ales de către **John Stuart Mill**, se consideră că *utilitatea*, apreciată prin *consecințele* acțiunii, este „principiul celei mai mari fericiri". În acest caz, Binele moral nu mai înseamnă împlinirea cu orice preț a datoriei, ci, dimpotrivă, moralitatea acțiunii rezidă tocmai în consecințele acțiunii, respectiv în faptul că acestea duc sau nu la realizarea „celei mai mari fericiri". În plus, dacă aceste consecințe reprezintă un bine pentru cât mai mulți oameni, atunci, cu atât mai mult, acțiunea este morală. **John Rawls**, critică utilitarismul clasic, care, în mod abstract, consideră că binele societății este ceea ce determină dreptatea. Pentru ca binele colectiv (fericirea generală) să fie maximală ar trebui ca „repartizarea" bunurilor în societate să nu se facă la întâmplare, susține Rawls.

ETICA APLICATĂ

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a impus ca domeniu important al filosofiei morale *etica aplicată.*

Complexitatea relațiilor umane, pe de o parte, cât și caracterul abstract-normativ al eticii tradiționale, care, în mod iluzoriu, considera că raționalitatea este unica virtute a ordinii morale în societate, pe de altă parte, au generat problematizările și reflecțiile specifice acestui nou tip de etică. Totodată, știm că standardele morale diferă de la o epocă la alta și chiar de la o societate la alta. Din perspectiva eticii aplicate, o normă morală, cum ar fi aceea a iubirii semenilor, deși recunoscută ca necesară, nu rezolvă situații de viață dificile. De aceea, etica aplicată cercetează aspecte privind situații de viață concrete, reale (și nu imaginare), cum ar fi etica medicală sau bioetica (eutanasia, avortul, clonarea ș.a.m.d.), problemele ecologice (care privesc atitudinile omului față de mediul natural) sau etica în afaceri, lumea dinamică a economicului având și componente morale, cum ar fi responsabilitatea socială, administrarea crizelor etc.

Info

Etica

Este sistemul teoriilor morale; doctrină care stabilește criteriile moralității modalitățile și mijloacele acțiunii morale.

Etica tradițională

• Care este fundamentul moralității?

Soluții clasice/
Tipuri ale eticii tradiționale:

➢ scopul ⇒ etică **teleologică**
- hedonism (plăcere)
  - Aristip
  - Epicur
- eudemonism rațional
  - Aristotel
  - Epictet
- eudemonism teologic
  - Sf. Augustin

➢ datoria ⇒ etică **deontologică**
- Imm. Kant

➢ consecințele ⇒ **consecvențialism** (consecințonism)
- utilitarism
  - J. Bentham
  - J. St. Mill

Etica aplicată

• Determinarea moralității acțiunilor în contexte concrete, nu abstracte
- J. Rachels
- B. Williams.

Dicționar

Bentham, Jeremy (1748-1832) — jurist și filosof englez.
Epicur (341-270 î. Hr.) — filosof grec, fondatorul *Școlii epicureice.*
Rachels, James (1941-2003) — filosof american.
Williams, Bernard (1929-2003) — filosof englez.

Rafael Sanzio (1483-1520),
Școala din Atena (detaliu)

Regula mea de viață, după care îmi călăuzesc comportarea și a cărei încălcare o consider un păcat, este de a acționa în felul cel mai în măsură să producă fericirea cea mai mare, luând în considerare atât intensitatea fericirii, cât și numărul de oameni fericiți. Știu că mama-mare consideră acest punct de vedere ca pe o regulă de viață de nepracticat și susține că este imposibil să știi ce anume poate să producă cea mai mare fericire.

(Bertrand Russell)

Activitate de grup

Organizați-vă în grupe de câte patru-cinci elevi.

- Determinați semnificația conceptului „regulă de viață” în textul de mai sus.
- Identificați alte *reguli de viață* pe baza propriei experiențe.

Ce este binele?

Binele și răul sunt termeni uzuali. Îi folosim în diverse contexte pentru a exprima aprecieri sau evaluări. Folosim termenul „bine”, de pildă, pentru a spune că „vremea este bună”, că „au trecut ani buni de când s-a întâmplat un eveniment”, că un om „este tată bun”, fie pentru a exprima „bunătatea”, fie pentru a preciza că este vorba despre tatăl natural, sau vorbim despre bunuri patrimoniale, de consum etc. *Complexitatea termenilor moralei* se manifestă prin două caracteristici: *polisemantismul* termenilor (așa cum am văzut în exemplele de mai sus) și *bipolaritatea* categoriilor morale.

De obicei, în aprecierile noastre, facem distincția între fapte și valoarea acestora, prin considerații de tipul: bine/rău, moral/imoral, pios/nepios, drept/nedrept ș.a.m.d. În realitate, de multe ori aceste distincții sunt răsturnate, în sensul că „tratăm binele ca pe un rău și răul ca pe un bine” (Epicur).

Binele și răul sunt categoriile fundamentale ale moralei. În filosofia tradițională, „binele” este problematizat în două moduri.

În primul rând, termenul are *semnificație metafizică*. Astfel, pentru **Platon,** cea mai înaltă dintre cunoașteri — sursă a dreptății, a virtuților, a ordinii și armoniei etc. — este binele (gr. *agathon*). Plasat în lumea inteligibilă în vârful ierarhiei Formelor, *Binele în sine* exprimă *ceea ce este, adevăratul bine,* principiu ultim, arhetip, sursa cunoașterii noastre adevărate. În schimb, în lumea simțurilor, „lumea vizibilului”, binele fiind confundat cu plăcerea, nu este binele autentic, ci unul *aparent*, sursa acestuia aflându-se în sensibilitatea, în impresiile omului. Ori de câte ori credem că trăim binele, în realitate confundăm binele aparent cu binele autentic. Oricâte bunuri am poseda, oricâtă cunoaștere credem că deținem, în absența cunoașterii binelui, nu cunoaștem nimic cu adevărat, nu știm ce este frumosul, ce este adevărul. Filosoful vorbește despre trei forme ale binelui uman: cel „pe care ne-am bucura să-l avem de dragul lui”, cum ar fi veselia sau alte plăceri nevătămătoare; „binele pe care-l iubim pentru el, cât și pentru ceea ce provine de la el”, cum ar fi confortul fizic, și binele „căruia îi aparțin sporturile, vindecarea bolilor (...) și celelalte modalități de a face bani”. Acesta nu îi poate aduce omului fericirea, ci, în cel mai bun caz, răsplata. Sursa fericirii posibile se află însă în virtutea dreptății.

În viziunea lui **Aristotel**, Binele în sine este o noțiune vidă, căci nu există un Bine absolut care să unifice toate determinările binelui. Binele real exprimă însă relația dintre acțiunile noastre și scopul propus. În înțelesul său de cauză finală, binele este „menirea” tuturor lucrurilor: „când este vorba de fiecare caz în parte, este binele său, iar când este vorba de natură, în ansamblul său, este Bine absolut” (*Metafizica*).

În al doilea rând, vorbim despre bine în *sens moral*. Printre întrebările fundamentale ale eticii, se numără: *Ce este binele? Există bine intrinsec? Este binele însușirea esențială și permanentă a lucrurilor? Sau este doar atributul prin care noi valorizăm în judecățile noastre propriile comportamente, gusturi etc.?*

Tradiția filosofică și cea religioasă consideră că binele suprem, Dumnezeu, este reperul moral fundamental; în schimb, răul este o „privare de ceea ce este natural și trebuie să aibă fiecare. Prin urmare, nimic nu este rău potrivit esenței sale” **(Toma d'Aquino)**. Omul, ființă limitată, înclinată mai degrabă să facă răul, se manifestă ca ființă morală dacă respectă legile divine: îl iubește pe Dumnezeu și se iubește pe sine, iubindu-și semenii.

În altă ordine de idei, relativismul și subiectivismul sunt deopotrivă atitudini morale, dar și viziuni filosofice. Sofiștii au inițiat aceste abordări filosofice: binele este o „măsură” deopotrivă subiectivă și relativă, din moment ce „omul este «măsura» tuturor lucrurilor”. Alți filosofi antici argumentau că binele nu trebuie confundat cu voința subiectivă de a face sau nu binele, în funcție de interese sau scopuri. Dimpotrivă, binele moral se manifestă în relațiile cu semenii prin respectarea virtuților, prin viața rațională dusă în comunitate cu semenii (Aristotel).

NATURA BINELUI

M-ai auzit de multe ori spunând că ideea Binelui este cea mai înaltă dintre cunoașteri, cea căreia dreptatea și celelalte virtuți îi acordă utilitatea și avantajele lor. Acum ești conștient că nu cunoaștem în mod satisfăcător această idee. Or, dacă nu o cunoaștem, indiferent cât de bine cunoaștem restul, știi că aceste cunoștințe nu ne-ar fi cu nimic utile. Crezi că ar fi avantajos să avem o mulțime de lucruri, dacă nu sunt bune, sau să cunoaștem totul, cu excepția Binelui, și să nu cunoaștem nimic despre frumos și despre Bine? Desigur, știi la fel de bine că majoritatea oamenilor confundă Binele cu plăcerea, (...) cei care au acest sentiment nu pot explica despre ce fel de cunoaștere este vorba, dar sunt obligați să spună până la urmă că este cunoașterea Binelui (...) ca și cum noi ar trebui să-i înțelegem chiar din momentul în care au pronunțat termenul „bine”. Numeam Frumos în sine, Bine în sine și așa mai departe Ființa reală a fiecăruia dintre lucrurile pe care le-am stabilit mai întâi ca multiple, dar le-am aranjat apoi sub ideea lor proprie, postulând unitatea acesteia din urmă. (...) Recunoaște așadar că ceea ce răspândește lumina adevărului asupra obiectelor cunoașterii și conferă subiectului care cunoaște puterea de a o face este ideea Binelui, (...) dar este fals să credem că una sau alta sunt același lucru cu Binele; natura Binelui trebuie să fie privită ca mult mai valoroasă.

(Platon, *Republica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. În explicația lui Platon, semnificația filosofică a binelui este una pur teoretică; poți identifica un argument care să susțină acest mod de înțelegere a binelui?
3. În ce măsură veselia, confortul fizic și sporturile, ca forme ale binelui, nu reprezintă adevărata cunoaștere a binelui? Poți da exemple din propria experiență?
4. Identifică în relația bine-adevăr dacă, prin dobândirea adevărului, dobândim și fericirea sau dacă fericirea ar putea să fie consecința posesiei acestei cunoașteri; dă exemple.

Info

Analiza ideatică a textului

1. Identificarea problematicii: natura Binelui.

2. Teza susținută: „Binele este cea mai înaltă dintre cunoașteri”.

3. Argumentare: Dacă nu cunoaștem Binele, indiferent cât de bine cunoaștem restul, aceste cunoștințe nu ne sunt utile.

Cauza: majoritatea oamenilor confundă plăcerea cu Binele, prin urmare, cunoașterea lor este aparentă, eronată și inutilă.

4. Concluzia: *Binele în sine* este:
- realitatea supremă, Unul — temei pentru lucrurile multiple;
- fundamentul a tot ce este real și adevărat și al obiectelor cunoașterii;
- sursa puterii de a face binele.

5. Concepte filosofice: *Bine în sine, bine, dreptate, virtute, plăcere, unitate, multiplicitate, adevăr, fals.*

Silindu-ne să facem mai bine, stricăm adesea ce e bun.
(William Shakespeare)

Cuvântul „bine” se referă deci la un anume obiect elementar de gândire, între nenumărate altele; acest obiect a fost identificat frecvent cu un altul — o eroare pe care o voi numi „eroarea naturalistă”.
(G.E. Moore)

Dicţionar

Moore, George Edward (1873-1958) — filosof englez.
Shakespeare, William (1564-1616) — poet, scriitor și dramaturg englez.

FRIEDRICH NIETZSCHE
(1844–1900)

Acest filosof și scriitor german a fost inspirat de romantism, mai ales de Arthur Schopenhauer. A lăsat, ca precursor al existențialismului, o vastă și inedită operă despre condiția umană. Și-a propus să înlocuiască fundamentele moralei tradiționale creștine, pentru a edifica o nouă morală, a *voinței de putere*.

Lucrări principale:
- *Așa grăit-a Zarathustra*
- *Dincolo de bine și de rău*
- *Ecce Homo*
- *Genealogia moralei*
- *Nașterea tragediei*
- *Știința voioasă.*

Binele este prin aceea că eu îl vreau și în afară de aceasta el nu există. Aceasta este expresia libertății.
(Søren Kierkegaard)

În fond două sunt negațiile pe care termenul meu de imoralist le închide în sine. În primul rând, eu neg un tip de om care până acum a fost socotit cel mai de seamă, omul bun, binevoitorul, binefăcătorul. (...) Ar fi îngăduit să considerăm cea de a doua negare ca fiind decisivă, întrucât supraaprecierea binelui mi se pare (...) o consecință a decadenței, un simptom al slăbiciunii.
(Friedrich Nietzsche)

Concepţii despre bine şi rău

Cu scopul de a reevalua valorile, **Friedrich Nietzsche** consideră că natura binelui și răului nu trebuie căutată nici în „prejudecata teologică", „nici dincolo de lume". Problema este de a ști dacă binele și răul sunt inventate pentru a servi ca fundament al judecăților noastre morale sau în ce măsură, identificând natura binelui și răului, umanitatea progresează în plan moral. Conform filosofului, binele și răul, printr-o dublă determinare, își au originea în voința de a trăi, mai precis, în voința puternică, a celui pe care îl numește *stăpân,* și în voința slabă, a *sclavului*. Nu știm dacă binele este un concept sau este o stare, o atitudine sau un scop etc. Nu avem nicio certitudine că omul care este considerat bun este într-adevăr bun, iar cel apreciat ca fiind rău nu este bun.

Nici metoda rațională a filosofiei nu ne relevă natura binelui și răului. O posibilă înțelegere a semnificației lor ar putea fi explicația etimologică a termenilor: în majoritatea limbilor, „bun" înseamnă „nobil", „distins sufletește", iar „rău", „vulgar", „grosolan", „josnic".

În ceea ce privește filosofia moralei, nici aceasta nu a reușit să elucideze problema. De pildă, în morala kantiană, care stabilește că „toate conceptele morale își au sediul și originea cu totul a priori în rațiune" (comună sau teoretică), binele moral înseamnă împlinirea datoriei. Pentru Nietzsche, binele și, asemenea lui, răul ar trebui mai degrabă înțelese din perspectiva celor două tipuri de morală: „morala de stăpân și morala de sclav", iar existența acestora este rezultatul modului de înțelegere și experimentare a binelui și răului. Una exprimă *voința puternică*, iar cealaltă *voința slabă*. În sensul acesteia din urmă, „binele" nu este comun celui din primul tip de morală; dimpotrivă, este apreciat ca fiind „răul" din cealaltă.

În consecință, morala de sclav este resentimentară, iar valori cum ar fi mila, compătimirea, modestia etc., deși sunt prețuite în numele binelui însuși, nu sunt, în fond, decât valori „utile" pentru a îndura povara existenței. Lipsiți fiind de forță, de voință puternică, cei slabi sunt permanent preocupați de ceea ce le lipsește, și anume libertatea și fericirea, inutile ca idealuri pentru cei puternici, care simt că ei determină asemenea valori. Cei cu voință puternică le interpretează altfel: „eu sunt liber, tu trebuie să te supui"!

Așadar, pentru morala de sclav, *resentimentul* și *utilitatea* sunt sursele binelui și răului, așa cum le practică voința slabă. În schimb, cei cu voință puternică, care refuză o asemenea morală a resemnării, găsesc că valorile lor se află *dincolo de bine și de rău*, dincolo de compătimire și milă. Încrederea în sine, capacitatea de autodăruire sunt virtuțile cărora li se dedică cei puternici.

În acest fel se explică de ce oamenii puternici, fiind *activi*, nu vizează o fericire artificială, clădită pe resentiment; „comparându-se cu dușmanii lor (...) ei știu, de asemenea, să nu despartă fericirea de acțiune". În schimb, fericirea celor slabi este „un narcotic, o amețire, o liniște (...) o destindere a sufletului și trupului, pe scurt, are o formă *pasivă*".

DOUĂ TIPURI DE MORALĂ

Există morale de stăpâni și morale de sclavi. *(...) În primul caz, în care stăpânitorii sunt cei care determină noțiunea „binelui”, stările sufletești elevate și trufașe sunt resimțite ca distinctive, ele determinând ierarhia. (...) Să remarcăm pe dată că în cazul acestei prime varietăți de morală antagonismul „bun” și „stricat” echivalează cu „nobil” și „detestabil”; antagonismul „bun” și „rău” are o altă origine. (...) E evident că pretutindeni calificativele morale au fost aplicate mai întâi* oamenilor *și doar mai târziu, prin extindere, asupra acțiunilor. (...)*

Aristocratul simte că el este cel care determină valorile, că pentru aceasta nu are nevoie să obțină încuviințarea cuiva, apreciind că „ceea ce îmi dăunează mie este dăunător în sine”, el fiind acela care conferă cel dintâi prestigiu lucrurilor, care creează valori *(...) o astfel de morală constă în glorificarea sinelui. (...) Aristocratul respectă în propria-i ființă pe omul puternic, stăpân asupra lui însuși, pe cel care se pricepe să vorbească și să tacă, pe cel care uzează bucuros de severitate față de sine însuși (...) față de ființele de rang inferior și față de străini cei puternici pot acționa după cum cred de cuviință sau „după voia inimii”, în orice caz „dincolo de Bine și de Rău” — iată un domeniu în care se poate manifesta compătimirea și alte sentimente asemănătoare. (...)*

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celui de-al doilea tip de morală, morala sclavilor. *Să presupunem că asupriții, oprimații, suferinzii, robii, și chiar cei nedecișI și istoviți de ei înșiși se îndeletnicesc cu morala: care va fi oare numitorul comun al evaluărilor lor morale? (...) Sclavul privește cu invidie virtuțile celor puternici: el este sceptic și suspicios, posedând chiar un rafinament al bănuielii față de tot acel „bun” prețuit de cei puternici. (...) Dimpotrivă, calitățile menite să ușureze existența suferinzilor sunt evidențiate și scăldate în lumină: sclavul prețuiește compătimirea, mâna serviabilă și săritoare, inima caldă, răbdarea, hărnicia, modestia, amabilitatea —, căci acestea sunt calitățile cele mai utile, aproape singurele mijloace de a îndura povara existenței. Morala sclavilor este esențialmente o morală a utilității. Acesta-i locul de obârșie al vestitului antagonism dintre „bun” și „rău” .*

(Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*)

Aplicaţii

1. Arată care sunt ideile principale ale textului de mai sus.
2. Comentează concepția lui Fr. Nietzsche cu privire la cele două tipuri de morală. În care dintre acestea vă regăsiți?
3. Care este semnificația filosofică a termenilor și expresiilor *bine*, *rău*, *dincolo de bine și de rău*, *morală a utilității* în contextul filosofiei morale a lui Nietzsche? Compară aceste sensuri cu cele pe care termenii dați le aveau în Antichitate.
4. Argumentează pro și contra față de cele două modalități de a gândi binele și răul.
5. Încearcă să găsești exemple în care răbdarea, hărnicia, modestia sunt valori utile.
6. Ilustrează prin câteva exemple diferite relații interpersonale din perspectiva celor două tipuri de morală.

Într-adevăr, vă zic, binele și răul, noțiuni crezute de nestrămutat, nici nu există.

(Fr. Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*)

Binele încetează de a mai fi bun din momentul când ajunge pe buzele vecinului. Și cum ar fi cu putință să existe un bun comun! Cuvântul se contrazice pe sine: ceea ce poate fi posedat în comun are întotdeauna prea puțină valoare.

(Fr. Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*)

Din fericire, am învățat din timp să deosebesc prejudecata teologică de cea morală și n-am mai căutat originea răului dincolo de lume.
(Fr. Nietzsche, *Genealogia moralei*)

Obârșia „binelui și răului” — o îmbunătățire va fi inventată numai de acela care știe să simtă că „lucrul acesta nu este bun”.

(Fr. Nietzsche, *Știința voioasă*)

Activitate de grup

Organizați-vă în grupe de câte patru-cinci elevi.

- Analizați fragmentele de mai sus și elaborați un punct de vedere unitar privind problematica binelui și a răului la Friedrich Nietzsche.

Dicţionar

Kierkegaard, Soren (1813-1855) – filosof și teolog danez.

TEORII MORALE

Etica teleologică. Eudemonismul

Teoria morală pe care o numim *eudemonism* s-a manifestat în filosofie sub două forme: *eudemonismul rațional și cel religios*, ambele fiind exemplificări ale *eticii teleologice*. Dar ce este eudemonismul? Filosofia morală atribuie eudemonismului problematizarea naturii și mijloacelor prin care omul realizează Binele suprem. Ceea ce diferențiază cele două forme ale eudemonismului este modalitatea de a identifica *natura* și *mijloacele* împlinirii fericirii. În sensul eudemonismului *rațional*, demonstrația filosofică este axată pe două direcții de problematizare: în ce constă *binele și care este actul specific omului*; altfel spus, ce fel de „bine" este esențial pentru ființarea umană și ce îl definește pe om ca specie? Prin aceste determinări, scopul eudemonistului este acela de a demonstra că fericirea este tangibilă și constă în activitatea rațională conformă cu virtutea.

Potrivit lui **Aristotel**, binele este scopul, principiul final al tuturor acțiunilor omului; în schimb, actul specific uman rezidă în comportamentul rațional al sufletului, care îl constrânge pe om să-și împlinească activitatea proprie; în caz contrar, omul ar trăi asemenea plantelor, limitându-și existența la hrană și creștere. În consecință, activitatea îl conduce spre realizarea binelui și se manifestă ca acțiune morală dacă este conformă cu virtutea.

Dar omului îi sunt proprii și alte activități, care îi aduc în primul rând plăcere. Jocul ar fi una dintre ele. Fără a-l exclude, jocul trebuie înțeles și practicat ca repaus între activități. Aristotel precizează că omul, ființă al cărei specific constă în raționalitate și stări morale, nu își irosește eforturile doar cu scopul distracției. Ar fi și absurd ca scopul vieții să fie dedicat exclusiv doar acestor tipuri de plăceri, care sunt proprii părții „apetente" a sufletului sau celei „pasionale", a afectelor, fără ca acestea să fie limitate de către partea rațională a sufletului. În schimb, virtuțile, care nu sunt nici afecte, nici pasiuni, trebuie să se manifeste ca „dispoziții habituale" pentru că, datorită habitus-ului (obișnuinței) „omul devine bun și își împlinește bine funcția proprie". Virtutea, media dintre două vicii (cum ar fi cumpătarea, ca medie între abuz și insuficiență), reprezintă manifestarea morală a omului. Aceasta este cu atât mai desăvârșită, cu cât omul o poate practica permanent, „de-a lungul unei vieți desăvârșite".

În forma sa *religioasă*, eudemonismul susține că Binele suprem (*Summum bonum*) este Dumnezeu. Fericirea ca mântuire exprimă acea stare prin care omul, împăcat cu sine și cu lumea de care s-a îndepărtat, reface armonia cu divinitatea. Pentru **Augustin din Hippona**, eudemonismul este „pacea dintre trup și suflet", „pacea dintre om și Dumnezeu", „pacea dintre oameni". Chiar dacă, în această viață, fericirea se poate atinge doar fragmentar sau preliminar, există însă o fericire viitoare. În om coexistă, deopotrivă, *omul exterior*, dedicat lumii senzoriale, și *omul interior*, evlavios, care caută divinitatea, Acesta din urmă deosebește bucuria de adevărata fericire.

AUGUSTIN DIN HIPPONA
(354–430)

Aureliu Augustin s-a născut la Tagastes (în provincia romană Numidia). După studii temeinice, devine profesor de gramatică și retorică la Cartagina, al doilea mare oraș al Occidentului. A trecut la creștinism în anul 387 și a ajuns episcop de Hippona, fiind considerat unul dintre Părinții Bisericii. Cea mai mare parte a vieții și-a consacrat-o apărării creștinismului, amenințat în acea vreme de religii populare (maniheismul), erezii, secte etc. A interpretat creștinismul prin prisma neoplatonismului.

Lucrări principale:
- *Cetatea lui Dumnezeu*
- *Confesiuni*
- *Despre Trinitate.*

Găsesc că părerile mele etice (anume că nu există valori absolute) sunt argumentativ irefutabile, cu toate că sunt greu de crezut. (...) Nu pot întrevedea argumente împotriva valorilor etice absolute și, cu toate acestea, nu pot crede că a nu-ți plăcea cruzimea nestăvilită e numai o chestiune de gust, ceva asemănător cu a nu-ți plăcea să studiezi. (...) Nu cunosc soluția.

(Bertrand Russell)

FERICIREA ESTE UN BINE PERFECT ȘI AUTARHIC

Dacă există un scop al actelor noastre pe care-l urmărim pentru el însuși, iar pe celelalte numai în vederea acestuia și dacă nu orice lucru îl dorim în vederea a altceva (...) este evident că acest scop trebuie să fie binele, și anume binele suprem. (...)

Binele este exprimat în tot atâtea moduri ca și existentul (căci în ca-tegoria esenței, de exemplu, el este numit divinitate și intelect, iar în cea a calității este numit virtute, în cea a cantității măsură, în cea a relației utilitate (...) încât e limpede că binele nu este ceva comun general și unic; altfel el nu ar fi fost inclus în toate categoriile, ci într-una singură (...) Așadar, care dintre felurile de bine ar putea fi considerat ca bine în sine? Cele pe care le urmărim și numai pentru sine, cum sunt gândirea, vederea, unele plăceri sau onorurile? (...)

Fericirea apare deci ca un bine perfect și autarhic, pentru că ea este scopul tuturor actelor noastre (...) ar trebui poate să lămurim și mai bine ce este ea. Acest lucru va fi ușor de realizat dacă vom stabili care este actul specific omului. Căci, așa cum pentru flautist, pentru un sculptor, ca și pentru o activitate sau îndeletnicire anume, se pare că binele și perfecțiunea rezidă în lucrările lor, tot astfel trebuie să fie și pentru om, dacă există un act care-i este specific. Dacă actul specific unui om este activitatea sufletului conformă cu rațiunea sau cel puțin nu lipsită de rațiune (...) actul propriu unui individ oarecare este identic cu cel al unui om desăvârșit.

(Aristotel, *Etica nicomahică*)

FERICIREA ȘI CREDINȚA

Când te caut pe tine, Dumnezeul meu, eu caut viața fericită. Dacă trebuie să spun cum voi căuta viața fericită, îmi pun următoarele întrebări. Să o caut oare prin reamintire, ca și cum aș fi uitat-o, dar încă mai țin minte că am uitat-o? Sau să o caut prin dorința de a o cunoaște, ca și cum ar fi ceva necunoscut pentru mine? (...)

Abia dacă auzim numele fericire și îndată recunoaștem cu toții că pe ea o râvnim; nu ne încântă doar sonoritatea cuvântului. (...) Căci există o bucurie care nu este dată celor fără evlavie, ci doar acelora care te slujesc de bunăvoie, iar această bucurie ești tu însuți. Și aceasta este adevărata fericire a vieții, să ne bucurăm întru tine, pentru tine, și din cauza ta; aceasta este fericirea adevărată și nu există altă fericire.

(Sf. Augustin, *Confesiuni*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Determinând relația dintre bine și scopuri la Aristotel, analizează aceeași relație la Sf. Augustin.
3. Argumentează pro și contra posibilității fericirii eudemonistului.
4. În ce fel ar argumenta eudemonistul rațional că fericirea înseamnă „împăcarea" cu sine și cu lumea?
5. Comentează posibilitatea fericirii tale în sensul armoniei sau dizarmoniei dintre scopurile pe care ți le-ai propus și reușitele tale.
6. Elaborează un minieseu pornind de la aprecierile că fericirea este „bine perfect și autarhic" și că „fericirea se află în credința în Dumnezeu".

Etica nicomahică
(manuscris medieval,
Biblioteca din Geneva)

Nici frumusețea chipului, nici puterea trupului nu te poate face fericit: nici una, nici alta nu rezistă vremii. Caută ceva care nu se face zi de zi mai rău, căruia nimic nu i se poate împotrivi. Ce este acesta? Sufletul. Dar un suflet drept, bun și mare.

(Seneca)

Nu-s de ajuns prietenii pentru a fi fericit; nu-s de ajuns dușmanii pentru a fi nefericit; nu-i de ajuns mintea pentru a dobândi avere; nu-s de ajuns banii pentru a fi fericit.

(*Mahābhārata*)

Dicționar

Eudaimonism (gr. *eudaimonia*) — desăvârșire, fericire; concepție, teorie ce pune la baza moralei năzuința spre fericire.
Mahābhārata — poem epic sanscrit; operă fundamentală pentru spiritualitatea indiană.

Caravaggio (1571-1610), *Jucătorii*

• Argumentează pro sau contra: „Jocul este scopul vieții”.

Trebuie observat că se spune numai relativ că ceva e bun sau rău. (...) Să luăm ca bune anumite reguli de viață, și anume pe acestea:

Să vorbim pe înțelesul mulțimii și să facem după felul ei de a vedea tot ce nu ne împiedică întru nimic de a ne atinge scopul (...).

Să gustăm plăcerile atât cât este nevoie să ne păstrăm sănătatea.

În fine să urmărim banii sau orice alt bun material atât cât este nevoie ca să ne păstrăm viața și sănătatea și să practicăm acele obiceiuri ale societății care nu se opun scopului nostru.

(Baruch Spinoza)

Binele real și răul real sunt mai importante decât doar absența binelui și răului; (...) Așadar, dacă suntem hedoniști, vom spune că faptul că cineva trăiește plăcerea este intrinsec bun. Căci nu vom spune că negația sa – nimeni nu trăiește plăcerea – este intrinsec rea.

(Roderick Chisholm)

• Comparați regula de viață a lui Baruch Spinoza cu aceea a lui Bertrand Russell.

Etica teleologică. Hedonismul și utilitarismul

A doua direcție antică în cadrul eticilor de tip teleologic este *hedonismul*, întemeiat de către **Epicur**. Prin ideea de calcul al plăcerilor și prin determinarea înțelepciunii drept „cel mai mare bun”, din care „izvorăsc toate celelalte virtuți”, hedonismul lui Epicur se diferențiază de cel susținut de către **Aristip din Cirene**, potrivit căruia „scopul este plăcerea particulară, în timp ce fericirea este suma totală a plăcerilor particulare”.

În general, pentru o concepție hedonistă, *plăcerea este scopul vieții*. Fiindcă este un bun înnăscut, un bine natural, *plăcerea este dezirabilă prin ea însăși*. Ca atare, valoarea lucrurilor pe care le dorim sau pe care le respingem este dependentă de prezența sau absența plăcerii. Dar, deși toți oamenii sunt determinați, în mod firesc, să trăiască plăcerea, nu toți urmăresc aceleași plăceri și aceeași cantitate a acestora. Plăcerea este definită, în sens negativ, ca „absența suferinței din corp și a tulburării din suflet”. Plăcerea, ca stare de echilibru a trupului și sufletului, care constă în „a avea spiritul lipsit de orice agitație și corpul lipsit de durere”, asigură omului fericirea. Dar cum ar putea omul să dobândească astfel plăcerea? Soluția lui Epicur este aparent la îndemână: o viață sănătoasă și alungarea fricii de moarte. Pe scurt, fericirea presupune capacitatea de a elimina, pe cât posibil, ceea ce ne provoacă opusul plăcerii, durerea. Prin nuanțarea relației dintre plăcere și durere, dintre bine și rău, Epicur argumentează în favoarea ideii că *principiul plăcerii nu suprimă normele morale*. Plăcerile pot fi înalte sau frivole. Astfel, pentru hedonist, trăirea plăcerii este una morală, pentru că, deși are înclinația naturală de a o trăi, omul nu se manifestă doar instinctiv în raport cu plăcerea. Că unele plăceri sunt mai valoroase decât altele este dovedit de faptul că nu toți oamenii rezumă plăcerea doar la distracții. Dimpotrivă, plăcerea morală este seninătatea înțeleaptă, „judecata sobră” (gr. *ataraxia*), pentru că înțeleptul o caută și o trăiește ca pe o virtute: cumpătat și cu discreție.

Identificarea unui principiu unic al moralității este scopul demersului filosofic al **John Stuart Mill.** Acest principiu este *utilitatea,* care întemeiază *principiul celei mai mari fericiri.* Este moralmente corect ca fiecare să caute să-și diminueze suferința prin împlinirea scopurilor sale, care nu se rezumă doar la plăcerile fizice. Intelectul, imaginația, creația, în general, conțin și produc de asemenea plăceri, dar superioare. Nefiind știință, ci artă, „morala este domeniul în care se manifestă corectitudinea acțiunilor noastre”. Pentru a demonstra că „promovarea fericirii este *principiul ultim al teleologiei*” și pentru a preveni înțelegerea eronată a principiului utilității (care afirmă că „fericirea este sinonimă cu utilitatea”), Mill precizează că utilitarismul este o doctrină neegoistă. Fericirea ca utilitate, ca „mod de existență” real și activ, nu contrazice moralitatea, dat fiind că, în mod rațional, utilitaristul ia în calcul, evaluează nu doar cantitatea, ci și calitatea plăcerilor sau durerilor. Criticii atrag însă atenția asupra generalității termenului „utilitate” (un sadic, de pildă, poate considera că plăcerile sale, fiindu-i „utile”, sunt și morale) sau că dreptatea nu poate fi redusă la utilitate și nici promovată printr-un astfel de principiu exclusivist,

individualist. **John Rawls**, preocupat de pericolul pe care îl implică separația dintre politică și morală, critică utilitarismul clasic, care, în mod abstract, nenuanțat, consideră societatea ca și cum ar fi un singur individ; or, pentru ca binele colectiv (fericirea generală) să fie maximal, ar trebui ca „repartizarea" bunurilor în societate să nu fie aleatorie (întâmplătoare). De aceea o societate nu poate fi morală decât prin afirmarea priorității justiției și libertății, valori deopotrivă morale și politice.

PLĂCEREA ESTE UN BUN ÎNNĂSCUT

Deoarece plăcerea este primul dintre bunurile înnăscute, de aceea nu trebuie să alegem orice fel de plăcere ar fi, ci adesea renunțăm la multe plăceri, când din ele decurge o neplăcere mai mare pentru noi. Și de multe ori considerăm multe suferințe preferabile plăcerilor dacă suportarea timp îndelungat a unor chinuri ne aduce, ca urmare, o plăcere mai mare. De aceea, deși toate plăcerile ne sunt, în mod firesc, un bun apropiat, totuși, prin natură nu orice suferință trebuie totdeauna evitată. (...) Atunci când spunem că plăcerea este scopul vieții, nu înțelegem plăcerile vicioșilor sau plăcerile ce constau în desfătări senzuale (...), ci prin plăcere înțelegem absența suferinței din corp și a tulburării din suflet. Nu succesiunea neîntreruptă de chefuri și orgii face o viață plăcută, ci judecata sobră, căutarea motivelor fiecărei alegeri și respingeri ca și alungarea acelor păreri prin care cele mai mari tulburări pun stăpânire pe suflet. Dintre toate acestea, primul și cel mai mare bun este înțelepciunea. (…)

(Epicur, *Scrisoare către Menoiceus*)

PRINCIPIUL CELEI MAI MARI FERICIRI

Poziția care acceptă ca fundament al moralei utilitatea sau principiul celei mai mari fericiri susține că acțiunile sunt juste în măsura în care tind să promoveze fericirea și injuste în măsura în care tind să producă opusul fericirii. Prin „fericire" se înțelege plăcerea sau absența suferinței; prin nefericire durerea și privarea de plăcere. (...) O astfel de teorie a vieții provoacă multor minți (...) o repulsie de neînvins. A presupune că viața nu are (...) un scop mai înalt decât plăcerea, nici un obiect mai bun și nobil pentru dorință și efort, este după ei absolut josnic și înjositor: o doctrină demnă doar pentru porci. (...)

Potrivit Principiului celei mai mari fericiri (...) scopul suprem cu referire la care și pentru care sunt dezirabile toate celelalte lucruri (fie că ne gândim la binele nostru, fie la cel al altor oameni) este o existență ferită pe cât posibil de durere și cât mai bogată posibil în plăceri atât în privința calității, cât și a cantității.

(John Stuart Mill, *Utilitarismul*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Compară sintagmele „plăcerea ca utilitate" și „utilitatea ca plăcere".
3. Precizează semnificația filosofică a conceptelor și a expresiilor *plăcere, suferințe preferabile plăcerilor, utilitate.*

Thomas Couture (1815-1879), *Decadența romanilor* (detaliu)

Activitate de grup

Plăcerea:
- este un concept: – psihologic
  – filosofic.

Utilitatea:
- este un concept: – psihologic
  – economic
  – filosofic.
- Alcătuiți două grupe și elaborați un punct de vedere unitar cu privire la relația dintre utilitate și plăcere din perspectivele:

– filosofică (hedonism; utilitarism)
– economică (legea utilității marginale)
– psihologică (motivația și afectivitatea).

Dicționar

Ataraxie — liniște, seninătate sufletească; ideal moral pentru unii dintre filosofii greci, mai ales pentru stoici.

*

Aristip din Cirene (c. 435-c. 360 î.Hr.) — filosof grec, discipol al lui Socrate; întemeietor al Școlii cirenaice.

Chisholm, Roderick (1916-1999) — filosof american.

Rafael Sanzio (1483-1520), *Justiția*

Putere, bogăție, onoare, chiar sănătatea și toată bunăstarea și mulțumirea cu soarta sa, sub numele de fericire, produc curaj și, prin el, adeseori și trufie dacă lipsește o voință bună care să îndrepte și să conducă la un scop comun înrâurirea lor asupra sufletului.

(Immanuel Kant)

Acest „imperiu al scopurilor" este „numai posibil" căci înainte ca el să poată căpăta existență ar trebui nu doar ca toate ființele raționale să acționeze unanim în virtutea maximei în cauză, ci și ca imperiul naturii să fie „în acord" cu imperiul scopurilor — ceea ce este o utopie absolută. „Imperiul scopurilor" nu este deci „decât o Idee".

(Hans Vaihinger)

Etica deontologică

În general, etica deontologică este construită în jurul întrebării: „Ce este o acțiune morală?". Pentru că încearcă să răspundă la această întrebare apelând la conceptul de *datorie*, **Immanuel Kant** este considerat creatorul acestui tip de etică. El apreciază că acțiunile omului sunt determinate de înclinație sau de datorie. Nu au valoare morală acțiunile *din înclinație* (când subiectul acționează din interes egoist, cum ar fi, în exemplul său, cazul băcanului care le vinde marfa clienților la un preț fix, valabil pentru oricine, pentru a obține un profit cât mai mare) și nici cele *conforme datoriei, dar nu din datorie* (deși a fi binefăcător este o datorie, poți acționa în acest sens determinat de plăcerea procurată de aprecierea celor din jur). În schimb, au conținut moral acțiunile realizate *din datorie* care exclud orice înclinație (când filantropul, insensibil fiind la suferințele celorlalți, datorită propriilor suferințe, mai are însă puterea de a fi binefăcător).

Etica deontologică stabilește că omul, ca ființă rațională, are, dincolo de orice imperative ipotetice, anumite obligații, care se supun voinței autonome (raționale) și care sunt necondiționate. Fiind ființă rațională și morală, omul nu trebuie să fie dezinteresat de consecințele actelor sale și nici de prevenirea conflictului datoriilor, care se ivesc în orice om. În acest sens, Immanuel Kant operează câteva distincții: între scopuri, între imperative și între acțiunile omului, în funcție de caracterul moral sau nonmoral (al scopurilor, al imperativelor și al acțiunilor care le concretizează).

Împlinirea datoriei, „cea mai sublimă obligație", înseamnă respectarea imperativului categoric; totodată, aceasta reprezintă condiția „unică și universală a demnității de a fi fericit". Unicitatea acestui imperativ rezidă și în faptul că, fiind o datorie universală, nu are excepții. Astfel, chiar dacă, uneori, *ne folosim* de semenii noștri, aceasta nu înseamnă că-i folosim *doar* ca mijloace, prin urmare, doar în vederea anumitor scopuri. Dacă, de pildă, suntem nevoiți să împrumutăm bani și nu îi mai returnăm, atunci înseamnă că ne-am folosit prietenul doar ca mijloc, ignorând că el este *totdeauna și în același timp scop* (în sine). Tocmai această restricție universalizează imperativul și, în concepția filosofului, îi conferă calitatea de principiu moral.

În ciuda importanței covârșitoare, filosofiei morale kantiene i se reproșează rigorismul excesiv. În acest sens, de exemplu, deși Kant consideră că într-o lume morală minciuna este un viciu de neacceptat, există și situații în care aceasta poate fi justificată, chiar cu prețul încălcării conștiente a datoriei de a nu minți. A respecta rugămintea cuiva de a nu spune familiei sale adevărul că el este grav bolnav reprezintă, potrivit concepției kantiene, o încălcare a datoriei de a nu minți. De asemenea, mila, compasiunea, chiar dacă este calificată drept înclinație, se manifestă ca un sentiment profund, care nu suprimă morala. Aceste limitări nu exclud însă efortul exemplar al filosofului german de a demonstra și de a argumenta că împlinirea datoriei înseamnă respectarea demnității umane.

Faptul că demnitatea omului nu are preț, așa cum au toate celelalte lucruri, nu poate fi doar o consecință a respectării datoriei, ci mai degrabă condiționarea esențială pentru a ne respecta datoria față de om.

IMPERATIVUL CATEGORIC

Reprezentarea unui principiu obiectiv, întrucât e constrângător pentru voință, se numește o poruncă (a rațiunii), și formula poruncii se numește imperativ. *(...) Toate imperativele poruncesc sau* ipotetic *sau* categoric. *Cele dintâi exprimă necesitatea practică a unei acțiuni posibile considerată ca mijloc pentru a ajunge la altceva pe care-l vrem (sau totuși e posibil ca să-l vrem). Imperativul categoric ar fi acela care ar exprima o acțiune ca obiectiv necesară în sine, independent de orice alt scop. (...)*

Scopurile pe care și le propune o ființă rațională, după bunul plac, ca efecte ale acțiunii ei (scopuri materiale) sunt toate numai relative; căci ceea ce le dă valoare este numai raportul lor cu o stare particulară a facultății de a râvni (...) Toate aceste scopuri relative nu sunt, așadar, decât baza pentru imperative ipotetice.

Dar să admitem că ar exista ceva a cărui existență, prin ea însăși, *să aibă valoare absolută și care, ca* scop în sine, *să poată deveni baza anumitor legi, atunci în el și numai în el ar putea să rezide principiul unui imperativ categoric posibil, adică al unei legi practice. (...)*

Dacă deci există un principiu practic suveran și, în ce privește voința omenească, dacă există un imperativ categoric, el trebuie să fie un astfel de principiu încât din reprezentarea a ceea ce este în mod necesar scop pentru oricine, fiindcă este scop în sine, *să constituie un principiu* obiectiv *al voinței, prin urmare, care poate servi ca lege practică universală. Fundamentul acestui principiu este:* natura rațională există ca scop în sine. *Astfel își reprezintă omul în mod necesar propria existență și în acest sens el este un principiu* subiectiv *al acțiunilor omenești. Dar la fel își reprezintă și orice altă ființă rațională existența ei în virtutea aceluiași principiu rațional care e valabil și pentru mine; deci el este în același timp un principiu* obiectiv, *din care, ca dintr-un principiu practic suveran, trebuie să poată fi deduse toate legile voinței. Imperativul practic va fi deci următorul:* acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc.

(Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Dă exemple de imperative ipotetice.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă el a ucis, trebuie să moară. Aici nu există nici un substitut care să satisfacă justiția. Nu există nici o similitudine între o viață, oricât de nenorocită, și moarte” (Immanuel Kant).
4. Care sunt „valorile condiționate” la care ai putea să renunți pentru a respecta imperativul categoric?
5. Identifică situații concrete în care, aplicând imperativul categoric, te-ai simțit tratat ca mijloc.

Info

Dicționar kantian

- ***moralitatea***: raportul acțiunilor cu autonomia voinței, adică cu o legislație universală posibilă prin maxime;
- ***voința***: cauzalitate a ființelor vii;
- ***autonomia voinței***: este principiu suprem al moralității; este proprietatea voinței prin care aceasta își este ei înșeși lege;
- ***eteronomia voinței***: este izvor al tuturor principiilor false ale moralității; exprimă aptitudinea voinței de a-și căuta legea în altceva decât în maxima morală;
- ***imperativul ipotetic***: „eu trebuie să fac ceva, *fiindcă vreau altceva*”; se spune: eu nu trebuie să mint, dacă vreau să rămân respectat;
- ***imperativul categoric***: „trebuie să fac abstracție de orice obiect, astfel încât acesta să nu aibă nici o *influență* asupra voinței”; se spune: eu nu trebuie să mint chiar dacă acest lucru nu mi-ar aduce nici cea mai mică rușine;
- ***datoria***: necesitate obiectivă a unei acțiuni făcute din obligație.

Tipuri ale datoriei

➢ *față de sine*; de exemplu, conservarea vieții;

➢ *față de alții*; de exemplu, prevenirea atentatelor contra libertății și proprietății;

➢ *întâmplătoare (meritorie față de sine însuși);* de exemplu, a dezvolta, dar și a conserva umanitatea ca scop în sine;

➢ *meritorie față de alții*: de exemplu, scopurile lui să fie pe cât posibil și scopurile mele.

(Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*)

Dicţionar

Vaihinger, Hans (1852-1933) — filosof german.

PROBLEME DE ETICĂ APLICATĂ

Faptul că etica tradițională nu are răspunsuri și soluții satisfăcătoare la problemele omului contemporan a impus în filosofia morală un nou domeniu de cercetare și reflecție: *etica aplicată*. Fără a se substitui teoriilor moralei generale, etica aplicată confirmă, prin actualitatea ei, că nu există un bine general, care să fie unul valabil pentru toată lumea. Totodată, chiar și teoriile moralei tradiționale sunt divergente în privința binelui. Să ne amintim, de pildă, că datoria și utilitatea sunt valori morale concurente, divergente. În general, fac obiectul eticii aplicate acele probleme care, fiind controversate, pun în dispută o mulțime de argumente pro și contra, astfel încât nu există un principiu moral unic pentru soluționarea acestor situații, cum ar fi aspectele legate de evenimente din sfera politicii și demersurilor sociale sau ale vieții fiecăruia. Ca să facă obiectul eticii practice, situațiile controversate trebuie să poată oferi argumente — pro și contra — din punct de vedere moral, astfel încât, prin soluționarea lor, să se poată preveni conflictele de ordin moral.

Etica aplicată nu este însă „indiferentă" față de cea tradițională, pentru că principiile moralei generale rămân, indiscutabil, reperele la care se raportează problematizările ei. Ceea ce le deosebește este faptul că, în timp ce etica generală problematizează teme abstracte ca „binele și răul", „fericirea viitoare" etc., etica aplicată analizează, contextualizând sub aspect moral, situații concrete, individuale, cum ar fi eutanasia, avortul, drepturile civile ale unor minorități, protecția omului în fața expansiunii tehnologiei, lumea afacerilor, ecologia etc. În acest sens, eticianul **James Rachels** afirmă că morala creștină, care respinge avortul și eutanasia, de exemplu, nu poate oferi „o ghidare morală precisă". Deși preceptele religioase „pot fi considerate relevante pentru o multitudine de situații", acestea „nu pot oferi răspunsuri precise la întrebările noastre"; mai mult, „în numeroase cazuri, Scripturile și tradiția Bisericii sunt ambigue". Prin urmare, aprecieri de tipul „corect" și „incorect" nu trebuie folosite apelând la divinitate.

În cazul eutanasiei, în înțelesul ei de „ucidere din milă", este vizată direct etica practică. Poate fi acuzat medicul de crimă? Ignoră pacientul, din egoism, normele creștine? Pe de altă parte, nici morala utilitaristă nu poate rezolva o asemenea problemă. Dacă, de exemplu, aplicăm principiul utilitarist al lui John Stuart Mill, potrivit căruia „legile care interzic eutanasia nu sunt contrare numai bunăstării generale, ci sunt, de asemenea, restricții neîndreptățite asupra oamenilor de a-și controla singuri propriile vieți", atunci este limpede că utilitarismul se plasează pe poziții anticreștine, ceea ce contravine spiritului acestei doctrine morale.

În concluzie, etica aplicată nu elimină conflictele valorice, cum nici nu-și propune, de altfel, dar are avantajul că lărgește câmpul tematic al eticii în general și, mai ales, limitează generalitatea, deseori sterilă, a răspunsurilor la probleme ce vizează viața concretă a omului.

Info

Motivația morală

Noi apreciem prietenia, dragostea și respectul. (...) Aceasta nu este totuna cu acțiunea dintr-un simț abstract al datoriei sau cu dorința de „a face ceea ce este corect".

Indoielile cu privire la „idealul" imparțialității

Dragostea și prietenia implică părtinire față de cei iubiți și prieteni; amabilitatea față de oameni în genere este de asemenea o virtute, dar o virtute de un tip diferit. (...) ceea ce ne trebuie nu este o cerință generală de imparțialitate, ci o înțelegere a naturii acestor virtuți.

Etica virtuții și feminismul

Problemele legate de viața privată — în care femeia domină în mod tradițional — sunt aproape în întregime absente. Teoria virtuții poate fi văzută ca o corectare a acestui dezechilibru.

(James Rachels)

STUDIU DE CAZ

I. TERMENII

1.1 Prezentarea cazului

Viitorii părinți află înainte de nașterea copilului că acesta va avea o boală gravă: sindromul Down.

Consultă mai mulți medici. Unii i-au sfătuit să renunțe la a da naștere copilului, avertizându-i că speranța de viață este limitată și că dezvoltarea copilului va fi afectată sub ambele aspecte: fizice și psihice. Alții, dimpotrivă, îi îndeamnă să nu renunțe, cu speranța că în viitor medicina ar putea oferi soluții.

1.2 Cazuistică

- părinții sunt conștienți de gravitatea bolii copilului;
- părinții știu că avortul este interzis de morala creștină;
- nu există nicio certitudine pentru un tratament eficient în viitorul apropiat.

1.3 Întrebări privind problema

- indică două argumente pro și contra pentru o soluționare a cazului;
- ce opțiune a părinților ar putea fi apreciată ca fiind contrară moralei?
- cum ar trebui să se acționeze: în favoarea copilului sau în favoarea părinților?
- dacă părinții nu ar fi în măsură să-și îngrijească copilul, cum se va implica societatea?

II. PROBLEMATIZARE

- Ce soluții ar sugera: a) eudemonistul raționalist?; b) eudemonistul religios?; c) utilitaristul?

III. TEME DE MEDITAȚIE

- Viața este sacră pentru orice individ uman.
- Cum îi ocrotește societatea pe cei aflați în dificultate?
- În ce măsură ar fi justificat oprobriul moral, în cazul în care părinții ar renunța să dea viață unui copil cu handicap?
- Comentează, în sensul eticii aplicate, afirmația „Etica e făcută să guverneze acțiunea și nu doar opinia” (Thomas Nagel).

Info

Etica aplicată

- a cunoscut o mare expansiune în lumea anglo-saxonă începând cu anii 1970;
- poate fi considerată, în mod legitim, o renaștere a tradiției cazuistice a Evului Mediu și a începutului epocii moderne;
- afirmarea acestui domeniu prin reviste și centre specializate de cercetare a fost și o urmare a procesului de transformare a filosofului moral în consilier al instituțiilor publice și în profesionist care practică ședințe individuale de *counseling;*
- primul domeniu în care s-a exercitat etica aplicată a fost bioetica, care s-a afirmat ca disciplină autonomă după ce s-a răspândit tendința de a dota spitalele și institutele de cercetare biomedicale cu „comisii etice”;
- în cadrul eticii aplicate intră și „etica socială”, adică studiul judecăților morale în domenii legate de drepturile civile, de caracterul (i)licit al războiului, de responsabilitățile colective asupra indivizilor.

Aplicații

1. Întocmește un tablou al adepților, respectiv al adversarilor, uneia dintre situațiile: a) este necesară folosirea drogurilor pentru tratarea unor boli incurabile; b) interzicerea circulației autoturismelor pentru reducerea noxelor din atmosferă; c) plafonarea impozitării veniturilor, indiferent de mărimea acestora; d) acceptarea tacită a faptului că în campaniile electorale se fac promisiuni care nu vor fi respectate.
2. Identifică o situație etică problematică și analizeaz-o din una dintre următoarele perspective: a) poziția contractualistă: acordurile etice vizează respectarea clauzelor contractuale; b) poziția utilitaristă: acordurile etice vizează ca toți participanții să beneficieze din acea acțiune; c) poziția moralei generale: analiza deciziei etice ține cont de natura personală a omului, al cărui scop este propria realizare.

Dicționar

Sindromul Down — boală genetică cromozomială, cu malformații cardiace, digestive, oculare, tulburări metabolice, imunologice etc. Factorul cel mai implicat este vârsta mamei, dar există și factori precum: tulburări hormonale, radiații, infecții virale etc.

*

Nagel, Thomas (n. 1937) — filosof american de origine sârbă.

RECAPITULARE

MORALA

PLAN DE IDEI

I. Specificul moralei

- concepte de bază ale moralei
  - sfera morală
  - valori morale
  - reguli morale
- etica și tipurile ei.

II. Binele și răul

- temeiuri și valori morale fundamentale
- abordarea metafizică a binelui (Platon)
- sursa binelui și a răului în concepția lui Nietzsche (*voința de putere*)
  - morale de stăpâni și morale de sclavi
  - funcția morală a resentimentului.

III. Tipuri de etică și teoriile moralei tradiționale

- **etica teleologică**
  - problema fundamentală: determinarea celui mai mare bine pentru om
    - ➢ *eudemonismul rațional:*
      — activitatea rațională, conformă cu virtutea (Aristotel)
    - ➢ *eudemonismul teologic:*
      — fericirea autentică rezidă în mântuirea sufletului sau în împăcarea omului cu Dumnezeu (Sf. Augustin)
    - ➢ *hedonismul antic:*
      — Aristip din Cirene: plăcerea este dorită pentru ea însăși
      — Epicur: plăcerea este scopul vieții, dar viața trebuie să fie înțeleaptă, cumpătată și dreaptă
- **consecinționismul** (consecvențialismul)
  - utilitatea (ca o consecință a acțiunilor noastre) este principiul celei mai mari fericiri (John Stuart Mill)
- **etica deontologică**
  - principiul *datoriei* fundamentează actul moral-rațional, indiferent de consecințele acestuia (Imm. Kant)
  - autonomia voinței
  - omul ca scop în sine
    — distincția dintre persoane și lucruri;
    — imperativul categoric.

IV. Etica aplicată

- diferențierea față de eticile tradiționale — *abstracte, generale*; irelevanța teoretizărilor abstracte ale moralei tradiționale
- conflictele și dilemele morale pot fi rezolvate doar *în contexte concrete, determinate* și nu impun soluții generale, definitive, universale.

1. În accepția filosofiei, morala exprimă nevoia omului de a-și raționaliza comportamentul față de semeni. Identifică principalele categorii morale prin care apreciem acțiunile noastre din acest punct de vedere.

2. Toma d'Aquino afirma că „obiectul unei acțiuni umane (…) dă actului respectiv specificul său moral". Comentează acest punct de vedere.

3. Exemplifică o situație în care nu te simți constrâns dacă respecți regula „să nu faci în mod intenționat răul!".

4. Scrie un text în care să folosești în mod corect termenii: *moral*, *imoral*, *amoral*, *plăcere*, *virtute*, *utilitate*.

5. Fie următoarea precizare: „Moralitatea este cel puțin efortul de a îndruma comportamentul cuiva cu ajutorul rațiunii — adică de a face acel lucru pentru care există cele mai bune temeiuri — acordând în același timp valoare egală intereselor fiecărui individ" (J. Rachels). Arată dacă această definire minimală este adecvată principalelor teorii morale pe care le-ai studiat în acest capitol.

6. În Antichitate, au fost identificate la un moment dat trei tipologii umane: „iubitorul de înțelepciune", „iubitorul de victorii" și „iubitorul de câștig". Identificând plăcerile corespunzătoare fiecăreia, analizează, potrivit concepției aristotelice, care dintre cele trei reprezintă binele autentic.

7. Citește cu atenție afirmația: „Prin urmare, cel rău este rău doar datorită unei erori; luați-i eroarea și îl veți face inevitabil bun" (Fr. Nietzsche). Pornind de aici, analizează diferența dintre *morala de stăpâni* și *morala de sclavi*.

8. Compară imperativul categoric cu regula recunoașterii voinței semenului ca fiind egală cu a ta și elaborează un dialog imaginar între Fr. Nietzsche și Imm. Kant.

9. Elaborează un eseu despre moralitate plecând de la următorul text: „Și, după cum spune Heraclit, este încă și mai dificil să lupți cu plăcerea decât cu mânia. În legătură cu ceea ce este mai greu intervin însă totdeauna arta și virtutea; căci, prin intervenția lor, binele se transformă în și mai bine" (Aristotel).

10. Argumentează pro sau contra în legătură cu următoarea aserțiune: Dezvăluirea în presă a unor aspecte ale vieții particulare ale unei persoane publice nu încalcă cerințe etice fundamentale.

11. Identifică principalele consecințe etice pe care le implică următoarele abordări filosofice: a) „Fericirea este activitatea conformă cu virtutea „(Aristotel); b) „A desconsidera dictatul rațiunii este echivalent cu a disprețui porunca lui Dumnezeu" (Toma d'Aquino); c) „(…) fundamentul moralei este utilitatea, sau principiul celei mai mari fericiri" (J.St. Mill).

12. Pornind de la aserțiunea lui J.St. Mill, potrivit căreia promovarea fericirii „este justificarea și trebuie să fie instanța de control a tuturor scopurilor noastre, dar nu este ea însăși singurul scop", elaborează un eseu despre relația dintre fericire și moralitate, având în vedere următoarele cerințe: a) identificarea problemei pe care o abordează; b) identificarea și prezentarea soluției pe care o susține autorul; c) identificarea și analiza argumentului prezentat în text; d) indicarea si caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu problema respectivă; e) analiza comparativă a celor două concepții; f) prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI CINEMATOGRAFIE

SERGE CAFANTAN

Este doctor în filosofie, profesor la Universitatea din Bayonne și la Liceul „Victor Duruy” din Mont-de-Marsan, Franța. A scris mai multe articole și cărți de specialitate și are un site pe internet, *Filosofie și spiritualitate*, destinat profesorilor și elevilor. Printre eseurile filosofice referitoare la diverse opere cinematografice se numără și *Insula. Problema clonării umane*.

Info

- Clonare — izolarea unui fragment de ADN și multiplicarea identică a acestuia; reproducere a unor organisme vii pentru a obține ființe genetice identice.
- În anul 1997, o echipă de geneticieni scoțieni a reușit să obțină prin clonarea unor celule nereproducătoare, un mamifer: oaia Dolly. Acest eveniment a provocat numeroase reacții de ordin religios și filosofic.

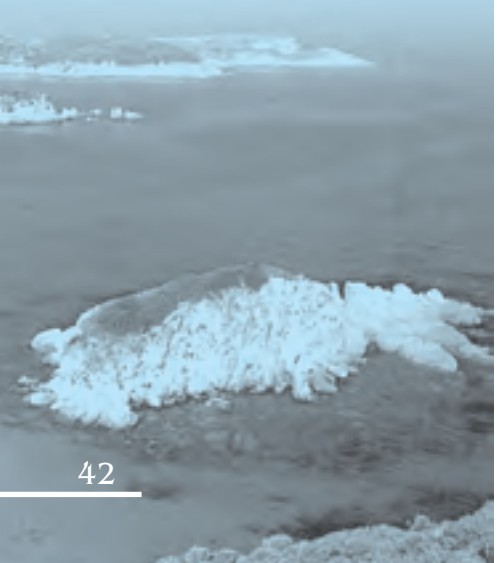

SERGE CARFANTAN, *Insula. Problema clonării umane*

Se spune că, ajutată de geniul genetic, biologia ne promite marea cu sarea. Ne promite totodată și o oroare absolută. Putem deja, de bună vreme, să cultivăm celule, dar și propriile clone, pe post de piese de schimb. Filmul nostru începe într-un univers subteran științifico-fantastic. La suprafață, cu excepția unei „insule” misterioase, se pare că lumea este otrăvită; ceea ce îl determină pe erou să-și pună întrebări asupra adevăratului sens al existenței sale și asupra libertății care îi este lăsată.

La fel ca toți ceilalți locuitori ai acestui univers închis, eroul nostru speră ca, în final, să fie ales pentru a merge pe „insulă”. Într-o zi, găsește un fluture viu. Întrebările pe care și le pune se amplifică și se clarifică. Prin urmare, există viață în exterior. De ce au fost mințiți? La ce se raportează această existență foarte ordonată într-un oraș unde toată lumea se îmbracă la fel și unde totul este sub control? Toți locuitorii acestui straniu stabiliment sunt, în realitate, clone perfecte ale unor oameni bogați, care își pot astfel oferi organe de schimb în caz de boală și accident. Spre exemplu, un jucător de baseball alcoolic va putea avea un ficat nou, perfect compatibil, prin transplantul ficatului clonei sale în propriul corp.

În film, „omul”, este cel care trăiește în lumea obișnuită, celălalt, clona, nu este considerat drept „uman”. Doctorul Merrick, fondatorul acestei clinici, vinde organe, spunându-le clienților că aceste corpuri rămân în stare vegetativă și nu sunt conștiente. Asta e ceea ce spune, dar, în realitate, s-a lovit de probleme de dezvoltare care l-au obligat să lase clonele să ducă o viață normală.

Filmul ne conduce, bineînțeles, către întâlnirea între clonă și original și acolo totul se dezvăluie. (...) Ipoteza ne face înfioară, dar este foarte serioasă. Știm doar: *Cea mai bună dintre lumi*, a lui Huxley, este realizabilă, dar, în final, *Insula* nu este decât o extensie a aceleiași problematici.

Meritul acestui film este de a pune problema cultivării celulelor către o derivă perfect previzibilă. Din momentul în care clona este realizată, este o ființă umană ca toate celelalte. Dar avem oare dreptul să facem ceea ce natura nu a produs niciodată, o reproducere identică? Trebuie să încurajăm această tendință de perfecționare a corpului prin piese de schimb?

Aplicaţii

1. Identifică și comentează consecințele posibile ale ingineriei genetice asupra moralei.
2. Prezintă un punct de vedere personal cu privire la consecințele morale pe care le generează clonarea.

capitolul 3

POLITICA

- Libertate şi responsabilitate social-politică
- Egalitate şi dreptate
- Teorii politice moderne şi contemporane
- **Putere şi legitimitate*
- Idealul democratic. Drepturile omului

Studiind acest capitol vei reuși:

- să analizezi și să compari principalele teorii politice moderne și contemporane;
- să analizezi problemele de legitimitate a puterii în cadrul unor teorii politice moderne și contemporane;
- să utilizezi argumentarea, analiza de text etc. în caracterizarea problematicii libertății și responsabilității în plan social-politic, a egalității și dreptății;
- să identifici și să analizezi unele cazuri de încălcare a drepturilor omului, în cadrul unor activități pe grupe sau în echipă, pornind de la surse mediatice;
- să formulezi și să argumentezi unele opinii personale asupra raportului stat-cetățeni.

Frederic Auguste Bartholdi (1834-1904), *Statuia Libertății*

FILOSOFIA POLITICĂ

JOHN STUART MILL
(1806–1873)

A fost unul dintre cei mai cunoscuți filosofi englezi. În planul eticii, a aderat la utilitarismul lui Jeremy Bentham, dar, spre deosebire de acesta, a insistat asupra calității plăcerilor. În plan politic, a respins socialismul și a aderat la liberalism.

Lucrări principale:
- *Despre libertate*
- *Principii de economie politică*
- *Sistem de logică inductivă și deductivă*
- *Utilitarismul.*

CE ESTE FILOSOFIA POLITICĂ?

Originile *filosofiei politice* se regăsesc în Antichitatea greacă. Trebuie menționate, în primul rând, reflecțiile nesistematizate asupra vieții politice aparținând sofiștilor, cel mai important fiind Protagoras din Abdera, și, în al doilea rând, primele contribuții clasice: *Republica, Omul politic, Legile* (Platon) și *Politica* (Aristotel). Această disciplină filosofică s-a dezvoltat însă din ce în ce mai mult odată cu teoriile moderne despre stat, elaborate de John Locke, Thomas Hobbes sau Jean-Jacques Rousseau și, mai ales, prin contribuții fundamentale ale unor filosofi precum John Stuart Mill, Friedrich Hayek, John Rawls ș.a.

Obiectul de studiu sau domeniul de referință al acestei discipline este *politicul.* Cele mai importante încercări de a preciza prin ce anume se diferențiază acesta de celelalte componente ale *domeniului* social, din care face parte și politicul, apelează la idei precum *distribuție și alocare a „lucrurilor de valoare"* — „cine, ce obține, când și cum?" —, *constrângere, putere, decizie.*

Filosofia politică își împarte însă domeniul cu discipline precum etica, sociologia, psihologia, economia, sociologia politică, geografia politică ș.a.m.d.

Se distinge de acestea prin faptul că se concentrează asupra unor caracteristici foarte generale ale procesului politic și printr-o puternică tendință normativă, de a descoperi și aplica noțiunile morale — bine, corect, drept etc. — în sfera acțiunii politice. Comportamentul concret al actorilor politici este de asemenea supus analizei, dar ceea ce este vizat înainte de toate este modul în care aceștia *trebuie* să se comporte, respectând valori fundamentale, precum *libertatea, dreptatea, egalitatea, drepturile omului.*

PROBLEMATICA FILOSOFIEI POLITICE

Politica (gr. *polis* — oraș-stat) se referă, pe de o parte, la ansamblul aspectelor cetății, la „treburile publice" (lat. *res publica)*, cunoașterea problemelor publice și arta guvernării. Pe de altă parte, politica vizează orice modalitate prin care membrii unui grup, având interese, opinii, nevoi divergente ajung la decizii colective, care sunt socotite apoi ca fiind obligatorii pentru respectivul grup.

Mai întotdeauna însă, scopurile și, mai ales, mijloacele prin care acestea ar putea fi atinse sunt cât se poate de diverse. În acest sens, printre întrebările și problemele specifice domeniului se numără: *Care sunt scopurile dezirabile (pentru toți)? Care sunt cele mai bune mijloace pentru stabilirea și atingerea acestora? Aceste mijloace trebuie să fie impuse sau, dimpotrivă, stabilite prin alegeri democratice?*

Ca în orice alt domeniu, și în filosofia politică există o diversificare și o dezvoltare a problemelor în timp. Unul dintre factori este însăși evoluția politicului de la o epocă la alta. Reflecția asupra acestuia are, evident, note

Info

Puterea

- este o *relație socială* între două categorii de subiecți: *cei care conduc* și *cei care sunt conduși* (elementul esențial este *dominația);*
- este un factor de organizare și reglare a vieții sociale (fixează scopurile acțiunii umane și mijloacele necesare pentru realizarea acestora);
- se manifestă atât în plan local sau național, cât și în plan internațional;
- se manifestă sub forme diferite, în funcție de domeniu: putere politică, economică, militară, tehnologică etc.;
- se prezintă sub forma unor centre de putere, ierarhizate în cadrul sistemului social și al subsistemelor acestuia;
- principala problemă, atât în plan intern, cât și în plan internațional, este *managementul puterii*, respectiv asigurarea unui *echilibru al puterii* (în plan intern, acest echilibru se bazează pe *principiul separării puterilor).*

aparte în polisurile din Grecia antică, în lumea medievală, dominată de sistemele teologice, sau în perioada Iluminismului. Instaurarea unor regimuri totalitare în secolul al XX-lea a impus noi teme de reflecție și încercări de clarificare a mecanismelor prin care se poate trece de la democrație la opusul acesteia, prin care idealul clasic al libertății individuale poate ceda locul, în mod liber sau nu, bunăstării și binelui general sau realizării „misiunii superioare a statului".

Dintre p*reocupările principal*e ale filosofiei politice de-a lungul timpului trebuie menționate mai ales: a) încercările de a elabora teorii ale statului ideal sau ale politicii ideale; b) stabilirea elementelor esențiale ale politicului, diferențierea acestuia față de alte domenii ale experienței umane; c) identificarea motivelor care explică supunerea oamenilor față de putere, respectiv a fundamentului legitimității; d) descrierea și evaluarea acțiunii politice; e) clarificarea conceptelor, a tipurilor de discurs, a procedurilor limbajului politic.

CONCEPTUL DE PUTERE

În cadrul filosofiei politice, un loc aparte îl au reflecțiile asupra *puterii*: *Cine are putere în societate? Cum este distribuită puterea între diferitele grupuri sociale? Care este relația dintre putere și decizie?*

Concept fundamental al acesteia și element esențial al politicului, puterea se definește, în sens larg, ca afectare, influențare de către un individ sau o instituție a atitudinilor sau acțiunilor altora. Deși este puternic înrudită cu *autoritatea*, puterea politică nu se identifică cu aceasta. La rândul lor, teoriile contractului social subliniază distincția dintre puterea sau suveranitatea poporului și puterea celui sau a celor care guvernează: aceștia nu au puterea în mod natural, ci în baza unui *contract* sau *acord voluntar*, care determină condițiile în care o pot exercita și limitele exercitării legitime a puterii. În acest sens, puterea nu este un scop în sine, ci un instrument, un mijloc subordonat unor țeluri sau idealuri considerate fundamentale (dreptatea, libertatea, drepturile naturale ale oamenilor).

Una dintre cele mai importante teme ale teoriilor și dezbaterilor politice este aceea a *legitimității puterii*. În strânsă legătură cu ideea clasică a suveranității poporului, cea mai importantă sursă a acesteia este identificată azi în votul universal și alegerile libere. Rezultatul acestora poate fi o dispersare a puterii, cum arată *pluraliștii*, sau, dimpotrivă, o concentrare a acesteia, cum se argumentează în *teoria elitelor*.

Indiferent însă de rezultat, *idealul democratic* exprimă faptul că puterea trebuie să rămână, în ultimă instanță, a „celor mulți". Numai astfel și numai în măsura în care instituțiile politice și agenții politici individuali se vor supune „domniei Legii" (Friedrich Hayek), în mod necondiționat, numai astfel libertatea individuală va putea fi maximizată. Așa cum arată clasicii filosofiei politice, aceasta este idealul, implicit criteriul, mobilul oricărei acțiuni politice. Calea este, potrivit tradiției liberale, *limitarea puterii*, stabilirea limitelor în care aceasta se poate exercita fără a aduce atingere libertății.

Nimeni nu deține mult timp o putere bazată pe violență; numai cea moderată este durabilă.
(Seneca)

Este cusurul acelora care pot mult de a fi încredințați că pot totul.
(J.W. Goethe)

Când cineva poate face ce vrea, este o mare primejdie ca nu cumva să voiască ce nu trebuie.
(Plutarh)

Dicționar

Autoritate — relație socială între cel puțin doi actori, bazată pe un principiu de legitimitate, în care unul dintre actori acceptă să-și modifice comportamentul în funcție de cerințele, normele, ordinele celuilalt.
Elită — grup restrâns de persoane care deține o capacitate de influențare în diferite medii (economice, politice, culturale). Inițiatorii teoriei politice a elitelor sunt Gaetano Mosca și Vilfredo Pareto. Pentru ei, existența unei elite în viața politică reprezintă o constantă fundamentală.
Etatism — concepție care subordonează societatea statului.
Puralism — concepție potrivit căreia puterea este dispersată, împărțită între mai multe centre sau grupuri de influență.
Suveranitate — atributul specific puterii *supreme* în cadrul unei ierarhii politico-juridice; situația în care nu există o putere externă care să aibă autoritate asupra unui stat.

*

Plutarh (c. 46-125) — scriitor și moralist grec, autorul cărții *Viețile paralele ale oamenilor iluștri*.
Protagoras din Abdera (487-420 î.Hr.) — filosof grec, reprezentant al *sofiștilor*.

Eugène Delacroix (1798-1863),
Libertatea conducând poporul

Dacă ești gata să sacrifici puțin din libertatea ta pentru a te simți în siguranță, tu nu meriți nici una, nici alta.
(Thomas Jefferson)

Anticii găseau mai multe bucurii în existența lor publică, și mai puține în existența privată: în consecință, atunci când sacrificau libertatea individuală libertății politice, ei sacrificau mai puțin pentru mai mult. Aproape toate bucuriile modernilor se află în existența lor privată.

Imitându-i pe antici modernii ar sacrifica deci mai mult pentru a obține mai puțin.
(Benjamin Constant)

LIBERTATE ŞI RESPONSABILITATE SOCIAL-POLITICĂ

Conceptul şi problema filosofică a libertăţii

Valoare esențială a experienței umane, libertatea este definită, în sens larg, ca absență a constrângerii. Sub aspect filosofic, această problematică vizează raportările dintre *libertate și necesitatea naturală și nonnaturală.*

Fără a acorda o atenție anume problemei libertății în general și, mai ales, libertății individuale, *anticii* apreciau că ordinea cosmosului este determinată de necesitatea naturală, iar omul, parte a universului, este și el supus acesteia.

Expresia comună a necesității nonnaturale este *destinul.* În înțelesul său de necesitate ontologică, impersonală, determinantă pentru ordinea universală, dar și pentru viața oricărei ființe din univers, destinul acționează asemenea unei cauze prime, de neocolit.

Stoicii (Epictet, Marcus Aurelius) reinterpretează relația necesitate-libertate din perspectiva umanului. Rostul omului în univers este bine delimitat: să respecte *armonia universală.* Supus deopotrivă legilor naturii și propriilor dorințe, el trebuie să practice virtuțile, pentru că acestea ordonează comportamentul uman. Ceea ce se întâmplă în general, dar și în viața fiecărui om, este „urzit", „hărăzit" de o „cauză simplă și primară" care „cârmuiește universul", fiind „cauza înțeleaptă (...) a bunului său mers, a desăvârșirii și chiar a propriei existențe" (**Marcus Aurelius**). Pentru **Epictet**, omul trăiește deopotrivă în două realități care-i definesc împreună existența: *cele care nu stau în puterea* sa (boala, moartea, sărăcia, notorietatea, faima de conducător) și *cele care depind de el* (impulsurile, dorințele, aversiunea). Din această perspectivă, *starea de libertate* este de fapt libertatea interioară, accesibilă doar omului rațional. Numai acesta știe și reușește ca, stăpânindu-și și înfrângându-și pasiunile și dorințele, să-și împlinească menirea, aceea că „s-a născut pentru activitate și pentru muncă".

Înțeleptul stoic este liber, pentru că este în posesia secretului libertății: nu confundă și nu inversează cele două realități: celei dintâi i se supune, pe cealaltă o stăpânește. Între obiecțiile aduse stoicismului se numără și aceea că, în problema libertății, tratează sumar natura umană. Este libertatea înscrisă în însăși natura omului? O altă problemă este aceea dacă *apatia* poate fi aplicată în toate situațiile concrete de viață. Este aceasta într-adevăr o stare de seninătate înțeleaptă sau este mai degrabă resemnare?

Prin *liberul arbitru*, definit drept puterea de a alege între bine și rău, de a asculta sau nu de poruncile lui Dumnezeu, *creștinismul* regândește raportul om-Dumnezeu deopotrivă din perspectivă teologică și morală. Atribut esențial al omului, liberul arbitru „respectă" spiritul dogmei creștine: răul n-a preexistat creării omului; acesta, prin darul raționalității (și al liberului arbitru), are șansa de a se supune sau nu voinței divine.

Față de voința divină, liberul arbitru nu înseamnă însă acțiune arbitrară, după bunul plac, ci alegere rațională, conștientă de consecințele pe care le poate avea.

Modernii depășesc prejudecata imposibilității libertății, pe care concepțiile *fatalismului* au plasat-o în contextul strictei necesități naturale, pentru a releva că aceasta se manifestă atunci când omul nu este constrâns de nici o cauză exterioară să acționeze într-un anumit fel (**Baruch Spinoza**). Dacă înțelegem libertatea ca posibilitate de a acționa *în absența oricărei determinări*, atunci trebuie să recunoaștem că nu suntem liberi. Dimpotrivă, dacă înțelegem libertatea ca posibilitate de a acționa *potrivit voinței noastre, fără a fi constrânși de cauze externe*, atunci, cel puțin în unele dintre acțiunile noastre, suntem liberi. A acționa liber nu înseamnă însă a acționa la întâmplare, în afara oricărei cauzalități.

În altă ordine de idei, libertatea este problematizată și în sfera socială a existenței umane. Pentru **Jean-Jacques Rousseau** există o corelație fundamentală între libertatea individuală, libertatea „comună" și respectarea legilor: „soarta libertății este legată totdeauna de soarta legilor; ea domnește sau piere odată cu ele". La rândul lui, **John Stuart Mill** analizează „marele principiu al libertății individuale", în contextul necesității de a limita puterea statului, respectiv puterea și dreptul societății de a interveni în viața privată, în sfera proprie libertății individuale.

CE ESTE LIBERTATEA?

Eu numesc liber un lucru care există și lucrează numai din necesitatea naturii sale, iar constrâns acela care e determinat de altul să existe și să lucreze într-un fel anumit și determinat.

(Baruch Spinoza, *Scrisoarea nr. 58 către G.H. Schuller*)

Libertatea înseamnă mai puțin a face ce vrem, cât a nu fi supuși altuia; ea înseamnă, totodată, a nu supune voința altuia voinței noastre. Niciun om care este stăpân nu poate fi liber.

(Jean-Jacques Rousseau, *Scrisori scrise de pe munte*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Exemplifică ideea de destin, așa cum ai surprins-o în diverse opere literare, culte sau populare.
3. În ce măsură am putea spune că libertatea reprezintă, în viața concretă, un *exercițiu sustras oricărei condiționări*?
4. Arată care este semnificația termenilor: *liber arbitru, arbitrar, libertinism.*
5. Să presupunem că poți să faci următoarele alegeri: a) a mânca fructe sau dulciuri; b) a ține dietă sau a face sport; c) a te antrena pentru un concurs sportiv sau a învăța pentru teză.
   În care dintre aceste situații ai acceptat liber să fii constrâns și în care te-ai simțit constrâns să acționezi liber?

Activitate de grup

- Gândiți-vă la întrebările de mai jos. Alegeți una sau două dintre acestea. Argumentați dacă forma de libertate la care se referă vă este necesară acum sau în viitor, urmând planul:
  - se formează grupuri de cinci-șase persoane, cu participarea întregii clase;
  - grupurile se constituie aleatoriu;
  - fiecare grup alege un coordonator;
  - profesorul prezintă variantele de mai jos;
  - cele alese se discută 5-6 minute;
  - fiecare grup are la dispoziție două minute pentru a prezenta un punct de vedere;
  - la final, punctele de vedere se supun dezbaterii întregii clase.

- A fi liber înseamnă a te supune doar ție însuți?
- Poți fi propriul sclav?
- Indiferența înseamnă libertate?
- A fi liber înseamnă puterea de a spune „Nu!"?
- Ce este legea pentru libertate: un obstacol sau o condiție?
- Hobby-ul tău este o dovadă a libertății, sau dimpotrivă?

Dicţionar

Apatie — (pentru unii filosofi greci) stare ideală a înțeleptului, insensibil la durere și plăcere și lipsit de pasiuni.

*

Constant, Benjamin (1767-1830) — scriitor și om politic francez.

Jefferson, Thomas (1743-1826) — unul dintre autorii *Declarației de independență* (1776); al treilea președinte al SUA.

Marcus Aurelius (121-180) — filosof stoic; împărat roman între 161 și 180.

Caravaggio (1571-1610), *Narcis* (detaliu)

• Este amorul propriu o manifestare a liberului arbitru?

Tocmai de aceea i s-a dat omului, în luntrea sa fragilă, vâsla în mână, pentru ca să nu asculte de capriciul valurilor, ci de voința sa.

(J.W. Goethe)

Info

Răul metafizic este rezultatul condiției limitate a oricărei creaturi și nu al unei alegeri (rău moral) sau al acțiunii generatoare de suferință (răul fizic).

Liberul arbitru

Deopotrivă necesar din punct de vedere teoretic și moral-practic, *liberul arbitru* este conceput de gânditorii creștini pentru a răspunde unor întrebări fundamentale: dacă dreptatea și bunătatea divină sunt atributele esențiale ale divinității, atunci cum se explică existența răului? Dacă Dumnezeu este atotputernic, nu cumva toate acțiunile umane sunt opera Lui? Așadar, nu este El responsabil pentru tot ceea ce se întâmplă, pentru tot ceea ce fac oamenii?

Cu alte cuvinte, ideea liberului arbitru încearcă să concilieze existența răului moral și a celui fizic (suferința) cu existența și natura Lui Dumnezeu, respectiv libertatea umană și atotputernicia divină. Rezultatul inevitabil este afirmarea responsabilității omului: dacă există rău, omul este autorul acestuia.

Sfântul Augustin apreciază că omul există și acționează în trei planuri: în lumea fizică (supusă legilor naturii, care sunt obiective), în planul raționalității (omul discerne între actele sale) și în plan etic (acțiunile sale sunt morale sau nonmorale, în funcție de modul în care alege binele în defavoarea răului și invers). Pentru el, Dumnezeu nu poate fi autorul răului, pentru că atunci răul ar avea natură ontologică. *Răul pe care îl face omul* nu provine din cauze exterioare.

Sensul liberului arbitru nu este acela ca voința omenească să ignore normele divine pentru că astfel, prin arbitrar, ar fi alterate cele trei categorii ale binelui: măsura, forma și ordinea. Liberul arbitru este, în esență, darul divin prin care omul a dobândit demnitate și, mai ales, prin care omul se îmbunătățește.

Pentru **Friedrich Nietzsche**, valorile moralei tradiționale, bazată în esență pe creștinism, sunt generate de „cauze imaginare". Acestea sunt eronate și, ceea ce este mai important, afectează însăși esența vieții, fiind, mai degrabă, principii ale descompunerii și decăderii. Întregul comportament uman trebuie explicat, în viziunea filosofului german, pe baza principiului fundamental al vieții: *voința de a trăi* care se manifestă fie ca voință puternică, fie ca voință slabă. Din această perspectivă, însăși ideea liberului arbitru exprimă o *voință de putere,* voința teologilor și a preoților de a-i domina sau stăpâni pe ceilalți. Aceștia au elaborat doctrina liberului arbitru cu scopul declarat al „ameliorării omenirii", în realitate ei urmărind să găsească „țapi ispășitori", să învinovățească, să domine, să pedepsească pe oameni, nu în nume propriu, ci în numele lui Dumnezeu. Așadar, rolul liberului arbitru este acela de a servi drept instrument sau mijloc de constrângere.

LIBERUL ARBITRU ȘI ACȚIUNEA CORECTĂ

Consider că este necesar ca mintea să fie mai puternică decât patima, pentru însuși faptul că, în mod normal și corect, ea are puterea asupra patimii. (...) Căci deocamdată, indiferent care este acea natură, căreia i se îngăduie să fie superioară unui spirit întărit prin virtute, noi putem ști că ea nu poate să constrângă spiritul să slujească patimii (...) așa cum am demonstrat-o, rămâne clar că niciun

alt lucru n-ar putea să transforme spiritul într-un asociat al poftei decât fie din propria voință, fie din libertatea sa de decizie. (...) Căci dacă omul este o valoare în sine și nu este în măsură să acționeze corect decât atunci când vrea, este necesar ca el să aibă voință liberă, fără de care n-ar putea să acționeze în mod corect. Fiindcă, de fapt, nu trebuie să se creadă că Dumnezeu i-a dat-o doar ca prin ea să comită răul. Este, așadar suficient pentru motivul invocat de ce omul nu poate să trăiască în mod corect.

(Sf. Augustin, *Despre liberul arbitru*)

EROAREA LIBERULUI ARBITRU

Astăzi nu mai avem milă față de ideea „liberului arbitru": știm prea bine ce înseamnă — este cea mai dubioasă dintre șmecheriile teologilor, având drept scop ca omenirea să devină „responsabilă" în înțelesul dorit de ei, adică să devină dependentă de ei. (...) Dau aici numai psihologia „tragerii la răspundere". Pretutindeni unde sunt căutate responsabilități, cel care caută este de obicei instinctul voinței de a pedepsi și judeca. *(...) doctrina voinței a fost inventată în principal în scopul pedepsirii, adică cu* intenția de a găsi vinovați. *Toată vechea psihologie, psihologia voinței, are ca premisă faptul că inventatorii ei, preoții din fruntea vechilor comunități, voiau să-și creeze dreptul de a pedepsi — sau să creeze acest drept pentru Dumnezeu. (...) Oamenii erau considerați „liberi" pentru a putea fi judecați și pedepsiți — pentru a putea fi făcuți* vinovați: *prin urmare, orice acțiune trebuia socotită ca fiind deliberată, originea oricărei acțiuni trebuia găsită în conștiință. (...) Astăzi, când am pășit în direcția opusă, când (...) în special noi, imoraliștii, încercăm din toate puterile să eliminăm din lume noțiunile de vină și pedeapsă. (...) Nu există în ochii noștri adversari mai înverșunați decât teologii, care continuă, prin ideea de „ordine morală a lumii", să contamineze cu „pedeapsă" și „vină" inocența devenirii. Creștinismul e o metafizică a călăului.*

(Friedrich Nietzsche, *Amurgul idolilor*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Care este sensul expresiilor „acțiune corectă" și „acțiune liberă"? Este voința liberă condiția acțiunii corecte? Argumentează
3. Comentează afirmația: „Așa-numitul «liber arbitru» este sentimentul de superioritate asupra celui care trebuie să se supună" (Fr. Nietzsche).
4. Ce înțelege Nietzsche prin „psihologia de a face răspunzător"? Crezi că noțiunile de „vină" și „pedeapsă" sunt anterioare, așa cum sugerează filosoful german, noțiunilor de „bine" și „rău"? Argumentează-ți punctul de vedere.
5. Argumentează pro sau contra: Creând universul, Dumnezeu și-a asumat un risc: prin libertate, creația sa este supusă hazardului. Astfel, răul nu este o problemă a omului, ci chiar a divinității.
6. Analizează structura argumentativă, premisele și consecințele care se deduc din următorul text: „Libertatea mea de alegere este atât de mare, încât ideea vreunei alte facultăți mai mari este dincolo de ceea ce pot eu cuprinde; atât de mare, încât ea, în primul rând, mă face să înțeleg că eu însumi înfățișez o anumită imagine și asemănare a lui Dumnezeu" (René Descartes).

Dacă întreg viitorul este, fără îndoială, determinat, din moment ce noi nu știm care este el, nici ce este prevăzut sau hotărât, trebuie să ne facem datoria conform rațiunii pe care ne-a dat-o Dumnezeu (...) și deci trebuie să stăm cu sufletul liniștit și să-l lăsăm pe Dumnezeu să aibă grijă de rezultat.

(G.W. Leibniz)

Omul care cultivă sau udă pământul, care sădește un pom, care ucide un animal periculos, acest om îndeplinește o îndatorire religioasă. (...) Vedem, în toate acestea un efort eroic al omenirii; un efort de a se elibera de presiunea și constrângerea forțelor magice, un nou ideal de libertate.

(Ernst Cassirer)

Dicţionar

Ernst Cassirer (1874-1945) — filosof al culturii; a dezvoltat o teorie a simbolurilor conform căreia miturile, ca și religia, arta și știința etc., sunt forme simbolice prin care omul își manifestă creativitatea.
Lucrări: *Filosofia formelor simbolice, Eseu despre om, Despre fizica modernă.*

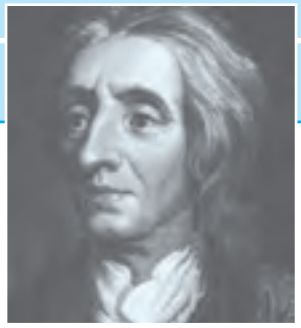

JOHN LOCKE
(1632–1704)

Acest filosof și om politic modern este fondatorul empirismului clasic englez (împreună cu George Berkeley și David Hume). În sfera teoriei politice, a lăsat o operă de referință, în care a problematizat teme ca legitimitatea puterii, contractul social, drepturile naturale ale omului, libertatea, proprietatea etc.

Lucrări principale:
- *Două tratate despre guvernare*
- *Eseu asupra intelectului omenesc*
- *Scrisoare despre toleranță.*

Un stat care se folosește de legi rele, dar respectate, stă mai presus de acela care are legi bune, dar neținute în seamă.

(Tucidide)

Cel care devine stăpânul unei cetăți deprinse să trăiască și nu o distruge, să se aștepte să fie el distrus de ea; pentru că ea totdeauna are ca refugiu în revoltă numele de libertate și vechea ei orânduială, care nu se uită niciodată, oricât timp ar trece și oricât bine i s-ar face.

(Niccolo Machiavelli)

Problema libertăţii sociale

Fondator al empirismului clasic, dar și precursor al filosofiei politice, **John Locke** consideră că impulsul natural al autoconservării trezește în om necesitatea conștientă a libertății, aspect fundamental pentru întemeierea societății umane. Ca atare, orice formă nelegitimă de restrângere a libertății individuale alterează existența omului și a societății și îl pune pe acesta în stare conflictuală cu semenii. Chiar și pentru starea naturală, libertatea reprezintă „fundamentul" tuturor drepturilor sale. Pentru a nu înțelege că societatea civilă, respectiv organizarea politică, ar avea ca unic temei manifestările instinctive ale omului, filosoful precizează că omul înțelege rostul libertății, pe care o consideră o va-loare în sine.

În general, teoreticienii contractului social disting două forme ale libertății: *libertatea naturală* și *libertatea omului în societate*. În sensul celei dintâi, omul se supune exclusiv propriilor necesități, urmând legea naturală; din perspectiva celei de-a doua, a fi liber înseamnă a nu fi supus decât puterii recunoscute prin consimțământ de întreaga comunitate, în ultimă instanță, a te supune doar legilor. Legea îl îndrumă pe fiecare om să se manifeste ca *„agent liber și inteligent* în direcția propriului interes", în condițiile în care „nu prescrie nimic dincolo de binele general al celor aflați sub acea lege".

Conform lui **Jean-Jacques Rousseau**, adevărata libertate nu poate exista decât sub domnia legii. Libertatea nu înseamnă să faci ce vrei; libertatea înseamnă a „nu supune voința altuia voinței noastre". Corelativ, el evidențiază un paradox: „niciun om care este stăpân nu este liber". Aceasta pentru că acela care se crede stăpân nu se supune voinței generale, dreaptă și ordonatoare, ci, se manifestă ca voință particulară sau „dezordonată", care limitează libertatea celorlalți, implicit propria libertate.

Totodată, adevărata libertate se impune prin instituția legilor dreptății și nu prin cea a magistraților, aceștia trebuind să păzească legile.

Filosoful distinge mai multe tipuri de legi, menite să apere libertatea:

a) *„legile politice"* sau ale guvernământului, fundamentale pentru toți, și pentru supuși și pentru cei care guvernează;

b) *legile civile* (guvernează relațiile dintre membrii comunității: asigură, pe de o parte, independența cetățenilor între ei și, pe de altă parte, libertatea acestora față de autoritate);

c) *legile criminale* (care, ca raport între om și lege, reglementează relația dintre „nesupunere și pedeapsă");

d) *legile moravurilor* (considerate ca fiind cele mai importante, întrucât „mențin poporul în spiritul rânduielilor sale și înlocuiesc pe nesimțite forța autorității prin forța deprinderii") altfel spus, prin moravuri, obiceiuri, opinii. O*rdinea civilă* însă este întemeiată pe *regula de administrare legitimă și sigură*, și consfințește *dreptul sfânt* la libertate. În consecință, existența libertății este legată totdeauna de soarta legilor.

DREPTUL LA LIBERTATE

(...) Nimeni nu poate dori să mă aibă sub puterea sa absolută *decât dacă mă obligă prin forță, ceea ce este împotriva dreptului meu la libertate, adică mă face sclav. A fi liber față de o asemenea forță este singura protecție a conservării mele, iar rațiunea îmi poruncește să-l privesc ca pe un dușman al acesteia pe cel care vrea să mă lipsească de* libertate, *care este pavăza conservării. Astfel cel ce* încearcă să mă robească *intră într-o stare de război cu mine. Trebuie să presupunem că acela care în starea naturală* i-ar lipsi pe ceilalți de libertatea *proprie tuturor are ca scop de a-i lipsi și de toate celelalte,* libertatea *fiind fundamentul acestora. (...) Dar dacă, printr-o eroare ce poate interveni în cursul obișnuit al naturii, cineva nu atinge acel nivel al rațiunii la care este capabil să cunoască legea și să trăiască astfel în limitele ei, el nu va putea să fie liber și nu va fi lăsat la dispoziția propriei voințe (...), rămânând în continuare supus educației și cârmuirii celorlalți.*

(John Locke, *Al doilea tratat despre cârmuire*)

LIBERTATEA ȘI AUTORITATEA LEGII

Când fiecare face ce-i place, se face adesea ceea ce nu place altora. Aceasta nu înseamnă libertate. Libertate înseamnă mai puțin a face ce vrem, cât a nu fi supuși altuia; ea înseamnă, totodată, a nu supune voința altuia voinței noastre. Nici un om care este stăpân nu poate fi liber. (...) Nu există libertate acolo unde nu sunt legi sau unde cineva este deasupra legilor; nici chiar în starea de natură omul nu este liber decât datorită legii naturale, care poruncește tuturor. Un popor liber se supune, dar nu ca o slugă; el are conducători, nu stăpâni. El se supune legilor, dar nu se supune decât lor. Tocmai datorită legilor el nu se supune decât lor. Toate îngrădirile ce se impun puterii magistraților de către republici nu urmăresc decât să-i împiedice de a se atinge de incinta sfântă a legilor, căci ei sunt slujitorii, nu stăpânii legilor și trebuie să le păzească, nu să le încalce. Un popor este liber, orice formă ar avea guvernământul său, atunci când în cel care îl guvernează nu vede deloc omul, ci organul legii. Într-un cuvânt, soarta libertății este legată totdeauna de soarta legilor: ea domnește sau piere odată cu ele.

(Jean-Jacques Rousseau, *Scrisori scrise de pe munte*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Care este sensul filosofic al expresiei: „puterea sa absolută, împotriva dreptului meu la libertate”.
3. Argumentează pro sau contra: a renunța la libertate înseamnă a renunța la calitatea de om.
4. Ce tip de necesitate este exprimat în afirmația: „Omul s-a născut liber, dar pretutindeni e în lanțuri”?
5. Care sunt libertățile vizate de dreptul la opinie, dreptul la credință și dreptul la proprietate?

Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului

Ne vom pronunța împotriva legilor absurde până când vor fi schimbate; până atunci le vom respecta. Acela care, din proprie inițiativă, încalcă o lege proastă, îl încurajează pe altul să le încalce și pe cele bune. (...) Să ne spunem nouă înșine, să ne strigăm neîncetat că rușinea, pedeapsa și josnicia au fost prea adesea legate de unele fapte inocente prin ele însele; dar să nu le comitem, pentru că rușinea, pedeapsa și josnicia sunt cele mai mari dintre toate relele.

(Denis Diderot)

Dicţionar

Machiavelli, Niccolo (1469-1527) — filosof politic din perioada Renașterii, cunoscut mai ales pentru lucrarea *Principele.*

Tucidide (c. 460 î.Hr. – 398 î.Hr.), mare istoric grec, autorul cărții *Istoria războiului peloponeziac*, considerată prima lucrare istorică științifică, pentru că descrie evenimentele fără să invoce intervenția zeilor.

James Gillray (1757-1815), *Arborele libertății*

John Bull, personajul principal al caricaturii, simbolizează Anglia și englezul de rând.

Activitate de grup

• Arborele libertății are în mijlocul coroanei boneta frigiană, simbol al libertății în arta clasică. Rădăcina arborelui este formată din invidie, ambiție, dezamăgire; tulpina este opoziția, iar ramurile, drepturile omului; merele (care nu sunt întregi): revoluția, reforma, conspirația, ateismul etc.

La provocarea stăpânului arborelui: „Frumos măr (*apple*) Johnny, frumos măr!", John Bull răspunde: „Este într-adevăr frumos la Neapole (*Napple*)!"

• Organizați în grupe de cinci-șase elevi, comentați:

- jocul de cuvinte;
- semnificațiile metaforei libertății;
- (in)actualitatea ideii de libertate pentru omul obișnuit;
- măsura în care „fructele" libertății aduc binele sau, mai degrabă, aduc răul.

Libertate și autoritate

Începând cu epoca modernă, determinarea libertății vizează cu precădere spațiul public, conviețuirea socială și, mai ales, raportul dintre libertate și autoritate.

În viziunea lui **John Stuart Mill**, libertatea individuală nu este un scop în sine, ci o normă fundamentală pe care trebuie să o respecte orice guvernare care vrea să fie dreaptă. Libertatea este *demnă de numele său* doar dacă omul își poate împlini nestingherit propriul bine, fără a fi împiedicat de către societate.

În înțelesul ei general, de posibilitate de acțiune *în condițiile limitării puterii autorității*, libertatea se manifestă atât în spațiul public (ca libertate de exprimare a opiniilor, de exemplu), cât și, mai ales, în spațiul privat (ca libertate de credință, de pildă).

Individul și societatea au fiecare propria „sferă de acțiune". Ca „domeniu specific al libertății umane", sfera individuală a libertății, numită „câmpul de acțiune personal", are, la rândul său, două componente: prima, cea *lăuntrică*, a libertății conștiinței, se manifestă ca libertate de gândire; a doua, *exterioară*, vizează libertatea indivizilor de a acționa și coopera în orice problemă care-i poate interesa. În vederea protejării libertății individuale, „sfera societății" vizează, în primul rând, prevenirea oricărui conflict de interese între indivizi. În acest sens, fiecare individ se bucură de protecția juridică a societății.

Puterea autorității trebuie să se exercite în mod legitim și într-un sens precis: orice constrângere asupra unui individ, împotriva propriei voințe, vizează exclusiv prevenirea libertății celorlalți. Nu există nicio justificare *pozitivă* pentru limitarea libertății individuale; este respinsă, printre altele, ideea că realizarea binelui general ar oferi o asemenea justificare. Armonizarea relațiilor dintre cele două sfere se manifestă prin asumarea „obligațiilor": individul, deplin liber și suveran, este obligat să nu prejudicieze, prin exercitarea propriei libertăți, libertatea celorlalți, pe scurt, să nu transforme libertățile sale în privilegii; la rândul său, societatea este obligată ca, prin mijlocirea „jurisdicției", să garanteze libertatea.

Pentru Mill, problema libertății „sociale" nu se reduce numai la limitarea autorității politice, ci la limitarea oricărei forme de tiranie, inclusiv a tiraniei „atitudinii și opiniei dominante". Așadar, această problemă vizează stabilirea acelei limite dincolo de care orice imixtiune „în sfera de independență a individului" nu mai este legitimă. Practic, ideea este de a vedea cum pot fi „acomodate" independența individului și „îndrumarea socială".

În acest sens, Mill afirmă că un popor este liber dacă „nu se va lăsa niciodată robit de un om sau un grup de oameni pentru că aceștia pot stăpâni frânele administrației centrale".

Îmbinând teoretizarea utilitaristă cu cea politică, John Stuart Mill a stabilit că libertatea individuală este, prin consecințele sale politice, morale și „administrative", condiția esențială pentru existența democratică a societății. Ca temei al societății drepte, libertatea individuală se manifestă, așadar, ca fiind singura libertate care își merită cu adevărat numele.

LIBERTATEA ȘI LIMITAREA AUTORITĂȚII

Care sunt deci limitele legitime ale suveranității individului asupra lui însuși? Unde începe autoritatea societății? Cât anume din viața omului trebuie lăsat în seama individualității și cât în seama societății? Atât individualitatea, cât și societatea vor primi partea potrivită, cu condiția ca fiecare să se rezume la ceea ce o privește mai mult pe ea. Individualității trebuie să-i aparțină acea parte din viață care interesează în principal individul; societății partea care interesează în principal societatea. (...)

De îndată ce o parte din conduita cuiva prejudiciază interesele altora, societatea are autoritatea de a se pronunța (...) în chestiunile care-l privesc pe individul însuși, spontaneitatea sa individuală este îndreptățită să se manifeste liber. (...) Orice erori ar putea comite el, ignorând sfaturile și avertismentele primite, ele nu pot cântări nici pe departe cât răul de a se permite altora să-l constrângă să facă ceea ce socotesc ei că este bine pentru el. (...)

Câtă vreme este vorba de activități care nu împiedică, ci ajută și stimulează exercitarea și dezvoltarea individualității, niciun guvern nu poate fi acuzat că face prea mult. Răul începe atunci când, în loc de a stimula activitatea și puterile indivizilor și organizațiilor, el substituie activității lor propria activitate; când în loc de a informa, sfătui și, la nevoie, condamna, el încătușează acțiunile lor sau, poruncindu-le să stea deoparte, face el treaba în locul lor. (...)

Un stat care face din cetățenii săi niște pitici, pentru ca ei să fie instrumente mai docile în mâinile sale, chiar dacă o face în scopuri benefice — un asemenea stat va constata că niciun lucru realmente mare nu se poate realiza cu oameni mici (...).

(John Stuart Mill, *Despre libertate)*

William Hogarth (1697-1764), *Propagandă electorală* (detaliu)

• Sugerează evenimentul alegerilor o invitație la libertate?

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Ilustrează, prin exemple concrete, ideea că istoria umanității este istoria conflictului dintre libertate și autoritate.
3. A sfătui pe cineva este o chestiune care privește sfera libertății individuale sau un act social, care trebuie supus controlului social? Argumentează.
4. Intervenția guvernelor în viața indivizilor este apreciată de Mill din două perspective:
   a) pe baza principiului libertății (acțiunile guvernului trebuie să fie limitate pentru a asigura libertatea);
   b) pe baza principiului ajutorării indivizilor (indivizii trebuie să fie ajutați pentru a realiza propriul bine).
   Chiar și în al doilea sens, intervenția statului trebuie să fie limitată:
   1) cel mai probabil, lucrul de care este nevoie poate fi făcut mai bine de către indivizi;
   2) realizarea lui poate fi un mijloc pentru educarea spirituală și întărirea capacității de acțiune a indivizilor;
   3) creșterea puterii cârmuirii este inutilă și reprezintă „marele pericol", întrucât i-ar putea face pe toți „dependenți de cârmuire sau de membrii vreunui partid". Alege una dintre motivațiile prezentate și argumentează pro sau contra limitării intervenției statului în viața individului.

Pentru a ridica problema controlului asupra guvernanților, trebuie să admitem doar că guvernările nu sunt întotdeauna bune sau înțelepte. (...) Înclin să cred că guvernanții s-au ridicat doar rareori deasupra mediei umane, fie din punct de vedere moral, fie intelectual, situându-se de cele mai multe ori sub această medie. Și cred că, în politică, este rezonabil să adoptăm principiul să fim pregătiți pentru varianta cea mai rea, cu toate că trebuie, firește, să încercăm în același timp să o obținem pe cea mai bună. Mi se pare o nebunie să ne bazăm toate eforturile politice pe slaba speranță că vom reuși să avem conducători excelenți sau măcar competenți.

(Karl Popper)

EGALITATE ŞI DREPTATE

Evoluţia ideii de dreptate

De obicei, folosim termenul „dreptate” pentru a ne referi la reparație, justiție. În sens larg, dreptatea constă în reglarea și corectarea relațiilor dintre oameni. De regulă, asociem termenului și ideea de *bine*, de pildă, atunci când spunem că „s-a făcut dreptate”, că legea este dreaptă sau nedreaptă etc.

În general, dreptatea este considerată una dintre trăsăturile fundamentale ale unei societăți *bune*. Unii văd în aceasta chiar virtutea politică aflată la baza celorlalte virtuți sau care le condiționează. Sensul primar al dreptății se referă la modul în care indivizii sunt tratați în societate, de către ceilalți indivizi sau de societate în ansamblu. În acest caz, dreptatea vizează realizarea unui *ideal de moralitate* în viața socială.

Pornind de la intuiția generală potrivit căreia dreptatea înseamnă *a da fiecăruia ceea ce i se cuvine* și distingând apoi între *ceea ce i se cuvine ca merit* și *ceea ce i se cuvine ca răsplată,* putem deosebi *două forme fundamentale ale dreptății:* a) dreptatea *distributivă,* ale cărei reguli impun un anumit mod de distribuire sau împărțire a bunurilor (în sens larg) și b) dreptatea *retributivă* sau dreptatea bazată pe recompensă sau/și pedeapsă. Pe lângă acestea, se poate vorbi și de *dreptatea corectivă* (sau reparatorie), ale cărei reguli urmăresc restabilirea — cât mai mult posibil — a unei stări de drept care a fost încălcată, fie în cazul distribuirii bunurilor, fie în cazul pedepselor sau recompenselor. În oricare dintre aceste sensuri, dreptatea poate fi înțeleasă ca *dreptate procedurală:* aplicarea acelorași proceduri legale, indiferent de contextul concret sau de persoane, rang, situație etc. În ceea ce privește dreptatea distributivă, un loc aparte îl au *teoriile dreptății sociale,* care oferă diferite criterii pentru realizarea unei distribuiri corecte.

În filosofia greacă, prin **Platon** și **Aristotel**, au fost elaborate cele mai importante teorii clasice despre dreptate, ambele analizând dreptatea în primul rând din perspectiva relației cu viața socială, ca virtute fundamentală a acesteia.

Filosofia modernă teoretizează dreptatea mai ales din perspectiva relației cu normele moralității și a relației cu regulile juridice. Respectarea acestora condiționează existența dreptății și, în caz contrar, încălcarea lor atrage sancțiunea, care, în funcție de caz, poate fi chiar sub forma pedepsei penale. Pentru mulți gânditori moderni — **John Locke, Thomas Hobbes, Immanuel Kant** ș.a. — sursa dreptății rezidă în *drepturile naturale* ale omului, în virtutea cărora orice om este îndreptățit să i se facă dreptate. În acest mod, filosofia modernă readuce în atenție ideea dreptății ca egalitate. **Jean-Jacques Rousseau** consideră însă că omul are simțul înnăscut al dreptății și virtuții, prin care judecă moralitatea sa și a semenilor. Dacă dreptatea ar fi, prin natura ei, doar o convenție, o „creație pur morală făurită de gândire”, atunci ar fi iluzorie. Omul drept trebuie să respecte și să aplice preceptele legii naturale, iar „principiul dreptății” este „iubirea de oameni derivată din iubirea de sine”.

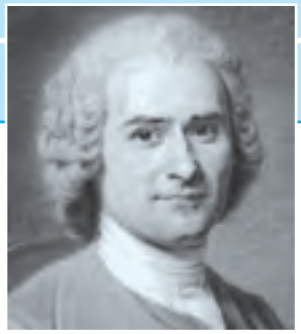

JEAN-JACQUES ROUSSEAU
(1712–1778)

Acest mare filosof și scriitor francez a fost preocupat de problematica omului (bun de la natură și perfectibil). El a analizat societatea umană din perspective diferite: filosofică, a teoriei politice, dar și din cea a educației. Principalele teme vizează contractul social, principiile dreptului și autorității, morala etc. Opera sa a influențat programatic Revoluția franceză (1789), dar și ideologiile marxiste.

Lucrări principale:

- *Contractul social*
- *Discurs asupra științelor și artelor*
- *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*
- *Emil.*

Dreptatea și nedreptatea nu sunt niciuna din facultățile nici ale trupului, nici ale sufletului. Dacă acestea ar exista, ar putea fi într-un om singur pe lume, tot așa ca și simțurile și pasiunile sale. Acestea sunt calități care se referă la oameni în societate, nu în singurătate. (…) Pasiunile care înclină pe oameni spre pace sunt frica de moarte, dorința de atare lucruri care sunt necesare unei vieți comode și o speranță de a le obține prin sârguința lor.

(Thomas Hobbes)

În altă ordine de idei, odată cu nașterea ideii de *dreptate socială* (începând cu secolul al XIX-lea), se produce o reorientare în teoria dreptății: pe de o parte, se revine la ideea dreptății ca *merit și răsplată*; pe de altă parte, se dezvoltă ideea dreptății în funcție de *nevoi*. În primul caz, dreptatea presupune că inegalitățile sunt drepte atât timp cât meritul, modul în care fiecare își folosește corect șansa subiectivă, constituie criteriul dreptății. Concepțiile fundamentate pe ideea de nevoie au cunoscut două variante: una mai radicală, susținută de comuniști, potrivit căreia societatea trebuie să asigure toate nevoile indivizilor, și una mai precaută, la modă în Occident, care îmbină nevoile și meritele: unele bunuri trebuie să fie distribuite în funcție de merite, altele în funcție de nevoi. Principalele obiecții aduse acestor perspective asupra dreptății vizează modul în care meritele și nevoile pot fi identificate și evaluate în practică.

John Rawls, Friedrich Hayek și **Robert Nozick** au propus *teorii alternative* la teoria dreptății sociale. Ralws dezvoltă o teorie în care consideră că inegalitățile sunt drepte doar dacă accesul la funcții și posturi este garantat și deschis tuturor, în avantajul tuturor. În caz contrar, inegalitățile fiind „arbitrare", sunt nedrepte. Ideea este aceea că inegalitățile în alocarea bunurilor pot fi admise dacă sunt în folosul celor mai dezavantajați membri ai societății. Pentru Hayek, dreptatea trebuie corelată în mod necesar cu *principiul egalității șanselor*: oamenii *trebuie să fie* egali în ceea ce privește șansele obiective (care țin de ansamblul societății), chiar dacă ei sunt inegali sub raportul celor subiective (care țin de aptitudinile și trăsăturile lor particulare). Nozick critică ideea de dreptate socială, a rgumentând că, în cadrul statului minimal, dreptate înseamnă dreptul la proprietate bazat pe garantarea — întemeiată legal — a drepturilor statornicite.

Aplicaţii

1. Identifică unele situații în care ideea de dreptate pe care ți-ai format-o concordă cu ideea despre dreptate a celor din jurul tău. Există situații în care ideea celorlalți despre dreptate nu este corelată cu binele individual? Dacă da, atunci ilustrează prin exemple concludente acest lucru.
2. Arată în ce măsură dreptatea este practicată în grupul tău de prieteni ca o convenție.
3. Care dintre următoarele sensuri ale dreptății crezi că este cel mai adecvat: a) respectarea legilor și a drepturilor celorlalți; b) respectarea regulilor generale ale moralității; c) a da fiecăruia ceea ce i se cuvine; d) a acționa întotdeauna în mod imparțial? Argumentează alegerea făcută.
4. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Luată în general, dreptatea este aceeași pentru toți; în aplicarea ei la cazurile particulare, nu toți găsesc același lucru ca fiind drept" (Epicur).
5. Analizează relația dreptate-libertate, pornind de la principiul enunțat de Jean-Paul Sartre că „omul este condamnat la libertate".

(...) Oricât de plauzibile ar părea aceste idei de egalitate perfectă, ele sunt de fapt, în fond, impracticabile: iar dacă nu ar fi astfel, ar fi extrem de periculoase pentru umanitate. Chiar dacă s-ar realiza vreodată egalitatea proprietății, gradele diferite de iscusință, preocupare și hărnicie ale oamenilor ar distruge imediat această egalitate. Sau, dacă ai încerca să ții sub control aceste virtuți, ai reduce societatea la cea mai mare mizerie. (...) Cea mai exigentă inchiziție ar fi necesară, de asemenea, pentru a urmări orice inegalitate de la prima sa apariție.

(David Hume)

• Analizează textul de mai sus și formulează în sprijin exemple descoperind conexiuni interdisciplinare cu ceea ce știi de la istorie sau din literatură.

A săvârși o nedreptate pentru a obține puțină glorie sau pentru a o salva pe aceea pe care o avem înseamnă a recunoaște că nu e posibil să merităm ceea ce dorim sau ceea ce posedăm.

(Maurice Maeterlink)

Dicţionar

Maeterlink, Maurice (1862-1949) — scriitor, poet, dramaturg belgian. Laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1932).

Nozick, Robert (1938-2002) — filosof american, reprezentant al *libertarianismului*.

Corrado Giaquinto (1703-1766), *Alegoria Dreptății* (detaliu)

Căci până când nedreptatea nu a devenit generală și intențiile răuvoitoare ale conducătorilor nu au devenit vizibile sau încercările lor nu s-au făcut simțite de către majoritate, oamenii au fost dispuși să îndure decât să-și facă dreptate opunând rezistență.

(John Locke)

Dreptatea este prima virtute a instituțiilor sociale, tot așa cum este adevărul pentru sistemele de gândire. (...) Fiecare persoană posedă o inviolabilitate întemeiată pe dreptate, peste care nu poate trece nici măcar bunăstarea întregii societăți.

(John Rawls)

Ce este dreptatea?

Platon pune problema dreptății în formula sa clasică și o caracterizează în două sensuri. Pe de o parte, consideră că este una din *virtuțile fundamentale*. În analiza cetății ideale din *Republica*, dreptatea este acea virtute care face cu putință ca alte virtuți — cumpătarea, înțelepciunea, curajul — să ia ființă și să se păstreze atâta vreme cât există și ea. În același context, dreptatea este înțeleasă ca *oikeopragie*, în sensul că fiecare parte a cetății sau a sufletului trebuie să facă ceea ce îi este propriu, potrivit naturii sale. Cât privește definirea dreptății, Platon consideră că aceasta este cea mai frumoasă „specie de bine", „cea mai nobilă dintre categorii, însemnând că trebuie să fie iubită de cel ce vrea să fie fericit atât pentru ea însăși, cât și pentru ceea ce decurge din ea".

Concepția platoniciană despre dreptate are un dublu înțeles: logic și etic. În primul caz, dreptatea este consecința logică a faptului că, prin acțiunile sale, omul este drept pentru că „participă" la ideea pură a Dreptății. Altfel spus, sufletul virtuos, înclinat să „participe" la Forma Dreptății, nu se rezumă în cetate să practice dreptatea doar ca o convenție manifestată conjunctural. În sens etic, dreptatea este proprie numai omului care, având caracter virtuos, se situează mai presus de convențională dreptate: el „actualizează" modelul ideal al Dreptății.

Prin personajul Socrate, Platon se opune majorității oamenilor care „așază dreptatea în specia bunurilor dificile care trebuie să ne preocupe din pricina răsplăților". Filosoful respinge atât concepția comună (dreptatea înseamnă să spui adevărul și să dai înapoi ceea ce ai primit de la cineva), cât și concepția sofiștilor (nedreptatea este mai profitabilă, iar dreptatea doar „o nobilă neghiobie", o iscusință). Conform acestei concepții, dreptatea deși împovărătoare, trebuie practicată, pentru că este mijlocul prin care „cei care trudesc" cred că vor fi răsplătiți, în bani și laude. În concluzie, afirmă sofiștii, pentru ca oamenii să nu-și provoace, pe cât posibil, nedreptăți unii altora, „încep să-și croiască legi și să încheie convenții, numind legală și dreaptă porunca legii".

În *Republica*, participanții la dialog pun în discuție și problema dacă, pentru a preveni nedreptatea făcută din ignoranță, soluția eliminării răului, a erorii, a nedreptății ar fi educația. Acest punct de vedere este respins de sofistul Glaucon, prin observația că oamenii, dimpotrivă, sunt înclinați ca, în beneficiul propriu, să-și folosească cunoașterea cu scopul împlinirii propriilor plăceri și interese. Prin urmare, vor face nedreptăți. Așadar, în lumea omului, nu există un „bine propriu al dreptății". Mai mult chiar, între omul drept și cel nedrept nu ar exista nici o diferență, dacă ambii ar acționa la adăpostul invizibilității. În aceeași ordine de idei, nici cetatea nu poate fi dreaptă, dacă membrii săi sunt nedrepți.

Explicația lui Platon se bazează pe ideea că statul ar putea fi drept numai dacă fiecare din părțile sale (meșteșugarul, soldatul, conducătorul cetății) va face ceea ce este îndreptățită să facă, tot astfel cum și omul va fi drept dacă fiecare din părțile sufletului său își împlinește funcția proprie.

TEMEIUL ŞI SCOPUL DREPTĂŢII (punctul de vedere al sofiştilor)

Callicles: Făcătorii legii sunt, după credința mea, tocmai oamenii slabi, cei mulți. Pentru sine și în vederea intereselor proprii își întocmesc ei legile și-și orânduiesc răsplățile: laude și dojeni. Spre a înfricoșa pe oamenii care sunt mai puternici și în măsură să aibă mai mult decât dânșii: iată de ce spun că râvna pentru îmbogățire este lucru rușinos și nedrept. (…) Aceasta-i pricina că în legi se tratează ca nedreaptă și imorală orice străduință de agonisire care întrece măsura obișnuită a gloatelor, de ce-i zice nedreptățire. Cât privește natura, ea învederează — cred — de la sine că-i dreptul celui mai destoinic să aibă mai mult decât nevolnicul, a celui mai puternic mai mult ca bicisnicul. Ea arată că așa-i pretutindeni: la celelalte viețuitoare la fel ca și la oameni, în toate statele și familiile acestora. Așa e, după ei, însăși temelia dreptului: superiorul să cârmuiască pe inferior, el să capete mai mult. (…)

Pentru aceea, gloatele țin de rău pe asemenea oameni; ele își ascund propria incapacitate, de care li-i rușine, și declară necumpătarea lucru urât (…) nefiind capabile să-și agonisească cele trebuitoare pentru săturarea poftelor, mulțimile laudă cumpătarea și dreptatea: o fac din lașitate.

(Platon, *Gorgias*)

VIRTUTEA DREPTĂŢII (punctul de vedere combătut de Platon)

Glaucom: Așadar, dacă ar exista două astfel de inele și dacă pe primul l-ar avea omul drept și pe celălalt omul nedrept, se poate crede că nimeni nu s-ar dovedi în asemenea măsură stană de piatră, încât să se țină de calea dreptății și să aibă tăria de a se înfrâna de la bunul altuia. (…) Însă, făcând așa ceva, prin nimic nu s-ar deosebi omul drept de celălalt, ci amândoi s-ar îndrepta spre aceleași fapte. Așa fiind, aceasta este o bună dovadă că nimeni nu este drept de bunăvoie, ci doar silnic. Astfel, neexistând un bine propriu al (dreptății), oricând și oriunde omul se gândește că e în stare să săvârșească nedreptăți, le face. Căci toată lumea crede în sinea ei că e mult mai profitabilă nedreptatea decât dreptatea, și bine gândește. Iar dacă cineva, stăpân pe asemenea puteri, nu va voi să făptuiască nedreptăți și nici nu se va atinge de bunul altuia, va fi socotit de către cei ce îl vor cunoaște cel mai nenorocit și mai neghiob. Desigur, ei îl vor lăuda unii față de ceilalți, amăgindu-se reciproc, de frică să nu pățească vreo nedreptate.

(Platon, *Republica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică a unuia din textele de mai sus și precizează conceptele filosofice.
2. Construiește o structură argumentativă pentru următorul punct de vedere, indicând premisa și consecințele ce decurg: „dreptatea e binele altuia și folosul celui mai puternic (...) nedreptatea e profit și folos pentru cel ce o practică, împotriva folosului celui slab” (Platon, *Republica*).
3. În ce măsură consideri că educația, învățătura este o soluție pentru a preveni nedreptatea?
4. Citește mitul lui Gyges din dialogul *Republica*. Cum ai acționa dacă, aflându-te în situația păstorului, ai avea puterea să faci ce vrei?

Cât despre dreptatea însăși, autentică, ea ar fi — se pare — ceva asemănător: că ea nu se referă la fapta îndreptată în afară, ci la cea îndreptată înlăuntru, privind cu adevărat sinele și ceea ce are de-a face cu acesta. (…) Ci, stabilindu-și bine omul treaba sa proprie, stăpân pe sine, bine orânduit și prieten sieși, să-și potrivească cele trei părți ale sufletului între ele.

(Platon)

Activitate de grup

- În gruepe de câte patru, citiți cu atenție textul de mai sus și comparați concepția lui Platon cu cea a sofiștilor, urmând planul de idei:
  - alegeți una dintre cele două concepții (a sofiștilor sau a lui Platon) și argumentați care exprimă, din punctul vostru de vedere, dreptatea autentică;
  - imaginați o situație în care v-ați comportat în sensul susținut de sofiști și alta în care ați acționat în cel indicat de Platon;
  - care din cele două a fost profitabilă?

După cum se vede, conceptul de dreptate al lui Platon diferă în chip fundamental de ideile noastre despre dreptate. (…) Noi înțelegem prin dreptate un gen de egalitate în tratamentul indivizilor, pe când Platon consideră dreptatea nu ca pe o relație între indivizi, ci ca pe o proprietate a întregului stat. (…) Statul este drept dacă e sănătos, puternic, unit, stabil”.

(Karl Popper)

Michele Schiavoni (1557-1622), *Virtuțile cardinale (Cumpătarea, Dreptatea, Vitejia războinică și Înțelepciunea)*

• Care dintre aceste virtuți crezi că este cea mai importantă pentru viața socială?

Noțiunea de dreptate a unei societăți se schimbă după timp.
(Eschil)

Justiția distributivă se va opune chiar și acestei egalități riguroase din starea de natură, când va fi practicabilă în societatea civilă; (...) În acest sens trebuie înțeles acel pasaj al lui Isocrates în care îi laudă pe primii atenieni pentru că au știut să aleagă cel mai bun dintre două feluri de egalitate: unul consta în a împărți aceleași avantaje tuturor cetățenilor fără deosebire, iar celălalt în a le distribui după meritul fiecăruia.
(Jean-Jacques Rousseau)

Conceptul aristotelic al dreptății

În sensul viziunii antice, și pentru **Aristotel**, dreptatea este o virtute, și anume acea „virtute civică" (socială) sau „dispoziție de a efectua acțiuni care produc și conservă fericirea și elementele acesteia, pentru o comunitate politică". Prin urmare, dreptatea nu este o virtute oarecare și nici chiar o parte sau un substitut al vreunei virtuți oarecare, ci este chiar expresia „virtuții în întregime". Cu alte cuvinte, în înțelesul ei de virtute, dreptatea se manifestă ca acțiune morală deliberată. Tot astfel și în cazul nedreptății: fiind deopotrivă „ilegalitate și inegalitate", aceasta este „viciul în întregime" și nu doar o parte a sa.

În ce privește natura ei, dreptatea (ca virtute) trebuie înțeleasă în dubla sa ipostază: ca *habitus* (obișnuință), pe de-o parte, și, pe de altă parte, ca *medietate*. În primul caz, cel al dispoziției habituale, care este „însăși natura specifică a virtuții", dreptatea nu este orice fel de obișnuință, ci este acea obișnuință datorită căreia, în mod voluntar, „omul devine bun și își îndeplinește bine funcția proprie". Această posibilitate devine realitate dacă, în deciziile sale, omul se lasă condus nu de afecte (mânie, ură, regret, milă, prietenie etc.), ci doar de rațiune.

În cea de-a doua sa ipostază, ca „măsură justă", dreptatea exclude atât „excesul" (abuzul), cât și „insuficiența", prin urmare, diferă și de ceea ce poate fi „prea mult", dar și de ceea ce este „prea puțin". În consecință, și în acest sens dreptatea poate fi acceptată numai ca acțiune determinată de rațiune. Concluzia filosofului este că, de vreme ce omul este mereu tentat să „oscileze când spre exces, când spre insuficiență", practicarea dreptății exprimă efortul realizării ei ca „dispoziție habituală ce păstrează linia de mijloc".

Pe de altă parte, filosoful distinge între dreptatea *generală* sau *legală*, care vizează binele cetății în general, și dreptatea *particulară*, care vizează binele individual al cetățenilor. În ceea ce privește primul tip, Aristotel statuează *„egalitatea numerică"*: în cetate, toți, până la ultimul cetățean, sunt egali în fața legii.

În cazul dreptății particulare, el distinge dreptatea *corectivă*, care vizează tranzacțiile dintre indivizi și care are la bază principiul egalității, și dreptatea *distributivă*; repartiția avantajelor și a onorurilor se bazează pe principiul proporționalității. Acest tip al dreptății statuează *egalitatea proporțională*: oamenii sunt egali numai în cazul în care au merite egale. Numite și „specii de neegalitate", meritele trebuie să fie adecvate bunurilor supuse distribuției. În general, teoriile ulterioare de inspirație aristotelică vor fundamenta dreptatea pe cele două principii: al egalității (*legea trebuie să fie aceeași pentru toți*) și al echității (*fiecare trebuie să primească ceea ce i se datorează*). În legătură cu relația dintre dreptate și egalitate, Aristotel se pronunță ferm în *Politica*: pentru el constituțiile care nu respectă principiul echității (a trata în mod egal indivizi egali din toate punctele de vedere și în mod inegal indivizi inegali) sunt în mod necesar corupte.

DREPTATEA, VIRTUTE PERFECTĂ

Dreptatea este o virtute perfectă, nu în sens absolut, ci în raport cu altceva. Și de aceea ea este privită în general ca o suverană a virtuților. (…) De aici și proverbul: „Dreptatea concentrează în ea întreaga virtute”. Dreptatea este o virtute absolut desăvârșită pentru că exercitarea ei este cea a unei virtuți perfecte; și este perfectă pentru că cel ce o posedă poate face uz de virtutea sa și în favoarea altora, nu numai pentru sine. Căci mulți pot practica virtutea în chestiuni personale, dar sunt incapabili s-o facă în cele privitoare la alții. De aceea trebuie să fim de acord cu Bias când spune că „exercitarea puterii dezvăluie omul”, căci cel învestit cu putere se află în raporturi cu alții și prin aceasta intră în comunitate cu ei. Din acest motiv, dreptatea este singura dintre virtuți ce pare a fi un bine pentru altul, manifestându-se în favoarea altuia; aceasta îndeplinește ceea ce este în favoarea altuia, fie că este vorba de un om cu autoritate publică, fie de un simplu membru al societății.

(Aristotel, *Etica nicomahică*)

DREPTATEA ȘI PRIETENIA

Fiecărei forme de guvernământ îi corespunde, evident, o formă de prietenie, în aceeași măsură în care îi corespunde și o formă de justiție. (…) În regimurile tiranice, prietenia și dreptatea ocupă un loc neînsemnat, pe când în democrație importanța lor este maximă, pentru că acolo unde cetățenii sunt egali și interesele comune sunt numeroase.

(Aristotel, *Etica nicomahică*)

DREPTATEA ȘI MERITUL

Se va motiva poate că puterea politică trebuie să se împartă în mod neegal, potrivit superiorității meritelor, chiar dacă toate celelalte calități ar fi egale și chiar dacă cetățenii ar fi cu totul asemănători, și că drepturile și considerația trebuie să fie diferite, când indivizii se deosebesc. (…) Dacă s-ar împărți flaute unor artiști egali între ei, ca unora ce se îndeletnicesc toți cu aceeași artă, nu li se vor da cele mai bune instrumente celor mai nobili, pentru că noblețea nu-i face destoinici a cânta la flaut; ci va trebui să se dea instrumentul cel mai desăvârșit artistului care va ști să se servească bine de el. (…) Pe lângă acestea, deoarece egalitatea și neegalitatea completă sunt nedrepte între indivizi care nu sunt egali ori neegali decât într-o singură privință, toate constituțiile în care egalitatea și neegalitatea sunt întemeiate pe baze de felul acesta, sunt în mod necesar corupte.

(Aristotel, *Politica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică a unuia dintre cele două texte de mai sus și selectează conceptele filosofice.
2. Cum ai putea exemplifica ideea că, deși în ce ne privește dorim respectarea drepturilor, nu facem același lucru față de ceilalți?
3. Care este semnificația filosofică a expresiei „dispoziție morală”?
4. În ce ar consta deosebirea dintre dreptate ca dispoziție morală și ca act justițiar? Dar deosebirea dintre egalitatea aritmetică și egalitatea proporțională? Cum diferă semnificația termenului „egalitate” în cele două cazuri? Argumentează.
5. Comentează și exemplifică ideea că „egalitatea și neegalitatea completă sunt nedrepte între indivizii care se deosebesc într-o singură privință”.

Gustav Klimt (1862-1918), *Palas Atena*

Oamenii cu desăvârșire fericiți și suficienți lor înșiși nu au deloc nevoie de prieteni, pentru că posedă deja toate bunurile (…); or, prietenul, care este un al doilea eu, ne oferă ceea ce nu ne putem oferi noi înșine.

(Aristotel)

• Comentează ideea aristotelică despre necesitatea prieteniei în contextul relației identitate–alteritate.

Această tendință exasperantă, sistematizată de Aristotel în faimoasa „doctrină a căii de mijloc”, este una dintre sursele criticilor sale adesea forțate la adresa lui Platon.

(Karl Popper)

FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK
(1899–1992)

Acest exponent al liberalismului a primit Premiul Nobel pentru economie în 1974. A fost un critic sever al economiei centralizate pentru consecințele acesteia asupra dreptății și libertății în societate. Fiind considerat drept ,,fundamentalist al economiei de piață", a fost criticat deopotrivă de adepții liberalismului, ca și de cei ai marxismului.

Lucrări principale:
- *Constituția libertății*
- *Drept, legislație, libertate*
- *Drumul către servitute.*

Acțiunea realizatoare a legilor este însă guvernământul în genere. Guvernământul este, mai întâi, o exercitare strictă a legilor și păstrarea lor; (...) căci nu este suficient numai ca un cetățean să poată practica o meserie, el trebuie să aibă și un câștig de pe urma ei; nu ajunge ca omul să poată să-și întrebuințeze forțele, el trebuie să găsească ocazia să le aplice.

(G.W.F. Hegel)

Dreptate formală şi supremaţia dreptului

Friedrich Hayek opune dreptății formale, bazată pe *egalitatea ridicată și esențială*, al cărei ideal este dreptatea distributivă, adevărata dreptate, bazată pe „egalitatea formală în fața legii" și având ca scop restrângerea forței coercitive a puterii statului. Cu alte cuvinte, opune statul de drept, întemeiat pe „domnia Legii", *guvernământului samavolnic*. Temeiul statului de drept este legea, iar caracterul general și instrumental al acesteia o impune ca „regulă formală". Asemenea Codului rutier, de pildă, care stabilește doar condițiile generale ale circulației, nicidecum traseul strict sau culoarea mașinii pe o rută sau alta, regula formală îi constrânge pe guvernanți să acționeze în așa fel încât cei guvernați să „prevadă cu o certitudine mulțumitoare felul în care autoritățile își vor folosi în diverse situații puterile coercitive", pentru a-și putea planifica *în mod* liber propriile activități, în beneficiul lor. Supremația dreptului are un dublu rol: pe de o parte, previne privilegiile „legale", generate în economia planificată de „măsurile ad-hoc" (care conduc la „distincții de rang"), și, pe de altă parte, garantează fiecăruia șanse obiective egale. Făcând astfel posibilă practicarea dreptății, respectarea regulii formale presupune câteva cerințe obligatorii: în primul rând, trebuie anunțată în prealabil, pentru ca fiecare, încunoștiințat fiind, să-și planifice scopurile și mijloacele de a le realiza; apoi, trebuie să fie valabilă pentru o perioadă suficient de lungă, astfel încât inegalitățile produse în societate să nu favorizeze „anumiți oameni în anumite moduri".

John Rawls problematizează mai ales temeiurile și posibilitățile instituirii societății drepte. Presupunând că întemeierea dreptății sociale impune eliminarea subiectivității și a arbitrarului, filosoful propune ipoteza unei societăți aflate în „situația originară". Sub „vălul de ignoranță", membrii ipotetici ai societății decid condițiile unui nou contract. Ei nu cunosc tradițiile din care provin, viitoarea lor poziție socială, nici chiar propriile interese și relații. Scopul experimentului este ca participanții să cadă de acord pentru „o procedură echitabilă, care să ne asigure că principiile care vor fi acceptate sunt drepte". Ideea vălului de ignoranță vizează eliminarea intereselor particulare care viciază dreptatea. Totodată, permite „acorduri drepte dacă părțile sunt echitabil situate și tratate în chip egal ca persoane morale".

Cele două principii — al libertății si al inegalității — exprimă esența dreptății ca *echitate*. Astfel, este deschis, în mod organizat, accesul tuturor la posturi și funcții, iar inegalitățile produse, cum ar fi cele legate de „distribuția veniturilor și a bogăției, precum și de construcția organizațiilor", nu vor fi arbitrare dacă toți cetățenii, în primul rând cei defavorizați, vor putea să profite de ele. Dreptatea nu exclude inegalitățile astfel înțelese, ci exclude ca dezavantajele unora să fie justificate prin avantajele mai mari ale altora. Principala obiecție adusă concepției lui Rawls vizează dreptatea distributivă, mai precis instituirea principiului (in)egalităților permise, care, în viziunea adepților statului minimal, permit intervenția guvernării în distribuția bunurilor în societate.

DOMNIA LEGII

Supremația dreptului, în sensul domniei legii formale, al absenței de privilegii legale acordate anumitor oameni desemnați expres de către autorități, este cea care garantează acea egalitate în fața legii care reprezintă opusul guvernării arbitrare. Un rezultat necesar, și doar aparent paradoxal, al acestei situații este acela că egalitatea formală în fața legii se află în conflict, iar în fapt este incompatibilă cu orice activitate statală care urmărește în mod deliberat nivelarea materială sau de fond între diverși oameni și că orice politică vizând un ideal concret de dreptate în distribuție trebuie să ducă la distrugerea supremației dreptului. Ca să obții același rezultat în cazul unor oameni diferiți, este necesar să-i tratezi în mod diferit. A le da unor indivizi diferiți aceleași posibilități obiective nu e totuna cu a le acorda aceeași șansă subiectivă. (...)

Conflictul dintre dreptatea formală și egalitatea formală în fața legii, pe de o parte, și încercările de a realiza diferite idealuri de dreptate și egalitate concrete, pe de alta, este, de asemenea, de vină pentru confuzia curentă în tratarea conceptului de privilegiu și abuzurile ce decurg din ea.

(Friedrich Hayek, *Drumul către servitute*)

PRINCIPIILE DREPTĂȚII ȘI INEGALITATEA

Concepția asupra dreptății pe care vreau să o dezvolt poate fi rezumată în următoarele două principii: mai întâi, fiecare persoană care participă la o practică sau care e influențată de aceasta are un drept egal la cea mai largă libertate, compatibilă cu o libertate de același fel pentru toate persoanele; și, în al doilea rând, inegalitățile sunt arbitrare în măsura în care nu ne vom aștepta ca ele să conducă la avantajul tuturor și nu ne vor garanta că posturile și funcțiile de care sunt legate sunt deschise tuturor. Aceste principii formulează dreptatea ca un compus din trei idei: libertatea, egalitatea și recompensa pentru activitățile ce contribuie la binele comun. (…)

Potrivit celui de-al doilea principiu, o inegalitate este admisă numai dacă există un motiv să considerăm că acea inegalitate căreia îi va da naștere o practică va acționa în avantajul fiecărui participant la ea. Să accentuăm că fiecare participant trebuie să câștige din inegalitate. (…) Aceste principii trebuie să fie aranjate într-o ordine serială, cu primul prioritar față de al doilea.

(John Rawls, *O teorie a dreptății*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dreptatea și concurența pot avea puține lucruri în comun; este un elogiu adus concurenței, ca și dreptății, să spui că nu sunt în stare să vadă deosebiri între persoane” (Friedrich Hayek).
3. Avantajarea celor defavorizați este considerată de unii filosofi nedreaptă. În ce măsură gratuitatea educației sau îngrijirii medicale minimale exprimă dreptatea sau binele celor asistați? Argumentează.
4. Comentează principiul egalității șanselor, în contextul concepțiilor lui Hayek și Rawls.

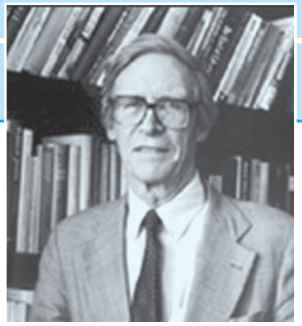

JOHN RAWLS
(1921–2002)

Acest filosof american este apreciat drept cel mai important teoretician al filosofiei politice și morale din secolul al XX-lea. A avut variate preocupări în domeniile economiei, sociologiei, politicilor sociale, educaționale etc.

Lucrări principale:
- *Dreptatea ca echitate*
- *Liberalismul politic*
- *O teorie a dreptății.*

Cel mai puternic nu este niciodată destul de puternic încât să fie întotdeauna stăpânul, dacă nu-și transformă puterea în drept și nu-și schimbă ascultarea în datorie.

(Jean-Jacques Rousseau)

Deși oamenii sunt datori să-și cultive și să-și exploateze însușirile naturale, cei mai mulți dintre noi nu vom putea niciodată interpreta un rol ca Meryl Streep, picta ca Picasso sau construi automobile ca Henry Ford, oricât de mult ne-am strădui. (…) Șanse egale produc rezultate inegale.

(Thomas Nagel)

Dicţionar

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) — filosof german, principalul reprezentant al idealismului în filosofia secolului al XIX-lea.

Hyacinthe Rigaud (1659-1743), *Ludovic al XIV-lea.*
Acestui suveran al Franței, supranumit Regele Soare, îi aparțin cuvintele: *Statul sunt eu.*

Este o dorință stranie aceea de a căuta puterea și de a pierde libertatea.

(Francis Bacon)

Statul este cel mai rece dintre monștrii reci. Și care minte cu răceală; de pe buzele lui se prelinge această minciună: Eu, statul, eu sunt poporul.

(Friedrich Nietzsche)

Cât timp există stat, nu există libertate; când va domni libertatea, nu va mai exista stat.

(V.I. Lenin)

Statul, dacă e puternic, ne zdrobește; dacă e slab, pierim.

(Paul Valéry)

TEORII POLITICE MODERNE ȘI CONTEMPORANE

Teoriile contractului social

Teoriile politice sunt reflecții sistematice asupra naturii și scopurilor guvernământului, asupra situațiilor în care se impune schimbarea instituțiilor politice, a modului în care se poate face o asemenea schimbare sau asupra relațiilor individ-societate, stat-societate civilă, putere-legitimitate etc.

La începutul epocii moderne, cele mai influente au fost *teoriile contractului social,* dezvoltate mai ales de John Locke, Thomas Hobbes și Jean-Jacques Rousseau. Acestea nu pun problema istorică a originii societății, ci problema fundamentului societății sau a legitimității autorității politice. Cu alte cuvinte, întrebarea este următoarea: ce îi determină pe oameni să se supună autorității, fără nicio constrângere fizică?

Teza principală este aceea că statul sau guvernământul legitim reprezintă produsul artificial al acordului voluntar al unor agenți liberi, care conferă guvernanților puterea pe care o au și legitimitatea acesteia. Astfel, contractualiștii combat: a) concepția potrivit căreia puterea este un fapt arbitrar; b) concepția aristotelică a statului ca instituție naturală și c) teoriile dreptului divin al regilor.

În general, concepțiile contractualiste explică traiul comunitar al oamenilor prin faptul că ei preferă să trăiască mai bine decât în starea naturală (caracterizată mai ales de o insecuritate generală). Organizarea socială este rezultatul unui contract, o „operă artificială", nu un dat pozitiv. Fiind rezultatul unui contract social originar, statul nu este anterior indivizilor. Oamenii au anumite drepturi naturale inalienabile, cum sunt dreptul la proprietate, la viață și fericire. Acestea sunt anterioare atribuțiilor statului și nu pot fi negate în mod legitim de nici o organizare socială.

Un aspect particular al teoriilor contractualiste este recursul la o stare naturală, anterioară stării sociale, respectiv faptul că nu există o autoritate politică „naturală", orice autoritate politică întemeindu-se pe acordul voluntar al indivizilor, în ultimă instanță pe libertatea și responsabilitatea *originare* ale fiecărui individ.

Pentru **John Locke**, starea naturală era caracterizată de o „libertate perfectă" și guvernată de legea naturii. În cadrul ei, toți oamenii erau liberi, egali, independenți. Trecerea la starea socială, care va fi caracterizată de supunerea față de autoritatea politică, a fost determinată de dorința oamenilor de a duce o existență „mai confortabilă, sigură, pașnică" și de convingerea că numai în condițiile ei pot fi evitate stările de conflict pe care abuzul de libertate originară le-ar putea provoca. Guvernarea are drept funcție proprie protejarea drepturilor individuale *naturale* (care nu depind de convenții, contracte sau garanții politice).

Întrucât în starea naturală nu exista nicio autoritate care să aibă puterea de a obliga la respectarea legii naturale, a fost necesară apariția unei

puteri capabile să-i oblige pe oameni să respecte regulile. Constituirea acesteia presupune un acord voluntar, prin care indivizii renunță la dreptul originar nelimitat în favoarea unui om sau unui grup de oameni care vor avea o putere suverană, care nu este, așadar, nici naturală, nici divină, ci este umană.

David Hume a respins în mod explicit teoria contractului social. El credea că, apelând la convingeri și idealuri morale precum dreptatea, este posibil să explicăm apariția guvernământului și supunerea indivizilor față de autoritate, fără a fi nevoie de ideea contractului social, acesta fiind considerat improbabil din punct de vedere istoric. Guvernământul a apărut, pur și simplu, deoarece oamenii au înțeles că este în folosul lor să sprijine o autoritate care poate impune respectarea „regulilor de dreptate". În plus, nicio formă de guvernare nu poate fi justificată, arăta el, pe baza unor principii abstracte (cum este cel al contractului social), ci doar prin raportare la circumstanțele locale, prin concordanța dintre instituțiile politice, pe de o parte, și atitudinile și interesele „naturale" ale oamenilor, pe de altă parte.

CLAUZELE CONTRACTULUI SOCIAL

A găsi o formă de asociere care să apere și să protejeze de orice forță comună persoana și bunurile fiecărui asociat și prin care fiecare, unindu-se cu toți, să nu se supună totuși decât sieși și să rămână la fel de liber ca înainte. Aceasta este problema fundamentală pe care o soluționează contractul social.

Clauzele acestui contract sunt astfel determinate prin natura actului, încât cea mai mică modificare le-ar face inutile și le-ar anula efectele; astfel încât, deși probabil că nu au fost niciodată enunțate formal, ele sunt pretutindeni aceleași, pretutindeni admise și recunoscute tacit; de așa manieră că, pactul social fiind violat, fiecare reintră în primele sale drepturi și își recapătă libertatea naturală, pierzând libertatea convențională pentru care renunțase la prima. Aceste clauze se reduc bineînțeles la una singură, și anume alienarea totală a fiecărui asociat cu toate drepturile sale la întreaga comunitate.

(Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*)

Aplicaţii

1. Contractualismul a fost apreciat de un gânditor drept o doctrină a „voinței și artificiului". Argumentează pro sau contra în raport cu această idee.
2. Să presupunem că ești un adept al contractualismului. În acest sens, ți se cere să elaborezi o strategie pe care indivizii ar trebui s-o urmeze în situația în care statul își depășește prerogativele stabilite prin contract.
3. Elaborează un minieseu în care, *din perspectiva contractualismului,* să răspunzi la următoarele întrebări: Binele și răul sunt naturale sau convenții? Omul este originar bun sau rău?
4. Analizează semnificația filosofică a următorului text: „Asocierea civilă este cel mai voluntar act din lume; fiecare om fiind născut liber și stăpân pe el însuși, nimeni, sub nici un pretext, nu poate să-l supună fără acordul său" (Jean-Jacques Rousseau).

Activitate de grup

- Citiți cu atenție următorul text:

Presupun că oamenii au ajuns în stadiul când obstacolele care împiedică rămânerea lor în starea de natură trag mai mult în cumpănă, prin rezistența lor, decât forțele pe care fiecare individ le poate întrebuința pentru a se menține în această stare. Atunci starea primitivă nu mai poate dăinui și genul uman ar pieri dacă nu și-ar schimba felul de a fi.

(Jean-Jacques Rousseau)

Organizați în grupe,
- Identificați problema abordată.
- Precizați care este soluția anticipată în acest fragment.
- Prezentați întregii clase rezultatele obținute.
- Reveniți asupra acestora în funcție de soluțiile celorlalți.

Dicţionar

Alienare — înstrăinare, separație, scindare. Termenul are semnificații specializate în diferite domenii:
- drept — transferul titlului de proprietate de la un proprietar la altul;
- medicină, psihologie — scindarea facultăților mentale;
- sociologie, filosofia politică — înstrăinarea subiectului față de comunitatea sa, față de societate sau lume etc.

*

Bacon, Francis (1561-1626) — filosof englez.
Lenin, Vladimir Ilici (1871-1924) — revoluționar rus; conducător al Partidului Bolșevic și fondator al Uniunii Sovietice.
Valéry, Paul (1871-1945) — scriitor francez.

- „Sfera potrivită libertății umane” este o noțiune clară?
- Pot fi determinate granițe precise între spațiul privat și cel public?

Caracteristica libertății este dreptul de a vorbi deschis; însă e greu de cunoscut momentul oportun.

(Democrit)

Info

Liberalismul politic

- vizează reducerea puterilor statului la protecția drepturilor și libertăților individuale;
- se opune ideii de *stat providențial;*
- indivizii sunt liberi să își urmărească propriile interese câtă vreme nu afectează drepturile și interesele celorlalți.

Liberalism economic

- proclamă libera concurență și neintervenția statului în economie;
- are ca principiu fundamental proprietatea individuală.

Valorile liberale fundamentale

- libertatea individuală;
- creativitatea individuală;
- responsabilitatea și independența personală;
- respectul drepturilor individuale;
- egalitatea în fața legii.

Liberalismul individualist

Liberalismul este, în sens larg, doctrina care atribuie cea mai mare valoare libertății individuale. Motivul central este revendicarea drepturilor și libertăților individului împotriva oricărei forme de putere autoritară și opresivă. În acest sens, se opune socialismului, colectivismului, absolutismului și, în general, oricărei forme de tiranie.

Originile liberalismului modern sunt identificate, de regulă, în dezbaterile politice legate de Revoluția engleză din 1688 și în filosofia politică a lui **John Locke**.

Pentru *liberalismul britanic individualist*, reprezentat de **John Stuart Mill**, societatea (puterea) trebuie să maximizeze *libertatea individuală*, lăsând pe fiecare să trăiască cum vrea, câtă vreme nu aduce nicio vătămare altei persoane. Exercitarea constrângerii sociale este justificată doar în sens negativ — pentru a împiedica vătămarea altcuiva. Este recunoscută însă necesitatea constrângerilor și importanța datoriilor: fiecare este obligat să respecte o anumită linie de conduită față de ceilalți, să nu aducă daune intereselor altuia și să suporte partea care-i revine „din ostenelile și sacrificiile pe care le reclamă apărarea societății ori a membrilor săi de prejudicii și maltratări” (*Despre libertate*).

Minimizarea constrângerii și amplificarea maximă a liberei opțiuni nu sunt însă scopuri, ci instrumente fundamentale, reguli ale jocului social, norme-cadru ale acțiunii individuale sau colective, elemente ale unui mod de a organiza cât mai bine existența colectivă.

Principiul liberalismului modern subliniază că exercitarea constrângerii nu este legitimă decât atunci când vizează în mod direct prevenirea unei lezări sau vătămări concrete a drepturilor și libertăților individuale. Nu există niciun temei suficient, nici așa-numitul *Bine general*, nici alte interese sociale superioare sau vreo misiune a statului, care să justifice încălcarea acestui principiu sau, altfel spus, ingerințe în sfera libertății individuale. Pentru liberalism, acceptarea existenței unei misiuni superioare a statului nu este decât primul pas, dar sigur, pe drumul spre despotism, intoleranță, totalitarism. Un alt izvor al acestora este acceptarea ideii că o singură persoană poate deține Adevărul.

De aceea, liberalismul pune accent pe failibilism și toleranță și respinge scepticismul și relativismul. În acest sens, subliniază dreptul de a considera că o anumită opinie este adevărată atât timp cât nu a fost infirmată, dar respinge dreptul de a sustrage opinia respectivă oricărei critici. În ultimă instanță, numai individul însuși are competența de a stabili care este binele lui propriu. În acest sens, ideologiile intolerante și regimurile totalitare sunt denunțate deoarece pretind că îi pot arăta individului ce este bine pentru el și recurg la practica de a face „bine” cu forța.

Cu alte cuvinte, puterea nu are dreptul de a decide nici ce este binele general, nici ce este binele individual; nu are dreptul să impună modele de comportare, sisteme de valori, idealuri, altfel s-ar transforma în autoritarism. Crezul gânditorilor liberali poate fi formulat astfel: *libertatea îngăduie puterii să existe, nu invers.*

Numeroși gânditori subliniază că puterea, dacă nu este limitată, se exercită prin acțiuni și decizii arbitrare și ne îndepărtează de moralitate. Lord Acton aprecia în acest sens: „Puterea tinde să corupă și puterea absolută corupe în mod absolut. (...) Puterea absolută îndepărtează de morală".

În concluzie, liberalismul este considerat de unii autori *doctrina politică modernă a libertății*, întrucât revendică drepturile și libertățile individului împotriva oricărei forme de coerciție arbitrară. Tocmai din acest motiv, una dintre tezele principale ale acestuia se referă la necesitatea de a limita și controla orice putere care poate acționa în viața socială, în special puterea guvernământului.

PRINCIPIUL LIBERALISMULUI INDIVIDUALIST

Scopul acestui eseu este de a afirma un principiu foarte simplu, ca fiind întru totul îndreptățit să guverneze pe de-a întregul raporturile bazate pe constrângere și control dintre societate și individ, indiferent dacă mijlocul folosit va fi forța fizică, sub forma pedepsei legale, sau va fi constrângerea morală a opiniei publice. Acest principiu este următorul: unicul scop care îi îndreptățește pe oameni, individual sau colectiv, la ingerințe în sfera de acțiune a oricăruia dintre ei, este autoapărarea; unicul țel în care puterea se poate exercita, în mod legitim, asupra oricărui membru al societății civilizate, împotriva voinței sale, este acela de a împiedica vătămarea altora. (…) Singurul aspect al conduitei unui om pentru care el poate fi tras la răspundere de către societate este cel privitor la ceilalți. Sub aspectele care îl privesc doar pe el însuși, independența lui este, de drept, absolută. Asupra lui însuși, a propriului trup și spirit, individul este suveran. (…) Există o sferă de acțiune în care societatea, spre deosebire de individ, este interesată numai în mod indirect (sau chiar deloc); ea cuprinde acea parte din viața și conduita unui om care nu-l atinge decât pe el însuși sau, dacă îi atinge și pe ceilalți, aceasta se întâmplă numai cu participarea și acordul lor sincer, liber și voluntar (…) aceasta este sfera potrivită libertății umane.

(John Stuart Mill, *Despre libertate*)

Autoritatea care nu subzistă de dragul libertății nu este autoritate, ci forță.

Libertatea: Putere asupra ta. Opusul: Putere asupra altuia.

Statul în care libertatea este protejată suficient atât împotriva cârmuirii, cât și a poporului este statul ideal.

Libertățile sunt toate condiționate, limitate și, prin urmare, inegale. Statul nu poate să facă niciodată ceea ce îi place în propria sferă; este îngrădit de tot felul de legi.

(Lord Acton)

Aplicaţii

1. Pentru John Stuart Mill, „sfera potrivită libertății umane" cuprinde: domeniul lăuntric al conștiinței, libertatea de gândire și de spirit, libertatea absolută de opinie și de atitudine, libertatea înclinațiilor și a năzuințelor etc. Identifică alte forme ale libertății umane și arată dacă, așa cum aprecia Mill, societatea în care sunt încălcate este într-adevăr lipsită de libertate, indiferent de forma de guvernământ.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere și unele dintre implicațiile sale: „Omenirea are mai mult de câștigat lăsând pe fiecare să trăiască cum crede el că e mai bine, decât silind pe fiecare să trăiască așa cum li se pare celorlalți că ar fi bine" (John Stuart Mill).
3. Argumentează pro *sau* contra: Libertatea nu este un ideal care ar trebui atins cândva în viitor, ci o practică și o premisă fundamentală pentru atingerea scopurilor pe care și le propun oamenii.

Dicţionar

Libertarianism — doctrină politică din secolul al XX-lea; ramura *anarhiștilor* consideră că orice guvernământ este nelegitim, iar ramura *minarhiștilor* limitează legitimitatea guvernământului la funcții precum protecția polițienească și apărarea națională.

Stat asistențial („stat-providență") — expresie prin care sunt desemnate sistemele sociale în care statul intervine direct în viața economică a țării pentru promovarea intereselor cetățenilor, prin politici sociale prin care se urmărește asigurarea unor servicii de bază, precum sănătatatea și învățământul, de regulă gratuit. În prezent, existența statului asistențial este acceptată de cei mai mulți gânditori și politicieni. Acesta este contestat în mod categoric numai de libertarieni. Pentru ei, statul asistențial este o formă de încălcare a drepturilor celor care sunt puși să plătească impozitele pe baza cărora se formează veniturile folosite pentru realizarea politicilor de asistență.

*

Lord Acton (1834-1902) — istoric englez.

• Orice mulțime de oameni este un grup social?

• Analiza unui grup are ca punct de plecare indivizii?

Portofoliu

• Elaborați un studiu despre *comunismul românesc* în care să descrieți:
- situația proprietății private
- rolul partidului unic
- sistemul planificării centralizate
- cultul personalității
- fenomenul *Cântarea României*
- persecuțiile politice.

• Elaborați un eseu despre comunism având ca punct de plecare filmul românesc *Blestemată fii, închisoare.*

• Citiți una dintre lucrările următoare. Elaborați o recenzie pe care să o prezentați întregii clase:
- Paul Goma, *Gherla*
- Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77*
- Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*
- Constantin Noica, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*
- Monica Lovinescu, *Unde scurte.*

Individualism şi colectivism

Individualismul se referă la o mare varietate de idei, atitudini și doctrine care acordă, în mod sistematic, un loc central „individului", de la ideile romantice de individualitate, unicitate și autorealizare a individului la libera inițiativă, guvernământul limitat sau ideea potrivit căreia societatea este constituită de indivizi în vederea satisfacerii unor scopuri preponderent individuale.

De asemenea, poate fi identificat în lucrările de filosofie politică un *individualism metodologic*, potrivit căruia orice explicație în științele sociale trebuie să fie formulată exclusiv cu referire la indivizi. A arăta, de pildă, ce este un ansamblu social înseamnă a ajunge, în cele din urmă, la fundamentul lui, la indivizi. Unii autori, precum Karl Popper, consideră că apărarea acestei doctrine este esențială pentru politica liberală.

În perioada contemporană, în filosofia politică, individualismul este apărat, printre altele, prin pledoaria în favoarea unor drepturi umane de bază, a protejării libertăților și intereselor fundamentale ale indivizilor sau a respectului datorat persoanei.

Marea provocare a individualismului rămâne amenințarea pe care o reprezintă pentru viața publică, în măsura în care poate duce la slăbirea legăturilor sociale. În acest sens, **Alexis de Tocqueville** scria în *Despre democrație în America*: „Individualismul este (...) un sentiment cald și moderat, care îl predispune pe cetățean să se izoleze de mulțimea semenilor și să stea la o anumită distanță, împreună cu familia și prietenii săi", lăsând „marea societate în seama ei". Acest sentiment seacă „izvorul virtuților publice", pentru ca mai apoi să le atace și să le distrugă pe toate celelalte, fiind „absorbit, în cele din urmă, de egoism".

Colectivismul este acea perspectivă asupra vieții sociale și a acțiunii politice care, în diverse forme doctrinare, pune accent pe colectivitate și pe interesele colective, adesea în dauna celor individuale.

Friedrich August von Hayek argumentează, în *Drumul către servitute*, că individualismul și colectivismul sunt principii opuse ale teoriei și practicii politice. Pentru el, individualismul își are originile în creștinism și filosofia clasică a Antichității și se bazează pe „respectul pentru individ *ca* om, adică recunoașterea valorilor și gusturilor acestuia drept criterii supreme în sfera sa personală (...) și credința că este de dorit ca oamenii să-și cultive talentele și înclinațiile individuale". Colectivismul, în schimb, subordonează individul binelui colectiv, intereselor generale, unor idealuri de distribuție egalitară, în așa fel încât individul aproape dispare sub presiunea colectivității, a maselor.

Trebuie reținut că individualismul și colectivismul nu se regăsesc ca teorii politice de sine stătătoare, cât mai ales ca principii sau idei generale care stau la baza unor teorii sau a unor sisteme politice. Așa cum am văzut, individualismul este corelat uneori în mod explicit cu liberalismul, ca principiu fundamental al acestuia. La rândul lui, comunismul este considerat de Hayek „cea mai importantă specie de colectivism sau planificare".

Există însă și o corelare semnificativă între idealul colectivist și totalitarism: a căuta cu orice preț realizarea unor scopuri colective, cum ar fi *binele general*, poate duce la anihilarea oricărei delimitări între sfera publică și cea individuală și, în cele din urmă, la *teroarea totală* (Hannah Arendt), definitorie pentru orice sistem totalitar.

NATURA COLECTIVISMULUI

Diferitele tipuri de colectivism, comunism, fascism etc. se deosebesc între ele prin natura țelului către care vor să dirijeze eforturile sociale. Dar toate se diferențiază de liberalism și individualism prin dorința de a organiza ansamblul societății și toate resursele în vederea atingerii acestui scop unitar și prin refuzul de a recunoaște sfere autonome în care primează scopurile indivizilor. Pe scurt, ei sunt totalitari în înțelesul deplin al acestui cuvânt nou, adoptat pentru a descrie efectele neașteptate, totuși inseparabile, ce însoțesc ceea ce în teorie numim colectivism.

„Scopul social" sau „țelul comun", în vederea căruia urmează să fie organizată societatea, este de obicei descris în mod vag prin formule precum „binele comun" sau „bunăstare generală", sau „interesul public". Nu este nevoie să reflectezi prea mult pentru a vedea că acești termeni nu au un înțeles suficient de clar pentru a îndrepta lucrurile pe făgașul unui anumit curs al acțiunilor. Bunăstarea și fericirea a milioane de oameni nu pot fi cântărite pe o balanță unică. Bunăstarea unui popor, ca și fericirea unui om, depinde de un număr mare de lucruri, care pot fi furnizate într-o infinită varietate de combinații. Nu poate fi exprimată cu adevărat ca un scop unic, ci numai ca o ierarhie de scopuri, o scară cuprinzătoare de valori pe care se fixează locul fiecărei nevoi a unei persoane.

(Friedrich Hayek, *Drumul către servitute*)

Sunt de acord că pacea publică este un mare bine, dar nu vreau să uit că, printr-o ordine bună, popoarele au ajuns la tiranie. Asta nu înseamnă cu siguranță că popoarele trebuie să disprețuiască pacea publică, dar nu înseamnă nici că aceasta trebuie să le fie suficientă. O națiune care nu cere guvernului său decât să mențină ordinea este deja sclavă în adâncul inimii; este sclava bunăstării sale și omul care să o înlănțuie poate să apară oricând.

(Alexis de Tocqueville)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Dobândirea și exercitarea puterii politice sunt pentru mulți țeluri esențiale. Din această perspectivă, arată prin ce se distinge un liberalist individualist de un susținător al colectivismului.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Libertatea în toate — în religie, în filosofie, în literatură, în industrie, în politică; iar prin libertate înțeleg triumful individualității atât asupra autorității ce ar vrea să guverneze despotic, cât și asupra maselor care reclamă dreptul de a aservi minoritatea majorității. Despotismul nu are nici un drept. Majoritatea are dreptul de a constrânge minoritatea să respecte ordinea. Dar tot ceea ce nu tulbură ordinea, tot ceea ce e doar lăuntric, precum opinia, tot ceea ce în manifestarea opiniei nu dăunează altuia (...) are caracter individual și nu poate fi supus în chip legitim puterii sociale" (Benjamin Constant).
4. Elaborează un eseu în care, plecând de la următorul text, să analizezi relația stat-putere-individ-libertate: „Statul este absolutul față de care indivizii nu sunt decât relativul. Liberalismul nega statul în interesul individului; fascismul reafirmă statul drept adevărata realitate a individului" (Benito Mussolini).

Dicţionar

Comunism — sistemul social, preconizat de teoria marxistă, în care nu ar exista nici clase sociale, nici proprietate privată.
Fascism — ideologie apărută în Europa după Primul Război Mondial, caracterizată prin naționalism extremist, violență, respingerea democrației și a liberalismului, antiindividualism, totalitarism, etatism.
Totalitarism — regim politic în care puterea aparține în mod absolut unei persoane sau grup de persoane; regim bazat pe existența unui partid unic, a unei poliții secrete, a unui monopol guvernamental (economic, cultural, informațional).

*

Arendt, Hannah (1906-1975) — teoretician politic american de origine germană.
Mussolini, Benito (1883-1945) — conducătorul Italiei între 1922 și 1943.
Tocqueville, Alexis de (1805-1859) — gânditor istoric și scriitor francez.

Nikolai Iaroșenko (1846-1898), *Prizonierul*

• Care credeți că este semnificația acestei imagini din perspectiva concepției lui Rousseau?

Info

Sistemele electorale (sistemele de vot)

• mecanismele prin care se selectează reprezentanții unei grupări;

• prin vot, acestora li se deleagă autoritatea de a-și reprezenta alegătorii și de a lua decizii în numele lor și pentru ei;

• există două mari tipuri de sisteme electorale:

– sistemul electoral majoritar (cursa electorală este câștigată de candidatul care primește cel mai mare număr de voturi);

– sistemul electoral cu reprezentare proporțională (are mai multe forme; cea mai des întâlnită este aceea bazată pe liste de partid: alegătorii votează una din listele propuse, iar locurile din Parlament, de exemplu, se atribuie în funcție de procentele obținute).

* PUTERE ŞI LEGITIMITATE

Începând cu teoriile politice moderne, în cadrul dezbaterilor apare tot mai mult problema *legitimității*. În sens larg, aceasta se referă la legitimitatea ordinii sociale existente la un moment dat, respectiv la temeiul acesteia, la acel ceva care face ca membrii societății să o respecte, să i se supună în mod voluntar, respectiv să nu o conteste. În sens restrâns, nu este vizată ordinea socială în ansamblu, ci puterea sau autoritatea politică. Toate formele de guvernământ au nevoie de legitimare, altfel puterea lor nu va fi acceptată în mod liber de către cetățeni.

În mod tradițional, ordinea socială era văzută ca reflex al ordinii sau armoniei cosmice, aceasta din urmă fiind înțeleasă ca rezultat al acțiunii divinității sau, dimpotrivă, ca rezultat al acțiunii unor forțe impersonale. Niciuna dintre aceste interpretări ale ordinii cosmice nu putea fi corelată cu ideea că ordinea socială presupune libertatea individuală, în sensul că ordinea este de fapt rezultatul opțiunilor libere ale agenților sociali — idee centrală însă în cadrul teoriilor politice moderne.

În cadrul teoriilor contemporane despre legitimitate, se diferențiază, în principal, cele care fac apel la tradiție și cele care fac apel la consimțământul rațional al cetățenilor. Pentru cele din urmă, izvorul legitimității oricărei instituții sau norme politice este intern, nu din afara organizării sociale. Este vorba de acordul sau consimțământul liber al cetățenilor față de principiile de bază ale organizării și guvernării statului.

Corelația dintre libertatea individuală și legitimitate generează o problemă specifică, aceea a dezacordului posibil între libera voință a indivizilor și deciziile puterii. Acestea din urmă sunt legitime numai dacă nu o afectează în niciun fel pe prima. Fiind rezultatul unei convenții, puterea nu se poate prevala de nimic în afară de consimțământul cetățenilor, pentru niciuna dintre acțiunile sale. Dacă o face, își pierde legitimitatea.

În realitate, puterea se poate aliena, iar acordul cetățenilor poate fi obținut prin manipulare sau chiar prin constrângere.

Pe de altă parte, este evident că niciodată nu poate fi vorba de acordul tuturor cetățenilor. O consultare a acestora pentru toate situațiile și deciziile nu este nici posibilă, nici necesară. În plus, ei înșiși refuză de multe ori să ia parte la o asemenea consultare (cum se întâmplă, de pildă, în cazul alegerilor sau al unor referendumuri).

Cu alte cuvinte, însăși legitimitatea puterii poate fi o chestiune convențională.

■ TEMEIUL LEGITIMITĂȚII

Omul s-a născut liber, dar pretutindeni e în lanțuri. Cum s-a produs această schimbare? Nu știu. Ce o poate face să fie legitimă? Cred că pot răspunde la această întrebare. Ordinea socială este însă un drept sfânt, care stă la baza tuturor celorlalte. Totuși, acest drept nu vine nicidecum de la natură, ci este întemeiat pe convenții. Problema e de a ști care sunt aceste convenții.

(Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*)

Statul constituie, asemenea uniunilor politice care l-au precedat în istorie, un raport de dominare a oamenilor de către oameni, bazat pe instrumentul exercitării legitime (mai bine zis: considerate legitime) a constrângerii. Pentru ca statul să existe, trebuie așadar ca cei dominați să se supună autorității celor ce se pretind a fi la un moment dat dominatorii.

(Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*)

O putere legitimă poate guverna fără frică, încrezându-se în consensul populației; cea nelegitimă manifestă frică față de popor, propria violență stârnind violența celorlalți; din frică, aceasta caută să-și asigure poziția printr-o teroare crescândă, astfel că frica devine starea de spirit fundamentală a tuturor. Legitimitatea este ca o formulă magică, ce prin încredere creează o ordine indispensabilă; nelegalitatea este domnia violenței, care generează, prin neîncredere și frică, la rândul ei, violența. Temeiul legitimității este oricând îndoielnic, susceptibil de a fi obiectul criticii (…) orice tip de legitimitate este permanent expus primejdiei. Intelectul îl poate foarte ușor contesta. Totuși, întrucât singura opțiune care există este cea dintre legitimitate și despotism, legitimitatea rămâne singura cale grație căreia omul poate trăi fără frică și care permite corectarea erorilor. De aici, respectul intelectual față de sursa legitimității. Epoca noastră o vede în alegeri și voturi. În stările de lucruri legitime, infinit de multe aspecte prezintă neajunsuri, sunt nedrepte, inoportune. (…) Conștiința legitimității acceptă mari neajunsuri numai pentru a evita răul absolut, teroarea și frica, proprii regimului despotic. Libertatea politică nu este fructul intelectului pur, ci este dependent de legitimitate. Pentru ca forța să nu ducă la autocrație este necesar ca utilizarea ei să fie legitimă. Numai prin legitimitate există libertatea, pentru că prin ea forța este încătușată. Acolo unde legitimitatea dispare, este distrusă și libertatea.

(Karl Jaspers, *Originea și sensul istoriei*)

Activitate de grup

- Citiți cu atenție următoarele texte:

a) *Puterea celor tineri stă în faptă, a celor bătrâni în chibzuință.*
(Euripide)

b) *Aceasta este puterea — să ții în mâini frica altcuiva și să i-o arăți.*
(Amy Tan)

c) *Ca să aflăm durerile provocate de putere trebuie să mergem la cei care o au; ca să aflăm plăcerile puterii trebuie să mergem la cei care o caută.*
(Charles Caleb Colton)

- Determinați pentru fiecare în parte semnificația specifică a termenului *putere*.
- Analizați relevanța acestor texte pentru înțelegerea conceptului de *putere politică*.
- Prezentați întregii clase rezultatele obținute.
- Reveniți asupra acestora în funcție de soluțiile celorlalți.

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Max Weber identifică următoarele temeiuri ale legitimității: „datina consfințită", „autoritatea dată de neobișnuitul har al unei persoane (charisma)" și „atitudinea de supunere în îndeplinirea îndatoririlor legale". Cel din urmă se bazează pe „motivații puternice" ale cetățenilor. Care crezi că sunt cele mai importante asemenea motivații? Dar cel mai important dintre cele trei temeiuri menționate?
3. Evidențiază problema filosofică a următorului punct de vedere: „Cel mai rău lucru la care se poate aștepta un principe din partea unui popor care îl dușmănește este să fie părăsit de acesta" (Niccolo Machiavelli, *Principele*).
4. „Puterea care ține la un loc cetățile și pe oameni este nobila păstrare a legilor" (Euripide). Această teză enunță un punct de vedere asupra legitimității? Argumentează-ți punctul de vedere.
5. Elaborează un eseu în care să susții un punct de vedere personal privind corelațiile dintre *libertate*, *lege* și *legitimitate*.

Dicţionar

Autocrație — formă de guvernare în care puterea este concentrată în mâna unei singure persoane sau a unui singur grup; tiranie, absolutism.

*

Colton, Charles Caleb (1780-1832) — scriitor britanic.
Euripide (c. 480-406 î.Hr.) — scriitor grec.
Jaspers, Karl (1883-1969) – psiholog și filosof existențialist german.
Tan, Amy (n. 1952) — scriitoare americană de origine chineză.
Weber, Max (1864-1920) — economist și sociolog german.

Parlamentul European, Strasbourg

În fapt, „democrația" însăși nu poate face nimic, de acționat nu pot acționa decât cetățenii unui stat democratic (bineînțeles, inclusiv guvernul).

Democrația nu este decât un cadru în interiorul căruia pot acționa cetățenii.

(Karl Popper)

Info

Parlamentul European

- Este unul dintre organismele Uniunii Europene.
- Din 1979 este ales direct, o dată la 5 ani.
- Are trei sedii: Strasbourg, Luxemburg și Bruxelles.
- Deputații provin din aproximativ 160 de partide politice diferite, în care ei sunt membri în țările de origine.

Principalele instituții ale Uniunii Europene

- Parlamentul European — reprezintă cetățenii Uniunii Europene.
- Consiliul Uniunii Europene (Consiliul de Miniștri) — reprezintă statele membre.
- Comisia Europeană — reprezintă interesele generale ale UE.
- Curtea de Justiție — urmărește respectarea legilor comunitare.
- Curtea Europeană de Conturi — verifică finanțarea activităților UE.

IDEALUL DEMOCRATIC

Ce este democrația?

Democrația este, în primul rând, acel tip de organizare politică sau formă de guvernământ în care poporul, respectiv cetățenii, indiferent de avere, origine, pregătire profesională etc., dețin sau controlează puterea politică, participând la guvernare în mod direct (democrație directă) sau indirect, prin reprezentanți sau aleși (democrație reprezentativă). În al doilea rând, democrația este acea teorie a suveranității potrivit căreia baza ultimă a autorității politice este puterea fiecărui cetățean de a se guverna el însuși.

La origine, democrația a însemnat guvernarea de către popor (gr. *demos*). A făcut parte din clasificarea standard a formelor de guvernământ, alături de cârmuirea exercitată de către un singur individ (monarhia) și cea exercitată de către o minoritate (aristocrația).

Fiind înțeleasă drept cârmuire de către cei mulți, democrația a fost asociată de multe ori cu cârmuirea de către „prostime" sau „gloată", cu subordonarea rațiunii față de pasiuni (Platon) sau privită ca sursă de tulburări și de acte politice nechibzuite (Aristotel).

În epoca modernă, idealul democratic al guvernării în folosul celor mulți a fost corelat uneori cu teoriile contractului social, care subliniau că la originea autorității se află consimțământul liber al cetățenilor.

Începând cu secolul al XVIII-lea, democrația a devenit etalonul principal după care erau judecate diferitele regimuri. În acest sens, era considerat nedemocratic orice regim care nu asigura votul universal, care avea autoritate nelimitată, inclusiv în viața privată a indivizilor, încălcând astfel drepturi și libertăți fundamentale ale acestora, sau care punea interesele comunitare mai presus de cele individuale.

Una dintre problemele importante ale democrațiilor contemporane este în ce măsură guvernanții, parlamentul, partidele politice etc. servesc într-adevăr interesele celor mulți. Cu alte cuvinte, este vorba de ruptura, uneori foarte mare, dintre cei care guvernează și cei care sunt guvernați. Din această perspectivă, o altă problemă, corelată cu prima, este aceea a modului în care pot fi corectate erorile guvernării sau, în ultimă instanță, a modului în care poate fi schimbat, evident prin mijloace democratice, un anumit guvern sau șef de stat.

Dintre cele mai importante dileme ale teoriilor și vieții democratice pot fi amintite: a) subiectul guvernării este poporul sau un număr mai mare ori mai mic de persoane?; b) beneficiarul guvernării este poporul sau cei care conduc ori apropiați ai acestora?; c) guvernarea este limitată sau nelimitată, există limite în ceea ce privește competențele acesteia?; d) indivizii pot fi capabili sau sunt incapabili de autoguvernare?; e) criteriul unei guvernări bune este respectarea drepturilor și libertăților individuale sau asigurarea binelui public?

Trebuie subliniat că nicio democrație nu poate fi viabilă fără o societate civilă puternică, fără justiție independentă, care să fie sustrasă intereselor

politice și, mai ales, fără o cultură democratică autentică, fără cunoașterea mecanismelor și instituțiilor statului democratic.

Este adevărat că nu există o formă perfectă de democrație, dar aceasta s-a dovedit a fi cea mai bună formă pentru asigurarea drepturilor și libertăților indivizilor și pentru soluționarea pașnică a conflictelor.

NATURA DEMOCRAȚIEI

Există trei forme de guvernământ și tot atâtea forme de denaturare, adică de corupere a acestora. Acestea sunt regalitatea, aristocrația și, în al treilea rând, cea întemeiată pe cens, pentru care, evident, mai propriu ar fi termenul de timocrație, dar pe care majoritatea oamenilor obișnuiesc s-o numească regim constituțional. Cea mai bună este regalitatea, iar cea mai rea timocrația. (...) Tirania este contrariul regalității, pentru că tiranul își urmărește doar binele personal. (...)

Dintre formele de guvernământ corupte, democrația este cea mai puțin rea, pentru că reprezintă doar o ușoară deviere de la regimul constituțional. (...) Formele analoage și, ca să spunem așa, paradigme ale acestor forme de guvernământ putem găsi și în comunitățile domestice. (...) Democrația se întâlnește mai ales în casele fără stăpân (acolo toți aflându-se pe picior de egalitate) și în cele în care capul familiei este slab și fiecare e liber să facă ce vrea.

(Aristotel, *Etica nicomahică*)

Clasificarea aristotelică a formelor de guvernământ

Statul poate fi guvernat:
1. de un singur cârmuitor
2. de un grup mic
3. de un grup mare

Cârmuitorii pot conduce:
a) în interesul tuturor
b) în propriul interes

Rezultă astfel șase constituții de bază:
- trei „corecte”
  - monarhia – 1a
  - aristocrația – 2a
  - guvernarea constituțională – 3a
- și trei „deviante”
  - tirania – 1b
  - oligarhia – 2b
  - democrația – 3b

Aplicații

1. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă-i socotim pe oameni insuficient de luminați spre a exercita controlul cu deplin discernământ, remediul constă nu în a li-l refuza, ci în a le forma acest discernământ” (Thomas Jefferson).
2. Analizează următorul schimb de replici, din piesa *Rugătoarele*, scrisă de Euripide: „Tezeu: Această cetate nu ascultă de un singur om. Aici demos-ul este rege; fiecare cetățean, pe rând, chivernisește țara vreme de un an, iar avuția nu se bucură de-ntâietate: bogatul și săracul au aceleași drepturi. Solul teban: Dar asta e o guvernare a gloatei. Demos-ul, neînzestrat cu dreaptă judecată, cum ar putea dirigui pe drumul drept cetatea?”.
3. Care este semnificația tezei lui Protagoras, potrivit căreia toți oamenii sunt înzestrați cu capacitatea de a participa la procesul deciziei politice, însă nu toți în aceeași măsură? Argumentează punctul tău de vedere.
4. Elaborează un eseu despre democrație, pornind de la unul dintre următoarele texte:
   a) „Democrația este un sistem politic prost, cel mai bun însă dintre cele pe care omenirea le-a inventat până acum” (Winston Churchill);
   b) „Un democrat n-ar trebui să creadă că majoritatea ia mereu decizii înțelepte. El trebuie să știe însă că hotărârea majorității, înțeleaptă sau nu, trebuie acceptată, până atunci când majoritatea va lua o altă decizie” (Bertrand Russell);
   c) „Prin democrație înțeleg sistemul care îi conferă celui mai slab dintre noi aceleași șanse ca și celui mai puternic” (Mahatma Gandhi).

Dicționar

Societate civilă — termen generic pentru formele asociative de tip apolitic, care nu sunt părți ale unei instituții a statului sau ale sectorului de afaceri (organizații nonguvernamentale, organizații comunitare, sindicate, instituții culturale, mișcări ecologiste, mass-media etc.).

*

Churchill, Winston (1874-1965) — om politic britanic; prim-ministru al Marii Britanii în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Gandhi, Mahatma (1869-1948) — partizan al nonviolenței, lider politic și spiritual indian, luptător pentru independența Indiei.

Tezeu — rege legendar al Atenei; războinic și erou atenian. Este cel care l-a ucis pe Minotaur, monstrul închis în Labirint.

DREPTURILE OMULUI

Konstantin Makovski (1839-1915), *Copiii artistului*

Copilul va fi protejat de practicile care ar putea implica discriminări rasiale, religioase sau de orice alt fel. El va fi crescut în spiritul înțelegerii, toleranței, prieteniei între oameni, al păcii și înfrățirii universale, și având conștiința deplină că energia și talentele sale trebuie puse în slujba semenilor săi.

(*Declarația drepturilor copilului*, articolul 10)

A învăța că în viață mai ușor se poate învinge ura cu dragostea, minciuna cu adevărul și violența cu abnegația, ar trebui să fie un element fundamental în educația oricărui copil.

(Mahatma Gandhi)

Ce sunt drepturile?

În filosofia politică, termenul „drept” (lat. *directus*) are mai multe accepții. O importanță aparte a fost acordată: a) ideii că un drept este ceva care poate fi revendicat de către titularul său; b) obligației statelor de a asigura menținerea și respectarea drepturilor omului; c) relației dintre drepturi și valori politice fundamentale, cum sunt libertatatea și egalitatea. De asemenea, s-a accentuat mai ales înțelegerea drepturilor ca *libertăți* sau *privilegii* (o persoană care este atacată are dreptul de a se apăra) și ca *pretenții* (o persoană are dreptul de a nu fi atacată).

Majoritatea teoriilor despre drepturile omului evidențiază faptul că recunoașterea lor implică asumarea unor *obligații* atât din partea celorlalți oameni, cât și din partea guvernelor. Cu alte cuvinte, a avea un drept implică existența unei obligații din partea altcuiva. Indivizii sunt nu numai protejați, ci și îngrădiți în acțiunile lor. La rândul lor, guvernele trebuie să creeze cadrul care să facă posibilă respectarea drepturilor sau chiar să se implice în asigurarea acestora.

Ideea drepturilor omului a apărut în epoca modernă, în contextul teoriilor contractului social. Pentru unii autori, distincția dintre starea de natură (prepolitică) și starea socială (politică) este corelată cu existența unor drepturi *naturale* (pe care oamenii le au, de pildă, în virtutea „legii naturale a lui Dumnezeu”), la care ei nu renunță și pe care societatea, respectiv autoritatea politică, trebuie să le garanteze. În acest sens, respectarea drepturilor naturale ale oamenilor este criteriul sau fundamentul legitimității puterii politice.

Ideea drepturilor naturale poate fi asociată însă atât cu încercările de a justifica o autoritate politică nelimitată, care să poată astfel asigura aceste drepturi în cât mai mare măsură, cât și cu o guvernare limitată, care să nu se poată transforma în tiranie, sub care drepturile naturale ar fi abolite. Întrucât prima direcție este o cale explicită spre arbitrar și tiranie, au devenit dominante teoriile care au sprijinit ideea limitării puterii. Pentru **John Locke**, de pildă, drepturile naturale limitează autoritatea guvernanților, în așa fel încât o cârmuire care violează drepturile cetățenilor săi nu mai este legitimă. În același sens, în *Declarația de independență* (1776) se afirmă că puterea legitimă a guvernelor derivă din consimțământul celor guvernați și că un guvern care ar încerca să anihileze drepturile cetățenilor poate fi înlăturat de popor.

Problema drepturilor omului nu poate fi abordată independent de probleme precum cele privind natura guvernării, rolul statului, relația stat-societate civilă, raportul dintre interesele individuale și cele generale etc. De asemenea, problema drepturilor umane este corelată cu probleme de etică aplicată (de pildă, aceea dacă un foetus este sau nu o ființă umană, respectiv dacă poate fi sau nu subiectul dreptului la viață) și, mai ales, cu valori fundamentale precum libertatea și autonomia și cu ceea ce înțelegem prin viață bună sau prin societate dreaptă.

PROMULGAREA DREPTURILOR OMULUI

Toți oamenii sunt creați egali și înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile, printre care drepturile la Viață, Libertate și căutarea Fericirii.

(*Declarația de independență*, 1776)

(…) Recunoașterea demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor legale și inalienabile constituie fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume (...) este esențial ca drepturile omului să fie ocrotite de autoritatea legii pentru ca omul să nu fie silit să recurgă, ca soluție extremă, la revoltă împotriva tiraniei și asupririi.

(Preambul la *Declarația universală a drepturilor omului*)

Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi (…) (art. 1). *Orice ființă umană are dreptul la viață, la libertate și la securitatea persoanei sale (art. 3). Toți oamenii sunt egali în fața legii și au, fără nici o deosebire, dreptul la o egală protecție a legii* (…) (art. 7) *Orice om are dreptul la libertatea gândirii, de conștiință și religie* (…) (art. 18). *Orice persoană are dreptul de a lua parte la conducerea treburilor publice ale țării sale, fie direct, fie prin reprezentanți liber aleși* (art. 21.1). *Voința poporului trebuie să constituie baza puterii de stat; această voință trebuie să fie exprimată prin alegeri nefalsificate, care să aibă loc în mod periodic prin sufragiu universal, egal și exprimat prin vot secret sau urmând o procedură echivalentă care să asigure libertatea votului* (art. 21.3). *În exercitarea drepturilor și libertăților sale, fiecare om nu este supus decât numai îngrădirilor stabilite prin lege, exclusiv în scopul de a asigura cuvenita recunoaștere și respectare a drepturilor și libertăților altora și ca să fie satisfăcute justele cerințe minime ale moralei, ordinii publice și bunăstării generale într-o societate democratică* (art. 29.1). *Nicio dispoziție a prezentei Declarații nu poate fi interpretată ca implicând pentru vreun stat, grupare sau persoană dreptul de a se deda la vreo activitate sau de a săvârși vreun act îndreptat spre desființarea unor drepturi sau libertăți enunțate în prezenta declarație* (art. 30).

(*Declarația universală a drepturilor omului*)

Guvernele sunt înființate de către oameni pentru garantarea drepturilor lor, iar justiția puterii lor reiese din adeziunea guvernanților. În toate cazurile în care o formă de guvernământ se abate de la acest obiectiv, poporul are dreptul să o schimbe sau să o abolească și să stabilească o alta, întemeind-o pe principiile (...) asigurării securității și fericirii lui și dându-i forma cea mai potrivită respectării acestora.

(*Declarația de independență*, 1776)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă cel mai puternic îl domină pe cel mai slab și dacă el este superior ultimului, acest fapt este conform cu natura dreptului, da, pe Zeus, cu legea naturii” (acesta este, în dialogul *Republica,* punctul de vedere susținut de Callicles).
3. Crezi că drepturile sunt exclusiv atribute ale oamenilor? Este justificată, din punctul tău de vedere, sintagma *drepturi ale animalelor*? Înainte de a răspunde, ia în considerare și următorul text: „Întrebarea care se pune nu este dacă animalele pot să *raționeze* sau dacă pot să *vorbească*, ci dacă pot să *sufere* (Jeremy Bentham).
4. Apelând la informații din mass-media, prezintă o situație concretă în care crezi că unui copil i-a fost încălcat un anumit drept. Argumentează punctul tău de vedere și arată ce ar trebui făcut pentru a evita acest lucru în viitor.

Info

Principalele documente referitoare la drepturile omului:

1215 — *Magna Charta Libertatum*
1679 — *Habeas Corpus Act*
1776 — *Declarația de independență*
1789 — *Declarația drepturilor omului și cetățeanului*
1791 — *Carta americană a drepturilor* (Bill of Rights)
1948 — *Declarația universală a drepturilor omului*
1950 — *Convenția europeană a drepturilor omului*
1959 — *Declarația drepturilor copilului*
1989 — *Convenția ONU cu privire la drepturile copilului*

Simbolul Organizației
Amnesty International

Asigurarea drepturilor

Problema drepturilor omului este legată de ideea *statului de drept* și de problema *intervenției statului* pentru asigurarea lor.

Statul de drept are ca scop principal protejarea libertăților și limitarea arbitrarului puterii. Acesta se bazează pe o serie de principii fundamentale, dintre care trebuie amintite *ierarhizarea normelor*, *supremația legii* și *separarea puterilor*.

În primul rând, într-un stat de drept există un ansamblu de norme fundamentale, *Constituția*, care reprezintă voința generală și criteriul de legitimitate al tuturor celorlalte norme. Instituții și mecanisme specializate, cum este *Curtea constituțională*, au rolul de a verifica conformitatea așa-ziselor norme inferioare cu cele superioare. Niciuna dintre instituțiile statului nu se poate prevala de „dreptul" de a le încălca.

În al doilea rând, într-un stat de drept nimeni nu este mai presus de lege. Acțiunile celor guvernați, ca și acțiunile celor care guvernează sunt limitate, supuse constrângerii generale de a respecta legea.

În fine, statul de drept se opune existenței unui centru unic de putere. Puterea nu este nici absolută, necondiționată, nici indivizibilă. În secolul al XVII-lea, **John Locke** vorbea de separarea puterii „de a decide în ce fel trebuie folosită forța statului" (legislativă) de puterea „de a veghea asupra aplicării legilor emise și valabile" (executivă). Formularea clasică a *principiului separării puterilor* îi aparține însă lui **Charles de Montesquieu**.

Așadar, asigurarea drepturilor omului presupune existența unor caracteristici specifice statului de drept. În statele în care se întâlnesc trăsăturile opuse, discursul despre drepturile omului devine un nonsens.

Pe de altă parte, problema asigurării drepturilor este strâns legată de problema intervenției statului în viața indivizilor sau a societății civile.

Unii teoreticieni susțin că pentru o cât mai bună asigurare a drepturilor este necesară intervenția cât mai largă a statului. Pentru alții, dimpotrivă, statul nu trebuie să se implice în mod special, ci doar să vegheze ca indivizii să nu-și încalce reciproc drepturile.

O distincție importantă, corelată cu problematica intervenției statului în viața indivizilor, este aceea dintre drepturile *pozitive* și cele *negative*. Drepturile negative nu fac necesară, sau chiar interzic, intervenția activă a statului, fiind suficientă crearea unui cadru legal adecvat. Drepturile pozitive, dimpotrivă, presupun intervenția statului în viața oamenilor. Ideea drepturilor pozitive a dat naștere la numeroase controverse. Pentru unii, nu sunt realmente drepturi, îndrituiri ale oamenilor, întrucât se referă la satisfacerea unor nevoi și nu la condițiile generale care pot face posibilă satisfacerea trebuințelor fiecărui individ, fiind așadar mai curând scopuri sau interese ale indivizilor. În plus, acestea solicită libertatea celorlalți și pot intra uneori în contradicție cu drepturile negative. Este posibil, de pildă, ca un ideal precum acela al bunăstării generale să ducă la încălcări ale drepturilor individuale.

Info

Amnesty International

- organizație neguvernamentală internațională
- are ca țel promovarea drepturilor omului, mai ales a celor menționate în *Declarația universală a drepturilor omului*
- a fost fondată în 1961
- este guvernată de un Consiliu internațional

În România, principalele organizații care luptă pentru respectarea drepturilor omului sunt:

- Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România — Comitetul Helsinki (APADOR–CH)
- Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului (LADO)
- Institutul Român pentru Drepturile Omului (IRDO)
- Societatea Independentă Română pentru Drepturile Omului (SIRDO)

SEPARAREA PUTERILOR

Atunci când în mâinile aceleiași persoane sau ale aceluiași corp de dregători se află întrunite puterea legiuitoare și puterea executivă, nu există libertate, deoarece se poate naște teama ca același monarh sau același senat să nu întocmească legi tiranice pe care să le aplice în mod tiranic. (...) Totul ar fi pierdut dacă același om sau același corp de fruntași, fie ai nobililor, fie ai poporului, ar exercita aceste trei puteri: pe cea de a face legi, pe cea de a duce la îndeplinire hotărârile obștești și pe cea de a judeca infracțiunile sau litigiile dintre particulari.

(Charles de Montesquieu, *Spiritul legilor*)

SUPREMAȚIA DREPTULUI

Nimic nu diferențiază mai tranșant condițiile dintr-o țară liberă de cele dintr-o țară aflată sub o guvernare arbitrară decât respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremația dreptului. Aceste principii, despuiate de orice detalii tehnice, ne spun că statul, în toate acțiunile lui, este limitat de reguli fixe și anunțate în prealabil, reguli care fac posibilă prevederea, cu o bună doză de certitudine, a modului în care autoritatea își va folosi puterile coercitive într-o împrejurare dată și fac posibilă planificarea afacerilor individuale pe baza acestei cunoașteri. Deși acest ideal nu poate fi atins niciodată în mod desvârșit. (...) se desprinde destul de limpede ideea centrală că posibilitatea lăsată organelor executive de a folosi în mod discreționar puterea coercitivă trebuie să fie redusă cât mai mult. Orice lege restrânge libertatea individuală într-o anumită măsură, modificând mijloacele de care oamenii pot uza în urmărirea scopurilor lor, dar, în condițiile supremației dreptului, statul este împiedicat să zădărnicească eforturile individuale printr-o acțiune ad hoc*! Fiind sigur că puterea statului nu va fi folosită în mod deliberat pentru a-i dejuca intențiile, individul este liber să urmărească țelurile și dorințele lui personale, în cadrul regulilor cunoscute ale jocului.*

(Friedrich Hayek, *Drumul către servitute*)

Aplicații

1. Libertarianismul este o doctrină politică din secolul trecut, care susține că orice guvernământ este nelegitim sau că nu poate asigura în mod legitim decât protecția polițienească, executarea contractelor și apărarea națională. Cum crezi că poate fi rezolvată în acest context problema asigurării drepturilor omului? Argumentează-ți părerea.
2. John Stuart Mill, în *Utilitarismul*, determină semnificația termenului „injust" ca „privare a cuiva de propria libertate, de proprietatea sa ori de orice alt lucru care-i aparține prin lege", respectiv ca violare „a drepturilor legale ale cuiva". Elaborează un minieseu în care să analizezi corelațiile dintre conceptul de drepturi ale omului și idealul dreptății și să argumentezi un punct de vedere personal în această privință.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Scopul oricărei asociații politice este menținerea drepturilor naturale și inalienabile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea și rezistența la opresiune (*Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, art. 2).

Activitate de grup

- Realizați o dezbatere cu tema: *Asigurarea drepturilor omului într-un stat democratic,* pe baza următorului scenariu:
  - profesorul prezintă și clarifică tema;
  - se formează un grup de cincișapte elevi cu aptitudini pentru analiză reflexivă și dezbatere;
  - în cadrul acestuia are loc dezbaterea temei (15-20 minute);
  - ceilalți elevi pot interveni doar cu ajutorul unor bilețele pe care notează *întrebări*, *sugestii* sau *puncte de vedere personale* (pentru cele trei tipuri de mesaje pot fi folosite foi de culori sau forme diferite);
  - un membru al grupului („injectorul de mesaje") primește aceste bilețele, le citește și le supune dezbaterii grupului atunci când crede că este oportun;
  - la final, se formulează ideile principale ale dezbaterii și concluziile.

Dicționar

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de (1689-1755) — reprezentant al Iluminismului francez.

SIR KARL RAIMUND POPPER
(1902–1994)

Acest filosof englez de origine austriacă este considerat unul dintre cei mai importanți filosofi ai științei din secolul al XX-lea și unul dintre cei mai înverșunați adversari ai totalitarismului și istoricismului (doctrina potrivit căreia istoria omenirii este guvernată de legi istorice obiective așa cum natura este guvernată de legi naturale). A fost înnobilat în 1965, iar în 1982 a primit titlul *Companion of Honour*.

Lucrări principale:
- *Cunoașterea obiectivă*
- *Logica cercetării*
- *Mizeria istoricismului*
- *Sinele și creierul său*
- *Societatea deschisă și dușmanii ei*
- *Universul deschis.*

Termenul „democrație”, care înseamnă „puterea poporului”, reprezintă totuși un pericol. Orice om din popor știe că de fapt el nu are puterea și de aceea are impresia că democrația este o mare înșelătorie. Aici se află pericolul. E important să se învețe din școală că termenul „democrație”, începând cu democrația ateniană, definește în mod tradițional o constituție menită să împiedice o dictatură, o tyrannis.

(Karl Popper)

Idealul democratic
Rolul criticii în democrație

Una dintre aprecierile cel mai des întâlnite în privința sistemelor democratice este că acestea se disting mai ales prin factorul de competiție politică. Prin alegerile generale, libere, ținute la intervale regulate de timp, la care participă partide cu obiective diferite, sunt legitimați cei care dobândesc puterea politică. Pe de altă parte, garantarea drepturilor omului limitează în aceste sisteme puterea deținută de stat, creând astfel cadrul necesar exercitării libere a acestor drepturi și a acțiunii politice înseși.

Sistemele democratice nu pot supraviețui însă în condițiile în care opiniile și interesele indivizilor sunt uniformizate. Libertatea de opinie și de exprimare este o valoare-cadru a oricărui asemenea sistem. Aceasta implică inevitabil chiar critica sistemului respectiv și a componentelor sale (instituții, agenți politici, decizii politice, acțiuni etc.).

Chiar dacă nu este o practică politică perfectă, democrația este singura dintre cele cunoscute care permite corectarea pașnică a erorilor sau, cum spunea **Karl Popper**, „în care se poate scăpa de guvern fără vărsare de sânge”.

Autoritarismul și totalitarismul sunt, și în acest sens, sisteme și practici politice opuse democrației. Un sistem totalitar, de pildă, este „închis” față de orice critică. Voința poporului nu este acceptată ca factor de limitare a puterii. Cei aflați la putere pretind că știu cum arată societatea ideală, care este binele pentru toți și, mai ales, cum poate fi atins. Distincția dintre viața privată și cea publică este, în general, estompată, guvernul având drept de imixtiune în toate domeniile vieții. Un întreg aparat de opresiune și de cenzură este menit să asigure adeziunea *liberă* a tuturor indivizilor la adevărurile oficiale, infailibile, și la drumul, *unic*, care duce spre acestea. Autoritarismul, la rândul lui, deși este mai tolerant, este aproape în aceeași măsură imun la critică. Se recunoaște existența unei sfere private a indivizilor și libertatea de a avea atitudini diferite, dar acestea din urmă, mai ales cele critice, nu sunt permise în spațiul public și sunt posibile numai în măsura în care indivizii nu sunt adversari activi ai regimului.

Cu alte cuvinte, amploarea și funcțiile criticii, posibilitatea cetățenilor de a avea și susține opinii divergente sunt fundamentale pentru orice democrație, prezentând principala distincție între aceasta și sistemele nedemocratice.

NATURA DICTATURII

Orice dictatură este rea din punct de vedere moral. Iar principiul moral fundamental al democrației ne spune că ea este acea formă de stat în care guvernul poate fi destituit fără vărsare de sânge. Dictatura este rea din punct de vedere moral, întrucât îi condamnă pe cetățenii statului, în pofida conștiinței lor, în pofida convingerii lor morale, să colaboreze cu răul, fie și prin tăcere. Dictatura îl privează pe om de răspunderea sa morală, fără de care el nu mai este decât o jumătate sau chiar o miime de om.

(Karl Popper, *Lecția acestui secol*)

CRITICA DEMOCRAȚIEI

Nu este deloc necesar ca un om care critică democrația și instituțiile democratice să fie un dușman al lor, deși este probabil ca atât democrații pe care îi critică, cât și antidemocrații care speră să profite de orice dezbinare din tabăra democratică, să-l categorisească așa. Există o deosebire fundamentală între o critică democratică a democrației și o critică totalitară a acesteia. (...) Democrații care nu pricep deosebirea dintre o critică prietenească a democrației și o critică ostilă a acesteia sunt ei înșiși pătrunși de spirit totalitar. Totalitarismul, firește, nu poate socoti prietenească nicio critică, deoarece orice critică a unei asemenea autorități contestă inevitabil însuși principiul autorității.

(Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*)

SOCIETATEA ÎNCHISĂ ȘI SOCIETATEA DESCHISĂ

În cele ce urmează, societatea magică, tribală sau colectivistă va fi numită societate închisă, *iar societatea în care indivizii se confruntă cu decizii personale* societate deschisă. *O societate închisă în sensul deplin al cuvântului poate fi, pe drept cuvânt, comparată cu un organism. Așa-numita teorie organică sau biologică a statului i se potrivește în mare măsură. O societate închisă seamănă cu o cireadă sau un trib prin faptul de a fi o unitate semiorganică ai cărei membri sunt ținuți laolaltă prin legături semibiologice — de rudenie, conviețuire, participare la eforturi comune, la primejdii comune, la bucurii și necazuri comune. Aceasta este încă un grup concret de indivizi concreți, legați între ei (...) prin relații fizice concrete, cum sunt atingerea, adulmecarea și vederea (...) într-o societate deschisă mulți oameni se străduiesc să urce pe scara socială și să ia locurile altora. Aceasta poate să ducă, de exemplu, la un fenomen social atât de important, cum este lupta de clasă. Celulele sau țesuturile unui organism, despre care se spune câteodată că ar corespunde membrilor unui stat, pot eventual să concureze pentru hrană; dar nu există vreo tendință inerentă din partea picioarelor de a deveni creier, sau din partea altor părți ale corpului să devină stomac. (...) Ca urmare a pierderii caracterului său organic, o societate deschisă poate să devină, treptat, ceea ce aș numi o „societate abstractă". Aceasta poate să piardă într-o măsură însemnată caracterul unui grup de oameni sau a unui sistem de asemenea grupuri concrete.*

(Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*)

Aplicaţii

1. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Avem nevoie de libertate pentru a împiedica statul să abuzeze de puterea sa și avem nevoie de stat pentru a împiedica abuzul de libertate" (Karl Popper).
2. Analizează într-un minieseu rolul criticii la adresa puterii politice și a acțiunilor sale, pentru limitarea puterii statului și protecția împotriva tiraniei (aspecte considerate de Popper ca fiind definitorii pentru democrație).
3. Elaborează și argumentează un punct de vedere personal privind relația dintre democrație și liberalism, plecând de la următorul text: „Chiar dacă întreaga omenire, cu o singură excepție, ar fi de aceeași părere și doar o singură persoană ar fi de părerea contrară, omenirea n-ar fi mai îndreptățită să reducă la tăcere acea unică persoană decât ar fi îndreptățită aceasta din urmă să reducă la tăcere întreaga omenire" (John Stuart Mill).

Activitate de grup

Organizați-vă pe grupe de cinci-șase elevi.

• Folosiți caracteristicile de mai jos pentru a diferenția regimurile *democratice* de cele *nedemocratice*:

➢ puterea politică trebuie să slujească poporul;

➢ principiul ordinii este supunerea absolută a indivizilor;

➢ orice măsură este adecvată pentru realizarea misiunii superioare a statului;

➢ ordinea este un mijloc pentru ca indivizii să-și poată urmări în mod liber scopurile;

➢ cea mai eficientă formă de coordonare a activităților economice este planificarea centralizată;

➢ orice exprimare referitoare la acțiunile puterii trebuie să fie cenzurată;

➢ guvernanții nu pot fi trași la răspundere;

➢ cetățenii nu au acces la informațiile de interes public;

➢ toți oamenii sunt considerați egali în fața legii.

Acumularea tuturor puterilor, legislative, executive și juridice, în aceleași mâini (...) poate fi considerată drept cea mai bună definiție a tiraniei.

(James Madison)

Dicţionar

Madison, James (1751-1836) — unul dintre autorii Constituției SUA; al patrulea președinte american.

RECAPITULARE

POLITICA

PLAN DE IDEI

I. Ce este filosofia politică?

- originile, obiectul și evoluția filosofiei politice
- preocupări principale ale filosofiei politice:
  - *putere și legitimitate*
  - *idealul democratic*
- valorile politice fundamentale: libertatea, dreptatea, egalitatea în fața legii.

II. Libertate și responsabilitate social-politică

- conceptul și problema filosofică a libertății
- doctrina liberului arbitru și implicațiile ei
- corelații fundamentale: libertate-lege, libertate-determinare, libertate-constrângere, libertate-autoritate politică
- problema limitelor puterii.

III. Egalitate și dreptate

- evoluția ideii de dreptate
- teorii clasice despre dreptate
  - relația dreptate-virtute (Platon, Aristotel)
- forme fundamentale ale dreptății
- problema relației dintre egalitate și dreptate (Aristotel, Hayek, Rawls).

IV. Teorii politice moderne și contemporane

- teoriile contractului social
- liberalismul
  - problema limitelor puterii
  - conceptul de sferă privată, proprie libertății individuale
- principiul individualismului
- colectivismul.

V. Drepturile omului

- semnificațiile conceptului de drepturi ale omului
- promulgarea drepturilor omului
- principalele documente ale drepturilor omului
- problema asigurării drepturilor și problema intervenționismului puterii politice.

VI. Idealul democratic

- conceptul de democrație
- principiul separării puterilor
- diferența dintre democrație și totalitarism
- relația dintre democrație și libertățile individuale
- rolul criticii în democrație.

1. Analizează problema libertății în raport cu *armonia universală*.

2. Prezintă ideile principale ale *doctrinei liberului arbitru* și *critica* acesteia făcută de Nietzsche. Arată dacă ești sau nu de acord cu aceasta din urmă.

3. Elaborează un text de 5-7 rânduri în care să corelezi conceptele: *determinism, fatalism, libertate*.

4. Analizează comparativ două concepții diferite despre libertate.

5. Indică, în contextul teoriilor contractului social, principalele diferențe dintre libertatea naturală, specifică stării naturale, și libertatea comună, specifică stării sociale.

6. Analizează semnificația filosofică a următorului text: „Un popor este liber, orice formă ar avea guvernământul său, atunci când în cel care îl guvernează nu vede deloc omul, ci organul legii" (Jean-Jacques Rousseau).

7. Elaborează un text în care să corelezi conceptele *dreptate* și *societate bună*.

8. Indică principalele forme ale dreptății, precizând totodată criteriile folosite pentru diferențierea lor.

9. Prezintă și analizează o concepție despre relația dintre dreptate și egalitate.

10. Care crezi că este cel mai bun criteriu pentru realizarea dreptății distributive? Argumentează-ți punctul de vedere.

11. Indică principalele teze ale teoriilor contractului social. Compară aceste teze cu cele specifice liberalismului.

12. Analizează problema legitimității puterii în contextul teoriilor contractului social.

13. Prezintă semnificațiile principale ale conceptelor: *drepturi ale omului, drepturi naturale, drepturi pozitive, drepturi negative*.

14. Care crezi că este cel mai important temei al legitimității puterii în lumea contemporană?

15. Prezintă, pornind de la surse mediatice, un caz de încălcare a drepturilor omului. Analizează acest caz și propune o strategie pentru rezolvarea lui și pentru prevenirea în viitor a unor situații similare.

16. Elaborează un eseu liber cu privire la una dintre următoarele teme: a) rolul criticii în democrație; b) respectarea drepturilor omului; c) raportul dintre stat și cetățeni.

17. Citește cu atenție următorul text:

„Aș fi vrut ca nimeni în stat să nu se poată socoti mai presus decât legea și ca nimeni să nu poată obliga statul să recunoască o acțiune făcută în afara legii; căci, oricare ar fi alcătuirea unui guvernământ, dacă acolo există un singur om care nu este supus legii, toți ceilalți sunt în mod necesar la discreția lui; iar dacă există un șef național și un șef străin, oricum și-ar împărți între ei autoritatea, este cu neputință ca și unul, și celălalt să fie ascultați cum se cuvine și ca statul să fie bine guvernat." (Jean-Jacques Rousseau).

Comentează textul, având în vedere următoarele cerințe: a) identificarea problemelor pe care le abordează; b) identificarea și prezentarea soluțiilor susținute de autor; c) indicarea si caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu una dintre probleme respective; e) analiza comparativă a celor două concepții; f) prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI LITERATURĂ

GEORGE ORWELL
(1903–1950)

George Orwell este pseudonimul literar al lui Eric Blair, scriitor englez. Este autorul a două romane celebre în care critică totalitarismul și ideologia autoritaristă, respectiv societățile distopice (bazate pe diverse forme de opresiune sau de control social): *Ferma animalelor* (1945) și *O mie nouă sute optzeci și patru* (1949).

Alte lucrări:
- *Fiica preotului*
- *Omagiu Cataloniei*
- *Vagabond prin Paris și Londra*
- *Zile birmaneze.*

GEORGE ORWELL, *Ferma Animalelor*

Tovarăși, zise el, sunt convins că fiecare, dintre animalele de aici apreciază sacrificiul făcut de tovarășul Napoleon, care și-a asumat această muncă suplimentară. Nu vă închipuiți, tovarăși, că este o plăcere să conduci! Dimpotrivă, este o profundă și dificilă responsabilitate. Nimeni nu este mai convins ca tovarășul Napoleon că toate animalele sunt egale. N-ar fi decât foarte fericit să vă lase să luați singure hotărârile. Dar uneori s-ar putea să luați hotărâri greșite, tovarăși, și atunci unde am ajunge? (...)

Dacă tovarășul Napoleon spune așa, trebuie să fie adevărat. Și, de atunci înainte, el adoptă și lozinca „Napoleon are întotdeauna dreptate", în plus față de deviza lui personală „O să muncesc mai mult". (...)

Despre Napoleon nu se mai vorbea niciodată simplu, cu „Napoleon". Despre el se spunea întotdeauna, cu emfază, „Conducătorul nostru, tovarășul Napoleon", iar porcilor le plăcea să inventeze, pentru el, titluri, cum ar fi: Părinte al Tuturor Animalelor, Teroare a Omenirii, Protector al Comunității Ovine, Prieten al Rățuștelor. În discursurile lui, Squealer vorbea, cu lacrimile scurgându-i-se pe obraji, despre înțelepciunea lui Napoleon, despre bunătatea sufletului său și despre profunda iubire pe care o arăta animalelor de pretutindeni, în primul rând și în mod special animalelor nefericite care mai trăiau încă în ignoranță și sclavie la celelalte ferme. Devenise un obicei să i se atribuie lui Napoleon meritul pentru orice acțiune încununată de succes și pentru fiecare strop de soartă mai bună. Adeseori, se auzea câte o găină spunând alteia: „Sub îndrumarea Conducătorului nostru, tovarășul Napoleon, am ouat cinci ouă în șase zile", sau două vaci bucurându-se că beau apă din iaz și exclamând: „Mulțumită conducerii tovarășului Napoleon, ce gust excelent are această apă!" Sentimentul general de la fermă era bine exprimat într-un poem intitulat „Tovarășe Napoleon", compus de Minimus și care suna astfel:

„Părinte al copiilor,
Izvor al bucuriilor,
Stăpân care ne dă hrana!
O, cum mi-e sufletul un con
De foc, dacă mă uit cu dor
La ochiu-ți calm, poruncitor,
Precum un soare fără nor,
Tovarășe Napoleon!
De la tine noi toți primim
Tot ce din inimă dorim, (...)
Tu ne veghezi ca un tătic,
Tovarășe Napoleon! (...)

Napoleon aprobă acest cântec și dispuse să fie copiat pe peretele hambarului cel mare, la celălalt capăt față de cele Șapte Precepte. Poemul era dominat de un portret al lui însuși, din profil, executat de Squealer cu vopsea albă.

Aplicaţii

1. Identifică în fragmentele de mai sus teme ale gândirii politice.
2. Analizează modul în care această abordare este diferită față de cea specifică filosofiei.

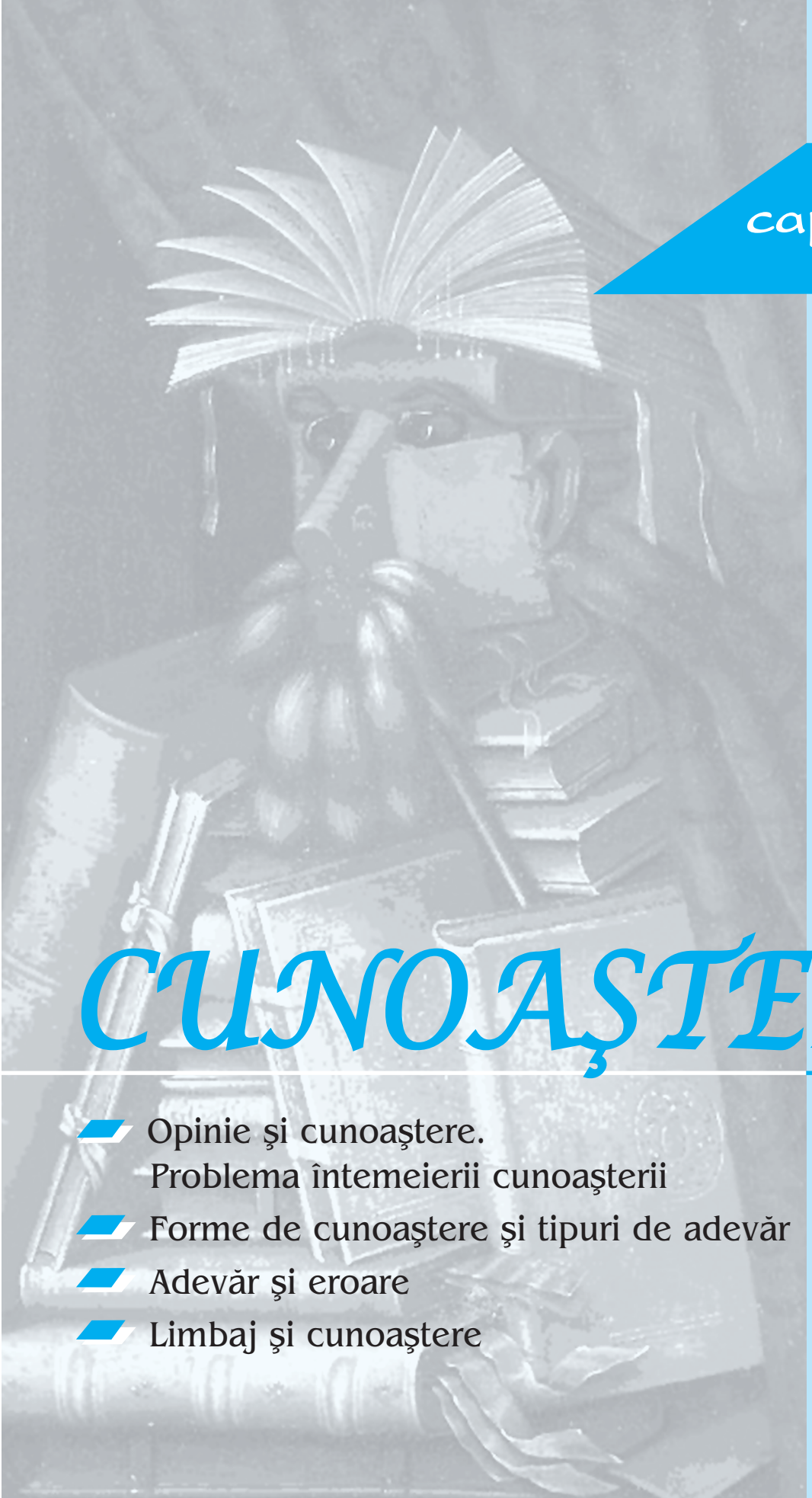

capitolul 4

Studiind acest capitol vei reuși:

- să identifici unele concepte și categorii specifice teoriei cunoașterii;
- să compari soluțiile propuse de diferite concepții filosofice problemelor specifice cunoașterii umane;
- să caracterizezi premisele presupuse de o poziție filosofică în gnoseologie.

CUNOAȘTEREA

- Opinie şi cunoaştere. Problema întemeierii cunoaşterii
- Forme de cunoaştere şi tipuri de adevăr
- Adevăr şi eroare
- Limbaj şi cunoaştere

Giuseppe Arcimboldo (1527–1593), *Bibliotecarul* (detaliu)

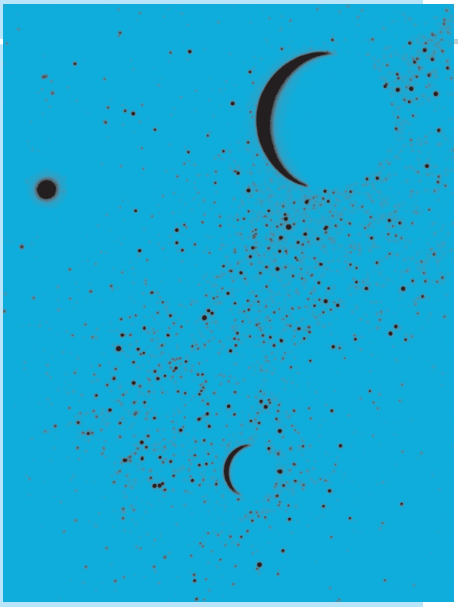

Nu există nimic.
Chiar dacă ar exista,
nu ar putea fi cunoscut.
Chiar dacă ar putea fi cunoscut,
n-ar putea fi exprimat.

• Argumentează pro sau contra în raport cu una dintre aceste teze (formulate de sofistul Gorgias).

Info

Sofiștii au fost filosofi, oratori, politicieni din secolul al V-lea î.Hr., care se considerau maeștri ai virtuții. Erau profesori ambulanți care, nefiind legați de o anumită cetate, îi învățau, în general pe tineri, în schimbul unei retribuții, arta argumentării raționale. Cei mai cunoscuți sunt: Protagoras (inițiatorul mișcării sofiste), Gorgias, Prodicos, Callicles.

PROBLEMA CUNOAŞTERII

TEORIA CUNOAȘTERII ÎN ANTICHITATE

Întrebările privind natura, întinderea și limitele cunoașterii omenești nu sunt solidare cu apariția filosofiei. Întrebări precum *Cât cunoaștem? Cum cunoaștem? Cum decidem dacă cunoaștem sau nu? Cum putem respinge scepticismul? Care este valoarea cunoștințelor noastre?* etc. au apărut după ce filosofii au încercat să răspundă la întrebarea *Ce este? (Ce există cu adevărat?)*.

În perioada clasică a filosofiei grecești, cea mai importantă contribuție la formularea problemei cunoașterii aparține sofiștilor (a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr.).

Ei au acordat o mare importanță studiului omului ca ființă individuală, metodei inductive, experienței, criticii convențiilor și dogmelor filosofice. Printre acestea din urmă aveau în vedere existența unei realități situate dincolo de aparențe, inaccesibilă simțurilor, dar posibil de cunoscut cu ajutorul rațiunii. În general, sofiștii au accentuat finalitatea practică a filosofiei și *relativismul* (binele, răul, adevărul, falsul nu sunt absolute, deoarece la originea lor se află obiceiuri și credințe cât se poate de diferite).

Pentru **Protagoras**, de pildă, nu există nicio diferență între ceea ce este și ceea ce apare. Există doar lumea fenomenelor și despre aceasta nu putem avea decât opinii. Acestea sunt în mod inevitabil schimbătoare de la o epocă la alta, de la o comunitate la alta, deci *relative*. În plus, întrucât „*omul este măsura tuturor lucrurilor: a celor ce sunt că sunt și a celor ce nu sunt că nu sunt*”, tot ce ține de lumea omului — cunoașterea, etica, limbajul, acțiunea politică etc. — va fi pe măsura lui sau, cum ar spune Friedrich Nietzsche, „*omenesc, prea omenesc*”.

În unele dintre dialogurile sale (*Republica, Sofistul, Theaitetos*), **Platon** formulează o serie de teze asupra adevărului și falsului, a naturii cunoașterii, a posibilității și căilor de a cunoaște *ceea-ce-este*. El distinge între o cunoaștere deplină, a Formelor sau Ideilor, și opinie, între rațiune (facultatea prin care cunoaștem realitatea autentică) și simțuri (care ne oferă doar o cvasicunoaștere). Definiția cunoașterii, pe care o formulează Socrate la un moment dat în dialogul *Theaitetos*, va sta la baza așa-numitei *analize clasice a cunoașterii.*

Aristotel va consacra singura teorie definițională a adevărului, potrivit căreia acesta reprezintă corespondența dintre enunțurile noastre și realitate (*teoria corespondenței*).

PERIOADA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

În epoca modernă, se acutizează disputele dintre gânditorii care credeau că rațiunea este sursa ultimă a cunoștințelor noastre (*raționaliștii*) și cei care considerau că simțurile sau experiența reprezintă o asemenea sursă (*empiriștii*). Filosofi precum **René Descartes, Baruch Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibniz, John Locke** sau **David Hume** au avut o

contribuție însemnată la dezvoltarea celor două curente epistemologice clasice și, în general, la dezvoltarea teoriei cunoașterii.

Prin *Critica rațiunii pure* (1783), **Immanuel Kant** oferă una dintre cele mai importante analize ale cunoașterii omenești din întreaga istorie a gândirii. Filosoful german este cunoscut pentru dezvoltarea unor teme ale predecesorilor — *analitic-sintetic, a priori-a posteriori* —, dar mai ales pentru *revoluția copernicană*, care era menită să rezolve problemele metafizicii, angajând-o „pe drumul sigur al științei". Prin ideea că obiectele trebuie să se orienteze după cunoașterea noastră, nu invers, rolul de *filosofie primă*, pe care ontologia îl avea din Antichitate, va fi cedat teoriei cunoașterii.

Ulterior, sunt formulate teoriile criteriale ale adevărului (*teoria pragmatistă a adevărului* și *teoria adevărului-coerență*), se dezvoltă cercetările privind *întemeierea cunoașterii* (deosebindu-se între *fundaționalism* și *coerentism*) și cele privind *cunoașterea științifică* (natura acesteia, diferența ei față de cunoașterea comună, progresul cunoașterii științifice, rolul ipotezelor și al teoriilor etc.). Unul dintre cei mai cunoscuți și influenți epistemologi din secolul al XX-lea a fost **Karl Popper**. Pentru el, teoria cunoașterii este principalul domeniu al cercetării filosofice. Problema fundamentală nu mai este însă aceea a *surselor cunoașterii*, cum se întâmpla în epistemologia clasică, ci a valorii acesteia. În acest context, filosoful englez subliniază *failibilismul*, ideea că nu putem atinge niciodată o certitudine deplină în cunoaștere, că adevărurile noastre sunt inevitabil nesigure. Prin urmare, știința însăși nu mai poate fi înțeleasă drept o acumulare continuă de adevăruri, ci un demers continuu de *detectare și eliminare a erorilor*, fundamentat pe critica rațională a ipotezelor și teoriilor științifice, pe efortul cercetătorilor de a *falsifica*, de a supune unor teste din ce în ce mai severe chiar și propriile rezultate epistemice.

PROBLEMA RELAȚIEI LIMBAJ-CUNOAȘTERE

În cadrul filosofiei analitice, sunt abordate probleme privind *limbajul*, în special modul în care acesta contribuie sau este un obstacol pentru cunoaștere, un instrument al adevărului sau, dimpotrivă, o sursă a dificultăților și erorilor noastre.

Supoziția principală este aceea că, în forma ei cea mai elevată, cunoașterea este un ansamblu de enunțuri adevărate și întemeiate, respectiv demersul prin care încercăm să obținem asemenea enunțuri. Discursivitatea limbajului devine unul dintre cele mai importante aspecte care sunt luate în considerare pentru analiza naturii și a limitelor cunoașterii noastre, a capacității unei cunoașteri discursive de a reda în mod adecvat realitatea nondiscursivă, nefragmentară la care se referă. În acest sens, natura limbajului, felul în care cuvintele exprimă sau nu entități reale, trăsăturile limbajului comun etc. sunt teme importante ale teoriei cunoașterii și ale filosofiei în general.

Admite că această entitate, ce oferă adevărul pentru obiectele de cunoscut și putința de a cunoaște pentru cunoscător este ideea Binelui. Gândește-te la ea ca fiind cauza cunoașterii și a adevărului, înțeles ca obiect al cunoașterii. (...) Este drept ca acestea două — adevărul și cunoașterea — să fie socotite asemănătoare Binelui, nefiind drept ca una sau alta să fie socotite Binele, ci rangul Binelui trebuie socotit vrednic de o cinste mai înaltă.

(Platon)

Dicționar

Dogmatism — în filosofie, poziție care constă în convingerea că pot fi cunoscute adevăruri certe, definitive.
Epistemologie (gr. *episteme* — știință, *logos* — discurs, teorie) — teorie a cunoașterii științifice.
Gnoseologie (gr. *gnosis* — cunoaștere, *logos* — discurs, teorie) — teoria cunoașterii. Uneori este folosit ca sinonim pentru *epistemologie*.
Relativism — în filosofia cunoașterii, concepție care afirmă că adevărul este relativ și depinde de un punct de vedere propriu subiectului, caracteristică în Antichitate sofiștilor și reprezentanților scepticismului.
Revoluție copernicană — sintagmă care denumește schimbarea modului de gândire sau revoluția propusă de Kant pentru a rezolva problema posibilității metafizicii.
Scepticism — atitudine prin care se pune la îndoială posibilitatea cunoașterii; mișcare filosofică care s-a dezvoltat în Antichitate, inițiată de Pyrrhon.

Caravaggio (1571-1610), *Toma Necredinciosul* (detaliu)

• Pentru tine, a avea o opinie înseamnă a crede?

Pentru Platon, oglindirile și reflexiile lucrurilor sensibile reprezintă ultimul nivel al realității, cel mai aproape de neființă.

• Crezi că relația dintre Forme și lucrurile-umbre poate fi înțeleasă prin analogie cu relația dintre lucruri și reflexiile acestora? Prezintă un puct de vedere unitar.

OPINIE ŞI CUNOAŞTERE

A cunoaște înseamnă, în primul rând, a deține un adevăr, a fi în posesia unei opinii sau idei adevărate. Nicio opinie despre care știm că este falsă nu va fi considerată cunoaștere. În același timp, nici opiniile pe care le considerăm adevărate, dar în favoarea cărora nu putem aduce nici un temei sau nici o justificare, cum sunt cele bazate pe o ghicire inspirată sau cele care rezultă în urma unui raționament incorect, nu vor fi considerate cunoștințe.

Cu alte cuvinte, trebuie să distingem între *a avea o opinie* și *a cunoaște*, înțelegând astfel că diferențiem între două atitudini diferite sau chiar între cunoaștere și ceea ce în sensul deplin al cuvântului nu reprezintă cunoaștere.

În general, a avea o opinie înseamnă a crede că un lucru, o situație etc. este într-un anumit fel și nu în altul. Este vorba de o atitudine mentală față de a o anumită stare de lucruri (X crede că *p*, de pildă X crede că Pământul este rotund), dar și de exprimarea acesteia prin intermediul limbajului (enunțul *p*, prin care este exprimată opinia lui X, de pildă, enunțul „Pământul este rotund"). Uneori, ceea ce crede X poate fi adevărat și X poate avea bune temeiuri în acest sens. Alteori însă, ceea ce crede X poate fi fals și/sau lipsit de temeiuri. În primul caz, spunem că X crede și cunoaște deopotrivă; în cel de-al doilea, că el crede, este convins, dar nu cunoaște.

Distincția dintre opinie și cunoaștere are o lungă tradiție filosofică. **Xenofan**, de pildă, credea că oamenii nu pot avea o cunoaștere a Ființei, aceasta fiind rezervată zeilor. Ulterior, Democrit va diferenția astfel: „Există două forme ale cunoașterii, cea autentică și cea obscură. Celei obscure îi aparțin următoarele: vedere, auz, gust, pipăit. Cealaltă formă este însă cea autentică, care este însă cu totul despărțită de prima".

Mai târziu, **Platon** va dezvolta această distincție gnoseologică în legătură cu diferențierea ontologică dintre lumea sensibilă (reprezentată de lucrurile umbre sau copii) și lumea inteligibilă (reprezentată de Forme sau Idei). Pentru el, cunoașterea autentică (gr. *episteme*) are ca obiect „ceea-ce-este în felul în care este". Aceasta aparține doar filosofului, cel care vede lucrurile „în esența și ființa lor neschimbătoare". Numai el se poate elibera de lumea aparențelor, respectiv de acea formă intermediară sau cvasicunoaștere (gr. *doxa*), în care adevărul este amestecat cu falsul. Distincția platoniciană se bazează atât pe statutul ontologic diferit al obiectelor proprii opiniei (obiectul sensibil, trecător, schimbător, pieritor) și științei (obiectul inteligibil, nenăscut, nepieritor, veșnic, mereu identic cu sine), cât și pe funcțiile diferite ale simțurilor și rațiunii. Simțurile pot duce doar la o cunoaștere falibilă, iar rațiunea la o cunoaștere infailibilă.

Distincția dintre opinie și cunoaștere autentică, așa cum a fost elaborată în filosofia tradițională, implică faptul că acestea se pot raporta la unul și același obiect: în legătură cu același lucru putem avea o simplă opinie, dar și cunoaștere. În acest sens, idealul cunoașterii poate fi descris ca trecere de la opinii (subiective) la cunoștințe cu valoare obiectivă.

ȘTIINȚĂ, NEȘTIINȚĂ ȘI OPINIE

Știința are ca obiect ceea-ce-este, adică a cunoaște ceea-ce-este în felul în care este? (...) Opinia, spuneam, are ca obiect opinarea? (...) Oare ea cunoaște același lucru ca știința? Sau e cu neputință? (...) Dar este oare opinabilul ceea-ce-nu-este? (...) Însă ceea-ce-nu-este ar trebui, pe drept, numit nu „ceva", ci „nimic". (...) Necunoașterea, deci, o vom raporta la ceea-ce-nu-este în chip necesar, iar la ceea-ce-este vom raporta cunoașterea? (...) Atunci nici ceea-ce-este, nici ceea-ce-nu-este nu sunt opinabile? (...) Opinia n-ar fi, deci, nici necunoaștere, nici cunoaștere? (...) Ar mai rămâne de căutat acel domeniu — pare-se — care participă la ambele — și la ceea-ce-este și la ceea-ce-nu-este, domeniu pe care, pe drept, l-am putea numi, cu îndreptățire, „opinabil". (...) Vom afirma deci că aceia ce privesc multe lucruri frumoase, dar nu văd frumosul însuși și nici nu sunt în stare să-l urmeze pe cel ce i-ar îndrepta către el, că, deopotrivă, cei care privesc mulțimea faptelor drepte, dar nu și dreptatea însăși și la fel cu toate, vom afirma, deci, că acești oameni opinează asupra tuturor lucrurilor, dar că nu știu nimic legat de obiectul opiniilor lor? (...) Dar ce spui despre cei care privesc fiecare dintre aceste entități care rămân mereu la fel? Oare nu aceștia sunt cei care știu și nu opinează? (...) Iar cei care îndrăgesc fiecare din ceea-ce-este trebuie numiți iubitori de înțelepciune și nu iubitori de opinie?

(Platon, *Republica*)

Noi nu știm nimic în realitate, căci adevărul este în abis.

Democrit

Din cauza slăbiciunii simțurilor, nu suntem în stare să deosebim adevărul.

Anaxagoras

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează următoarele aserțiuni, referitoare la conceptele *a avea o opinie* și *a cunoaște*: a) pot crede că un drum duce într-un anumit loc și pot ști acest lucru; b) pot crede că Pământul este rotund, fără să știu însă acest lucru.
3. Compară modul în care Platon distinge între opinie și cunoaștere și următoarele teze kantiene: a) opinia reprezintă ceea ce nu are nici temeiuri subiective, nici temeiuri obiective pentru a fi socotit adevărat; b) convingerea reprezintă ceea ce are temeiuri subiective, dar nu și temeiuri obiective pentru a fi socotit adevărat; c) amândouă se plasează la antipodul cunoașterii, fiind opuse față de ceea ce are atât temeiuri subiective, cât și temeiuri obiective pentru a fi socotit adevărat.
4. Care este semnificația filosofică a următorului enunț: „Nu cred că ea este vinovată, știu că este!"?
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Niciunul dintre zei nu este un *iubitor de cunoaștere* și nu dorește să fie un cunoscător, *el chiar fiind aceasta*; așa cum nimeni nu dorește să aibă ceea ce are, nici cunoscătorul nu mai are nevoie de cunoaștere. Pe de altă parte, nici necunoscătorii nu sunt iubitori de cunoaștere și nu doresc să fie cunoscători. Pentru că tocmai în asta stă răul necunoașterii, în faptul că cineva care nu este înzestrat cu minte și, îndeobște, nu este un om cu mari însușiri socoate că nu-i lipsește nimic, iar cel care crede asta nici nu râvnește să dobândească ceva (…)" (Platon, *Banchetul*).

Dicţionar

Failibilism — în filosofia cunoașterii, concepție care afirmă că suntem supuși erorii, că nu putem ajunge la adevăruri certe, stabilite o dată pentru totdeauna.

Întemeiere — demersul prin care aducem probe (temeiuri) pentru susținerea faptului că un enunț este adevărat.

*

Anaxagoras din Clazomene (c. 500-428 î.Hr.) — filosof grec. A afirmat că la baza existenței se află un număr infinit de principii („semințe"), care au „forme, culori și gusturi de orice fel", numite ulterior *homeomeri*. A negat posibilitatea devenirii ca trecere de la neființă la Ființă.

Democrit (c. 460-380 î.Hr.) — filosof grec, contemporan cu Socrate. Este fondatorul atomismului: tot ceea ce există este materie, compusă din atomi (elemente indivizibile) și vid.

Xenofan (c. 570-475 î.Hr.) — filosof grec din din Colofon (Ionia). A atacat antropomorfismul religiei homerice: „Dacă boii și caii (...) ar avea mâini, (...) caii și-ar desena chipuri de zei asemenea cailor, boii asemenea boilor".

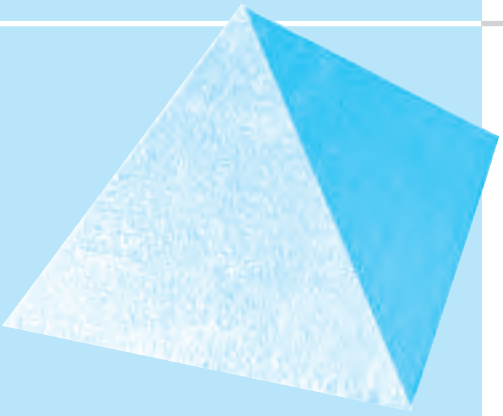

Fundaţionalism:
Sistemul cunoaşterii omeneşti este asemenea unei piramide: la bază se află „fundamentele ultime ale cunoaşterii”, iar spre vârf cunoştinţele care sunt întemeiate pe acestea.

Coerentism:
Sistemul cunoaşterii omeneşti este asemenea unei plute: aflându-ne pe apă (deci folosind cunoştinţele noastre), nu putem schimba întreaga plută dintr-odată, ci doar scândură cu scândură (nu toate adevărurile dintr-odată).

● Care dintre cele două imagini (metafore) crezi că reprezintă mai bine natura cunoaşterii?

Problema întemeierii cunoaşterii

În dialogul *Theaitetos*, Socrate defineşte cunoaşterea drept „opinie adevărată însoţită de un temei raţional”. Această definiţie a stat la baza *analizei clasice a cunoaşterii*, care corelează în mod explicit opinia şi cunoaşterea (aceasta din urmă este un anumit tip de opinie), dar le şi separă (nu orice opinie reprezintă cunoaştere, ci numai acelea adevărate şi întemeiate). Sunt indicate aici cele trei condiţii clasice ale cunoaşterii: opinia, adevărul şi întemeierea. Evident, nu este vorba de opinie în sensul de atitudine mentală, ci în sensul de purtător al adevărului.

Întemeierea (justificarea) este considerată drept condiţie necesară a cunoaşterii, în sensul că o opinie reprezintă cunoaştere numai dacă este întemeiată, adică avem temeiuri în favoarea ei, respectiv a susţinerii că opinia respectivă este adevărată.

Întemeierea nu este însă şi o condiţie a adevărului unei opinii. Este posibil să avem temeiuri pentru a crede că o opinie este adevărată şi totuşi să fie falsă. De pildă, opinia că Soarele şi celelalte planete se învârt în jurul Pământului a fost considerată la un moment dat bine întemeiată. Prin urmare, întemeierea şi failibilismul nu sunt incompatibile.

În funcţie de modul în care se realizează întemeierea, aceasta poate fi *liniară*, în cazul în care toate enunţurile vor fi întemeiate prin raportare la enunţuri de bază sau „fundamente ultime ale cunoaşterii” (care nu vor fi întemeiate, la rândul lor, pe alte enunţuri), sau *circulară*, în cazul în care enunţurile se sprijină unele pe altele, neexistând unele privilegiate. Cu alte cuvinte, distingem astfel între *fundaţionalism* şi *coerentism*. Fundaţionalismul vede cunoaşterea noastră ca o piramidă, iar coerentismul ca o plută care, pe apă, nu poate fi schimbată decât scândură cu scândură.

Unii filosofi resping însă, în general, posibilitatea întemeierii. **Karl Popper**, de pildă, referindu-se la cunoaşterea ştiinţifică, consideră că ţelul acesteia poate fi atins fără întemeierea ipotezelor ştiinţifice. Aşa-numitele enunţuri de bază sunt adoptate prin decizie de către comunitatea cercetătorilor şi nu au un statut aparte, în sensul că ar fi autovalidatoare, întemeiate pe ele însele. În plus, nu pot fi întemeiate nici prin raportare la alte enunţuri, cum ar fi cele care descriu faptele sau rezultatele observaţiilor. Acestea din urmă pot doar să ofere o confirmare a enunţurilor noastre, dar nu una definitivă. În acest sens, enunţurile vor fi doar *coroborate* cu faptele, nu întemeiate.

Pe de altă parte, întrucât nu vom fi niciodată siguri de adevărul enunţurilor noastre, cunoaşterea, ca demers al apropierii de adevăr, va progresa nu prin acumularea de cunoştinţe, ci prin încercarea de a *infirma* presupusele noastre cunoştinţe. În acest sens, sarcina cercetătorului este aceea de a elabora teste prin care să încerce *falsificarea* acestora. Dacă vor rezista testelor, el nu va avea temeiuri să considere că sunt întemeiate sau pe deplin adevărate. Ipotezele şi teoriile care au rezistat testelor pot fi considerate doar trepte în procesul apropierii de adevăr. Şi tocmai acest proces obligă la elaborarea unor teste din ce în ce mai severe. Numai o asemenea *atitudine critică* ne poate asigura că ne vom apropia mai mult

de adevăr, că vom elabora ipoteze și teorii care să reprezinte aproximări mai bune ale acestuia. Critica, nu întemeierea, este mijlocul adecvat țelului cunoașterii: a ne apropia de adevăr și a elimina eroarea.

OPINIA ADEVĂRATĂ

Diotima: Ar trebui să știi că a socoti adevărat un lucru fără a putea să-i dovedești adevărul nu înseamnă nici știință (cum să existe știință fără dovadă?), nici neștiință (cum să fie neștiință ceva ce nimerește peste adevăr?). Părerea adevărată *este tocmai cunoașterea despre care vorbeam: ceva care se află între înțelegere și neștiință.*

(Platon, *Banchetul*)

TEORIA FALSIFICABILITĂȚII

Toată activitatea științifică este orientată spre creșterea cunoașterii obiective. (...) Munca noastră este failibilă, ca orice muncă omenească. Facem mereu greșeli și există standarde la nivelul cărora putem să nu ne ridicăm — standarde de adevăr, de conținut, de validitate etc. Limbajul, formularea problemelor, apariția unor noi probleme situație, teoriile concurente, critica reciprocă prin intermediul argumentului — toate acestea sunt mijloace indispensabile pentru creșterea cunoașterii științifice. (...) Oamenii de știință încearcă să-și elimine teoriile false (…).

(Karl Popper, *Subiectiv versus obiectiv în cunoaștere*)

Modul în care cunoașterea progresează și, în primul rând, cunoașterea științifică, se face prin anticipări neîntemeiate (și care nu pot fi în principiu întemeiate), prin presupuneri, prin încercări de rezolvare a problemelor, prin conjecturi. *Aceste conjecturi sunt sub un control critic, și anume, prin tentative de* infirmare *care includ teste critice severe. Ele pot supraviețui acestor teste, dar nu pot fi niciodată întemeiate definitiv. (...) Critica conjecturilor este de o importanță hotărâtoare (...) chiar și infirmarea unei teorii — adică, a oricărei încercări serioase de a rezolva o problemă — este întotdeauna un pas înainte care ne duce mai aproape de adevăr. Acesta este modul în care putem învăța din propriile greșeli.*

(Karl Popper, *Conjecturi și infirmări*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă cineva ajunge la o concluzie adevărată, fără a apărea că are o bază adecvată pentru ea, suntem înclinați să spunem că, de fapt, nu cunoaște” (Alfred J. Ayer).
2. Fie următorul argument prezentat în 1963 de către Edmund Gettier: „Smith și Jones au candidat pentru aceeași slujbă. Smith e întemeiat să creadă că: a) Jones va obține slujba și b) Jones are zece monede în buzunar. Pe baza lui a) și b), Smith trage concluzia: c) persoana care va căpăta slujba are zece monede în buzunar. Dar după cum se va dovedi că stau lucrurile, Smith însuși va căpăta slujba. În plus, se întâmplă ca și el să aibă zece mo-nede în buzunar. Astfel, deși Smith are temeiuri pentru a crede propoziția adevărată (c), Smith nu cunoaște (c)”. Determină raportul dintre acest argument și analiza clasică a cunoașterii.

Info

Diotima este un personaj în dialogul *Banchetul*, femeia înțeleaptă din Mantineia, care îi revelează lui Socrate învățăturile referitoare la adevăratul Eros și la „adevărata Frumusețe”, aceasta nefiind supusă nașterii și pieirii, nesporind și nemicșorându-se, având „în veșnicia ei mereu aceeași formă”. La această Frumusețe — adică la *Ideea de Frumos* — se poate ajunge urcând treaptă cu treaptă, pornind de la frumusețile „din lumea noastră pieritoare”.

Unii autori consideră că nu este un personaj real, ci unul creat de Platon pentru a-și expune propriile idei.

Dicţionar

Conjectură — părere bazată pe ipoteze sau pe presupuneri; supoziție; prezumție.

Intuiție — în sens general, sesizare directă a unui obiect sau fapt, formă a cunoașterii nemijlocite. În filosofia lui Bergson, timpul „real” este trăit ca durată și sesizat numai prin intuiție (nu prin simțuri sau intelect).

*

Ayer, Alfred Jules (1910-1989) — filosof britanic.

Bergson, Henri-Louis (1859-1941) — filosof francez, laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1928).

Gettier, Edmund (n. 1927) — filosof american.

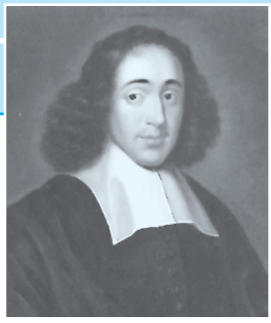

BARUCH (BENEDICT) SPINOZA
(1632–1677)

Filosof olandez a cărui filosofie este centrată pe ideea de Dumnezeu, dar într-o manieră panteistă. În *Etica* (1674), argumentează identitatea dintre Dumnezeu și Natură (*Deus sive Natura*). A vorbit despre trei genuri diferite ale cunoașterii, cel mai important fiind „cunoașterea clară și distinctă" sau „știința intuitivă", prin care cunoaștem fiecare lucru ca decurgând din natura divină în mod necesar. Omul care trăiește sub primatul rațiunii cunoaște ordinea lucrurilor și este cu adevărat liber.

Lucrări principale:
- *Etica*
- *Tratat teologico-politic.*

Info

Karl Popper folosește sintagma „*teoria găleții*" pentru punctul de vedere obișnuit potrivit căruia ipotezele iau naștere *din observații*, prin asociere și generalizare. Îi opune „*teoria reflectorului*": întotdeauna observațiile noastre sunt *precedate* de ipoteze sau așteptări.

Problema întemeierii şi problema surselor cunoaşterii

Multă vreme, filosofii au crezut că întemeierea este solidară cu originea cunoștințelor noastre: dacă știm care este originea unei cunoștințe sau căile pe care a fost obținută ne putem da seama dacă este bine întemeiată sau nu, dacă este sau nu o cunoștință autentică. **Democrit**, de pildă, arăta că prin simțuri nu putem obține decât o cunoaștere obscură, în vreme ce prin intelect sau rațiune ajungem la o cunoaștere autentică.

Deși diferențierea între două surse diferite ale cunoașterii, respectiv între simțuri și rațiune, era făcută încă din Antichitate, abia în epoca modernă se vor contura clar două curente epistemologice opuse: *empirismul și raționalismul*.

Pentru *empiriști* (John Locke, David Hume), cunoașterea noastră provine în întregime din *experiență* sau, oricum, aceasta este sursa ultimă a cunoștințelor noastre. **John Locke** arăta că mintea noastră este la naștere „ca o coală albă de hârtie, pe care nu stă scris nimic", ceea ce înseamnă că nu există *idei înnăscute*, adică idei la care nici simțurile, nici rațiunea să nu contribuie în niciun fel. Abia ulterior, prin observația îndreptată „fie spre obiectele exterioare sensibile, fie spre procesele lăuntrice ale minții noastre" sunt procurate „toate elementele gândirii". Altfel spus, primele elemente ale cunoașterii noastre rezultă din acțiunea lucrurilor exterioare asupra simțurilor. În plus, ideile care iau naștere fără intervenția intelectului sunt sigure. Eroarea survine abia atunci când intervine intelectul, prelucrând ideile primite de la simțuri.

În schimb, pentru *raționaliști* (René Descartes, Baruch Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibniz), *rațiunea* este sursa ultimă a cunoașterii autentice. **Spinoza** arăta că numai rațiunea poate cunoaște lucrurile „așa cum sunt în ele însele", în vreme ce simțurile ne pot oferi doar o cunoaștere „mutilată și confuză". În general, ei credeau că numai adevărurile care își au sursa în rațiune și fără amestecul simțurilor sunt sigure. Dacă simțurile intervin în cunoștințele noastre, putem fi siguri că acestea sunt supuse erorii. Ei recunoșteau însă că nu putem reduce cunoașterea noastră numai la ceea ce ne oferă rațiunea. Pe de altă parte, credeau că există *idei înnăscute*. **Descartes**, de exemplu, argumenta că Dumnezeu însuși a sădit în mintea noastră încă de la naștere ideea Lui ca Ființă absolut perfectă.

Karl Popper considera că întrebarea curentelor epistemologice clasice — *Care este sursa ultimă a cunoașterii: intelectul sau simțurile?* — este pătrunsă „în mod vădit de un spirit autoritar". În plus, el contestă legitimitatea acestei întrebări, afirmând că, în realitate, nu există surse ideale ale cunoașterii, care să nu conducă la eroare și cărora ne-am putea adresa „ca unei supreme curți de apel". În consonanță cu teoria falsificaționistă a adevărului, filosoful britanic propune înlocuirea întrebării clasice cu următoarea: *Cum putem spera să detectăm și să eliminăm eroarea?*

CUNOAȘTEREA PROVINE DIN EXPERIENȚĂ

Toate ideile vin pe calea senzației sau a reflecției. *Să presupunem, deci, că mintea este oarecum ca și o coală albă de hârtie, pe care nu stă scris nimic, că e lipsită de orice idee; cum ajunge ea să fie înzestrată? (...) De unde are ea toate elementele rațiunii și ale cunoașterii? La aceasta eu răspund într-un cuvânt: din experiență. Pe aceasta se sprijină cunoașterea noastră și din aceasta provine în cele din urmă ea însăși.*

Observația noastră, îndreptată fie spre obiectele exterioare sensibile, fie spre procesele lăuntrice ale minții noastre, pe care le percepem și asupra cărora reflectăm, este ceea ce procură intelectului toate elementele gândirii. Acestea două sunt izvoarele cunoașterii, de unde se nasc ideile pe care le avem sau pe care le putem avea în chip natural.

(John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*)

CUNOAȘTEREA SE BAZEAZĂ PE RAȚIUNE

Căci, în sfârșit, fie că suntem treji, fie că dormim, nu trebuie niciodată să ne lăsăm convinși decât de evidența rațiunii noastre. Și trebuie subliniat că spun: de rațiunea noastră și nu de imaginația noastră sau de simțurile noastre. După cum, deși vedem soarele foarte clar, nu trebuie să deducem de aici că el are mărimea pe care o vedem; și ne putem închipui în mod foarte distinct un cap de leu așezat pe trupul unei capre, fără a trebui să conchidem, din această pricină, că ar exista în lume o himeră; căci rațiunea nu ne spune că ceea ce vedem sau ne închipuim astfel este adevărat. Dar ea ne spune neapărat că toate ideile sau noțiunile noastre trebuie să aibă un temei de adevăr; căci nu ar fi cu putință ca Dumnezeu, care este în totul perfecțiune și adevăr, să le fi pus în noi fără ca ele să fie adevărate.

(René Descartes, *Discurs despre metodă*)

Ceea ce se numește învățare este de fapt numai o reamintire (...) Noi afirmăm că există ceva numit egalitate, dar nu egalitatea unui băț cu alt băț, ori a unei pietre cu altă piatră (...) ci altceva dincolo de toate cazurile concrete, egalitatea în sine (...) cunoașterea egalității în sine trebuie s-o fi dobândit noi cumva înainte de a începe să vedem, să auzim, să percepem prin celelalte simțuri.

(Platon)

Aplicaţii

1. Pentru Karl Popper, întrebarea specifică epistemologiei clasice reprezintă o „alternativă stupidă”, ca și întrebarea din filosofia politică — „Cine trebuie să ne conducă: capitaliștii sau muncitorii?” — care ar trebui înlocuită cu întrebarea: „Cum ne putem organiza instituțiile politice în așa fel încât conducătorii răi sau incompetenți să nu poată dăuna prea mult?”. Analizează semnificația filosofică a acestui punct de vedere.
2. Ce sugerează un enunț de genul „Este adevărat ce a spus X, pentru că el nu minte niciodată”?
3. Crezi că libertatea de expresie și cerința întemeierii enunțurilor noastre sunt incompatibile? Argumentează-ți punctul de vedere.
4. Argumentează dacă următorul text aparține unui raționalist sau unui empirist: „Mă opun acestei axiome admise printre filosofi, că *nimic nu este în suflet care nu provine din simțuri*. Căci trebuie să excepțăm sufletul și afecțiunile sale”.
5. Elaborează un eseu în care să corelezi conceptele *raționalism, empirism, idei înnăscute, cunoaștere, întemeiere* pornind de la textul lui Platon de pe coloana alăturată.

Dicţionar

Experiență — (în contextul discuțiilor despre sursele cunoașterii): ceea ce ne oferă simțurile, ansamblul datelor senzoriale sau al impresiilor sensibile.
Inneism — concepție potrivit căreia există idei înnăscute, pe care le avem în mintea noastră încă de la naștere.
Tabula rasa (lat. — tablă ștearsă) — sintagmă folosită de empiriști pentru a descrie intelectul nostru la naștere: în așteptarea ideilor care ne vin din experiență, mintea noastră este goală, fără idei înnăscute.

Henri-Jules Geoffroy (1853-1924), *Sală de clasă în 1889* (detaliu)

FORME DE CUNOAŞTERE ŞI TIPURI DE ADEVĂR

Cunoaşterea nemijlocită şi cunoaşterea mijlocită

Distincția dintre cunoașterea mijlocită și cunoașterea nemijlocită (sau imediată) este aceea dintre cunoștințele întemeiate pe alte cunoștințe (adică derivate) și cele care nu sunt întemeiate în acest fel (adică primare), de exemplu, dintre o idee obținută pe baza unui raționament și o idee care exprimă ceea ce percep sau gândesc într-o anumită împrejurare.

O asemenea distincție implică ideea că nu are sens să cerem temeiuri sau justificări pentru toate cunoștințele noastre. Unele dintre ele sunt obținute în mod direct, nemijlocit, întemeindu-se, altfel spus, pe ele însele. **Platon**, de pildă, credea că sufletele noastre, înaintea acestei vieți pământești, au avut o cunoaștere directă a Ideilor, la care putem reveni prin reamintire. **René Descartes** considera că avem o cunoaștere nemijlocită a noastră ca ființe cugetătoare sau a lui Dumnezeu ca Ființă perfectă. Ne putem întreba de ce avem aceste *idei înnăscute*, dar nu putem pune la îndoială faptul că acestea sunt adevărate.

Existența unei cunoașteri nemijlocite a fost contestată de numeroși gânditori, argumentându-se că intuițiile, senzațiile noastre, judecățile despre datele simțurilor etc. — propuse ca exemple de cunoaștere nemijlocită — nu reprezintă în fapt cunoaștere.

Bertrand Russell a formulat o distincție apropiată, între luare la cunoștință (sau cunoaștere directă) și descriere. În cazul celei dintâi, este vorba de o relație nemijlocită a subiectului cu obiectul (când văd sala de clasă iau cunoștință prin vedere, nemijlocit, cu sala de clasă). Descrierea (sau cunoașterea prin atribuire de proprietăți) reprezintă cunoașterea că un lucru este într-un anumit fel și se exprimă prin enunțuri de genul „X este roșu” sau „X nu este francez”.

Cunoaşterea tacită şi cunoaşterea explicită

În general, numeroase activități umane se bazează pe un set de cunoștințe neexplicitate, neexprimate sub forma unor enunțuri. De pildă, un foarte bun bucătar sau un pilot experimentat deține o serie de cunoștințe, acumulate prin experiență, care cu greu pot fi exprimate. De multe ori, cineva poate spune „știu cum se face” — și poate dovedi acest lucru realizând activitatea respectivă —, dar nu poate exprima acest „cum se face” într-o formă verbală. Asemenea situații reprezintă o cunoaștere tacită (numită și cunoaștere în stare practică).

În schimb, cunoașterea explicită (numită și cunoaștere propozițională) este cunoașterea exprimată prin enunțuri (judecăți, reguli, legi etc.) și este considerată drept forma cea mai evoluată a cunoașterii omenești.

Spre deosebire de elementele care reprezintă cunoașterea tacită, care nu pot fi apreciate decât prin rezultatele activității și în termeni de performanță, în cazul enunțurilor (ca elemente ale cunoașterii explicite) are

Activitate de grup

• Organizați-vă în grupe de câte doi elevi. Citiți enunțurile de mai jos, apoi precizați pentru fiecare în parte dacă este vorba de cunoaștere mediată sau de cunoaștere nemijlocită:

- La ora de matematică am reușit să determin primul o soluție, dar… era greșită!
- Dumnezeu poate fi cunoscut prin revelație.
- Din enunțul „Toate triunghiurile au trei laturi” se poate deduce printr-o inferență imediată enunțul „Unele figuri cu trei laturi sunt triunghiuri”.
- Părinții mei intuiesc din comportamentul meu că nu am luat o notă bună la școală.
- $E = mc^2$
- Argumentele care încalcă cel puțin o lege logică sunt nevalide.

sens să ne întrebăm dacă sunt adevărate sau false, respectiv dacă sunt întemeiate sau nu. Deosebirile dintre cele două forme de cunoaștere au fost exprimate de către Gilbert Ryle prin sintagmele *a cunoaște cum* și *a cunoaște că*. *A cunoaște cum* înseamnă să știi să faci un anumit lucru, iar *a cunoaște că* înseamnă a avea un set de judecăți pentru care avem temeiuri să credem că sunt adevărate (eventual false).

EXPERIENȚĂ NEMIJLOCITĂ ȘI DESCRIERE

Cuvântul „a cunoaște" este folosit aici în două sensuri diferite: 1) În prima sa accepție este aplicabil acelui tip de cunoaștere care este opus erorii, sensul în care ceea ce cunoaștem este adevărat, *sensul care se aplică opiniilor și convingerilor noastre, adică la ceea ce se numesc* judecăți. *În acest sens al cuvântului, cunoaștem* că *ceva este adevărat. Acest tip de cunoaștere poate fi descris drept cunoașterea* adevărurilor. *2) În cea de-a doua accepție a cuvântului „a cunoaște" de mai sus, cuvântul se aplică cunoașterii noastre a* lucrurilor, *pe care o putem numi* experiență nemijlocită. *Acesta este sensul în care cunoaștem datele senzoriale. (...) Vom spune că avem* experiența nemijlocită *a oricărui lucru de care suntem direct conștienți, fără intermedierea vreunei inferențe sau cunoașteri de adevăruri. Astfel, în prezența mesei mele, am experiența nemijlocită a datelor senzoriale care alcătuiesc aparența mesei mele — culoarea, forma, duritatea, netezimea ei etc.; toate acestea sunt lucruri de care sunt imediat conștient când văd și ating masa mea. (...) Întreaga noastră cunoaștere a mesei este în realitate cunoaștere de* adevăruri, *iar adevăratul lucru care este masa nu ne este, strict vorbind, deloc cunoscut. Cunoaștem o descriere și știm că există un singur obiect căruia i se aplică această descriere, deși obiectul însuși nu ne este cunoscut în mod direct. Într-un astfel de caz, spunem despre cunoașterea noastră asupra obiectului că este cunoaștere prin descriere. Întreaga noastră cunoaștere, atât cunoașterea lucrurilor, cât și cunoașterea adevărurilor, se sprijină pe experiența nemijlocită ca fundament al ei.*

(Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Explică, referindu-te la cunoașterea tacită și la cunoașterea explicită, următoarea situație: un foarte bun bucătar a scris o carte de bucate pe baza căreia cei care au folosit-o au obținut numai rezultate slabe.
3. Pentru care dintre cele două distincții pot fi folosite sintagmele „a cunoaște ceva" și „a cunoaște despre ceva"? Dar sintagmele „a cunoaște pe bază de reguli" și „a cunoaște pe bază de exemple"?
4. Despre un elev care nu poate răspunde la nicio întrebare legată de lecție putem spune că nu știe lecția respectivă. Putem spune la fel despre un pictor, care nu mai pictează de mult, că nu mai știe să picteze? Dacă nu, care este diferența dintre cele două situații?
5. Cei mai mulți dintre epistemologii contemporani subliniază caracterul falibil al cunoașterii noastre. Crezi că acesta afectează în același fel cunoașterea prin luare la cunoștință și cunoașterea prin descriere?

Pieter Brueghel cel Bătrân (1525-1569), *Petrecere țărănească*

Un bucătar experimentat deține o cunoaștere tacită pe care nu o poate exprima într-o formă propozițională.

Mulți știu ce trebuie făcut, dar numai cei pricepuți o aduc la îndeplinire.

(Proverb roman)

Calea cea mai scurtă, cea mai sigură și cea mai frumoasă este ca în orice lucru vei voi să pari destoinic, să cauți să și devii.

Toți fac cel mai ușor, cel mai iute, cel mai bine și cu cea mai mare plăcere ceea ce știu.

(Xenofan)

Dicţionar

Ryle, Gilbert (1900-1976) — filosof britanic. Este cunoscut, printre altele, pentru critica dualismului cartezian, pe care l-a numit *dogma fantomei din mașină*.

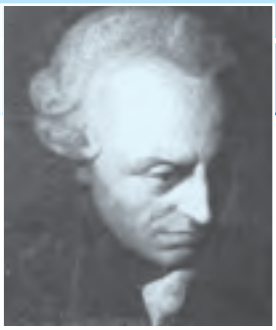

IMMANUEL KANT
(1724–1804)

S-a născut în Prusia orientală, la Königsberg, oraș pe care nu-l va părăsi niciodată. Este unul dintre cei mai mari gânditori din perioada Iluminismului german și unul dintre cei mai importanți filosofi occidentali. A scris lucrări de referință pentru diverse domenii filosofice: metafizică, teoria cunoașterii, morală, estetică, filosofia religiei.

Problema filosofică fundamentală în jurul căreia s-a concentrat reflecția lui filosofică este cea gnoseologică, a posibilității și limitelor cunoașterii noastre, pentru a determina ceea ce nu poate fi cunoscut, ci doar *gândit*.

Lucrări principale:
- *Critica rațiunii pure*
- *Prolegomene la orice metafizică viitoare care ar dori să se prezinte ca știință*
- *Întemeierea metafizicii moravurilor*
- *Critica rațiunii practice*
- *Critica facultății de judecare*
- *Religia în limitele rațiunii*
- *Proiect pentru pacea eternă.*

Două lucruri umplu sufletul cu mereu nouă și crescândă admirație și venerație, cu cât mai des și mai stăruitor se ocupă gândirea cu ele: cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine.

(Immanuel Kant)

Analitic şi sintetic

Distincția dintre judecățile *analitice* și cele *sintetice* a fost elaborată în moduri diferite și chiar contestată de către unii filosofi.

John Locke, de pildă, considera că sunt *analitice* propozițiile de identitate — în care „afirmăm însuși termenul spus” („Trandafirii sunt trandafiri”) — și cele predicative — în care „o parte a unei idei complexe este predicată despre numele întregului” („Trandafirii sunt flori”). El le considera însă ca fiind „neserioase”, întrucât ar reprezenta doar un simplu „joc de cuvinte”. Dimpotrivă, judecățile sintetice, cum ar fi o teoremă matematică, enunță „un adevăr real și transportă o cunoaștere reală instructivă”.

Immanuel Kant propune două criterii solidare pentru a distinge între cele două tipuri de judecăți. Din punct de vedere formal, al structurii logice, un enunț este analitic dacă și numai dacă noțiunea predicatului este inclusă în cea a subiectului. Pentru a testa adevărul enunțului *Toate corpurile sunt întinse,* nu trebuie să examinăm niciun corp, întrucât a fi întins face parte din înțelesul termenului „corp”. Mai mult, negația unei propoziții analitice (cum ar fi propoziția *Niciun corp nu este întins*) este contradictorie, ceea ce înseamnă că propozițiile analitice sunt *adevăruri necesare*. În schimb, un enunț este sintetic atunci când ceea ce afirmă predicatul adaugă ceva la conceptul subiectului. Predicatul care apare în enunțul *Unele corpuri sunt grele* nu face parte din înțelesul termenului „corp”, ci îi este adăugat.

Din punct de vedere gnoseologic, judecățile analitice (numite și explicative) nu sporesc cu nimic cunoașterea noastră, iar cele sintetice (sau extensive), dimpotrivă, sporesc cunoașterea noastră. Judecățile întemeiate pe experiență (*Orice corp este întins*), cele matematice (*7 + 5 = 12, Linia dreaptă este linia cea mai scurtă care unește două puncte*) și judecățile „metafizice propriu-zise” (*Tot ce este substanță în lucruri este neschimbător*) sunt sintetice.

Alte formulări ale distincției analitic-sintetic se bazează pe criterii logice sau psihologice. Pentru **Gottlob Frege**, de pildă, un enunț este analitic adevărat sau analitic fals dacă poate fi demonstrat sau infirmat pornind numai de la definiții și folosind doar legile logice. Pe de altă parte, el vorbește nu numai de propoziții analitice de tipul subiect-predicat, precum *Toți celibatarii sunt necăsătoriți*, ci și de propoziții analitice de tip relațional (*Jane merge împreună cu persoanele care se plimbă cu ea, Jack i-a ascultat pe cei pe care el însuși i-a ascultat*) sau de implicații analitice („*eu gândesc*”, prin urmare „*eu exist*”).

Din punct de vedere psihologic, un enunț este analitic dacă eu sunt convins că predicatul este prezent în mod clar în conceptul subiectului.

Ulterior, unii filosofi au criticat distincția kantiană sau chiar au respins-o, argumentând, de pildă, că nu marchează o diviziune clară între tipuri de enunțuri. Într-un studiu intitulat *Două dogme ale empirismului*, **Willard van Orman Quine** denunță prima dogmă drept „credința într-o anumită ruptură fundamentală între adevărurile analitice, întemeiate pe semnificații independente de fapte, și adevărurile sintetice, întemeiate factual”. Pentru el, ambele grupe de adevăruri depind de experiență. În plus, granița dintre acestea nu se poate trasa în mod univoc numai la nivelul limbajului.

JUDECĂȚI ANALITICE ȘI JUDECĂȚI SINTETICE

Oricare ar fi însă originea judecăților sau forma lor logică, există o deosebire între ele din punctul de vedere al conținutului, și anume aceea că ele sunt fie pur explicative, *adică nu adaugă nimic la conținutul cunoașterii, fie* extensive, *cu alte cuvinte, sporesc cunoașterea noatră; primele vor putea fi numite judecăți analitice, iar celelalte judecăți sintetice. Judecățile analitice nu cuprind în predicatul lor nimic altceva decât ceea ce era de acum gândit în conceptul subiectului, chiar dacă nu atât de limpede și pe deplin conștient. Atunci când spun:* Toate corpurile sunt întinse, *nu am lărgit câtuși de puțin conceptul meu de corp, ci l-am desfăcut doar în elementele sale. Căci întinderea era gândită în acest concept deja înainte de formularea judecății, chiar dacă relația nu a fost enunțată explicit; judecata mea este, prin urmare, analitică. Dimpotrivă, propoziția:* Unele corpuri sunt grele *conține ceva în predicat ce nu era găsit în conceptul general de corp; ea sporește așadar cunoașterea mea pentru că adaugă ceva la conceptul pe care-l avem și trebuie ca atare să fie numită judecată sintetică. (...)*

La prima vedere, s-ar putea crede că propoziția 7 + 5 = 12 este o judecată pur analitică ce decurge, potrivit legii contradicției, din conceptul unei sume de șapte și cinci. Dacă privim lucrurile mai îndeaproape, observăm însă că în conceptul sumei de 7 și 5 nu este cuprins nimic altceva decât unirea celor două numere într-unul singur, fără ca prin aceasta să fie câtuși de puțin gândit care este acel număr unic care le cuprinde pe amândouă. Conceptul de doisprezece nu este nicidecum gândit deja prin aceea că eu gândesc pur și simplu unirea lui șapte cu cinci; oricât de mult aș analiza conceptul meu despre o asemenea sumă posibilă, tot nu voi găsi într-însul pe cel de doisprezece. Trebuie să trecem dincolo de aceste concepte luând în ajutor intuiția care corespunde unuia dintre cele două numere; bunăoară, cele cinci degete sau cinci puncte (...) și să adăugăm, una câte una, unitățile lui cinci, date în intuiție, la conceptul de șapte. Ne lărgim într-adevăr conceptul prin propoziția 7 + 5 = 12, deoarece adăugăm la primul concept un altul nou, care nu era câtuși de puțin gândit în cel dintâi, ceea ce înseamnă că judecata aritmetică este întotdeauna sintetică.

(Immanuel Kant, *Prolegomene*)

Info

În *Două dogme ale empirismului*, Quine arată că știința sau „totalitatea cunoașterii noastre" include atât propoziții de observație, care formulează constatări despre fapte individuale și se află la *liziera observațională*, cât și legi teoretice aflate la o distanță tot mai mare de aceasta. Împreună, acestea formează o totalitate organică. Niciun enunț nu este pe deplin asigurat, sustras oricărei revizuiri în urma confruntării cu experiența. Cu cât un enunț se află însă mai aproape de regiunile centrale ale sistemului, cu atât va fi modificat mai greu.

Cele două dogme ale empirismului:

- deosebirea între adevărurile analitice, întemeiate independent de fapte, și adevărurile sintetice, întemeiate factual.
- reducționismul, credința că orice enunț cu sens se poate traduce în propoziții formate din termeni care se referă la experiența imediată, sensibilă.

Aplicaţii

1. Arată care dintre următoarele enunțuri sunt, în sens kantian, analitice și care sintetice: a) Nu este adevărat că mâine va ploua și nu va ploua; b) Toți celibatarii sunt necăsătoriți; c) Toate cercurile sunt rotunde; d) Unele cercuri au diametrul egal cu diagonala unor pătrate; e) Cantitatea medie anuală de precipitații din România este mai mare decât cea din Kenya; f) Unii celibatari nu au participat niciodată la vreo olimpiadă; g) Luna este satelitul natural al Pământului; h) Logica este cercetarea formelor logice.
2. Analizează, din perspectiva distincției analitic-sintetic, argumentul lui Descartes potrivit căruia în propoziția „gândesc, deci exist" „nu este nimic care să mă asigure că spun adevărul, decât doar că văd foarte limpede că, pentru a gândi, trebuie să exist".
3. Argumentează pro sau contra: Propozițiile analitice, chiar dacă sunt adevărate, nu spun nimic despre lumea reală.

Dicţionar

Dogmă — în sens curent, opinie, idee considerată ca intangibilă și indiscutabilă, imuabilă, nesupusă criticii; în sens teologic, teză fundamentală a unei religii.

*

Frege, Gottlob (1848-1925) — logician, matematician și filosof german.
Quine, Willard van Orman (1908-2000) — filosof american.

Conceptul kantian al cunoașterii prin experiență:

Intuiția prin care ne este dat acest obiect

+

Conceptul de „stâncă”

=

Cunoaștere

(dar nu a unui lucru în sine, ci a unui fenomen)

Cunoaşterea *a priori* şi cunoaşterea *a posteriori*

Distincția dintre cunoașterea *a posteriori* și cunoașterea *a priori* este distincția dintre cunoștințele întemeiate pe experiență și cele care pot fi întemeiate fără raportare la datele experienței. Un enunț de genul „Această carte este interesantă” este *a posteriori*, deoarece poate fi justificat numai pe baza experienței. Dimpotrivă, un enunț de genul „Toți celibatarii sunt necăsătoriți” este *a priori*, deoarece adevărul lui nu depinde în nici un fel de experiență.

Problema cunoașterii *a priori* este aceea de a explica *dacă* și *cum este posibil* ca unele adevăruri să fie întemeiate independent de experiență. Înseamnă, cu alte cuvinte, a ne întreba dacă putem ști ceva despre lumea înconjurătoare cu totul independent de experiență. În fapt, problema nu se reduce la întrebarea dacă există cunoștințe *a priori*. Aceasta vizează, în ultimă instanță, însăși *posibilitatea metafizicii*, adică posibilitatea de a cunoaște în vreun fel ceea ce depășește limitele experienței noastre. În funcție de răspunsul la problema cunoașterii *a priori* se va aprecia că a vorbi despre Dumnezeu sau despre suflet, de pildă, are sau nu are sens.

În epoca modernă, această distincție a fost dezvoltată mai ales de **Immanuel Kant**.

În primul rând, cunoașterea noastră despre lumea reală este produsă prin conlucrarea a două facultăți: a) sensibilitatea ne oferă, prin intuiții sau reprezentări, date despre obiectele reale, aflate în afara noastră; b) intelectul prelucrează acest material, organizându-l și transformându-l astfel în cunoaștere. Sensibilitatea singură ne poate oferi numai un „material brut” de impresii senzoriale care nu înseamnă cunoaștere. Fără acesta însă nu am avea acces la lumea reală din afara noastră. Așadar, orice cunoaștere a noastră despre lucruri poate fi dobândită numai prin conlucrarea celor două facultăți. Prin impresiile sensibile ne sunt date obiectele și este declanșată activitatea intelectului. Acesta din urmă aplică categoriile și principiile sale materialului astfel oferit. Numai în acest fel ajungem să cunoaștem ceva despre lumea reală. Altfel spus: „intuițiile fără concepte sunt oarbe, iar conceptele fără intuiții sunt goale”.

În al doilea rând, Kant arată că „nicio cunoaștere a noastră nu precede în noi experiența și cu ea începe orice experiență”. Dar simpla experiență sau „prima învățătură” produsă de intelectul nostru prin prelucrarea materialului brut al senzațiilor nu este totul, cunoașterea noastră prin experiență fiind „un compositum din ceea ce primim noi prin impresii și ceea ce facultatea noastră proprie de cunoaștere (...) produce din ea însăși”. Cu alte cuvinte, există și cunoștințe independente de experiență și de orice impresii ale simțurilor.

Aceste cunoștințe *a priori* se disting prin două atribute specifice: *necesitatea* și *universalitatea*. Altfel spus, orice judecată necesară și universală în sens strict este o judecată *a priori*, independentă de experiență. Aceasta din urmă nu este un sprijin nici pentru necesitatea unei judecăți (ceea ce experiența ne poate arăta că este necesar poate fi în realitate contingent), nici pentru universalitatea ei (experiența poate susține doar

Un adevăr este necesar *când opusul implică o contradicție; când nu este necesar, el se numește* contingent. *Este un adevăr necesar că Dumnezeu există, că toate unghiurile drepte sunt egale între ele; este un adevăr contingent că eu exist, că există corpuri în natură care prezintă un unghi drept, în mod efectiv.*

(G.W.F. Leibniz)

o universalitate relativă, deoarece niciodată nu ne vor fi date, în experiență, toate cazurile astfel încât să fim siguri că nu există nici o excepție). Faptul că universalitatea și necesitatea unei judecăți nu se sprijină în niciun fel pe experiență fac din aceasta o judecată *a priori*.

În cele din urmă, problema fundamentală este aceea a posibilității unor *cunoștințe sintetice a priori*, adică independente de orice experiență *și* care să extindă cunoașterea noastră, respectiv *posibilitatea metafizicii*. În *metafizică*, o știință „indispensabilă prin natura rațiunii omenești", lumea sensibilă, arată Kant, este depășită, iar experiența nu poate servi drept călăuză. Dacă cunoștințele sintetice nu ar fi posibile, nu ar fi posibilă nici metafizica.

CUNOȘTINȚELE *A PRIORI*

În cele ce urmează, vom înțelege prin cunoștințe a priori nu pe acelea care au loc independent de cutare sau cutare experiență, *ci pe acelea care sunt independente absolut de orice experiență. Acestora le sunt opuse cunoștințele empirice sau acelea care sunt posibile numai a posteriori, adică prin experiență. Dar printre cunoștințele a priori se numesc pure acelea în care nu este amestecat absolut nimic empiric. Astfel, de exemplu, judecata: orice schimbare își are cauza ei este o judecată a priori, dar nu pură, fiindcă schimbarea este un concept care nu poate fi scos decât din experiență. (...)*

Se poate ușor arăta că există într-adevăr în cunoașterea omenească astfel de judecăți necesare și, în cel mai strict înțeles, universale, prin urmare, judecăți pure a priori. Dacă vrem un exemplu din științe, atunci nu avem decât să privim toate judecățile matematicii; dacă vrem un exemplu din cea mai comună folosire a intelectului, atunci pentru aceasta poate servi judecata că orice schimbare trebuie să aibă o cauză.

(Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Enunțul „Dacă plouă, atunci plouă" poate fi considerat ca fiind *a priori* sau *a posteriori*? Argumentează răspunsul dat.
3. Analizează problema cunoașterii *a priori* plecând de la următoarea teză a lui Ludwig Wittgenstein: „Numai supranaturalul poate exprima supranaturalul".
4. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Impresiile sensibile oferă primul prilej de a desfășura toată facultatea de cunoaștere cu privire la ele și de a realiza experiența, care conține două elemente foarte diferite, anume o *materie* pentru cunoașterea din simțuri și o anumită *formă* de a o ordona din izvorul intern al intuirii și al gândirii pure și care sunt puse mai întâi în funcție și produc concepte cu prilejul impresiilor" (Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*).

Prieteni, eu știu că vorbele pe care le voi spune sunt adevărate. Cu multă trudă se găsește adevărul și cu greu pătrunde în suflet crezarea.

(Empedocle)

O, putere mare a adevărului, care se apără singur contra minții, iscusinței și abilității oamenilor și contra tuturor curselor născocite!

(Cicero)

Ce importanță are prin ce metodă caută fiecare adevărul? La o taină atât de mare nu se poate ajunge pe un singur drum.

(Symmachus)

Dicţionar

Contingent — întâmplător, accidental; opus necesarului.

*

Empedocle (c. 490-430 î.Hr.) – filosof grec presocratic.
Symmachus, Quintus Aurelius (c. 340-402) — om politic roman.

ADEVĂR ŞI EROARE

Ce este adevărul? Teoria corespondenţei

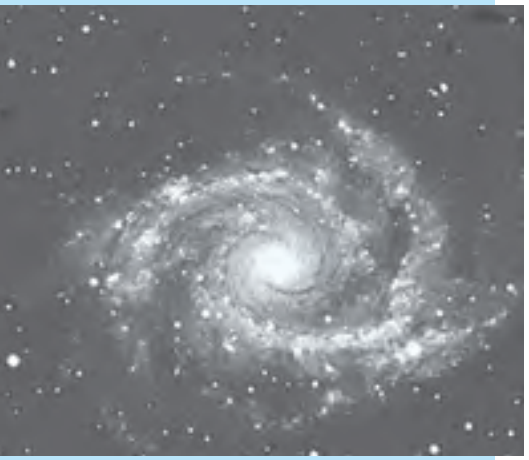

Potrivit teoriei corespondenței, enunțul „În Univers există și alte ființe inteligente” poate fi adevărat chiar dacă noi nu vom ști niciodată acest lucru.

● Ești de acord cu această aserțiune?

Teoriile despre adevăr se diferențiază în *teorii definiționale* și *teorii criteriale*. O teorie definițională a adevărului încearcă să răspundă la întrebarea *Ce este adevărul?* Teoriile criteriale încearcă să ofere teste sau criterii pe baza cărora să putem distinge adevărul de fals. Diferența dintre cele două tipuri de teorii poate fi exprimată prin ideea că *a ști ce este adevărul nu înseamnă a ști întotdeauna care sunt opiniile adevărate, respectiv cele false*.

În general, se apreciază că *teoria corespondenței* este singura teorie definițională a adevărului, în vreme ce *teoria adevărului-coerență* și *teoria pragmatistă a adevărului* sunt teorii criteriale.

Teoria corespondenței (expresia a fost consacrată de Bertrand Russell) este cea mai veche teorie despre adevăr. **Platon**, în dialogul *Sofistul,* arăta că „teza cum că nu sunt cele ce sunt și că sunt cele ce nu sunt va trebui socotită falsă”. Formularea clasică a teoriei îi aparține însă lui **Aristotel**. În *Metafizica* există mai multe exprimări alternative. Una este următoarea: „A enunța că ceea ce este nu este sau că ceea ce nu este este, constituie o propoziție falsă; dimpotrivă, o enunțare adevărată este aceea prin care spui că este ceea ce este și că nu este ceea ce nu este”.

Conform acestei teorii, un enunț este adevărat dacă descrie starea de lucruri reală la care se referă, dacă, altfel spus, corespunde acesteia. Prin urmare, adevărul este un atribut sau o proprietate relațională.

În acest context, se poate distinge cu ușurință între adevăr și *întemeiere*: un enunț poate fi adevărat chiar dacă noi nu putem aduce temeiuri în acest sens. De pildă, enunțul „Pământul se învârte în jurul Soarelui” era adevărat chiar și atunci când oamenii aveau temeiuri să creadă că lucrurile stau altfel. De asemenea, se poate distinge între a fi adevărat și a ști că este adevărat. Enunțul „Galaxia noastră nu este singura în care există ființe inteligente” poate fi adevărat chiar dacă noi nu vom ști niciodată acest lucru.

Așadar, în vreme ce temeiurile noastre sunt relative și se schimbă de-a lungul timpului, adevărul este un atribut atemporal. De asemenea, este independent de posibilitatea noastră de a verifica dacă un enunț este sau nu adevărat.

Principala obiecție la adresa acestei teorii arată că există enunțuri al căror adevăr nu poate fi explicat pe baza corespondenței, cum sunt enunțurile care descriu fapte din trecut sau cele care descriu fapte din viitor. În asemenea cazuri, nu poate fi vorba de o corespondență între ceea ce se susține în enunț și starea de lucruri la care se referă.

Dar în ce sens spunem că este adevărat enunțul „Ștefan cel Mare a fost unul dintre domnitorii Moldovei”? Pentru că există o serie de documente care atestă acest lucru sau în sensul că *în realitate* așa au stat lucrurile?

Putem înțelege obiecția de mai sus în sensul că nu mai avem cum să verificăm relația de corespondență între enunț și fapt, numai că aceasta

Ce este, așadar, adevărul? O multitudine instabilă de metafore, de metonimii, de antropomorfisme, pe scurt: o sumă de relații umane care, în chip poetic și retoric, au fost preamărite, transpuse și împodobite, și care, după o lungă folosire, par ferme, canonizate și constrângătoare; adevărurile sunt metafore despre care am uitat ce sunt, metafore uzate care și-au pierdut forța sensibilă.

(Friedrich Nietzsche)

este chiar una dintre implicațiile ideii de corespondență: poate exista o corespondență între enunț și realitate chiar dacă eu nu cunosc și nu pot verifica această corespondență.

Înțelegerea adevărului drept corespondență (în sensul precizat mai sus) ridică într-adevăr o problemă serioasă: chiar dacă acceptăm că am determinat astfel *ce este* adevărul, acest lucru nu este suficient pentru a distinge opiniile adevărate de cele false. În concluzie, teoria corespondenței nu oferă niciun criteriu pentru a stabili dacă o propoziție este adevărată sau nu.

În concluzie, prin apelul la o lume reală la care ne raportăm, teoria corespondenței este o *teorie realistă a adevărului*, iar acesta este un *concept nonepistemic*.

NATURA ADEVĂRULUI ȘI A FALSITĂȚII

Trebuie observat că adevărul sau falsitatea unei opinii depinde întotdeauna de ceva care se află în afara opiniei însăși. Dacă eu cred că regele Carol I a murit pe eșafod, așa ceva e adevărat nu datorită vreunei calități intrinseci a opiniei mele, pe care am putea-o descoperi prin simpla examinare a acesteia, ci datorită unui eveniment istoric ce s-a întâmplat acum două secole și jumătate. Dacă eu cred că regele Carol I a murit în patul său, așa ceva e fals: oricât de puternică ar fi opinia mea și cu oricâtă grijă am adopta-o, nu vreo proprietate intrinsecă a ei, ci tocmai ceea ce s-a întâmplat cu mult timp în urmă o împiedică să fie adevărată. Astfel, adevărul și falsitatea sunt proprietăți ale opiniilor, ele depind de relațiile opiniilor cu alte lucruri și nu de vreo calitate internă a acestora. Această cerință ne conduce la adoptarea punctului de vedere care, în general, a fost cel mai obișnuit printre filosofi: acela că adevărul constă într-o anumită formă de corespondență între opinie și fapt. Totuși, nu e deloc ușor să se descopere vreo formă de corespondență căreia să nu i se poată aduce obiecții de neînlăturat.

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Relația de corespondență dintre enunțuri și fapte a fost comparată uneori cu relația dintre o hartă și terenul pe care îl reprezintă sau cu relația dintre notele unei melodii și melodia respectivă. Analizează aceste analogii și arată dacă ne pot ajuta să înțelegem teoria corespondenței.
3. Să presupunem că nu ai citit romanul *Baltagul*. Ce semnificație are, din perspectiva teoriei corespondenței, enunțul: Sofia Vicoveanca trece printr-o serie de peripeții, pentru a se logodi, în cele din urmă, cu Nechifor Lipan?
4. Un argument de genul celui care urmează este formulat uneori de către cei care aduc obiecții la teoria corespondenței: Eu cred că enunțul „Această coală nu este roșie” este adevărat, dar nu pot fi sigur că opinia mea redă starea de lucruri reală (pagina ar putea fi, de pildă, verde, iar eu să fiu daltonist, chiar dacă nu știu acest lucru). În plus, opinia mea este o interpretare, o prelucrare a datelor simțurilor, nu o imagine exactă a realității. Crezi că o asemenea strategie reușește să arate că teoria corespondenței este greșită?

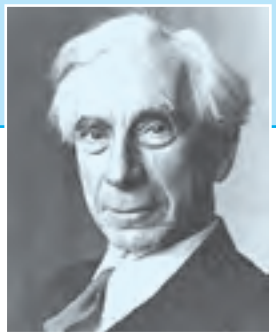

BERTRAND RUSSELL
(1872–1970)

Este unul dintre cei mai cunoscuți filosofi britanici. În *Problemele filosofiei*, abordează problema cunoașterii plecând de la întrebarea: „Există pe lume o cunoaștere atât de certă încât nimeni să nu o poată pune sub semnul îndoielii?”. A considerat că fizica este modelul unei astfel de cunoașteri. În 1970 a primit Premiul Nobel pentru literatură, „ca recunoaștere a scrierilor sale atât de variate și semnificative în care s-a manifestat ca apărător al umanității și libertății de gândire”.

Lucrări principale:
- *Analiza spiritului*
- *Eseuri sceptice*
- *Filosofia atomismului logic*
- *Principia Mathematica.*

Trebuie să afirm că adevărul (...), în conformitate cu noțiunea sa imediată și primordială, există în inteligență. (...) Adevărul se definește prin conformitatea inteligenței cu realitatea.

(Toma d'Aquino)

„Recunoașterea unei păsări-cardinal este o realizare intelectuală remarcabilă, deoarece ea presupune implicit (...) să se sesizeze conceptul de pasăre-cardinal."
(Brand Blanshard)

Info

Pragmatismul

- este o mișcare filosofică care s-a dezvoltat în SUA la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea;
- teza fundamentală a mișcării este aceea că semnificația unei idei sau a unui concept este determinată de *relevanța sa practică;*
- în acest sens, metoda pragmatică constă în *a interpreta fiecare concepție după consecințele sale practice;*
- întemeietorul acestei mișcări este considerat *Charles Sanders Pierce;*
- sub influența lui William James, aceasta s-a extins și s-a distanțat de varianta inițială, în special spre etică și metafizică (ca teorie a adevărului și a realității);
- pragmatismul se apropie foarte mult de utilitarism și, în general, de curentele *antiintelectualiste;*
- în ceea ce privește teoriile științifice, se subliniază caracterul lor *instrumental*: teoriile sunt instrumente de cercetare, nu răspunsuri ultime, definitive la vreo enigmă.

Teoria pragmatistă a adevărului

Principalul reprezentant al teoriei pragmatiste a adevărului este **William James**. Pentru el, *metoda pragmatistă* „constă în a interpreta fiecare concepție după consecințele sale practice", orientându-se astfel spre faptele concrete, individuale, spre experiență. Valoarea unei concepții va fi dată tocmai de totalitatea acestor consecințe practice. Din această perspectivă, *problema centrală* a unei teorii a adevărului este formulată în următorii termeni: Cum putem ști care idei sunt adevărate și care sunt false? Ce rezultă pentru viața practică dacă o idee este adevărată sau falsă? Ce consecințe vom avea dacă acceptăm că o idee este adevărată?

Consecințele practice pozitive care conferă valoare unei concepții sau idei se referă la posibilitatea de a ne conduce direct, nemijlocit la real, de a fi o călăuză sau un ghid care să ușureze adaptarea intelectului la realitatea exterioară, de a coordona diversitatea experiențelor noastre, de a ne orienta cu succes în așteptările noastre etc., respectiv la *utilitatea* acesteia (într-un sens foarte larg).

O idee este *adevărată* dacă are asemenea consecințe, dar în sensul că este astfel un instrument util pentru adaptarea la realitate. Teoriile nu sunt reproduceri ale realității, ci un fel de „stenografie conceptuală" a acesteia.

În consecință, adevărul unei idei depinde de contextul utilizării ei: ideile *devin adevărate*, sunt făcute adevărate de către anumite fapte. Despre ideile care nu au, la un moment dat, consecințe practice utile nu se spune că sunt neapărat false. Acestea sunt un fel de adevăruri „supranumerare", care, în împrejurări viitoare favorabile, ar putea deveni utile. Câtă vreme nu utilizăm o idee, adevărul acesteia este totuși o posibilitate la îndemâna noastră. Va deveni efectiv însă numai dacă ideea respectivă va fi utilizată și se va dovedi eficientă.

Cu alte cuvinte, potrivit acestei teorii, adevărul este *ceea ce este util să credem sau să acceptăm*. Adevărul nu este un atribut atemporal, o valoare statică și poate fi atribuit unei idei numai în măsura în care aceasta este verificată prin punerea ei la lucru. Mai mult, adevărul nu este o valoare intelectuală și nici un scop al cunoașterii, în sensul de descriere adecvată a realității, ci un mijloc de a satisface diferite nevoi ale vieții.

Cum nu putem verifica toate ideile noastre, valoarea de adevăr este negată în fapt doar ideilor pentru care nu poate fi concepută niciun fel de verificare, respectiv niciun fel de utilizare sau utilitate practică.

Printre *obiecțiile* principale aduse teoriei pragmatiste a adevărului menționăm: a) uneori și o idee falsă poate fi utilă din punct de vedere practic (de exemplu, diagnosticul greșit al unei boli); b) unele idei considerate adevărate pot fi lipsite de utilitate; c) întrucât oamenii pot aprecia diferit utilitatea unui enunț, aceeași idee poate fi considerată adevărată de unii și falsă de alții. În consecință, se apreciază că teoria pragmatistă a adevărului oferă cel mult un criteriu al adevărului, dar nu reușește să arate *ce este* adevărul.

Teoria adevărului-coerenţă

Reprezentanții *teoriei adevărului-coerență* apreciază valoarea ideilor noastre din perspectiva compatibilității lor cu ansamblul ideilor considerate la un moment dat adevărate. O anumită idee va fi considerată adevărată numai dacă va fi în concordanță cu acest sistem (sau, altfel spus, dacă nu va fi în contradicție cu acesta). Prin extindere, se va spune că adevărul este o proprietate a întregului sistem de „cunoștințe".

S-a obiectat însă: a) este posibil să avem două propoziții contradictorii care să fie, separat, compatibile cu sistemul de propoziții acceptate deja ca adevăruri (deci consistența logică nu este o condiție suficientă); b) pentru a fi siguri, ar trebui să avem un singur sistem de adevăruri la care să ne raportăm: ne putem imagina două asemenea sisteme, noncontradictorii fiecare în parte; în acest caz, s-ar putea să admitem că trebuie să raportăm cele două sisteme la lumea reală și că, în ultimă instanță, criteriul adevărului este „coerența" cu realitatea; c) coerența presupune, printre altele, principiul noncontradicției, dar nu ne poate ajuta să decidem dacă acesta este adevărat sau nu; dacă suntem nevoiți să spunem că acesta este o convenție fundamentală, am putea fi siliți să acceptăm că toate adevărurile sunt convenții etc.

În consecință, coerența poate fi apreciată doar ca test negativ al adevărului: ne poate ajuta să decidem că unele dintre ideile noastre sunt false, dar nu și care și de ce sunt adevărate.

■ IDEILE NU SUNT, CI DEVIN ADEVĂRATE

Aceasta este teza pe care vreau să o apăr. Adevărul unei idei nu este o proprietate care i-ar fi inerentă și care ar rămâne inactivă. Adevărul este un eveniment *care se produce în privința unei idei. Aceasta devine adevărată; ea este făcută adevărată de anumite fapte. Ea își dobândește adevărul printr-o activitate specială, constând în a o verifica și având drept scop și rezultat verificarea ei.*

(William James, *Pragmatismul*)

■ COERENȚA ESTE CRITERIUL ADEVĂRULUI

Să luăm mai întâi o judecată de fapt: „Burr l-a ucis pe Hamilton în duel". (...)

O analiză cât de sumară va arăta că în acest caz corespondența nu poate fi folosită drept criteriu al adevărului. Căci unul dintre termenii care urmează să fie puși în corespondență a dispărut definitiv. (...)

Criteriul real al adevărului judecății este dat de opiniile noastre aflate în cone-xiune cu aceasta și care, o dată ce ea ar fi respinsă, ar trebui la rândul lor să fie eliminate. Or, acest criteriu este coerența.

(Brand Blanshard)

Aplicaţii

1. Analizează semnificația filosofică a următorului text: „(…) în timp ce pentru alte doctrine adevărul este o descoperire, pentru pragmatism este o invenție" (Henri Bergson).
2. Potrivit teoriei pragmatiste a adevărului: a) o lege fizică este adevărată dacă are aplicații tehnice fecunde; b) o credință politică este adevărată dacă justifică anumite acțiuni; c) o religie este adevărată dacă este consolatoare; c) ideea de Dumnezeu este adevărată dacă este rentabilă (*Dumnezeu este un lucru de care ne folosim*) etc. Elaborează un minieseu în care să prezinți punctul tău de vedere în legătură cu una dintre aceste teze.
3. Elaborează o schemă în care să redai principalele idei ale celor trei teorii despre adevăr. Identifică apoi principalele deosebiri dintre acestea.

Dicţionar

Concordanță — acord, potrivire.

*

Blanshard, Percy Brand (1892–1987) — filosof american.
Burr, Aaron (1756–1836) — om politic american.
Hamilton, Alexander (1857–1804) — om politic american; a fost rănit mortal, într-un duel, de către A. Burr.
James, William (1842–1910) — filosof american.

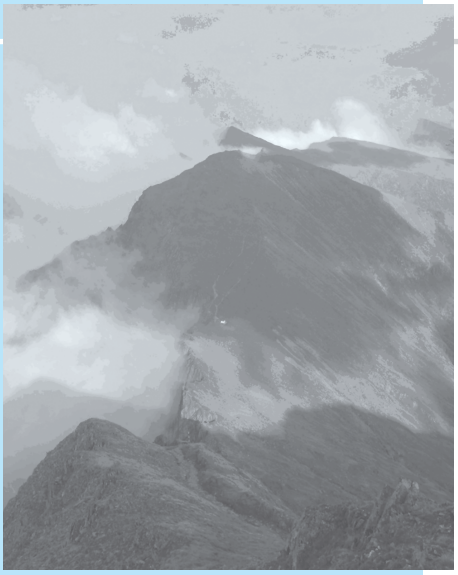

„Adevărul este asemenea unui vârf de munte care este întotdeauna sau aproape întotdeauna învăluit în nori."

(Karl Popper)

Cine este mincinos nu trebuie să fie în niciun caz și uituc.

Cine spune adevărul trebuie să stea cu un picior în șa.

Cine-și pune frâu limbii își pune capul la adăpost.

Unele minciuni sunt preferabile adevărului.

(Proverbe turcești)

A-ți cunoaște neștiința este partea cea mai bună a cunoașterii.

Înșelându-i pe alții, te înșeli pe tine.

Ne trebuie doi ani să învățăm să vorbim și întreaga viață să învățăm să tăcem.

(Proverbe chinezești)

Natura, cauzele şi rolul erorii în cunoaştere

După cum am văzut, cunoașterea se definește în primul rând ca posesie a adevărului. Cunoașterea umană este însă un amestec de eroare și adevăr: multe dintre ideile și teoriile considerate la un moment dat ca fiind adevărate s-au dovedit în timp eronate; multe dintre ideile și teoriile noastre ar putea avea cândva aceeași soartă.

În opoziție față de adevăr — înțeles ca *normă* sau *valoare* fundamentală a cunoașterii — eroarea este solidară cu minciuna. Le deosebește în primul rând intenționalitatea. Ambele sunt categorii ale falsității, una neintenționată însă, cealaltă intenționată. Simplificând, minciuna sugerează indirect posesia adevărului, iar eroarea indică absența acestuia.

Noi căutăm însă adevărul. Ce anume ne împiedică să ajungem la el?

Probabil, cele mai importante răspunsuri la această întrebare se referă la: a) natura omului; b) natura adevărului; c) influența nefastă a unor „puteri" care ne împiedică să descoperim adevărul.

René Descartes argumenta că facultatea noastră de cunoaștere, deși limitată, este perfectă dacă ținem cont de intențiile Creatorului și de nevoile noastre (în sensul că prin ea însăși nu poate fi cauză a erorii), altfel ar trebui să spunem că Dumnezeu ne-a înzestrat cu o facultate menită să ne ducă la erori și am pune la îndoială veracitatea Sa. Intelectul este însă lesne biruit de facultatea liberului arbitru (voința), care îl silește să treacă dincolo de limitele sale, aceasta fiind principala cauză a erorilor noastre. Celelalte două răspunsuri sunt legate de acceptarea sau respingerea ideii că adevărul este manifest. Dacă vom considera că adevărul nu ni se dezvăluie niciodată ca atare, fiind ascuns, învăluit, originea erorii va fi legată în principal de natura sau modul de a fi al acestuia. Dimpotrivă, dacă vom considera că adevărul ni se prezintă așa cum este, iar noi suntem înzestrați cu facultățile care ne pot ajuta să îl „vedem", atunci va trebui să explicăm apariția erorii prin refuzul nostru de a vedea adevărul sau prin apel la „puteri" care ne împiedică să-l vedem ori să îl recunoaștem.

În filosofia tradițională, eroarea a fost apreciată, de regulă, în mod negativ: este o *lipsă* și *nu are niciun rol în cunoaștere*. **Karl Popper** argumentează că eroarea are însă un asemenea rol. În încercarea noastră de a atinge adevărul, noi ne raportăm la eroare și, mai mult decât atât, trebuie să încercăm să falsificăm ideile și teoriile noastre, pentru a detecta și a elimina apoi erorile. Astfel, cunoașterea nu este un continuu proces de acumulare de adevăruri, ci unul de *detectare și eliminare a erorii*.

Pentru el, „cu fiecare pas înainte, cu fiecare problemă pe care o rezolvăm, nu descoperim numai probleme noi și nerezolvate, ci și că acolo unde am crezut că stăteam pe temeiuri solide și sigure, toate lucrurile erau, în realitate, nesigure și într-o stare de curgere". Cu alte cuvinte, *ignoranța* este mediul cunoașterii noastre. Progresul acesteia nu înseamnă atât o sporire a numărului de adevăruri pe care le deținem, cât o înțelegere mai bună a ignoranței noastre, ceea ce reprezintă, așa cum subliniază Popper, o semnificație modernă a cuvintelor lui Socrate: „*Știu că nu știu nimic*". Prin urmare, eroarea, respectiv descoperirea ideilor false, are un *rol pozitiv* pentru cunoaștere.

METAFORA VÂRFULUI DE MUNTE

Statutul adevărului în sens obiectiv, al adevărului ca o corespondență cu faptele, precum și rolul său ca principiu normativ, ar putea fi comparat cu cel al unui vârf de munte, care este întotdeauna sau aproape întotdeauna învăluit în nori. Alpinistul poate nu numai să întâmpine greutăți în a-l atinge, el poate chiar să nu știe că l-a atins, deoarece s-ar putea să nu fie în stare să deosebească în ceață vârful principal al muntelui de o creastă secundară. Dar aceasta nu afectează cu nimic existența obiectivă a piscului, iar dacă alpinistul ne spune „Am unele îndoieli că aș fi atins vârful real", el recunoaște implicit existența obiectivă a vârfului. Însăși ideea de greșeală sau de îndoială (în sensul ei simplu și normal) implică ideea unui adevăr obiectiv la care s-ar putea să nu izbutim a ajunge.

(Karl Popper, *Adevăr, raționalitate și cunoaștere*)

VOINȚA ESTE CAUZA ERORII

Dacă tot ce se află în mine izvorăște de la Dumnezeu, iar el nu mi-a dat vreo facultate de a greși, nu-mi pare că aș putea greși vreodată. Și, de fapt, atâta vreme cât nu cuget decât despre Dumnezeu și mă întorc întreg către el, nu observ nicio pricină de greșeală ori falsitate; dar, revenit la mine curând după aceea, îmi dau seama că, totuși, sunt supus la nenumărate greșeli. (...) Atunci de unde izvorăsc greșelile mele? Din faptul că voința, întinzându-se mai mult decât intelectul, nu o închid între aceleași granițe, ci o extind chiar asupra lucrurilor pe care nu le înțeleg; iar fiindcă în privința acestora ea e indiferentă, se abate lesne de la ceea ce e adevărat și bun, iar astfel mă înșel și păcătuiesc.

(René Descartes, *Meditații metafizice*)

ADEVĂRUL MANIFEST ȘI EROAREA

Prin doctrina că adevărul e manifest am în vedere (...) viziunea optimistă că adevărul, dacă ni se prezintă în nuditatea lui, poate fi totdeauna recunosut drept adevăr. (...) Doctrina adevărului manifest face necesară explicarea falsității. Cunoașterea, stăpânirea adevărului nu necesită nici o explicație. Cum se poate întâmpla însă, dacă adevărul e manifest, să cădem vreodată în eroare? Răspunsul e: prin propriul nostru refuz vinovat de a vedea adevărul manifest; sau pentru că în mintea noastră sălășluiesc prejudecăți sădite în ea de educație și de tradiție ori alte influențe nefaste ce ne-au pervertit spiritul, care la început a fost pur și inocent. Ignoranța se poate datora unor puteri ce conspiră pentru a ne ține în neștiință (...) Asemenea prejudecăți și asemenea puteri sunt deci surse ale ignoranței.

(Karl Popper)

Aplicaţii

1. Este posibil ca o persoană să mintă și să spună totuși adevărul? Dar să fie sinceră și să spună ceva fals? Ilustrează-ți răspunsurile prin exemple potrivite.
2. Încă din Antichitate, unii gânditori au crezut că adevărata cauză a erorii este superioritatea pasiunilor asupra rațiunii. Argumentează un punct de vedere personal în legătură cu această idee.
3. Analizează semnificația următorului punct de vedere: „(…) în fapt, aceasta e sursa principală a ignoranței noastre: cunoașterea noastră nu poate fi decât finită, pe când ignoranța noastră este inevitabil infinită" (K. Popper).
4. Elaborează (la alegere) un minieseu în care: a) să analizezi problema erorii în contextul uneia dintre teoriile despre adevăr; b) să corelezi conceptele *eroare, rațiune, libertate, bine*; c) să evidențiezi relația dintre eroare și sursele cunoașterii.
5. Argumentează pro sau contra în raport cu una dintre următoarele aserțiuni: a) „Eroarea nu are limite" (Seneca); b) „Cea mai mare parte din erorile noastre ne vin nu atât de la noi, cât mai ales de la alții" (Montaigne); c) „Ce câștigă cei care mint? — Că nu sunt crezuți atunci când spun adevărul" (Aristotel).

Când eroarea devine obștească, ea ne ține loc de ceea ce-i drept.

(Seneca)

Cea mai mare parte din erorile noastre ne vin nu atât de la noi, cât mai ales de la alții.

(Jean-Jacques Rousseau)

Această reprezentare ideografică chinezească înseamnă „literă”, „cuvânt”.

Mulți au căzut de ascuțișul sabiei; dar nu așa de mulți ca cei care au căzut din pricina limbii.

(Septuaginta)

Activitate de grup

- Organizați-vă pe grupe de patru-cinci elevi. Alegeți una dintre următoarele teme. Dezbateți această temă în cadrul grupului, apoi prezentați punctul vostru de vedere pentru întreaga clasă.

- limbajul — ca vehicul al culturii;
- funcțiile limbajului;
- rolul limbajului intern;
- relația dintre limbaj și viața socială;
- comunicarea în lumea animalelor;
- comunicarea dintre oameni și animale;
- limbajul nonverbal;
- adecvarea/inadecvarea limbajului pentru exprimarea trăirilor interne.

CUNOAŞTERE ŞI LIMBAJ

Problema limbajului

În forma ei cea mai elevată, cunoașterea este un ansamblu de *enunțuri* adevărate și întemeiate. Adevărul este o proprietate pe care o au unele dintre enunțurile noastre. Așadar, cunoașterea și adevărul sunt legate *volens nolens* de limbaj, ceea ce înseamnă că natura și limitele acestuia pot fi considerate teme epistemologice importante.

Limbajul are față de cunoaștere în principal un rol de instrument sau mediu al acesteia. Într-un fel, limbajul are o funcție *transcendentală*: face posibilă cunoașterea noastră.

Relația cunoaștere-limbaj sporește problematizările specifice teoriei cunoașterii: *Poate reușim uneori să dobândim adevărul, dar îl putem reda în mod adecvat prin intermediul limbajului nostru? Cuvintele și structurile limbajului sunt potrivite pentru lumea reală? Nu cumva, folosind limbajul pentru a cunoaște și pentru a reda ceea ce știm, ne referim la o altă lume decât cea reală?*

Printre cele mai importante teze referitoare la relația dintre cunoaștere și limbaj, amintim: a) cunoașterea, cel puțin cunoașterea explicită (propozițională) este mediată prin limbaj, ceea ce înseamnă că nu reprezintă o cale directă, nemijlocită de acces la realitate; b) diferitele limbaje, ireductibile unul la celălalt, par a descrie lumi diferite; c) limbajul nu este un simplu instrument (pasiv) al cunoașterii, ci are un rol constitutiv în cadrul acesteia, pentru unii un rol de deformare și falsificare a realității; d) limbajul este discontinuu; lumea descrisă prin limbaj devine și ea astfel; e) originea limbajului este corelată cu originea omului (limbajul nu a apărut înainte sau după apariția omului, ci odată cu el).

Problemele privind *originea limbajului* nu au în mod explicit relevanță pentru teoria cunoașterii, dar unele puncte de vedere pot spune, indirect, ceva despre posibilitățile noastre de a cunoaște lumea reală.

Astfel, dacă punctul de vedere al lui Cratylos (personaj în dialogul omonim al lui Platon) — „în chip firesc, pentru fiecare din realități, ar exista o dreaptă potrivire a numelui” — este îndreptățit, putem spera că vom cunoaște lumea așa cum este. Lucrurile stau însă altfel dacă este corect punctul de vedere al lui Hermogenes, potrivit căruia „dreapta potrivire a numelui” nu ar fi decât „convenție și acord”.

În epoca modernă, **John Locke** considera că între cunoașterea noastră și cuvinte există o relație atât de strânsă, încât este necesar să cercetăm „mai întâi exact ce se află în puterea cuvintelor și în ce fel denumesc ele lucrurile”. Cunoașterea noastră, sublinia filosoful englez, „are mereu de-a face cu enunțuri”, iar cuvintele nu sunt decât „semne ale ideilor noastre”, nu lucruri în sine.

David Hume diferenția trăirile imediate, cum este durerea, de amintirea lor și arăta că evocarea unor impresii nu poate avea niciodată forța și vitalitatea originară a acestora. Pentru el, „gândul cel mai viu rămâne în urma celei mai palide senzații”.

La rândul lui, **Friedrich Nietzsche** considera că limbajul falsifică în mod necesar realitatea și duce la o ordonare și simplificare a realității, la o prindere a acesteia prin noțiuni doar cu prețul unei distorsiuni inevitabile, ceea ce înseamnă că limbajul și realitatea sunt incomensurabile. Cunoașterea nu este decât un instrument în lupta care este viața, un fenomen condiționat de viață, iar adevărul este întotdeauna interpretare. Reprezentările noastre asupra lumii, condiționate de limbajul nostru, sunt *perspective* asupra lumii, nu expresii ale unei lumi în sine.

Frumoasă farsă e și vorbirea; cu ea omul dansează peste toate lucrurile.
(Friedrich Nietzsche)

ROLUL CUVINTELOR ÎN CUNOAȘTERE

De atâta doar s-au dovedit în stare cuvintele — spre a le da ceva mai multă însemnătate — să ne atragă atenția pentru a cerceta lucrurile, iar nu să ni le dea la iveală, pentru ca să le cunoaștem. Acela însă mă învață ceva, care înfățișează fie ochilor, fie altui simț trupesc, fie minții însăși lucrurile pe care vreau să le cunosc. Așadar, prin cuvinte nu învățăm altceva decât cuvinte, ba chiar numai sunetul și zgomotul cuvintelor. (...)

Dar, în privința tuturor lucrurilor pe care le înțelegem, nu ne lămurim de la cel care rostește vorbe în afară, ci de la adevărul care domnește în însuși spiritul nostru — îndemnați, poate, prin cuvinte să căpătăm această lămurire. Însă acela care ne lămurește și ne învață e Hristos, despre care se spune că sălășluiește în omul lăuntric, (...) adică nepieritoarea putere a lui Dumnezeu și veșnica înțelepciune; de la aceasta într-adevăr ia povață orice suflet rațional, dar fiecăruia îi este dezvăluit atât cât poate el primi potrivit relei sau bunei sale porniri.
(Sf. Augustin, *De Magistro*)

Aplicaţii

1. Enunțul „Cezar este o ecuație de gradul al doilea” este corect din punct de vedere gramatical. Totuși, el este lipsit de sens. Ce crezi că relevă această situație pentru înțelegerea limbajului ca instrument al cunoașterii?
2. Pentru Cratylos, unul dintre temeiurile „potrivirii naturale a numelor” era faptul că acestea au fost date de către divinitate. Uneori, se spune însă că Adam a dat nume lucrurilor. Care este punctul tău de vedere? Are vreo semnificație faptul că Dumnezeu este ființa perfectă, iar Adam (omul) o ființă imperfectă?
3. Uneori, relația dintre un nume și lucrul numit este asemănată cu aceea dintre o fotografie și ceea ce înfățișează. Prezintă punctul tău de vedere în legătură cu această analogie. Propune, eventual, alte asemenea analogii.
4. Ai fost vreodată în situația de a nu avea cuvinte pentru a spune ceea ce simțeai? Dacă nu, îți poți imagina o asemenea situație? Ar fi ea relevantă pentru limitarea cunoașterii noastre de către limbaj?
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Întrucât gândirea noastră este pătrunsă de diferențe și distincții, urmează că obișnuința de a le folosi ne conduce la a le privi ca diviziuni reale, așa încât lumea va fi văzută și trăită ca fiind în realitate fărâmițată în fragmente” (David Bohm).

Dicţionar

Limbaj — sistem de comunicare verbală sau nonverbală.
Limbă — limbajul specific unei comunități naturale; sistem de comunicare verbală.
Semn — element material, grafic, fonic, gestual etc. care permite evocarea unui alt lucru, pe care îl reprezintă sau îl substituie.
Vorbire — actul prin care se exercită funcția lingvistică.
Perspectivism — punctul de vedere potrivit căruia lumea exterioară este *interpretată* prin prisma unor sisteme cognitive și că nu există un criteriu pentru a spune care dintre ele este mai „adecvat” realității.
Transcendent — ceea ce depășește experiența umană; ceea ce este dincolo de posibilitățile noastre de cunoaștere.
Transcendental — ceea ce face posibilă o anumită realitate. În concepția lui Kant, de exemplu, geometria este un ansamblu de cunoștințe *a priori* (necesare și universale), pe care le fac posibile intuițiile pure ale spațiului și timpului. În acest sens, filosofia transcendentală este tocmai analiza, determinarea *condițiilor de posibilitate*.

*

Bohm, David Joseph (1917-1992) — fizician și filosof american.

LUDWIG WITTGENSTEIN
(1889–1951)

S-a născut la Viena. A studiat la Facultatea Tehnică din Berlin, apoi la Trinity College, din Cambridge. În timpul Primului Război Mondial, a scris *Tractatus logico-philosophicus* (singura carte publicată în timpul vieții). După aceea, a renunțat la studiul filosofiei. O perioadă, a fost învățător în câteva sate din sudul Austriei, apoi grădinar într-o mânăstire de călugări. Abia la sfârșitul anilor 1920 revine în lumea academică. Inaugurează acum un nou mod de a practica filosofia, radical diferit față de cel specific perioadei *Tractatus*-ului.

Lucrarea reprezentativă pentru a doua perioadă (Wittgenstein II) este *Cercetări filosofice* (1953).

Lasă să vorbească doar natura și nu recunoaște decât un lucru mai presus decât natura, dar nu ceea ce ar putea gândi ceilalți.

Nu mă interesează să construiesc o clădire, ci să am în fața ochilor în mod clar fundamentele clădirilor posibile.

Pentru om, eternul, importantul, este acoperit adesea de un văl de nepătruns. El știe: aici, dedesubt, există ceva, dar nu-l vede. Vălul reflectă lumina zilei.

(Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume*)

Filosofia limbajului comun

Unele dintre cele mai importante contribuții cu privire la analiza relației dintre limbaj și realitate, respectiv dintre limbaj și gândire, aparțin filosofului austriac **Ludwig Wittgenstein.**

În *Tractatus logico-philosophicus,* problema centrală este acea a felului în care limbajul și gândirea se pot raporta la realitate.

Punctul de plecare este ideea că noi ne raportăm la realitate prin intermediul propozițiilor, care sunt *imagini ale realității.* Aceste imagini reprezintă situații sau stări de lucruri, ceea ce există sau se petrece în realitate, în condițiile în care elementele unei imagini corespund obiectelor, iar acestea au corespondent în elementele imaginii. O imagine poate fi adevărată sau falsă în măsura în care „concordă" sau nu cu realitatea.

Pe de altă parte, propozițiile sunt modalități de exprimare a gândirii, condiționate de faptul că „nu putem gândi nimic nelogic". Tot ceea ce poate fi gândit poate fi gândit clar, iar ceea ce poate fi gândit clar poate fi exprimat prin intermediul limbajului. Ceea ce nu poate fi exprimat poate fi însă *arătat.* Distincția este decisivă pentru problemele filosofice: acestea apar, arată Wittgenstein, atunci când încercăm să exprimăm inexprimabilul prin limbaj. Din această perspectivă, orice vorbire despre frumos, bine sau Dumnezeu este exclusă ca fiind lipsită de sens, iar sarcina filosofiei este aceea de a delimita ceea ce se poate spune prin limbaj de ceea ce nu poate fi spus.

În *Cercetări filosofice*, Wittgenstein indică o serie de prejudecăți care stau la baza unor teorii clasice ale limbajului și a gândirii occidentale în general.

Prima este aceea a *limbii ca reprezentare*: limba este un ansamblu de nume prin care sunt desemnate entități reale (lucruri, fenomene, acțiuni, însușiri). Pe de o parte, Wittgenstein arată că limbajul îndeplinește numeroase alte funcții, ireductibile la funcția de reprezentare. Pe de altă parte, el identifică în această prejudecată sursa multor dificultăți filosofice, cum este aceea a referirii la „lucruri" care nu există în realitate.

Legată de aceasta este și prejudecata potrivit căreia semnificația sau înțelesul unui cuvânt este ceva de genul unei definiții, a unei idei prin care se redă ceea ce este comun, esențial pentru lucrurile desemnate prin cuvântul respectiv. Pentru Wittgenstein, semnificația unui cuvânt nu este dată nici de ceea ce desemnează acesta, nici de experiența interioară a vorbitorilor, ci de utilizarea acestuia în diferite *jocuri de limbaj* și pe baza unor *asemănări de familie.* De pildă, semnificația termenului „număr" este dată de folosirea acestuia în diferite contexte și se determină printr-o „rețea complicată de asemănări care se suprapun și se încrucișează": înțelesul lui este dat de înrudirea lucrurilor pe care le numim „număr"; pe baza acestora nu ajungem la ceva comun tuturor numerelor, ci la trăsături care se suprapun parțial, dar care dau împreună, așa cum fibre diferite formează un singur fir de lână, un anumit înțeles.

În fine, o altă prejudecată este aceea a evaluării limbajului comun — neordonat, neomogen, neechivoc — drept un *limbaj imperfect*. Pentru Wittgenstein, în măsura în care funcționează în foarte multe cazuri, limbajul comun este „în regulă". Mai mult decât atât, este etalonul, modelul a ceea ce este un limbaj și conține toate resursele necesare soluționării problemelor filosofice.

LOGICA LIMBAJULUI

4 003. Cele mai multe propoziții și întrebări care au fost scrise despre obiecte filosofice nu sunt false, ci absurde. Deci nu putem răspunde deloc la astfel de întrebări, ci putem constata doar absurditatea lor. Cele mai multe probleme și propoziții ale filosofiei se bazează pe faptul că nu înțelegem logica limbajului nostru.

(Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*)

FUNCȚIILE CUVINTELOR

Gândește-te la uneltele dintr-o ladă de unelte: există aici un ciocan, un clește, un ferăstrău, o șurubelniță, o riglă, un borcan de clei, clei, cuie și șuruburi. Cât de diferite sunt funcțiile acestor obiecte, tot atât de diferite sunt și funcțiile cuvintelor.

(Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*)

ASEMĂNĂRILE DE FAMILIE

Nu pot să caracterizez mai bine aceste asemănări decât prin expresia „asemănări de familie"; căci în acest fel se suprapun și se încrucișează diferitele asemănări care există între membrii unei familii: statură, trăsături ale feței, culoarea ochilor, mers, temperament etc. etc.

(Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*)

Aplicaţii

1. Analizează semnificația filosofică a tezei de la sfârșitul lucrării *Tractatus logico-philosophicus*: „Despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă".
2. Compară teza lui Wittgenstein privind semnificația cuvintelor cu următoarea, specifică pragmatismului: semnificația unei expresii constă în consecințele sale practice, legate de utilizarea ei.
3. Argumentează pro sau contra: Nimeni nu gândește în cazul unui cuvânt exact ceea ce gândește celălalt.
4. Prin expresia „joc de limbaj", Wittgenstein vrea să evidențieze că „*vorbirea* este o parte a unei activități sau a unei forme de viață". Iată câteva exemple: *a relata un eveniment, a născoci o poveste, a dezlega ghicitori, a traduce dintr-o limbă în alta; a ruga, a mulțumi.*
   a) Stabilește asemănări și deosebiri între acestea.
   b) Indică alte asemenea jocuri de limbaj.
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Nu putem ghici cum funcționează un cuvânt. Trebuie să privim modul în care este utilizat și să învățăm de aici" (Ludwig Wittgenstein).

Noi nu vedem lucrurile înseși; ne mărginim cel mai adesea să citim etichetele lipite pe ele. Această înclinație, născută din necesitate, s-a accentuat și mai mult sub influența limbajului. Căci cuvintele (cu excepția numelor proprii) desemnează genuri. Cuvântul care nu reține decât funcția cea mai comună și aspectul cel mai banal al lucrului, se insinuează între lucru și noi (…) Și nu numai obiectele exterioare, dar și stările noastre sufletești ne scapă în ce au ele intim, personal, trăit în chip original. Când resimțim iubire sau ură, când ne simțim bucuroși sau triști, ajunge oare la conștiința noastră sentimentul însuși cu miile lui de nuanțe și rezonanțe profunde care fac din el ceva cu desăvârșire al nostru?

(Henri Bergson)

Info

Lingvistic Turn este sintagma care definește cotitura lingvistică specifică secolului al XX-lea: rolul de *filosofie primă* a revenit, după ontologie (Antichitate) și teoria cunoașterii (epoca modernă), *filosofiei limbajului.*

CUNOAŞTEREA

PLAN DE IDEI

I. Problema cunoașterii
- conținutul problemei cunoașterii
- apariția problemei cunoașterii; rolul sofiștilor.

II. Opinie și cunoaștere
- analiza clasică a cunoașterii:
  - distincția dintre opinie și cunoaștere.

III. Problema întemeierii
- întemeierea (justificarea) este condiție necesară a cunoașterii
- formele întemeierii: liniară (*fundaționalism*) — circulară (*coerentism*)
- cunoașterea fără întemeiere și teoria falsificaționistă a adevărului (Karl Popper)
- problema întemeierii se distinge de problema surselor cunoașterii
  - curentele epistemologice clasice
  - sinteza kantiană: cunoașterea este rezultatul conlucrării dintre sensibilitate și intelect
- critica problemei tradiționale a surselor cunoașterii (Kare Popper).

IV. Forme de cunoaștere
- cunoaștere nemijlocită — cunoaștere mijlocită (mediată)
- cunoaștere tacită — cunoaștere explicită (propozițională).

V. Tipuri de adevăr
- adevăruri analitice (*explicative*) — adevăruri sintetice (*extensive*)
- adevăruri *a priori* — adevăruri *a posteriori*
  - criteriul judecăților *a priori* (necesitatea și universalitatea)
  - problema cunoștințelor sintetice *a priori*; posibilitatea metafizicii.

VI. Adevăr și eroare
- natura adevărului
  - teoria adevărului manifest și implicațiile ei
- importanța adevărului pentru cunoaștere (condiție necesară a cunoașterii)
- teorii despre adevăr
  - teoria corespondenței (singura teorie definițională a adevărului)
  - teorii criteriale
    - teoria pragmatistă a adevărului: criteriul adevărului este *utilitatea*
    - teoria adevărului-coerență: criteriul adevărului este *coerența*
- natura erorii; eroare și minciună
- cauzele erorii
  - caracteristici ale facultății noastre de cunoaștere; liberul arbitru; influențe externe (*teoria conspirațională a ignoranței*)
- relații între cunoaștere și eroare.

VII. Cunoaștere și limbaj
- rolul limbajului în cunoaștere
- relevanța întrebărilor despre originea limbajului
- Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*
  - propozițiile sunt imagini ale realității
- Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*
  - prejudecățile teoriilor clasice despre limbaj.

1. Indică tema gnoseologică care poate fi corelată cu actul de a ghici, de a prezice viitorul.

2. Indică două teme gnoseologice legate de următorul enunț: „Este adevărat pentru că așa a spus X, care este o autoritate în domeniu”.

3. În dialogul *Sofistul,* este prefigurată una dintre cele mai importante teorii filosofice. Precizează care este această teorie și cine a formulat-o în varianta clasică.

4. Precizează care este concepția alternativă la înțelegerea cunoașterii *ca acumulare de adevăruri* și descrie contextul în care apare.

5. Ce curent filosofic este redat sugestiv prin *metafora plutei*? Care este ideea principală a acestuia?

6 Arată care este semnificația gnoseologică a sintagmei *a cunoaște cum.*

7. Numește două teorii despre adevăr și indică două asemănări dintre acestea.

8. Precizează un punct de vedere cu privire la originea cuvintelor și arată în ce măsură este relevant din punctul de vedere al teoriei cunoașterii.

9. Pentru una dintre variantele următoare elaborează un text în care să utilizezi corect și să corelezi conceptele: a) *opinie, adevăr, falsitate*; b) *rațiune, origine, idee, sensibilitate;* c) *judecată a priori, judecată sintetică, metafizică*; d) *coerență, adevăr, definiție a adevărului*; e) *limbaj, cunoaștere, adevăr.*

10. Indică ideile principale ale *analizei clasice a cunoașterii.* Corelează această teorie cu punctul de vedere pe care îl argumentează Karl Popper în legătură cu teza *cunoașterii fără întemeiere.*

11. Analizează următorul enunț din perspectiva concepției kantiene privitoare la deosebirea dintre judecățile *a priori* și cele *a posteriori*:

„1 546 984+35 252 584 = 35 799 568”.

12. Elaborează un eseu în care să corelezi conceptul gnoseologic al cunoașterii cu cel antropologic al cunoașterii celuilalt.

13. a) Comentează următoarea aserțiune a lui Kant cu privire la relația dintre sensibilitate și intelect: „Aceste două facultăți sau capacități nu-și pot schimba funcțiile. Intelectul nu poate intui nimic, simțurile nu pot gândi nimic. Numai din faptul că ele se unesc poate izvorî cunoașterea”.

b) Folosește ideea acestui text referindu-te la imaginea din această pagină.

14. Citește cu atenție următorul text:

„O, de ar fi voit Dumnezeu să cunoaștem toate lucrurile prin instinct și prin sentiment! Dar natura ne-a refuzat acest bine; dimpotrivă, ea nu ne-a dat decât foarte puține cunoștințe de felul acesta; toate celelalte nu pot fi dobândite decât prin raționament” (Pascal).

Comentează textul, având în vedere următoarele cerințe: a) identificarea problemei pe care o abordează; b) identificarea și prezentarea soluției pe care o susține autorul; c) identificarea și analiza argumentului prezentat în text; d) indicarea și caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu problema respectivă; e) analiza comparativă a celor două concepții; f) prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI RELIGIE

PAUL EVDOKIMOV
(1901–1970)

Este unul dintre cei mai cunoscuți teologi ai emigrației ruse. Teologia sa este caracterizată de prioritatea credinței asupra rațiunii, a misticii asupra filosofiei, *Scripturile* fiind punctul de referință absolut al credinței. Este cofondator al organizației mondiale a tineretului ortodox.

Lucrări principale:

- *Arta icoanei — Teologia frumuseții*
- *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*
- *Rugăciunea Bisericii de Răsărit*
- *Taina iubirii*
- *Vârstele vieții spirituale.*

PAUL EVDOKIMOV,
Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană

Orientată spre Dumnezeu, sub aspectul său apofatic, de negare a oricărei definiții umane, antropomorfice, teologia se prezintă ca o apropiere de întuneric, franjă a inaccesibilei lumini dumnezeiești. Axioma sa spune: „Despre Dumnezeu știm numai că El este". (...) Dumnezeu este absolut incomparabil, niciun nume nu-L exprimă în mod adecvat. Numele Său este mai presus de orice nume (Filipeni, 2.9) și aceasta pentru totdeauna (Efeseni 1.21), căci Numele dumnezeiesc este – *Adonai* – numele care nu poate fi rostit. Spunând *Dumnezeu* sau *Creatorul*, nu-L desemnăm niciodată pe Dumnezeu în Sine însuși, ci chipul Său întors spre lume, ceea ce este „în jurul lui Dumnezeu". Teologia catafatică, pozitivă, „simbolică", nu se aplică decât atributelor revelate, manifestărilor lui Dumnezeu în lume. Această cunoaștere a lui Dumnezeu în lucrările Sale este o traducere a revelațiilor Sale în limbajul conceptual și nu este decât o expresie cifrată, căci realitatea despre care dă mărturie este absolut originală, ireductibilă la orice sistem de gândire, în așa măsură încât un „Dumnezeu logic" nu va fi altceva decât un idol fabricat de mintea umană. În jurul adâncului abisal al lui Dumnezeu, în jurul abisului Tatălui, după cum spune Origene, este conturat un cerc de tăcere.

Metoda catafatică folosește afirmațiile care îl limitează pe Dumnezeu, așa cum face orice definiție, și, în felul acesta, învățătura sa este insuficientă: trebuie s-o completăm prin metoda apofatică. Teologia pozitivă nu este, prin aceasta, lipsită de valoare, ci doar i se precizează dimensiunea și limitele. Din contră, teologia negativă ne obișnuiește cu distanța cea de netrecut și mântuitoare. „Conceptele creează idoli despre Dumnezeu, spune Sfântul Grigorie de Nyssa, numai uimirea pricepe ceva". Tainele simple se descoperă dincolo de orice cunoaștere, dincolo chiar de necunoaștere, în întunericul mai mult decât luminos al tăcerii. În nici un caz nu este vorba aici de agnosticism, căci tocmai datorită acestei necunoașteri, printr-o „intuiție primordială și simplă", *cunoaștem* dincolo de orice înțelegere. Teologia negativă este o depășire care nu se desprinde niciodată de fundamentul său, teologia pozitivă a Revelației. (...) ea este o teologie autonomă care-și are propria metodă și aduce o anumită cunoaștere. Astfel, termenii „suprabun" și „supraexistent" sunt negații-afirmații și conțin o anumită descriere a Celui care este de neconceput. (...) Ca metodă, apofaza (calea negării) ne învață atitudinea corectă a oricărui teolog: *omul nu teoretizează, ci se schimbă.* Tocmai în această stare de continuă schimbare, de îndumnezeire progresivă, contemplă el monada cea deodată una și întreită, „care rămâne ascunsă chiar în propria descoperire", spune Sfântul Maxim Mărturisitorul.

Aplicaţii

1. Identifică și prezintă temele abordate în fragmentul de mai sus și conceptele specifice limbajului teologic.
2. Compară analiza filosofică a cunoașterii cu analiza teologică a cunoașterii lui Dumnezeu.

capitolul 5

Studiind acest capitol vei reuși:

- să identifici noțiunile și conceptele specifice ontologiei implicate într-un text filosofic;
- să interpretezi un text filosofic prin evidențierea strategiilor de abordare a problemelor de ontologie.

EXISTENȚA

- Existenţă şi devenire
- Spaţiu şi timp
- Determinism

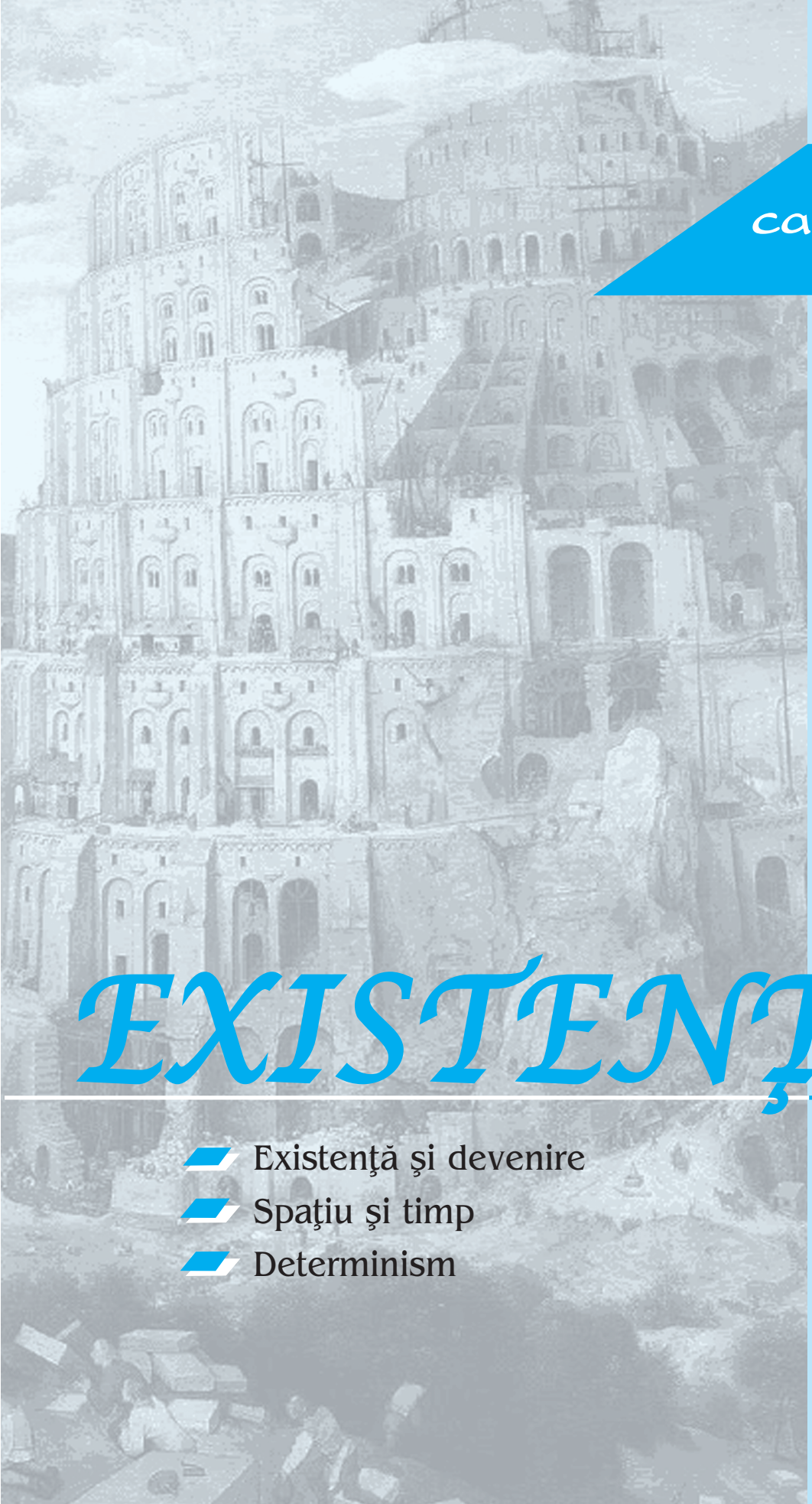

Pieter Brueghel cel Bătrân (1525–1569), *Turnul Babel* (detaliu)

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ
(1646–1716)

S-a născut la Leipzig. A studiat filosofia, dreptul și matematicile. A elaborat un sistem filosofic, ale cărui principale repere sunt: *monada* (unitatea, substanța individuală) este fundamentul oricărei realități; orice monadă este diferită de oricare alta; acțiunea unei monade este legată, din aproape în aproape, de toate evenimentele, dar nici o monadă nu acționează, din exterior, asupra alteia; fiecare monadă se acordă cu celelalte în baza unei *armonii prestabilite*; chiar dacă nu este perfectă, noi trăim în cea mai bună dintre lumile posibile.

Lucrări principale:
- *Disertație metafizică*
- *Eseuri de teodicee*
- *Monadologia*
- *Noi eseuri asupra intelectului omenesc.*

Trebuie ca totul să fi existat dintotdeauna pentru ca noi să putem exista o singură minută azi.

(Maurice Maeterlinck)

* EXISTENŢĂ ŞI DEVENIRE

Problemele ontologiei

Întrebările privind relația dintre existență și devenire, natura acestora, spațiul și timpul, determinarea universală etc. sunt probleme metafizice/ontologice fundamentale.

Multă vreme, metafizica și ontologia au fost indistincte. În gândirea aristotelică, ontologia — cercetare a ființei ca Ființă — este una dintre cele patru dimensiuni ale metafizicii, pe lângă *aitiologie* (cercetarea principiilor prime și a rațiunilor de a fi ale lucrurilor), *usiologie* (cercetare a substanței) și *teologie* (știința „lucrurilor divine"). Prin „revoluția copernicană" realizată de Immanuel Kant în filosofie, diferența dintre metafizică și ontologie se accentuează, rolul de filosofie primă revenind teoriei cunoașterii, înțeleasă ca o cercetare critică preliminară: pe de o parte, înainte de a încerca să cunoaștem ceea ce există, trebuie să determinăm natura și limitele cunoașterii noastre, respectiv posibilitățile noastre de a cunoaște lumea reală; pe de altă parte, metafizica va putea fi construită doar ca *filosofie transcendentală* (cercetare a condițiilor de posibilitate, de pildă ale experienței, ca o critică a rațiunii pure, sau ale moralității, ca o critică a rațiunii practice).

TEMA FIINȚEI

Ontologia/metafizica s-a născut practic odată cu filosofia, prin încercările primilor filosofi greci de a determina *principiul* tuturor lucrurilor, acel ceva care reprezintă originea, temeiul, substanța din care provine, este și în care se întoarce tot ceea ce există. **Presocraticii** au fost, în general, interesați de relația dintre Ființă (ceea ce este în genere, în sens primar, fundamental, *în sine*) și devenire sau, în alți termeni, de relația dintre *Unu* (unitate) și *Multiplu* (pluralitate și diversitate). Prin **Parmenide** și **Heraclit**, s-au conturat două tendințe fundamentale. Primul pune accentul pe stabilitate, permanență, consideră că numai Ființa este, nu și neființa, și determină „trăsăturile" acesteia: unică, indivizibilă, nenăscută, nepieritoare, veșnică, imobilă etc. Heraclit pune accentul pe devenire, schimbare („totul curge"), schimbările fiind însă înțelese în relație cu principiul unic, „veșnic viu", care „după măsură se aprinde și după măsură se stinge".

Distincția dintre Ființă și devenire va fi dezvoltată ulterior de către **Platon** prin analiza *Formelor* (care sunt mereu identice cu sine, veșnice, nenăscute, nepieritoare, neschimbătoare) și a *lucrurilor sensibile* (realitatea sensibilă care există nu prin sine, ci prin participare la realitatea autentică, desăvârșită, perfectă), respectiv prin distincția între *lumea inteligibilă* (eternă) și *lumea sensibilă* (schimbătoare și trecătoare).

În concepția lui **Aristotel**, semnificația fundamentală a Ființei este substanța: ceea ce există în sens primar, ca realitate autentică, este substanța, în primul rând *individualul*. Pe de o parte, Ființa este înțeleasă prin cele zece categorii, prima dintre ele, substanța, semnificând, din punct de vedere metafizic, ceea ce există *în sine*, ca substrat pentru celelalte

categorii. Substanța reprezintă ceea ce este *în sine*, ceea ce subzistă, „ceea ce nu este în altul și nu este predicat despre altul", de exemplu, un om, iar celelalte categorii ceea ce este *în altul*, de exemplu o culoare (om alb) sau o relație (om care este fiu). Pe de altă parte, Aristotel distinge substanța sensibilă și substanța suprasensibilă, aceasta din urmă fiind obiectul specific teologiei (sau filosofiei ca știință divină).

O abordare contemporană deosebit de semnificativă a problemei ontologice a relației dintre Ființă și devenire aparține filosofului român **Constantin Noica**. Pentru el, Ființa însăși trebuie corelată cu devenirea: nu o putem gândi sau înțelege separat; tot ceea ce există în sens deplin, autentic este, de fapt, *devenire întru ființă*.

TIMP ȘI SPAȚIU

Timpul și **spațiul** sunt, la rândul lor, teme metafizice/ontologice fundamentale. Timpul a fost corelat adesea cu ideea devenirii, în sensul că orice schimbare are loc în timp. În filosofia modernă, a fost abordată în special problema naturii timpului și a spațiului, respectiv dacă acestea sunt substanțe (realități) de sine stătătoare, independente de orice schimbare și de orice existent, medii sau cadre absolute sau, dimpotrivă, relații între lucruri, dependente de existența și schimbările acestora. O altă întrebare este aceea dacă spațiul și timpul există *în afara noastră*, în lucruri, sau *în noi,* drept condiții *a priori* care fac posibilă cunoașterea noastră prin experiență (concepția kantiană) ori, pur și simplu, sunt imagini subiective ale raportării noastre la lumea exterioară. Tendința contemporană este aceea de a privi spațiul și timpul ca realități *obiective*, independente de noi, dar *relative*.

DETERMINISMUL

Filosofii au fost interesați, încă din Antichitate, de modul de a fi al lumii: *ansamblu ordonat* sau *haos*? Ideea dominantă a fost aceea a ordinii universale, fundamentată pe înlănțuirea tuturor lucrurilor, armonia universală dintre toate lucrurile sau, mai ales, pe *determinarea* universală (ideea că tot ceea ce există este determinat să existe și să acționeze într-un anumit fel). În general, determinarea a fost corelată cu necesitatea (imposibilitatea de a fi altfel) și a exclus întâmplarea (posibilitatea de a fi altfel).

PERSPECTIVE CONTEMPORANE

În secolul al XX-lea, au apărut tot mai multe obiecții la ideea determinării universale, în special prin evidențierea, la nivelul realității cuantice, a unor fenomene întâmplătoare. În acest fel, *indeterminismul* a devenit imaginea alternativă asupra existenței în general.

În *Arhitectura existenței*, **Ilie Pârvu** arată că noile construcții teoretice din fizică, cosmologie, filosofia limbajului, filosofia cogniției etc. au făcut posibile noi modalități de construcție a discursului ontologic, în care un rol important îl are unitatea dintre Ființă și devenire. În acest sens, se vorbește despre „devenirea întru Ființă" (C. Noica), „ființa devenirii" (D. Bohm), „devenirea ființei" (I. Prigogine), „existența ca totalitate" fiind înțeleasă ca unitate autogenerată, ca „unitatea ce se diversifică" (C. Noica).

Apariția nu este susținută de niciun existent diferit de ea: ea are propria ființă. Ființa primă pe care o întâlnim în cercetările noastre ontologice este deci ființa apariției. (…)

Ființa ne va fi dezvăluită prin orice mijloc de acces imediat, plictiseala, dezgustul etc., iar ontologia va fi descrierea fenomenului de ființă așa cum se manifestă, adică fără intermediar.

Totuși, se impune să-i punem oricărei ontologii o întrebare prealabilă (…): ființa care mi se dezvăluie, care îmi apare *este de aceeași natură cu ființa existenților care îmi apar?*

(Jean-Paul Sartre)

Dicţionar

Ființă — termen fundamental al limbajului filosofic, mai ales al metafizicii. În sens larg, desemnează *ceea-ce-este*, un nivel fundamental al existenței sau al *ființării*, *temeiul* acesteia din urmă. Semnificațiile termenului se stabilesc și prin referire la *neființă* (ceea ce nu este) și la perechile *ființa în sine–ființa determinată*, *ființă–ființare*, *temei–realități întemeiate* etc.

*

Heraclit (c. 535-475 î.Hr.) — filosof grec; a avut o mare influență asupra lui Socrate și Platon.

Parmenide din Elea (secolul V î.Hr.) — filosof grec presocratic.

Prigogine, Ilya (1917-2003) — fizician belgian de origine rusă, laureat al Premiului Nobel.

Pentru primul filosof (Thales din Milet), la baza tuturor lucrurilor stă apa (dar nu apa ca realitate fizică, pe care o vedem, ci apa ca principiu, ca termen situat „în spatele" tuturor lucrurilor, apa care nu este unul dintre lucrurile concrete).

Info

Elemente primordiale la primii filosofi greci

• Primii filosofi credeau că există elemente (substanțe, realități) cosmologice primordiale, din care sunt constituite toate lucrurile: *apa, aerul, focul* și *pământul*

➢ uneori, numai unul dintre acestea este gândit ca *principiu* al tuturor lucrurilor (*monism)*

➢ la Empedocle, apar toate ca principii-elemente

▪ prin agregare și dezagregare se formează și dispar toate lucrurile;
– *iubirea (prietenia)* încearcă să unească cele patru elemente;
– *ura (discordia)* încearcă să le separe

➢ la Heraclit, cele patru elemente sunt corelate pentru a explica trecerea de la *principiu* la lucrurile concrete și invers

▪ *drumul în jos* descrie trecerea de la *foc* la *aer* la *apă* și la *pământ;*
▪ *drumul în sus* descrie trecerea de la *pământ* la *apă* la *aer* și *apoi* la *foc.*

Principiul ontologic

Filosofia s-a născut în Grecia antică odată cu întrebarea privind *principiul* tuturor lucrurilor, adică acel ceva din care se nasc și la care se întorc toate lucrurile atunci când pier. Totodată, întrebarea privind „materialul" de bază din care sunt făcute toate lucrurile va fi însoțită de întrebarea privitoare la procesul prin care au apărut acestea, prin care se trece de la temei la cele întemeiate, de la ceea ce există *în sine* la cele care există în plan secund. Altfel spus, lucrurile care se nasc și pier sunt înțelese prin raportare la ceea ce nu se naște și nu piere; acestea apar, există și dispar, dar principiul sau temeiul lor nu are nici început, nici sfârșit.

La originea acestei întrebări se află încercarea de a explica prin mijloace raționale unitatea lumii, în condițiile în care simțurile ne dezvăluie o diversitate de lucruri și fenomene, iar supoziția de bază este aceea că existența și devenirea sunt distincte.

Atunci când spune că „obârșia tuturor lucrurilor este apa", **Thales din Milet** distinge, de fapt, între două planuri ale realului. Pe de o parte, avem existența sau lumea concretă, lucrurile pe care le putem observa cu ajutorul simțurilor, realitățile trecătoare, schimbătoare, pieritoare, care nu există prin ele însele. Pe de altă parte, el sugerează că dincolo de acest plan există o realitate sau o substanță unică, aflată la originea lumii ca întreg și a tuturor elementelor acesteia. Astfel, se naște o distincție fundamentală pentru întreaga filosofie, formulată ulterior în diferite modalități, cum ar fi: lumea sensibilă-lumea inteligibilă, ființa în sine-ființa determinată, temei-întemeiat, fizic-metafizic etc.

În filosofia antică, *principiul ontologic* se referă la substanța originară, supremă, care stă la baza lumii ca întreg. Acesta există în toate lucrurile, dar și separat de toate lucrurile care provin din el. Este suportul permanent al existenței lucrurilor, al generării și distrugerii lor. Reprezintă un nivel ireductibil al realității, suficient sieși, implicat în tot ceea ce există. Numai despre acesta se poate spune că există în sens autentic, deplin.

În filosofia contemporană, este respinsă ideea principiului ca substrat unic, comun tuturor lucrurilor. Acesta se regăsește însă ca nucleu al generării și organizării întregii existențe, care face posibile existența și devenirea. Nu este vorba de un element, ci de o structură sau un nivel fundamental al existenței, care nu se află *dincolo* de tot ceea ce există. Devenirea sau transformarea lucrurilor nu mai este explicată prin intervenția unei forțe supranaturale, a unui zeu sau a unei inteligențe care pune lumea în ordine.

La rândul lui, principiul ontologic este înțeles ca nucleu generator al întregii existențe, ca principiu intern al oricărei ființări. Accentul nu mai cade pe o situare transcendentă a acestuia, ci pe una *transcendentală*: principiul reprezintă ceea ce face cu putință existența și devenirea, „nucleul structural-generativ" (Ilie Pârvu) al Ființei și devenirii. Pentru **Constantin Noica**, de pildă, principiul ontologic este determinat prin intermediul unui model ontologic care reprezintă „cifrul" sau „codul ființei". Acesta nu este „în afara lucrurilor", ci în ele, reprezentând „ce este mai adânc real în ele decât ele însele", ceea ce face cu putință lucrurile „dinlăuntrul lor".

PROBLEMA PRINCIPIULUI

Dintre primii care s-au îndeletnicit cu filosofia, cei mai mulți au socotit drept principii ale tuturor lucrurilor doar pe acelea de tipul materiei, *de unde provin toate cele-ce-sunt și care este întâia lor sursă și ținta finală a nimicirii lor.* Ființa lumii *ca atare ar rămâne neschimbată, dar s-ar modifica în efectele sale. Pe aceasta ei au numit-o* element *și principiu al celor-ce-sunt. De aceea, ei cred că nimic nu se naște și nimic nu piere, dat fiind că aceeași natură se conservă mereu, tot așa cum noi nu afirmăm că Socrate apare în sens absolut, atunci când la el apar frumusețea sau priceperea la muzică, și nici că el piere, atunci când el ar pierde aceste însușiri, deoarece persistă* substratul *— Socrate însuși — și, în același sens, nici celelalte lucruri nici nu apar, nici nu pier. Căci mereu persistă o anumită natură — fie una, fie mai multe decât una — din care se nasc toate cele, ea însă conservându-se. (...) Căci, dacă orice apariție și pieire sunt, pe cât se poate, rezultatele fie ale unuia, fie ale mai multor substraturi, de ce se petrec transformările și care le este rațiunea de a fi?* Căci nu este cu putință ca substratul însuși să se modifice singur pe sine. *Spre exemplu: nici lemnul, nici bronzul nu sunt responsabile pentru transformarea fiecăruia dintre ele și nici nu face lemnul patul ori bronzul statuia, ci un alt element este rațiunea transformării lor. Or, a-l căuta pe acesta înseamnă a căuta celălalt principiu, anume — cum am spune noi — de* unde provine mișcarea.

(Aristotel, *Metafizica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Argumentează pro sau contra: Faptul că există un principiu unic, aflat dincolo de lucrurile sensibile, și că acesta reprezintă realitatea autentică nu explică de ce lumea este așa cum o vedem, ci sugerează că este întru totul iluzorie.
3. Analizează semnificația următorului argument: „Întrucât are ca fundament un principiu unic, de sine stătător, prin care există toate lucrurile, lumea ca întreg nu este haos, ci ordine, *kosmos*".
4. Determină principalele semnificații la care se referă definiția aristotelică a principiului: „primul punct de plecare datorită căruia un lucru este, ia naștere și poate fi cunoscut".
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Să considerăm, de exemplu, demersurile pe care le numim *jocuri*. Mă refer la jocuri distractive, jocuri de cărți, jocuri cu mingea, jocuri olimpice ș.a.m.d. Ce au toate în comun? Să nu spui: *Trebuie* să aibă ceva comun, altfel nu s-ar numi „*jocuri*" — ci *privește* și *vezi* dacă există ceva comun *tuturor*. Căci dacă le privești nu vei vedea nimic comun *tuturor*, ci asemănări, înrudiri și o mulțime de asemenea lucruri. (...) Și rezultatul acestei examinări este: vedem o rețea complicată de asemănări suprapunându-se parțial și încrucișându-se; uneori asemănări complete, alteori asemănări de detaliu. (Ludwing Wittgenstein, *Cercetări filosofice*).

Info

Problema principiului la primii filosofi greci (Thales, Anaximandru, Anaximene, Empedocle)

- punctul de plecare
  - ➢ diversitatea, haosul aparent al lumii
- convingeri fundamentale
- ➢ în spatele acestui haos *trebuie* să existe *ceva* originar, primordial;
- ➢ acest ceva *trebuie* să se afle într-un fel sau altul în tot ceea ce există;
- ➢ numai cu referire la *principiu* putem construi o explicație ultimă a tuturor lucrurilor, a lumii ca întreg;
- ➢ principiul *trebuie* să fie nenăscut, nepieritor, veșnic;
- ➢ unitatea principiului este fundamentul unității lumii ca întreg.

Dicţionar

Anaximandru (c. 610-546 î.Hr.) — urmaș și discipol al lui Thales; considera că principiul lumii este *apeironul* (nedeterminatul, nemărginitul); din acesta au luat naștere toate lucrurile, prin *separarea contrariilor*: caldul și recele, umedul și uscatul etc.

Anaximene (c. 585-525 î.Hr.) — urmaș și discipol al lui Anaximandru; pentru el, lucrurile au un *substrat* unic și infinit: *aerul*. Toate lucrurile provin din *aer:* când se *condensează* se transformă în apă, apoi în pământ, în pietre și în celelalte lucruri formate din acestea; când se *rarefiază*, aerul devine foc. *Aerul* mediază între ceea ce este indeterminat, ilimitat, unic, etern și ceea ce este determinat, limitat, multiplu, trecător.

Thales din Milet (c. 625-547 î.Hr.) — întemeietorul Școlii din Milet; pentru Hegel, este *primul filosof* tocmai pentru că și-a propus căutarea și descoperirea unui principiu unic al lumii. Pentru el, obârșia tuturor lucrurilor este *apa.*

RENÉ DESCARTES
(1596–1650)

S-a născut în localitatea La Haye (azi La Haye-Descartes), într-o familie de mici nobili. În 1604, a fost încredinţat aşezământului iezuiţilor din La Flèche, unde va studia latina, greaca, matematica, fizica, logica, morala şi metafizica. În noaptea de 10-11 noiembrie 1619 are un faimos „vis", care îi dezvăluie „fundamentele unei ştiinţe admirabile", respectiv ideile principale ale metodei sale de mai târziu. În 1628, s-a stabilit în Olanda. Aici a publicat cele mai importante dintre lucrările sale: *Discursul despre metodă, Principiile filosofiei, Meditaţii de filosofie primă, Pasiunile sufletului*. În 1649, la invitaţia reginei Cristina, pleacă în Suedia, unde moare, în 1650, în urma pneumoniei contractate în timpul deplasărilor de la reşedinţa sa la palatul regal pentru a preda filosofia, la orele cinci ale dimineţii — singurul moment al zilei în care regina considera că avea „mintea limpede".

Va fi fiind un înţelept în mine, îşi spune fiecare, dar n-a ieşit încă la iveală.
(Constantin Noica)

Problema Fiinţei

Problema Fiinţei apare explicit la **Parmenide**. Pentru el, *ceea-ce-este* (Fiinţa) nu poate să nu fie, iar *ceea-ce-nu-este* (nefiinţa) nu poate să fie. În acest fel, sunt negate atât trecerea de la Fiinţă la nefiinţă sau invers, cât şi realitatea schimbării şi a mişcării. În acelaşi timp, se afirmă unicitatea Fiinţei, respectiv faptul că numai aceasta poate fi cunoscută şi numită.

Pentru Parmenide, Fiinţa este nenăscută, nepieritoare, neclintită, fără limită, indivizibilă, nemişcată, fără de început şi fără de sfârşit, mereu în identitate cu sine. Cu alte cuvinte, este înţeleasă drept ceea ce este stabil, în opoziţie cu ceea ce devine.

Prin Platon, Aristotel, Toma d'Aquino, Leibniz, Descartes, Kant, Sartre, Heidegger, Noica etc. Fiinţa a devenit o temă fundamentală. Interogaţia lui Leibniz: „De ce există Fiinţa mai degrabă decât nefiinţa?", poate fi considerată marea provocare a oricărei construcţii metafizice.

Vorbind despre Fiinţă, filosofii vizează sensul fundamental al existenţei. Astfel, ei nu se referă la existenţă în mod particular, nu se întreabă ce înseamnă a exista într-un anumit fel, ci, mai profund, ce înseamnă a exista *în genere*, care este temeiul sau fundamentul pentru tot ceea ce există. Cu alte cuvinte, pleacă de la supoziţia potrivit căreia existenţa nu este un dat necondiţionat: s-ar fi putut să nu existe nimic. A descrie existenţa, a arăta *cum* există ceea ce există, care sunt structurile existenţei nu sunt demersuri suficiente pentru înţelegerea acesteia. Este nevoie, în plus, de o încercare de a înţelege *ceea-ce-este* sau ceea ce face posibilă această existenţă, de un efort (raţional) îndreptat spre Fiinţă — ca temei, origine, „suport" pentru orice fel de fiinţare.

O supoziţie mai profundă este aceea că Fiinţa *este*, că vorbirea despre Fiinţă are un obiect, nu este goală sau lipsită de sens. Unii gânditori consideră însă că această supoziţie este neîntemeiată. Fiinţa nu ar fi decât un postulat, o realitate instituită de raţiune pentru a-şi explica existenţa şi determinările acesteia. Tot ceea ce există este această lume. Distincţia dintre existenţă şi Fiinţă ar fi, aşadar, nelegitimă. Contrar unei asemenea perspective, în filosofia contemporană se vorbeşte despre Fiinţă ca nucleu, ca „existenţă primă", care dă seama de existenţa acestei lumi si de organizarea ei specifică. Perspectiva asupra Fiinţei este diferită faţă de cea din filosofia greacă. Punctul de plecare nu este o supoziţie neîntemeiată, cum ar fi: *Fiinţa este şi nu poate decât să fie*. Lumea, ceea ce există reprezintă punctul de plecare, iar interogaţia asupra Fiinţei vizează condiţiile de posibilitate ale acesteia: a) *există ceva;* b) *prin urmare, ceea ce face posibil acest ceva trebuie să fie, altfel acest ceva, lumea, nu ar exista*. În plus, Fiinţa şi devenirea nu mai sunt opuse, ci gândite împreună.

De la Parmenide până în zilele noastre, problema Fiinţei reprezintă cea mai importantă şi constantă provocare a ontologiei. De-a lungul timpului, Fiinţa a reprezentat „obiectul de referinţă al celor mai semnificative teoreme filosofice" (Ilie Pârvu) — *Existenţa precede esenţa* (Jean-Paul Sartre), *Cogito ergo sum* (René Descartes), *Tot ceea ce este raţional este real* (G.W.F. Hegel), *Existenţa nu este un predicat real* (Immanuel Kant)

etc. — și al unor lucrări fundamentale ale filosofiei contemporane: *Ființă și timp* (M. Heidegger), *Proces și realitate* (A.N. Whitehead), *Construcția logică a lumii* (R. Carnap), *Devenirea întru ființă* (C. Noica).

FIINȚA ESTE

Mai rămâne să aduc vorba despre calea ce zice că Ființa este. De-a lungul ei sunt semne în număr mare cum că, nenăscută fiind, aceasta e și nepieritoare, întreagă, neclintită și fără capăt. Nici nu era, nici nu va fi, de vreme ce e acum laolaltă, una și neîntreruptă. Ce obârșie i-ai putea găsi? (...) Căci n-am să te las să spui, nici să gândești că s-a putut ivi din neființă: nu se poate, într-adevăr, spune, nici gândi că ceea ce nu este *este. Și-apoi ce nevoie ar fi putut-o face — ivită din nimic — să se nască mai târziu ori mai devreme? Așa că trebuie neapărat să credem că este întru totul ori că nu este.*

(Parmenide, *Despre natură*)

Conceptul de ființă (...) implică ființarea. Nu poți avea conceptul de ființă fără ca el să fie ființător. (...) Dintre toate înțelesurile sau conceptele gândirii, el e singurul care, de vreme ce este gândit, are *ființă. Nu poți spune ca la zeitate: dacă ar fi. Ci așa este ființa, ca ființând. Felul ei de a fi gândită e de a fi realizată. Toate celelalte concepte sunt ceva și au în plus ființarea, când o au. Ființa însă nu este fără ființare. Dacă nu e ființătoare înseamnă că nu ai conceptul corect de ființă, că nu gândești așa cum este. E ca și cum ai gândi omul fără raționalitate, sau zeitatea fără nemurire: nu le gândești pe acestea, în fapt. Deci: dacă n-ar fi, nu s-ar povesti — acesta este argumentul ontologic. De vreme ce se povestește, este. De vreme ce ai conceptul de ființă, ea este.*

(Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Argumentează pro sau contra: Numai ceea ce este poate fi gândit; despre ceea ce nu este nu se poate gândi sau spune ceva cu sens.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Vedem în lume multe lucruri contingente, adică din cele care pot să fie sau să nu fie (...) Este însă imposibil ca lucrurile contingente să existe totdeauna. (...) Dacă deci toate lucrurile sunt contingente, a fost un timp în care nu exista nimic pe lume. Dar, dacă ar fi fost așa, n-ar exista nimic astăzi; căci ceea ce nu este nu poate să înceapă a fi, decât prin ceva care este. Dacă deci nimic n-ar fi existat într-un timp dat, nimic n-ar fi putut vreodată să existe; nu ar exista astăzi nimic, ceea ce este absurd. Totul nu poate fi deci contingent, deci există o ființă necesară. Însă o Ființă necesară are cauza necesității sale sau în ea însăși sau în altul; (...) Trebuie deci să recunoaștem că există o ființă necesară prin ea însăși, care nu găsește în altceva decât în ea cauza necesității sale, dar care este cauza necesității altora și aceasta este ceea ce numim Dumnezeu” (Toma d’Aquino, *Summa theologiae*).

Activitate de grup

• Organizați-vă în grupe de câte patru-cinci elevi. Analizați următoarele *situații ale ființei neîmplinite* în viziunea lui Constantin Noica. Alegeți una și identificați exemplificări în câteva opere literare studiate. Prezentați întregii clase soluția voastră.

➢ *n-a fost să fie* — imposibilitatea, neîmplinirea, *absența ființei;*
➢ ceea ce *n-a fost să fie a încercat* să fie, „a bătut la poarta realității, dar n-a fost”;
➢ cele care n-au fost să fie le-au modelat pe cele care sunt;
➢ *era să fie* (dar n-a fost) — o tentativă în real, *ființa suspendată;*
➢ *va fi fiind* — ceva de ordinul prezumtivului, al nedeterminării; exprimă nesiguranța, nedumerirea, îndoiala, problematicul, ceea ce este doar presupus, o „făgăduință de ființă”; *ființa eventuală;*
➢ *ar fi să fie* — posibilitatea (e cu putință să fie; „a fi este și: a nu fi încă”); *ființa posibilă;*
➢ *este să fie, stă să fie* — un fel de iminență; *ființa intrării în ființă;*
➢ *a fost să fie* — necesitatea; *ființa săvârșită;*
➢ cu *a fost să fie*, ființa se deschide deopotrivă spre trecut și spre viitor.

Dicţionar

Carnap, Rudolf (1891-1970) — filosof american, reprezentant al pozitivismului logic.
Whitehead, Alfred North (1861-1947) — filosof și matematician britanic.

Ștefan Luchian, *Anemone*

O floare este un bun care se distribuie fără să se împartă? Dar plăcerea de a privi o floare frumoasă?

• Răspunde la aceste întrebări din perspectiva concepției filosofului Constantin Noica despre unitate.

Info

Forme ale unității

• *Unitatea* obținută *prin unificare*, prin strângerea laolaltă a diversului

➢ este unitatea pe care o dezvăluie genurile, speciile: toate albinele, de exemplu, reprezintă o singură specie de insecte.

• *Unitatea* care se distribuie

➢ exprimă felul de a fi al ființei; aceasta este o unitate care se afirmă pe sine;

➢ un exemplu de acest fel este *valoarea:*

– *binele*, de pildă, nu este un bun care se distribuie împărțindu-se, risipindu-se cu fiecare faptă bună

– el este o valoare care se distribuie fără să se împartă

– la fel, un adevăr este „și al unuia și al altuia"

– în schimb, o bucată de pâine satisface sau dorința unuia, sau dorința altuia; ea se împarte și piere prin consumare.

(Constantin Noica, *Modelul cultural european)*

Distincția dintre ființă și devenire în filosofia platoniciană

În dialogurile platoniciene, distincția dintre Ființă și devenire este distincția dintre ceea-ce-este în mod autentic, prin sine, și ceea-ce-se-vede, care există (ființează) doar prin *participare* la adevărata realitate, respectiv diferențierea între *lumea inteligibilă* și *lumea sensibilă*.

Lucrurile concrete, care pot fi observate cu ajutorul simțurilor, fiind născute, schimbătoare, pieritoare, multiple, compuse, au realitate numai în măsura în care participă la modelele lor necondiționate, numite *Forme* sau *Idei*, și sunt față de acestea *umbre* sau *copii,* având așadar o realitate condiționată (o cvasirealitate). Omul în sine nu este cutare sau cutare om, ci modelul, *Ideea de om*, prin care fiecare dintre noi suntem *în mod imperfect* oameni. Lumea sensibilă, ea însăși o copie sau un reflex al lumii inteligibile, este dominată de schimbare, dezordine, haos, nesiguranță. Dacă nu ar participa la ceea-ce-este, nu ar avea în niciun fel realitate, nu ar fi nici măcar asemenea unui vis.

Ideile (formele) sunt mereu identice cu ele însele, eterne, nenăscute, nepieritoare, simple, netransformabile. Prin faptul că nu sunt caracterizate de nicio schimbare sau devenire, acestea sunt reale în sensul deplin al termenului. Sunt realități de sine stătătoare, independente față de noi sau de lucruri. Nu pot fi cunoscute cu ajutorul simțurilor, ci numai prin intelect. Nu pot fi găsite printre obiectele sensibile, ci numai într-o lume suprasensibilă, aflată dincolo de experiența simțurilor. Prin simțuri poate fi trezită însă, odată cu perceperea lucrurilor concrete, amintirea formelor la care acestea participă, pe care, într-o existență anterioară, sufletul nostru le-a contemplat în mod nemijlocit. *Ideea de Bine* sau *Binele în sine* reprezintă realitatea supremă, necondiționată, principiul a tot ceea ce este și a tot ceea ce poate fi cunoscut, temeiul ultim al tuturor lucrurilor.

Relația dintre forme și obiectele sensibile este descrisă uneori ca *asemănare*, alteori ca *participare*. În ambele sensuri, Formele sunt rațiunea de a fi (cauza, temeiul) lucrurilor sensibile.

Pe de altă parte, așa cum se arată în dialogul *Republica*, pentru toate obiectele „putința de a fi" și „putința de a fi cunoscute" sunt date de *Ideea de Bine*, care depășește prin „vârstă, rang și putere" tot ceea ce este. *Binele în sine* reprezintă realitatea supremă, necondiționată, temeiul pentru orice există, atât în lumea sensibilă, cât și în lumea inteligibilă.

FIINȚĂ ȘI DEVENIRE

Așadar, după părerea mea, mai întâi trebuie să facem următoarea distincție: ce este Ființa veșnică, ce nu are devenire, și ce este devenirea veșnică, ce nu are ființă. Ceea ce este veșnic identic cu sine poate fi cuprins de gândire printr-un discurs rațional, iar ceea ce devine și piere, neavând niciodată ființă cu adevărat, este obiectul opiniei și al sensibilității iraționale. În plus, tot ceea ce devine, devine în mod necesar sub acțiunea unei cauze, căci în lipsa unei cauze nimic nu poate avea devenire.

(Platon, *Timaios*)

CE EXISTĂ?

Dacă raţiunea şi opinia adevărată sunt două genuri diferite, atunci cu siguranţă aceste realităţi, forme pe care noi nu le percepem, ci doar le gândim, există în ele însele; în schimb, dacă, aşa cum cred unii, opinia adevărată nu se deosebeşte cu nimic de raţiune, atunci toate lucrurile pe care le percepem prin mijlocirea trupului trebuie considerate drept cele mai sigure realităţi. Noi trebuie să spunem însă că acestea sunt două lucruri distincte, deoarece au origini şi proprietăţi diferite. Una se naşte în noi prin învăţătură, cealaltă prin persuasiune; una e însoţită mereu de adevărul demonstraţiei sale, cealaltă e indemonstrabilă; una rămâne neclintită de persuasiune, pe cealaltă persuasiunea o poate schimba; de opinia adevărată are parte, trebuie să spunem, omenirea întreagă, de cea de-a doua, de raţiune, numai zeii şi un număr mic de oameni.

Aşa stând lucrurile, trebuie să admitem că există, mai întâi, forma identică cu sine, nenăscută şi de nenimicit, care nici nu primeşte în sine ceva venit din altă parte, nici nu intră ea însăşi, undeva, în ceva; ea nu poate fi percepută nici cu văzul, nici cu vreun alt simţ, fiind, de fapt, obiectul de cercetare al gândirii.

În al doilea rând, există ceea ce poartă acelaşi nume cu forma şi îi seamănă ei, dar este perceptibil, născut, în veşnică mişcare, căpătând fiinţă într-un loc anume şi pierind tot de acolo, putând fi cunoscut prin opinie şi percepţie.

În al treilea rând, există locul, care este veşnic, nefiind supus nimicirii, şi care dă loc de aşezare tuturor celor care se nasc, putând fi conceput fără ajutorul simţurilor (...) El este de bună seamă cel pe care îl vedem ca într-un vis, atunci când spunem că tot ceea ce există trebuie neapărat să se afle într-un anume loc şi să ocupe un anumit spaţiu, căci ceea ce nu este nici undeva pe pământ, nici undeva prin cer nu e nimic.

(Platon, *Timaios*)

Aplicaţii

1. Analizează, pe baza ultimului fragment, deosebirea pe care o face Platon între *opinie şi cunoaştere*, respectiv legătura acesteia cu deosebirea dintre *Fiinţă* şi *devenire*.
2. Analizează structura argumentativă a textului; precizează premisa şi concluziile care se deduc: „Acest univers, zămislit prin îmbinarea necesităţii cu raţiunea, este rezultatul unui amestec. Raţiunea a jucat rolul conducător prin faptul că a convins necesitatea să îndrepte cea mai mare parte a lucrurilor supuse devenirii spre ceea ce este cel mai bun. În felul acesta şi potrivit cu acestea, universul nostru a fost alcătuit dintru început aşa cum este el alcătuit, datorită faptului că necesitatea a fost învinsă de puterea convingerii raţionale” (Platon, *Timaios*).
3. Argumentează pro sau contra: Lumea sensibilă este un exil al sufletului nemuritor.
4. În dialogul *Parmenide*, Platon aduce trei obiectii legate de teoria Ideilor. Una este următoarea: Dacă presupunem că Ideile sunt modele pentru lucruri (de pildă, Ideea de Om pentru omul individual), trebuie să admitem un model şi pentru raportul dintre lucruri concrete şi Idei (aşadar pentru raportul dintre om şi Ideea de Om). Deci copia (omul) şi Ideea de Om trebuie să participe la o formă superioară: Ideea Ideii de Om. Cum crezi că poate fi „rezolvată” această obiecţie?

Formele acestea subzistă în sânul firii în calitate de prototipuri, pe când lucrurile celelalte vin să li se asemene, luând chipul şi asemănarea lor, iar această participare a acestor lucruri la forme nu e nimic altceva decât de a lua asemuire de la ele.

(Platon)

Info

Raporturi posibile între Unu şi Multiplu

- **Unu şi repetiţia sa**
  - ➢ specific culturilor primitive de tip *totemic*
  - ➢ există o singură realitate, care se repetă
    - – de pildă, o forţă sau o putere protectoare care se repetă în toate animalele din aceeaşi specie
- **Unu şi variaţia sa**
  - ➢ specific culturilor de tip monoteist
    - – există un singur principiu, care se manifestă în forme cât mai diverse
- **Unu *în* Multiplu**
  - ➢ specific culturilor de tip panteist
    - – există o realitate unică, care se răspândeşte în toate realităţile individuale
- **Unu *şi* Multiplu**
  - ➢ specific culturilor de tip politeist
  - ➢ este prima schemă culturală în care se afirmă cu precădere Multiplul
- **Unu multiplu**
  - ➢ specific culturii europene
  - ➢ nu primează nici Unul, nici Multiplul
    - – „Unu este de la început multiplu, *distribuindu-se fără să se împartă*”
    - – el se răspândeşte în unităţi autonome, aflate *întru sine* (nu în afara lui).

(Constantin Noica, *Modelul cultural european)*

Constantin Brâncuși (1876-1957), *Coloana infinitului* (sus); *Masa tăcerii* (jos), Târgu-Jiu

Masa dezvăluie
- atât o prezență — într-un obiect central, cu puii lui, cu multiplul lui, cu organizarea lui,
- dar și o absență — masa, cu scaunele din jurul ei, mai așteaptă ceva ori au fost părăsite de ceva.

În concretul acestei Mese a tăcerii se dezvăluie:
- numărătoarea (adică unitate și multiplicitate);
- nașterea de ființe vii, prefigurarea de viață;
- gândirea rațională, deschiderea dintr-un gând a unui evantai de gânduri.

Este o Masă a tăcerii, dar și una a vorbirii, atât una a Morții, cât și a Vieții.

(Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*)

Devenirea întru fiinţă

Bazându-se pe ideea că numai ceea ce este mereu identic cu sine există în mod autentic, distincția dintre Ființă și devenire a dus fie la a spune că schimbarea este iluzorie sau ininteligibilă, fie la a considera că permanența este un simplu postulat al rațiunii noastre (realitate deplină având numai schimbarea, transformarea veșnică a lucrurilor). Cu alte cuvinte, o distincție radicală între cei doi termeni îl face pe fiecare de neînțeles prin raportare la celălalt: dacă numai Ființa *este*, devenirea nu are sens; dacă totul *devine*, nu are sens să mai vorbim despre Ființă.

Constantin Noica propune prin ideea *devenirii* și a *devenirii întru ființă* o soluție la această problemă clasică.

Lumea este străbătută de o *năzuință spre ființă*. Lucrurile, chiar dacă reușesc foarte rar, tind să devină Ființă, să fie în sens deplin. La temelia lumii nu stă nici Ființa pur și simplu, nici simpla devenire, ci *devenirea întru ființă*. Datorită ei realitatea care ne înconjoară este ordonată, și nu un haos indistinct.

Această năzuință a tuturor lucrurilor se exprimă printr-un model dinamic sau printr-o structură a Ființei, care ilustrează împlinirea acesteia: Ființa este cu adevărat numai acolo și atunci când se întâlnesc împreună toate cele trei categorii ale *modelului ontologic*: individualul, determinațiile și generalul. Individualul (Eminescu, de pildă) nu este într-un fel anume de la bun început. Generalul, Poezia în acest caz, nu este nici el gata făcut. Năzuința individualului este însă aceea de a dobândi determinațiile generalului, de a se identifica cu acesta din urmă, de fapt, de a se ridica la treapta generalului. În exemplul dat, năzuința este împlinită, întrucât individualul (Eminescu) s-a identificat cu generalul (Poezia), a dobândit determinațiile acestuia. Asemenea împliniri sunt însă rare. Mai des pot fi întâlnite *neîmplinirile ființei* sau *precaritățile ontologice*. Acestea se definesc prin lipsa unuia dintre cei trei termeni ai modelului ontologic. În ceea ce privește omul, nu sunt întâmplătoare, ci adevărate *maladii* (incurabile) *ale spiritului*. Acestea sunt modalități ontologice, „feluri de a fi", „forme slăbite ale ființei", situate între „a fi și a nu fi", între ființă și neființă. Una dintre cele șase maladii este aceea în care o realitate individuală se manifestă în diverse feluri, prin diverse acțiuni, dar fără să fie cu adevărat, fără un sens, haotic, dezorganizat, fără ca să se regăsească în toate manifestările sale. De o asemenea „boală" au suferit, arată Noica, Fiul Risipitor, Don Juan, Napoleon, Kierkegaard, Nietzsche.

Cu alte cuvinte, ceva poate să *existe*, dar să *nu fie*. Lucrurile sau făpturile în care modelul nu s-a împlinit nu sunt cu adevărat. Oamenii care nu au pus stăpânire, prin spirit, asupra trupului și sufletului lor, asupra curgerii haotice a vieții, care se lasă în voia ei, trăind la întâmplare, fără nici o năzuință, care nu se revarsă în afara lor, *doar există*. În ei, Ființa este neîmplinită.

Tot ceea ce este real, toate lucrurile sunt *în* Ființă: peste tot este Ființa și totul stă sub legea ei; toate pot fi înțelese numai în lumina ei, chiar dacă nu sunt Ființa, chiar dacă „o dezmint" sau „o contrazic". Acestea se definesc prin năzuința lor de a fi, prin procesualitatea lor, dar nu printr-o

devenire „oarbă”, fără sens (devenire întru devenire), ci *devenire întru ființă*. „Suntem într-o lume” — conchide Noica — „unde fiecare lucru contrazice Ființa, dar nimic nu este contrazis de ea”.

MODELUL ONTOLOGIC

Temeiul ființei trebuie să fie același, oriunde ar apărea ea și în ea însăși. Trebuie să existe un cifru al ființei, sau un cod al ei; dar cel mai potrivit este să spunem: un model, *înțeles ca un procedeu arhetipal. Iar „procedeu” ar exprima clar faptul că ființa nu este un gata-împlinit, ci că, în afara diversității ei lăuntrice, are și un proces al acestei diversități. Mai mult decât de ființă dinainte dată, se poate vorbi de „intrare în ființă”. De ce prinde ceva ființă în loc să rămână în haos? cum prinde ființă? și cum este ființa, ca să prindă și cuprindă lucrurile?*

(Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*)

FIINȚĂ ȘI DEVENIRE

Problema filosofiei este, în ultimă instanță, ființa; dar felul cum s-a pus tema ființei a riscat să fie sfârșitul filosofiei. Atâta vreme cât ființa este opusă *devenirii, gândirea rămâne în impas. (...) Devenirea* slujește *ființa, nu i se opune. (...) Se obține astfel un termen ontologic nou, în afară de ființă și devenire: cel de devenire întru ființă. (...) Ce este ființa la modul ei? E devenire întru ființă reușită. Ajungem astfel la constatarea că devenirea întru ființă, termenul aparent construit artificial, el este miezul realului. (...) Totul este devenire întru ființă — floarea este așa, absolutul este așa. Numai că floarea este devenire întru ființă neobținută, absolutul o denumește pe cea reușită. (...)*

(Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează, la alegere, semnificația unuia dintre următoarele fragmente din *Jurnal de idei* (Constantin Noica): a) „Nu *ești* dacă nu îți supraviețuiești: sădind un pom, lăsând un gând”; b) „(…) bunătatea ființei este de a coborî până la realitățile cele mai umile, iar tăria ei este de a le prelua și pe acestea în lucrarea ei”.
3. Identifică problema la care se referă Constantin Noica în textul următor: „Când ni se vorbește despre om în termeni de animalitate se face aceeași greșeală, poate, ce se făcea vorbindu-se de el în termeni de divinitate. Nu este adevărul *lui* în joc. La nivelul lui, omul e altceva”.
4. Ilustrează prin exemple concrete neîmplinirile ființei care pot fi descrise prin sintagmele: *n-a fost să fie*, *era să fie*, *va fi fiind*, *ar fi să fie*. De exemplu, prima dintre ele poate descrie situația unui individ care a încercat să scrie un roman, ba chiar a elaborat o schiță a acestuia, s-a documentat, a făcut tot felul de încercări, dar, în cele din urmă, n-a reușit.
5. Heraclit credea că totul este într-un flux permanent, într-un proces continuu, că realul este luptă, devenire, dar și că există ceva (focul) care-și menține identitatea în ciuda tuturor schimbărilor. Pentru el, această lume „a fost întotdeauna, este și va fi un foc veșnic viu, care după măsură se aprinde și după măsură se stinge”. Crezi că poate fi descrisă în acest fel *devenirea întru ființă*?

Info

Cuvântul *ÎNTRU*

- unește două semnificații: *înăuntru* și *înspre;*
- ea reflectă tensiunea lui *a fi în ceva* (într-un orizont, într-un sistem) și *a tinde către acel ceva;*
- *a fi întru* nu înseamnă *a fi în*, a fi gata făcut, absolut, de neclintit;
- ființa însăși este un fel de *a fi întru*
- *a fi întru* arată cum ceva se confundă în altceva, crește laolaltă cu acesta din urmă, își construiește identitatea împreuna cu acesta;
  - ➢ prin *a fi întru* ești permanent dincolo de tine și îți dezvălui puterea ta de înființare
    - – pentru un individ, Poezia poate fi acest orizont;
    - – nu este Poezia gata făcută, care ființează deja, ci Poezia care abia prin el va dobândi ființă;
    - – astfel, dacă reușește, el și Poezia ajung împreună la împlinire;
    - – deocamdată, Poezia reprezintă *preființa*, ființa pe cale de a fi, orizontul sau *câmpul de ființă în* și *spre* care se îndreaptă poetul;
- este exprimată astfel *devenirea*, mai precis *devenirea întru ființă*, intimitatea dintre devenire și ființă;
  - ➢ prin *a fi întru*, ființa și neființa se dezvăluie ca „termeni spre care se *deschide* devenirea, în care se desface ea”;
  - ➢ devenirea nu este simpla trecere de la neființă la ființă;
  - ➢ ea are loc *în* ființă și *întru* ființă;
  - ➢ devenirea presupune deopotrivă un *a fi* și un *a nu fi (nu este încă);*
    - – timpul pare a fi o *devenire întru devenire*, dar există și un timp al *creației*, care este *devenire întru ființă.*

(Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*)

Ruinele cetății Deva

• Crezi că *săgeata timpului* își pune amprenta pe toate lucrurile?

Cel mai iscusit învățător este timpul.

(Euripide)

A suferi trece, a fi suferit nu trece niciodată.

(Léon Bloy)

Nu există nici o realizare omenească pe care să n-o distrugă în cele din urmă timpul.

(Cicero)

Timpul este prea lent pentru cei care așteaptă, prea iute pentru cei care se tem, prea lung pentru cei care se plâng, prea scurt pentru cei care sărbătoresc. Dar pentru cei care iubesc, timpul este o eternitate.

(William Shakespeare)

Omul nu are port, timpul nu are țărm. El curge, iar noi trecem.

(Lamartine)

*SPAŢIU ŞI TIMP

Problema timpului

Ne putem întreba nu numai *ce* există, *de ce* există ceea ce există, ci și *cum* există. Din această ultimă perspectivă, ne vom referi la dimensiuni și trăsături ale existenței, cum sunt spațiul, timpul, ordinea, determinarea.

Spațiul și timpul au fost considerate drept determinații fundamentale, modalități ale existenței, în general, și ale fiecărui lucru. Despre ceva se poate spune că există în mod real numai în măsura în care ocupă un loc în spațiu, într-un moment determinat. Numai despre Dumnezeu se poate spune că nu există nici *într-un loc anume*, nici *într-un moment anume,* El fiind, pe de o parte, în orice loc și în orice timp și, pe de altă parte, dincolo de timp și spațiu (transcendent).

În sens larg, spațiul este înțeles prin categoriile coexistenței (stânga-dreapta, în față-în spate, sus-jos), iar timpul prin categoriile succesiunii (înainte-după) sau duratei (mai mult-mai puțin). Spațiul este o înlănțuire de „locuri”, iar timpul o succesiune de momente.

Cu referire la spațiu și timp, se poate vorbi de câteva tipuri mai importante de problematizare: a) dacă sunt *obiective* (independente de experiența noastră, de modul nostru de a percepe realitatea) sau *subiective* (simple perspective sau modalități omenești de a înțelege existența); b) dacă sunt realități aflate *în noi* sau *în afara noastră*; c) dacă sunt *substanțe* (realități de sine stătătoare, independente de orice fel de conținut) sau *relații*; d) dacă sunt *omogene* (toate „părțile” lor fiind asemenea) sau *eterogene*.

Distincția dintre timpul obiectiv și cel subiectiv este intuitivă, comună: uneori timpul curge mai repede (de pildă, atunci când susținem un examen), alteori mai încet (când așteptăm pe cineva). Este posibil chiar ca în situații similare curgerea timpului să fie trăită diferit de persoane diferite (pentru cineva care nu știe, timpul unui examen ar putea trece foarte greu). Pe de altă parte, a vorbi despre trăirea sau perceperea timpului presupune implicit existența obiectivă a acestuia. Problema nu este așadar dacă timpul există, ci dacă noi putem ști vreodată *ce este* timpul *în sine*, independent de modul nostru de trăire sau de cunoașterea noastră.

Momentele timpului — trecutul, prezentul și viitorul — indică așa-numita *săgeată a timpului*: el curge într-un singur sens, ireversibil, dinspre trecut spre viitor. Este vorba de o caracteristică a tot ceea ce există, de la particulele elementare, până la Universul însuși. Oamenii au fost însă întotdeauna fascinați de ideea revenirii ciclice a tuturor lucrurilor sau de posibilitatea *călătoriei în timp*. În acest sens, problema timpului poate fi reformulată astfel: *De ce există o săgeată a timpului?*

În lucrarea *Universul într-o coajă de nucă*, **Stephen Hawking** propune o imagine alternativă asupra timpului: acesta nu este asemenea unui „șuvoi continuu” sau ca o linie care duce într-un singur sens, ci asemenea unei căi ferate, cu bucle și derivații, „pe care poți merge înainte, dar te poți și întoarce la o stație anterioară de pe aceeași linie”.

CE ESTE TIMPUL?

Demiurgul (...) în timp ce orânduia universul, a făcut după modelul eternității statornicite în unicitatea sa o copie care veșnic se mișcă potrivit numărului — adică ceea ce noi am denumit timp. Căci, înainte de nașterea cerului, nu existau zile și nopți, luni și ani; Demiurgul însă a făcut astfel încât ele să apară odată cu alcătuirea universului. Toate acestea sunt părți ale timpului și atât a fost *cât și* va fi *sunt forme născute ale timpului, pe care, nedându-ne seama, le atribuim în mod greșit existenței veșnice. Căci noi spunem* a fost, *este și* va fi, *dar, într-o vorbire adevărată, numai este i se potrivește, în timp ce* a fost *și* va fi *se cad a fi enunțate despre devenirea ce se desfășoară în timp; căci acestea sunt mișcări, pe când ceea ce este veșnic identic și imobil nu poate deveni nici mai bătrân, nici mai tânăr prin trecerea timpului; și nici nu a fost cândva, nici nu este acum și nici nu va fi vreodată în devenire.*

(Platon, *Timaios*)

Căci ce este timpul? Cine ar putea să explice acest lucru ușor și scurt? Cine ar putea cuprinde chiar cu cugetul acest lucru, spre a exprima un cuvânt despre el? Dar ce spunem noi mai familiar și mai cunoscut, când vorbim, decât timpul? Și, în orice caz, înțelegem când spunem acest lucru, înțelegem când auzim acest cuvânt chiar când altul vorbește. Ce este deci timpul? Dacă nimeni nu mă întreabă, o știu, iar dacă aș vrea să explic cuiva care mă întreabă, nu știu. Totuși, cu încredere afirm că știu că dacă nu ar trece nimic, nu ar exista timp trecut și dacă nu ar veni ceva, nu ar fi timp viitor și dacă nu ar exista nimic, nu ar fi timp prezent.

(Sf. Augustin, *Confesiuni*)

În această lume, timpul este asemenea unui curs de apă… (…) Din când în când, vreo perturbație cosmică va face ca un pârâu al timpului să se îndepărteze de cursul principal, făcând joncțiunea înapoi. Atunci când se întâmplă astfel, păsări, pământ, oameni — prinși în afluentul despărțit — se trezesc uneori duși brusc spre trecut. (…) Atunci când un călător din viitor trebuie să vorbească, nu vorbește, ci scâncește, scoate sunete torturate, agonizează. Căci, la cea mai mică modificare a ceva, poate distruge viitorul. În același timp, este obligat să fie martor la evenimente fără a lua parte la ele, fără a le schimba. Îi invidiază pe cei care trăiesc în propriul timp, ce pot acționa după dorință, uitând viitorul, ignorând efectele acțiunilor lor. Dar el nu poate acționa. Este un gaz inert, o fantomă, un înveliș fără suflet. Și-a pierdut personalitatea. Este un exilat al timpului.

(Alan Lightman)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Prezentul însă, dacă ar fi mereu prezent și nu ar trece în trecut, nu ar mai fi timp, ci eternitate”. (Sf. Augustin)
3. Elaborează un minieseu despre *realitatea timpului* în concepția Sf. Augustin, având în vedere următoarele: a) nici ceea ce va exista nu există acum, nici ceea ce a trecut; b) în fapt, există numai prezentul: prezentul din cele trecute (amintirea), prezentul din cele viitoare (așteptarea) și prezentul din cele prezente (vederea acestora); c) în eternitate, nimic nu trece, ci totul este creat de Dumnezeu, care este mereu prezent; d) sufletului i-a fost dat să simtă „întârzierile” și să le măsoare; e) cele ce sunt nu pot fi decât prezente; despre cele care au fost sau vor fi nu se poate spune că sunt.
4. Analizează semnificația conceptelor: *timp al lucrurilor, timp al oamenilor, timp al fizicianului, timp al orologiilor.*
5. Imaginează-ți că o vreme nu faci nimic, că nu există nimic în afara ta și nu se întâmplă nimic în jurul tău. Cum ai putea măsura această perioadă de timp?
6. Unii gânditori vorbesc de „clipe privilegiate”, care sunt asemenea unor „fulgere de absolut” sau unei „pulberi de eternitate”. Sunt clipe rare, în care irumpe o altă realitate, în care „stăm de vorbă cu Dumnezeu”. Crezi că asemenea clipe sunt *în timp* sau *în afara timpului*?

Dicţionar

Bloy, Léon (1846-1917) — poet și eseist francez.
Lamartine, Alphonse de (1790-1869) — poet și politician francez.
Lightman, Alan (n. 1948) — fizician și eseist american.

Cascada Cailor, Munții Apuseni

Info

Timpul-cascadă

În lucrarea *Orizont și stil*, Lucian Blaga descrie cele trei *orizonturi temporale posibile* ale inconștientului omenesc: *timpul-havuz, timpul-cascadă* și *timpul-fluviu*.

- Timpul-cascadă:
  - ➢ accentul cade pe dimensiunea trecutului;
  - ➢ timpul înseamnă cădere, devalorizare, decandență;
  - ➢ clipa care vine este oarecum inferioară celei precedente;
  - ➢ timpul este un mediu de „fatală pervertire, dregradare și destrămare”;
  - ➢ semnificația lui este aceea a unei îndepărtări continue în raport cu un punct inițial.
- Timpul-havuz:
  - ➢ accentul cade pe viitor;
  - ➢ timpul este înțeles ca o ascensiune fără limite;
  - ➢ clipa următoare este o înălțare față de ceea ce este sau a fost.
- Timpul-fluviu
  - ➢ accentul cade pe prezent;
  - ➢ timpul este mediul unor realizări egale, al unor clipe „egal de prețioase”.

- Caută ilustrări adecvate pentru fiecare dintre aceste orizonturi ale timpului.

Timpul absolut şi timpul relativ

Încă din Antichitate, s-au diferențiat două modalități de înțelegere a spațiului și timpului, acestea fiind considerate fie realități de sine stătătoare (substanțe), fie relații între lucruri.

Cele două perspective s-au confruntat cu deosebire în epoca modernă.

Isaac Newton distinge între *durată,* prin care înțelege „timpul adevărat”, care „curge în mod egal, fără nici o legătură cu ceva extern”, și timpul relativ, care este măsura „sensibilă și externă” a duratei, realizată prin intermediul mișcării și folosită în locul timpului „adevărat”, ca oră, zi, lună, an.

Problema pe care o subliniază Newton este aceea că este posibil ca noi să nu putem determina niciodată corect timpul absolut: „este posibil să nu existe nici o mișcare egalabilă, prin care să se măsoare precis timpul”.

Dimpotrivă, pentru **G.W. Leibniz**, timpul și spațiul nu sunt realități de sine stătătoare. Acestea există numai ca relații între lucruri: timpul este „ordinea succesiunilor”, iar spațiul „ordinea coexistențelor”. În afara lucrurilor existente și schimbătoare nu există nici spațiu, nici timp. El argumentează prin reducere la absurd „netemeinicia părerii” celor care își imaginează spațiul ca pe ceva absolut:

1. Considerăm ipotetic că spațiul este absolut uniform.
2. Prin urmare, niciunul dintre punctele spațiului nu diferă cu nimic de celelalte, sunt *indiscernabile*.
3. Deci nu există nici o rațiune suficientă pentru care Dumnezeu ar fi creat lumea din punct de vedere spațial altfel decât a făcut-o (așezând, de pildă, Orientul în stânga Occidentului).
4. Nici Dumnezeu nu poate acționa însă fără o rațiune suficientă.
5. Dacă a creat lumea în acest fel, înseamnă aceste două „locuri” sunt diferite, discernabile.
6. Deci ipoteza este incorectă, așadar spațiul nu este absolut.

Argumentul lui Leibniz se bazează pe două supoziții fundamentale: *principiul rațiunii suficiente* (pentru orice obiect trebuie să fie o rațiune suficientă pentru care acesta există sau este într-un anumit fel) și *principiul indiscernabilității* (două entități care au toate trăsăturile identice sunt două numai ca număr, *solo numero*).

Din această perspectivă, pot fi aduse următoarele obiecții. În primul rând, principiul rațiunii suficiente guvernează *doar* acțiunile omenești. Dumnezeu poate acționa fără o rațiune suficientă (ceea ce Leibniz respinge categoric). În al doilea rând, însăși voința divină — atotputernică, necondiționată — este o rațiune suficientă: Dumnezeu nu poate fi constrâns de nimic din afară. În al treilea rând, se poate susține că două entități diferite pot fi asemenea din toate punctele de vedere.

În fine, fără a ignora implicațiile metodologice și științifice, în special abordările fizicii, se poate spune că miza acestei probleme este existența Necondiționatului: întrebându-ne dacă poate exista un timp în care să nu se întâmple nimic, în care să nu existe nimic în afara timpului însuși, ne întrebăm de fapt dacă Absolutul există. Un răspuns afirmativ rămâne posibil cel puțin ca *opțiune* individuală.

TIMPUL ŞI SPAŢIUL ABSOLUT

Toate mișcările pot fi accelerate și întârziate, dar fluxul timpului absolut nu poate fi schimbat. Durata sau perseverența existenței lucrurilor este aceeași, fie că mișcările sunt repezi, încete sau nule. Prin urmare, cu drept cuvânt, se distinge aceasta de măsurile sale sensibile. (...) Căci timpurile și spațiile sunt ca și când ar fi locurile lor însele și ale tuturor lucrurilor. Toate se află în timp în ceea ce privește ordinea de succesiune, în spațiu, în ce privește ordinea așezării. Esența lor este că sunt locuri și este absurd să se miște locurile primare. Prin urmare, acestea sunt locuri absolute.

(Isaac Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale*)

TIMPUL ŞI SPAŢIUL RELATIV

Socotesc spațiul drept ceva pur relativ, ca și timpul; drept o ordine a coexistențelor, așa cum timpul este o ordine a succesiunilor. Căci spațiul exprimă, în termeni de posibilitate, o ordine a lucrurilor care există în același timp, întrucât ele există împreună, fără a se lua în considerare felul lor de a exista. Când vedem mai multe lucruri împreună, ne dăm seama de ordinea aceasta a lucrurilor între ele.

(G.W. Leibniz, *Scrisori către Clarke*)

TIMPUL ABSOLUT

O lume în care timpul este absolut este o lume a consolării. Căci, în timp ce mișcările oamenilor sunt imprevizibile, mișcarea timpului este previzibilă. Dacă te poți îndoi de oameni, de timp nu te poți îndoi. Dacă oamenii stau ori meditează, timpul merge înainte, fără să se uite înapoi. (...) Fiecare știe că undeva este însemnată clipa în care s-a născut, clipa în care a făcut primul pas, clipa primei pasiuni, clipa în care și-a luat rămas bun de la părinți.

(Alan Lightman, *Visurile lui Einstein)*

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează următoarea obiecție față de ideea că timpul este relativ: „Dacă timpul nu ar fi decât o ordine de succesiune a creaturilor, ar urma de aici că, dacă Dumnezeu ar fi creat lumea cu câteva milioane de ani mai devreme, ea nu ar fi fost totuși creată mai devreme” (S. Clarke).
   Ia în considerare și următoarele întrebări formulate de Sf. Augustin: „Cum ar fi putut să treacă nenumărate secole pe care Tu nu le făcuseși, când Tu ești Autorul și Ziditorul tuturor secolelor? Sau ce timpuri ar fi putut să existe, care să nu fi fost create de tine? Sau cum ar fi putut trece dacă nu existau?”
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Nu ne putem gândi la o naștere absolută a timpului. Putem vorbi de timpul nașterii noastre, de cel al întemeierii Romei sau de cel al apariției mamiferelor și chiar de cel al nașterii Universului. Dar pro-blema de a ști «când a început timpul» se sustrage tot mai puternic fizicii, după cum scapă fără îndoială și posibilităților limbajului și imaginației noastre. Nu putem gândi originea timpului” (Ilya Prigogine).

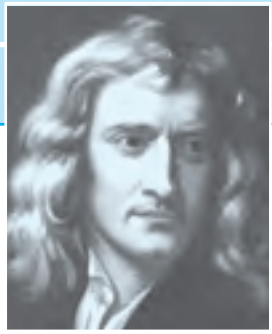

ISAAC NEWTON
(1642–1726)

În 1687, a publicat lucrarea *Principiile matematice ale filosofiei naturale*, în care a descris *legea gravitației* și a creat bazele mecanicii clasice. Împreună cu Leibniz, a contribuit la inventarea și dezvoltarea calculului diferențial și a celui integral. A fost convins că știința este compatibilă cu religia și că există un Dumnezeu atotputernic și atotștiutor care a construit lumea potrivit principiilor simple… descoperite de el.

Anecdotă

Un copil primește de la Dumnezeu puterea de a scurta momentele neplăcute ale vieții. Elev fiind, păstrează recreațiile și face ca timpul orelor de clasă să treacă mai repede; apoi, el face la fel cu timpul studiilor universitare. Grăbește momentele următoare ale existenței sale pentru a se căsători, pentru a-și vedea copiii crescând, pentru a-și vedea nepoții, pentru a ieși la pensie… *Din clipa în care a primit această putere au trecut doar câteva zile!*

(după Anatole France)

Dicţionar

Clarke, Samuel (1675-1729) — filosof englez.
France, Anatole (1844-1924) — scriitor francez, laureat al Premiului Nobel pentru literatură în 1921.

August Macke (1887–1914), *Strada*

Pentru Immanuel Kant, există o intuiție pură, care face posibilă reprezentarea lucrurilor în spațiu. Anterior oricărei observații empirice avem posibilitatea de a ne reprezenta lucruri „unele lângă altele”.

• Imaginează-ți că liniile unei foi nescrise dintr-un caiet de matematică reprezintă o analogie pentru intuiția *a priori* a spațiului. Imaginează-ți apoi că o asemenea foaie este transpusă pe obiectivul unei aparat de fotografiat. Dacă vei folosi acest instrument pentru a vedea lumea exterioară, vei vedea *lucruri în sine?* Vei vedea lucrurile în raporturi spațiale independente de obiectivul camerei?

Activitate de grup

• În general, în filosofia kantiană *a priori* desemnează ceea ce este *anterior și independent de experiență*. Organizați pe grupe, analizați următoarea întrebare: Timpul *a priori* este timpul anterior și independent experienței noastre legate de timp, este timpul (ca lucru) *în sine*? Prezentați colegilor un răspuns argumentat la această întrebare.

Spaţiul şi timpul sunt forme *a priori* ale sensibilităţii

În mod obișnuit, spunem despre spațiu și timp că sunt dimensiuni ale existenței, în afara noastră. Pentru **Immanuel Kant,** acestea aparțin, ca *forme* sau *condiții a priori*, modului nostru de cunoaștere, respectiv sensibilității. Așa cum am văzut, conceptul kantian al cunoașterii prin experiență presupune conlucrarea a două facultăți: sensibilitatea și intelectul. Prin intermediul sensibilității, ne raportăm în mod nemijlocit la obiecte, ne sunt *date* obiectele. În afara *intuițiilor* sensibilității, noi nu putem cunoaște lumea exterioară. Un obiect care nu este dat în intuiție nu poate fi considerat real (pentru noi). Pe de altă parte, întrucât sunt obiecte ale intuițiilor noastre, noi cunoaștem numai *fenomene*, nu *lucruri în sine*.

Așadar, nu putem ști cum sunt obiectele independent de modul nostru de cunoaștere, nici raporturile dintre acestea. Conceptele noastre de spațiu și timp nu se aplică obiectelor ca *lucruri în sine*, ci doar fenomenelor.

Pe de altă parte, unele dintre judecățile noastre sunt adevărate în mod necesar și universal. Așa sunt, de pildă, judecățile: „Linia dreaptă este linia cea mai scurtă care unește două puncte” și „7 + 5 = 12”. Prima se referă în mod explicit la raporturi spațiale. Cea de-a doua presupune raporturi temporale (pentru a obține numărul 12, noi adăugăm succesiv, deci în timp, cinci unități numărului 7). Dacă spațiul și timpul ar fi reale, în afara noastră, atunci asemenea propoziții ar putea fi obținute cu ajutorul experienței. În acest caz, nu ar mai fi însă necesare și universale. Prin urmare, spațiul și timpul nu aparțin lumii reale, ci modului nostru de cunoaștere. Sunt condiții *a priori*, care fac posibilă cunoașterea noastră prin experiență.

Spațiul este intuiția proprie simțului extern, iar timpul intuiția proprie simțului intern. Cu ajutorul simțului extern, ne reprezentăm obiectele ca fiind în afara noastră, în spațiu. Spre deosebire de spațiu, timpul este o reprezentare care se află la baza tuturor intuițiilor.

Nici spațiul, nici timpul *nu sunt concepte empirice*, care ar putea fi determinate cu ajutorul experienței. Ambele sunt *intuiții pure*. De pildă, numai întrucât este o intuiție pură, spațiul face posibilă reprezentarea lucrurilor exterioare ca fiind „unele *lângă* altele”, este condiția sau fundamentul *anterior* al acestor reprezentări, adică al lucrurilor ca *obiecte ale sensibilității* (ca fenomene). Noi am putea gândi că nu există obiecte în spațiu, dar nu putem niciodată să ne reprezentăm un obiect care să nu fie în spațiu.

Spațiul și timpul sunt *reale* în legătură cu *fenomenele* (au valabilitate obiectivă, fiind condiții universale și necesare modului nostru de a ne raporta la lumea exterioară, cu privire la orice obiect care ne poate fi dat prin intermediul sensibilității) și *ideale* dacă le considerăm în ele însele, „fără a ține seama de structura sensibilității noastre”. Altfel spus, au *realitate empirică*, fiind legate de „orice experiență posibilă”, și *idealitate transcendentală*, în sensul că nu sunt nimic dacă le considerăm ca aparținând lucrurilor în sine (nu sunt nimic pentru noi, căci nu putem cunoaște niciodată lucruri în sine, nici proprietăți sau relații ale acestora).

SPAȚIUL CA INTUIȚIE *A PRIORI*

Spațiul nu reprezintă o însușire a vreunor lucruri în sine, nici pe acestea în raporturile lor reciproce, adică nicio determinare a lor care ar fi inerentă obiectelor însele și care ar subzista, chiar dacă am face abstracție de toate condițiile subiective ale intuiției. Căci nu pot fi intuite nici determinări absolute, nici relative anterior existenței lucrurilor cărora le aparțin, prin urmare a priori. *Spațiul nu este nimic altceva decât forma tuturor fenomenelor simțurilor externe, adică condiția subiectivă a sensibilității, sub care, numai, ne este posibilă o intuiție externă.*

(Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*)

TIMPUL CA INTUIȚIE *A PRIORI*

Timpul nu este ceva care ar exista în sine sau care ar fi inerent lucrurilor ca determinare obiectivă și care deci ar subzista, dacă facem abstracție de toate condițiile subiective ale intuirii lor; căci, în primul caz, el ar fi ceva care ar fi totuși real fără un obiect real. Iar în al doilea caz, ca o determinare sau ordine inerentă lucrurilor însele, n-ar putea fi dat anterior lucrurilor ca condiție a lor, nici n-ar putea fi cunoscut și intuit a priori *prin judecăți sintetice. Lucrul din urmă, dimpotrivă, poate foarte bine să aibă loc, dacă timpul nu este decât condiția subiectivă sub care se pot produce toate intuițiile în noi. Căci atunci această formă a intuiției interne poate fi reprezentată anterior obiectelor, deci* a priori. *Timpul nu este altceva decât forma simțului intern, adică a intuirii noastre înșine și a stării noastre interne.*

(Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*)

Aplicaţii

1. Analizează următoarea obiecție care a fost adusă concepției kantiene: spațiul și timpul sunt reduse la două forme goale, indiferente la orice conținut pe care ar putea să-l primească.
2. Care este semnificația ideii kantiene potrivit căreia „posibilitatea schimbărilor nu poate fi gândită decât în timp, pe când timpul nu poate fi gândit pornind de la schimbări”?
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Numai în timp, adică *succesiv*, pot fi întâlnite într-un lucru ambele determinări contradictoriu opuse” (cum ar fi, de exemplu, „existența unui lucru într-un loc și inexistența aceluiași lucru în același loc” (Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*).
4. Arată de ce nu putem susține, din perspectiva concepției kantiene, următoarea aserțiune: *toate lucrurile sunt în timp*?
5. Analizează comparativ concepția kantiană despre spațiu și timp cu cea pe care o exprimă fragmentul următor: „Locul și timpul apar ca două vaste receptacole ale existențelor particulare, care cuprind tot ce este, ca două cadre sau două vase, pe care aceste lucruri le umplu cu ființa lor. Totalitatea acestor ființe care umplu timpul și spațiul cu ființa lor alcătuiește firea sub cele două aspecte ale ei: «locul» și «vremea»; și această fire este primul obiect asupra căruia poartă înțelegerea românului asupra existenței” (Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*).

Turnul cu ceas, Sighișoara

Info

Ceasornicarul o poveste despre timp

Pe o uliță îngustă, pe care se ajunge cu greu, se află atelierul unui ceasornicar bătrân, dar bun meșter și priceput la măsurarea timpului.

El știe că acesta înaintează pentru unii mai repede, iar pentru alții mai încet, pentru toți însă cu multă răbdare și atent la toate clipele lor.

Uneori se oprește, așteptând parcă zile mai bune. Alteori răbufnește, alergând atât de mult și de repede încât într-o singură clipă cuprinde o mulțime de ani.

Ceasornicarul este obișnuit însă cu ciudățeniile lui. De fapt, timpul curge după voia acestuia. Sunt ceasuri pe care el nu le poate grăbi și ceasuri după care abia se ține. Cu timpul, s-a obișnuit să ia seama atunci când bătrânul îi dă fiecărui om ceasul lui.

- Propune o decodificare și o interpretare a acestui text.
- Scrie și prezintă întregii clase o poveste personală despre timp.

Râul de foc este o imagine specifică tradiției bizantine, asociată, de regulă, cu *scara virtuților*: după moarte, sufletele încearcă să urce spre cer ajutându-se de această scară, dar cele cărora le lipsesc virtuțile necesare cad în râul de foc.

Info

***Epopeea lui Ghilgameș* – căutarea nemuririi**

Ghilgameș, un om înțelept, puternic și viteaz, este regele cetății sumeriene Uruk, un adevărat tiran. Pentru a-l pedepsi, zeii trimit o ființă pe măsura acestuia, puternicul Enkidu. La început dușmani, cei doi devin prieteni. Dar zeii hotărăsc să-l pedepsească pe unul dintre cei doi eroi și Enkidu moare. Ghilgameș își amintește atunci de Utnapiștim, omul care a supraviețuit Potopului, și, străbătând apele morții, îi cere acestuia să-i dezvăluie secretul nemuririi.

Reușește să găsească pe fundul mării planta ce poate reda tinerețea, dar în timp ce se scaldă în apa rece a unei peșteri, planta îi este luată de un șarpe. Ghilgameș se întoarce la Uruk și așteaptă, resemnat, moartea.

În paginile *Epopeii lui Ghilgameș* (poem redactat probabil în secolele XVIII-XVII î.Hr.), sunt exprimate, cu talent, drama existențială a omului, teama de moarte și setea de nemurire.

- Care este semnificația eșecului lui Ghilgameș în căutarea nemuririi?

Problema nemuririi

Timpul nu este numai obiect al discuțiilor abstracte despre existență, ci și al celor care privesc viața noastră, respectiv *limitele acesteia în timp*. Înțelegerea vieții, modul în care *trebuie* să fie trăită, relațiile dintre oameni, idealuri morale precum fericirea sau dreptatea etc. sunt privite diferit în funcție de înțelegerea noastră ca ființe muritoare sau, dimpotrivă, ca ființe nemuritoare.

Pentru cel care consideră că viața este trecătoare asemenea unei clipe, identificată doar cu zilele „vremii de acum", este posibil ca și cerințele morale să fie lipsite de sens. Ce rost are să fiu bun, s-ar putea întreba el, dacă singura mea viață este aceasta, aici? Ar trebui să fac tot ce pot, să-mi ofer orice fel de plăcere, să trăiesc orice clipă, chiar dacă, uneori, ar însemna să nu țin cont de ceilalți și de regulile moralității. Numeroși gânditori argumentează însă că, deși avem o singură viață, limitată în timp, cerințele morale sunt legitime și trebuie să fie respectate. O modalitate de argumentare este aceea bazată pe ideea că dacă nu ne-am respecta unii pe ceilalți, viața noastră ar fi un calvar, un haos de nedescris sau, cum ar spune **Thomas Hobbes**, un „război al tuturor împotriva tuturor", în care nimeni nu ar fi liber sau fericit.

Pentru cel care crede că suntem nemuritori, perspectiva asupra moralității și a vieții este radical diferită. Mai mult, ideea nemuririi este asociată, de regulă, cu existența unui Judecător, căruia trebuie să îi răspundă, după moarte, orice ființă umană (orice suflet). Din această perspectivă, viața *aici și acum* nu poate fi înțeleasă decât în vederea vieții de dincolo. Se pune nu numai problema relațiilor cu ceilalți, a moralității acțiunilor noastre, ci și, mai ales, problema existenței noastre viitoare, care depinde, în mod necesar, de cum trăim această viață, înțeleasă ca o pregătire pentru moarte și pentru viața de dincolo.

În Antichitate, **Platon** a fost unul dintre cei mai puternici susținători ai ideii că suntem nemuritori, respectiv al nemuririi sufletului. Pentru el, existența noastră actuală este rezultatul întrupării sufletului nemuritor, indestructibil. În *Mitul lui Er*, care încheie dialogul *Republica*, el arată că sufletul dă seama, după moarte, „pentru fiecare nedreptate", adunând „suferințe de zece ori mai mari pentru fiecare faptă" (rea) sau „răsplată în aceeași proporție" pentru faptele bune. Pe de altă parte, în această viață, fiecare suflet trebuie să învețe să deosebească în general binele de rău, ca să poată alege mereu „viața cea mai bună dintre cele cu putință", deoarece existența lui în cealaltă lume nu este nelimitată, el fiind nevoit, la un moment dat, să coboare din nou în această lume și, anterior acestui lucru, să își aleagă singur, în mod liber, viața pe care o va duce în existența lui pământească.

În epoca modernă, **René Descartes** a argumentat că sufletul este nemuritor, că este deosebit de trup și că poate exista fără el. Ulterior, **Immanuel Kant** a argumentat că nemurirea este obiectul unei *metafizici iluzorii*, un obiect față de care rațiunea omenească se declară neputincioasă, dar care este, în cele din urmă, una dintre *ideile regulative* ale *rațiunii* și un postulat necesar al acțiunii practice (morale).

SUFLETUL ȘI TRUPUL

Dacă sufletul, fiind curat, părăsește trupul fără a târî după sine nimic din ale acestuia, ca și cum nici nu s-ar fi amestecat cu el de bună voie în timpul vieții, ci l-ar fi ocolit, căutând mereu să se reculeagă în sine, neîntrerupt stăpânit de această grijă, ceea ce este tocmai obiectul adevăratei filosofii, adică să înveți a muri cu ușurință — oare așa ceva nu este tocmai o pregătire pentru moarte? (…) Dacă este așa, atunci sufletul, ieșind cu astfel de însușiri din corp, se duce spre ceea ce este asemenea cu el: imperceptibil, sfânt, nemuritor, înțelept. Ajungând acolo devine fericit și în afară de orice rătăcire, neștiință, temeri, pasiuni sălbatice și orice alte păcate omenești. Tocmai cum se spune despre cei inițiați, el va trăi o întreagă veșnicie împreună cu cei veșnici. (…)

Dacă însă sufletul iese din corp pângărit, necurat și ca unul care, fiind împreună cu trupul, l-a îngrijit, l-a iubit, a fost încântat de el, de poftele și plăcerile lui; dacă sub înrâurirea acestora, sufletul a ajuns să creadă că nimic altceva nu există în realitate decât ce este trupesc, ce se poate atinge sau vedea, ceea ce bea și mănâncă și se folosește de plăcerile amorului; dacă, pe de altă parte, acest suflet s-a deprins să urască, să se teamă, să fugă de ce este întunecat pentru ochi, de ce este neperceptibil pentru simțuri, de ce este numai inteligibil, și doar prin filosofie cu putință de lămurit; crezi că un astfel de suflet se poate despărți de trup, singur și cu desăvârșire curat? (...)

Dimpotrivă, cred că iese îngreuiat cu părticele trupești, rămase din atingerea și împreunarea lui cu trupul; căci s-a făcut aproape de aceeași ființă cu el din cauza conviețuirii și grijii pe care a purtat-o față de trup.

(Platon, *Phaidon*)

Moartea e un biet măgar, încaleci pe el și te duce tocmai în viața veșnică.
(Nikos Kazantzakis)

De te-ai gândi mai des la moarte decât la lungime de viață, fără îndoială că ai pune mai multă silință în îndreptarea ta.
(Thoma de Kempis)

Lumea începe și se sfârșește cu noi. Nu există decât conștiința noastră, ea este totul, iar acest tot dispare odată cu ea.
(Emil Cioran)

Dacă Dumnezeu există, El e perfect; dacă-i perfect, e înțelept, puternic și drept; dacă-i înțelept și puternic, totul e bine; dacă-i drept și puternic, sufletul e nemuritor; dacă sufletul e nemuritor, treizeci de ani de viață nu înseamnă nimic pentru mine, dar sunt necesari, poate, pentru menținerea universului.
(Jean-Jacques Rousseau)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Elaborează un punct de vedere personal în legătură cu următoarea idee: „Dacă nu există nemurirea sufletului, înseamnă că nu există nici virtute și deci totul e permis” (F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*).
3. Analizează structura argumentativă a unuia dintre următoarele puncte de vedere, indicând premisele și consecințele sale:
   a) „Căci ceea ce nu ne aduce niciun rău, când a sosit, produce numai o suferință lipsită de temei, în așteptare. De aceea, moartea, cel mai înfricoșător dintre rele, nu are nici o legătură cu noi, dat fiind că atât cât existăm noi moartea nu există, iar când vine ea, noi nu mai existăm” (Epicur).
   b) „Dacă sufletul este nemuritor, are nevoie de pregătire nu numai pentru vremea aceasta, pe care noi o numim viață, ci pentru vecie; căci gândiți-vă ce grozavă primejdie vă așteaptă de nu vă veți îngriji de el. În adevăr, dacă moartea ar fi sfârșitul a tot, în mare câștig ar fi cei păcătoși: moartea i-ar elibera și de corp, și de suflet, și de păcatele lor. Fiindcă însă sufletul este nemuritor, nu găsim alt mijloc de a scăpa de nenorocirile ce vor lovi în cei răi, nici altă mântuire pentru suflet, decât să-l facem mai bun și cât mai înțelept cu putință” (Platon).
4. Elaborează un minieseu în care să prezinți un punct de vedere personal în legătură cu relația dintre moralitate și credința în nemurire.

Dicționar

Dostoievski, Fiodor Mihailovici (1821-1881) — scriitor rus, autorul romanelor *Frații Karamazov, Crimă și pedeapsă, Idiotul, Demonii.*
Kazantzakis, Nikos (1883-1957) — scriitor grec, autorul romanului *Zorba Grecul.*
Kempis, Thoma de (1380-1471) — călugăr romano-catolic, autorul lucrării *Urmarea lui Hristos.*

„Principiul determinismului: toți norii sunt ceasuri. *Principiul indeterminismului*: unele sisteme fizice sunt de tip nori."

(Karl Popper)

Noi *singuri am fost cei care am inventat cauzele, succesiunea, reciprocitatea, relativitatea, obligativitatea, numărul, legea, libertatea, temeiul, ținta; iar când introducem și amestecăm în lucruri această lume de semne născocite de noi înșine, în chip de „lucruri în sine", procedăm iarăși, precum am făcut întotdeauna, și anume* mitologic.

(Friedrich Nietzsche)

Chiar fenomenele care par a fi cele mai dezordonate și mai neregulate, adică ploile, norii, trăsnetele, flăcările vărsate de craterele vulcanilor, zguduiturile cutremurelor, pe scurt toate cele la care suntem martori (...) oricât de bruște ar fi, nu se produc la întâmplare: și ele au cauzele lor.

(Seneca)

* DETERMINISMUL

Determinism şi indeterminism

Determinismul oferă o imagine asupra existenței ca întreg, având ca nucleu ideile că *tot ceea ce se întâmplă este reglat de legi necesare* și că *orice eveniment poate fi în principiu prevăzut.* A spune că Universul în care trăim este determinat înseamnă a accepta, de pildă, faptul că înșiruirea acestor litere, pe această pagină, în acest moment putea fi prevăzută încă din primele secunde ale Universului. Însă dacă am cunoaște toate cauzele și evenimentele care au acționat până în acest moment și am avea o capacitate de analiză desăvârșită, dar nu am putea prevedea ideile următoare, ar însemna că Universul nu este determinat, că există cel puțin unele evenimente care nu pot fi prevăzute. În plus, afirmația că orice eveniment este *inevitabil* transformă determinismul în *fatalism.*

Fundamentul determinismului este *principiul cauzalității*: *orice eveniment (efect) este rezultatul unor cauze și o cauză pentru alte efecte (evenimente).* Dacă citim acest principiu în mod „negativ" — *nu este posibil ca să se întâmple ceva fără nici un fel de cauză* —, observăm că există o deosebire între cauzalitate și determinare: a fi rezultatul acțiunii unor cauze nu înseamnă, în mod necesar, a putea fi prevăzut. Determinismul este, cu alte cuvinte, un anumit mod de înțelegere a cauzalității, care subliniază nu doar faptul că o cauză *trebuie* să aibă anumite efecte, ci și că acestea pot fi cunoscute (deduse) înainte de a avea loc sau, invers, că dacă știm efectele putem stabili cauzele lor.

În formularea sa clasică, determinismul asociază „starea prezentă a Universului" cu toate stările lui anterioare și cu cele viitoare, astfel încât o cunoaștere a tuturor forțelor care acționează și a tot ceea ce există ar fi o cunoaștere perfectă: totul, din orice moment al timpului, ar putea fi cunoscut. Într-un asemenea univers nu există fenomene neregulate, care să nu poată fi prezise în principiu. În acest sens, determinismul este o teorie a ordinii universale. Ceea ce putem considera, la un moment dat, ca neregularitate, întâmplare, dezordine se datorează faptului că nu putem vedea ordinea din spatele aparențelor sau, astfel spus, este rezultatul unei cunoașteri insuficiente a tuturor cauzelor. Prin apelul la o asemenea cunoaștere, determinismul nu poate fi niciodată negat: întrucât nu cunoaștem toate cauzele sau toate evenimentele anterioare, nu putem spune că un eveniment oarecare este nedeterminat.

În eseul *Indeterminism și libertate umană*, **Karl Popper** argumentează că determinismul este o concepție de origine religioasă și că ideea lui intuitivă este aceea a lumii ca *peliculă cinematografică.* Creatorul lumii („producătorul filmului") cunoaște în mod cert viitorul. De altfel, orice spectator ar putea cunoaște, în principiu, orice eveniment trecut sau viitor: în film, „viitorul coexistă cu trecutul", „este fixat, exact în același sens, ca și trecutul".

Diferențiind sistemele extrem de neregulate, dezordonate, mai mult sau mai puțin impredictibile (numite nori), de sistemele uniforme, ordonate, extrem de predictibile (numite ceasornice), Popper redă ideea de

bază a determinismului prin teza: *toți norii sunt ceasornice*; a spune că nu sunt astfel nu ține de natura lucrurilor, ci de ignoranța noastră. El contestă însă această imagine asupra lumii.

Cea mai importantă manieră de a respinge determinismul este indicarea unor *întâmplări pure*, a unor evenimente care se desfășoară accidental, imprevizibil, care nu pot fi stabilite dinainte. *Indeterminismul,* ideea că unele evenimente nu sunt prestabilite în toate detaliile, nu implică neapărat aserțiunea că există „evenimente fără cauze". În acest sens, s-ar putea spune că mecanica cuantică arată doar că există procese fizice care nu pot fi analizate în termenii relațiilor cauzale (de pildă, procesul dezintegrării unui neutron este un proces spontan, pentru care nu pot fi indicate anumite cauze; un determinist ar putea spune însă că înlănțuirile cauzale care determină acest proces sunt atât de complexe, încât noi nu le putem înțelege sau că, de fapt, cauza acestui proces rezidă în însăși natura particulei respective, în instabilitatea acesteia).

Trebuie observat că determinismul nu poate fi respins prin indicarea unor fenomene pentru care nu poate fi dată o explicație cauzală. Un determinist ar putea argumenta că imposibilitatea respectivă este o caracteristică a cunoașterii noastre. Determinismul nu pretinde doar că explică felul de a fi al lumii, ci, mai ales, că arată cum *este* lumea reală.

În concluzie, se poate susține că determinismul (doctrina că orice eveniment este prestabilit) și indeterminismul (doctrina că unele evenimente nu sunt stabilite, fixate dinainte) sunt *supoziții* ultime asupra realității, în favoarea cărora nu pot fi aduse în fapt argumente constrângătoare.

PRINCIPIUL DETERMINISMULUI

Trebuie să considerăm starea prezentă a universului ca efectul stării sale anterioare și drept cauză a celei care va urma. O inteligență care, la un moment dat, ar cunoaște toate forțele care acționează în natură și situația respectivă a lucrurilor ce o compun, dacă pe de altă parte, ea ar fi destul de vastă pentru a supune analizei aceste date, ar îmbrățișa în aceeași formulă mișcările celor mai mari corpuri din Univers, ca și pe ale celui mai ușor atom; nimic nu ar fi nesigur pentru ea, și viitorul, ca și trecutul, ar fi prezent în fața ochilor ei.

(Pierre-Simon Laplace, *Eseu filosofic despre probabilități*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează din perspectiva teoriei determinismului următorul argument: Nu există decât două posibilități: sau voi lua examenul, sau voi pica. Fie că voi lua examenul, fie că voi pica, înseamnă că a fost scris să fie așa, deci nu are nici un rost să învăț.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Fizica nu ne spune cum este natura, ci exprimă ceea ce putem noi spune despre ea" (Niels Bohr).
4. Comentează următoarea aserțiune: Zgomotul produs de o colonie de pinguini din Antarctica poate genera o cădere a cotațiilor la Bursa din New York.

Acea ființă va fi numită „liberă", care există în virtutea singurei necesități a naturii sale și e determinată la acțiune numai de ea însăși; „necesar", sau mai bine zis „constrâns", va fi numit tot ceea ce este determinat de altceva să existe și să fie în acțiune într-un mod cert și determinat.

Dintr-o cauză dată urmează în mod necesar un efect; în cazul în care cauza nu-i dată, atunci este cu neputință să urmeze un efect.

Cunoașterea efectului depinde de cunoașterea cauzei și o implică.

Tot ce există, există în Dumnezeu și nimic nu poate exista și nu poate fi conceput fără Dumnezeu.

Pe lume nu există nimic întâmplător, ci totul este determinat de necesitatea naturii divine ca să existe și să acționeze într-o formă certă.

Lucrurile n-au putut fi produse de Dumnezeu în nicio altă formă și nici o altă ordine decât aceea în care sunt produse.

(Baruch Spinoza)

• Analizați fragmentele de mai sus din *Etica* lui Spinoza și prezentați un punct de vedere privind concepția lui despre determinism.

Dicţionar

Bohr, Niels (1885-1962) — fizician danez.
Laplace, Pierre-Simon (1749-1827) — matematician și astronom francez.

Dirk van Baburen (1595-1624), *Concert* (detaliu)

• Crezi că succesiunea notelor unei partituri clasice poate fi un model pentru înțelegerea succesiunii evenimentelor din viața reală?

Implicațiile determinismului

La prima vedere, principala implicație a determinismului este de natură epistemologică: într-o lume deterministă, *în principiu,* totul poate fi prezis, de fapt, totul poate fi cunoscut (trecutul, ca și viitorul). Dacă cineva ar cunoaște starea întregului Univers la un moment dat și legile cauzale care guvernează tot ceea ce se întâmplă, atunci ar putea deduce orice stare a Universului, anterioară sau viitoare, respectiv toate gândurile, deciziile, acțiunile omenești etc.

Karl Popper indică alte două implicații *absurde* ale determinismului. Pe de o parte, dacă lumea ar fi deterministă, ar însemna că noi nu putem crea nimic *nou* și, mai ales, că orice operă ar putea fi realizată exclusiv pe baza cunoașterii legilor fizice, fără a implica în vreun fel subiectivitatea noastră. Pe de altă parte, dacă totul este determinat, atunci susținerea și respingerea determinismului sunt efecte, consecințe ale determinării universale. Nu argumentele raționale sunt hotărâtoare, ci *condițiile pur fizice*, înlănțuirea deterministă a tuturor proceselor din Univers.

În fine, pentru mulți gânditori, dacă determinismul este adevărat, atunci *nu suntem liberi*. În consecință, este un nonsens să vorbim despre moralitatea acțiunilor noastre. Până și intențiile noastre ar fi rezultatul determinării; nu am putea decide sau face altfel decât ceea ce decidem sau facem. Cu alte cuvinte, nu am fi responsabili de deciziile și acțiunile noastre. Am avea cel mult o *responsabilitate cauzală* (noi fiind cauzele imediate ale propriilor acțiuni), dar nu și o *responsabilitate morală* (nu am putea fi trași la răspundere sau răsplătiți pentru acțiunile noastre).

În legătură cu relația dintre determinism și libertate există însă două puncte de vedere diferite: a) determinismul și libertatea sunt incompatibile (ori determinism, ori libertate); b) determinismul și libertatea sunt compatibile (și determinism, și libertate). Pentru incompatibiliști, nu putem fi în același timp ființe morale și ființe determinate. Pentru compatibiliști, chiar dacă suntem ființe determinate, ne putem considera responsabili din punct de vedere moral.

Karl Popper arată însă că indeterminismul nu este, așa cum s-ar părea, suficient pentru a ne considera ființe libere și responsabile. Problema este aceea de a înțelege cum putem fi „influențați" sau „dirijați" de țeluri, deliberări, planuri, decizii, intenții, valori etc. Trebuie să fim, spune el, *indeterminiști*, dar, în același timp, trebuie ca unele entități nonfizice să fie instrumente reale pentru acțiunile noastre și pentru schimbarea lumii.

NATURA CAUZALITĂȚII

Oamenii care întreabă mereu „de ce?" sunt ca turiștii care stând în fața unei clădiri se uită în ghid (...) și, citind istorisirea construcției sale etc., etc., sunt împiedicați să vadă clădirea. (...)

Ceea ce este ademenitor în cercetarea de tip cauzal este că ea ne conduce la a spune: „Desigur — așa trebuia să se întâmple". În timp ce ar trebui să gândim: putea să se întâmple așa și în multe alte feluri.

(Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume*)

Info

Principiul nedeterminării

• A fost propus în 1927 de Werner Heisenberg.

• Este cunoscut și ca *principiu al incertitudinii:*

➢ cu cât determinarea (măsurarea) poziției unei particule elementare este mai precisă, cu atât mai indeterminată (incertă) rămâne viteza sa;

➢ cu cât se reușește mai precis determinarea vitezei, cu atât mai indeterminată devine poziția;

➢ această situație nu depinde de eficiența instrumentelor de măsură.

ABSENȚA RESPONSABILITĂȚII

Care poate fi singura noastră *învățătură? — Că nimeni nu îi dă omului calitățile sale, nici Dumnezeu, nici societatea, nici părinții și strămoșii săi, nici el* însuși. *(…)* Nimeni *nu este responsabil că este constituit în acest sens sau acest mod, că există în aceste circumstanțe, în acest mediu ambiant, că există pur și simplu. Fatalitatea ființei sale nu poate fi desprinsă de fatalitatea a tot ceea ce a fost și va fi. El* nu *este consecința propriei sale intenții, a unei voințe, a unui scop, prin el* nu *se încearcă atingerea unui „ideal de om", sau a unui „ideal de fericire", sau a unui „ideal de moralitate" — este absurd a vrea să-i rostogolești ființa spre un scop oarecare.* Noi *am inventat conceptul de „scop": în realitate scopul* lipsește (…) *Suntem necesari, suntem o parte din destin,* suntem *în întreg — nu există nimic care ar putea să judece, să măsoare, să compare, să condamne ființa noastră, căci asta ar însemna să judece, să măsoare, să compare, să condamne întregul. (…)* Dar nu există nimic în afara întregului! *— Că nimeni nu mai e făcut responsabil, că nu e permisă reducerea modurilor ființei la o* causa prima, *că lumea nu e o unitate, nici ca* senzorium, *nici ca „spirit",* de-abia aceasta este marea eliberare, *de-abia astfel a fost restabilită* inocența *devenirii.*

(Friedrich Nietzsche, *Amurgul idolilor*)

COȘMARUL DETERMINISMULUI FIZIC

Dacă determinismul fizic este corect, atunci un fizician care este complet surd și care nu a ascultat niciodată muzică ar putea să scrie toate simfoniile și concertele compuse de Mozart sau Beethoven; și aceasta studiind pur și simplu, în cele mai mici detalii, stările fizice ale corpurilor acestora și prezicând locurile în care aceștia vor așterne semne negre pe hârtia lor liniată. Ei bine, fizicianul nostru surd ar putea să facă încă și mai mult: prin studierea îndeajuns de atentă a corpurilor lui Mozart și Beethoven, el ar putea să scrie partituri care nu au fost niciodată compuse, în realitate, de Mozart sau Beethoven, dar pe care aceștia le-ar fi conceput dacă anumite împrejurări exterioare ale vieții lor ar fi fost diferite: dacă ar fi mâncat, să spunem, carne de miel în loc de carne de pui sau ar fi băut ceai în loc de cafea.

(Karl Popper, *Indeterminism și libertate*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Într-o lume deterministă, sancțiunile sociale pentru actele imorale sunt legitime? Dacă totul este determinat, mai putem distinge, în fapt, între acțiuni morale și acțiuni imorale? Se poate dispensa societatea de normele conviețuirii? Argumentează.
3. Analizează semnificația următorului argument: a) Orice acțiune umană (în sens larg) este determinată de o cauză. b) Fiind astfel, orice acțiune umană este necesară. c) Nici un om nu acționează în mod liber și nu poate acționa în alt mod decât o face. d) În aceste condiții, nimeni nu este responsabil din punct de vedere moral.
4. Elaborează un minieseu în care să corelezi următoarele aserțiuni: a) totul este determinat; b) totul e permis.
5. Crezi că este posibil ca o persoană să fie liberă să facă tot ce vrea, dar să nu aibă o voință liberă? Argumentează-ți răspunsul.

Concluzia care pare să se impună în fața noastră este că explozia inițială a fost însuși începutul tuturor lucrurilor fizice: spațiu, timp, materie și energie. (...) Nu a existat un înainte. Și acolo unde nu există timp, nu poate exista nici cauzalitate în sensul obișnuit.

(Paul Davies)

Activitate de grup

- Organizați-vă pe grupe de doi-trei elevi. Analizați următoarele situații pe baza modelului: *evenimentul x este determinat (prestabilit) încă din primele secunde ale Universului*:
- nu există cercuri pătrate;
- în această pagină se vorbește despre implicațiile determinismului;
- peste câțiva ani voi vorbi corect limba engleză;
- 2 + 3 = 5;
- singurele ființe inteligente din Univers trăiesc în galaxia noastră;
- simbolul „→" este folosit în logica predicatelor pentru operatorul implicație;
- primul logician cunoscut nu este Baruch Spinoza;
- nu cred că teoria coerenței reușește să explice ce este adevărul;
- operele filosofului german Martin Heidegger nu se studiază în liceu;
- Albert Einstein a descoperit ecuația $E = mc^2$ deoarece în ziua respectivă nu a băut decât ceai.

Dicționar

Davies, Paul (n. 1946) — fizician și scriitor american.
Einstein, Albert (1879-1955) — fizician, autorul teoriei relativității.
Heisenberg, Werner (1901-1976) — fizician german; a pus bazele teoriei mecanicii cuantice.

RECAPITULARE

EXISTENŢA

PLAN DE IDEI

I. Existenţă şi devenire
- problemele ontologiei;
- distincția dintre ontologie și metafizică;
- dimensiunile metafizicii aristotelice (*aitiologia, usiologia, teologia, ontologia*).

II. Problema principiului
- semnificațiile principiului ontologic:
  - dimensiunile aristotelice ale principiului
- relația dintre principiu și lucruri.

III. Problema fiinţei
- Ființă și neființă
- distincția dintre Ființă și devenire la Platon:
  - Forme-lucruri sensibile;
  - lumea inteligibilă-lumea sensibilă;
  - relația dintre lucrurile-umbre și modelele lor ideale;
  - *Ideea de Bine;*
- semnificația aristotelică a Ființei;
- devenirea întru Ființă (Constantin Noica):
  - modelul ontologic;
  - precaritățile ontologice;
  - distincția dintre *a exista* și *a fi.*

IV. Spaţiu şi timp
- problema timpului;
- categoriile spațiului și categoriile timpului;
- problema realității spațiului și a timpului
  - substanțe sau relații?
    - ➢ disputa Newton-Leibniz
  - în noi sau în afara noastră?
    - ➢ timpul și spațiul *a priori* (Immanuel Kant)
- *săgeata timpului*; timpul și viața umană; sensul vieții
- problema nemuririi.

V. Determinismul
- semnificațiile determinismului;
- ideea intuitivă a determinismului (Karl Popper);
- distincția dintre determinism și fatalism;
- importanța principiului cauzalității;
- implicații ale determinismului:
  - omnisciența;
  - imposibilitatea apariției *noului;*
  - relația determinism-libertate umană;
- critica determinismului:
  - critica ideii de cauză;
  - indicarea unor *întâmplări absolute*
- indeterminismul.

1. Analizează diferența dintre metafizică și ontologie.

2. Indică principalele probleme ale ontologiei.

3. Argumentează pro sau contra: Numai Ființa este.

4. Analizează comparativ abordarea platoniciană și cea aristotelică a problemei Ființei.

5. Elaborează un minieseu privind diferența dintre Ființă și devenire în concepția lui Platon.

6. Care este semnificația filosofică a următorului text: „Dacă rațiunea și opinia adevărată sunt două genuri diferite, atunci cu siguranță aceste realități, forme pe care noi nu le percepem, ci doar le gândim, există în ele însele" (Platon)?

7. Prezintă și analizează contribuția filosofului român Constantin Noica la analiza relației dintre Ființă și devenire.

8. Analizează conceptul de *principiu* din perspectiva lui Aristotel.

9. Elaborează un eseu cu privire la *împlinirea omului* din perspectiva concepției lui Constantin Noica despre Ființă.

10. Argumentează pro sau contra: timpul nu este nimic altceva decât imaginea determinată de evoluția lucrurilor și a noastră *de-a lungul timpului*.

11. Elaborează un eseu în care să analizezi relația dintre *săgeata timpului* și *viața umană*.

12. Elaborează un text în care să folosești în mod adecvat conceptele: *Ființă, existență, devenire, timp, schimbare*.

13. Elaborează un eseu liber cu privire la relația determinism-indeterminism-libertate.

14. Citește cu atenție următorul text:

„Astfel, nu există vreun înțeles pentru spațiu care să fie independent de relațiile dintre lucrurile reale din lume. Spațiul nu este o scenă care poate fi plină sau goală, în care obiectele vin și pleacă. Spațiul nu este ceva rupt de lucrurile care există; este numai un aspect al relațiilor dintre lucruri. Prin urmare, spațiul este asemenea unei propoziții. Este absurd să vorbim despre o propoziție care nu conține cuvinte. (…) Dacă eliminăm toate cuvintele, nu rămânem cu o propoziție goală, ci cu nimic" (Lee Smolin, fizician american).

Comentează textul, având în vedere următoarele cerințe: a) identificarea problemei pe care o abordează; b) identificarea și prezentarea soluției pe care o susține autorul; c) identificarea și analiza argumentului prezentat în text; d) indicarea și caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu problema respectivă; e) analiza comparativă a celor două concepții; f) prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

15. Elaborează un minieseu plecând de la următoarele idei: „Omule! Viața ta întreagă va fi întoarsă mereu ca un ceas de nisip și se va duce iarăși ca un mare minut al timpului, până ce toate condițiile din care te-ai născut se vor întoarce din nou în devenirea circulară a lumii. Atunci ai să găsești fiecare durere și fiecare plăcere, fiecare prieten sau dușman, fiecare speranță și fiecare eroare, fiecare fir de iarbă și fiecare rază de soare, în legătura adâncă a tuturor lucrurilor" (Friedrich Nietzsche).

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI FIZICĂ

STEPHEN HAWKING, *Universul într-o coajă de nucă*

Paradoxul gemenilor

În teoria relativității, fiecare observator are propria măsură a timpului, ceea ce duce la așa-numitul *paradox al gemenilor*. Unul dintre cei doi gemeni pleacă într-o călătorie spațială deplasându-se cu o viteză apropiată de cea a luminii, iar fratele său rămâne pe Pământ. Datorită mișcării lui, timpul din nava spațială, așa cum e observat de geamănul de pe Pământ, trece mai lent. După întoarcerea din spațiu, călătorul își va găsi fratele geamăn mai îmbătrânit decât el. Deși pare contrar bunului-simț, un număr de experimente arată că în scenariul prezentat geamănul călător va fi cu adevărat mai tânăr.

Timpul și spațiul

Primul model matematic al timpului și spațiului ne-a fost oferit de Isaac Newton în cartea sa *Principia Mathematica*, publicată în 1687. (…) În modelul lui Isaac Newton, timpul și spațiul constituiau un cadru în care aveau loc evenimentele, fără să fie influențate de ele. Timpul era separat de spațiu și se considera că e o singură linie, ca de cale ferată, infinită în ambele direcții. Timpul însuși era considerat etern, în sensul că a existat și va continua să existe pentru totdeauna. (…)

Relativitatea generală combină dimensiunea timpului cu cele trei dimensiuni ale spațiului pentru a forma ceea ce se numește spațiu-timpul. (…) Pe de altă parte, în relativitatea generală, timpul și spațiul nu există independent de univers sau unul față de celălalt. Timpul și spațiul se definesc prin măsurători în universul însuși (…) E ușor de conceput că timpul astfel definit, în universul însuși, trebuie să aibă o valoare minimă sau maximă — cu alte cuvinte, un început și un sfârșit. E absurd să ne întrebăm ce se întâmplă înainte de început sau după sfârșit, fiindcă asemenea valori ale timpului nu sunt definite.

Știință și epistemologie

Cred că orice teorie științifică serioasă, fie despre timp, fie despre orice alt concept, trebuie să se bazeze pe cea mai fertilă filosofie a științei: abordarea pozitivistă formulată de Karl Popper și alții. Conform acestei direcții de gândire, o teorie științifică e un model matematic prin care se descriu și se codifică observațiile pe care le facem. O teorie bună va descrie un cerc larg de fenomene pe baza unui mic număr de postulate simple și va face predicții bine definite, care pot fi testate. Dacă predicțiile sunt conforme cu observațiile, teoria supraviețuiește testului, deși nu se poate demonstra niciodată că e corectă. Pe de altă parte, dacă observațiile sunt în dezacord cu predicțiile, teoria trebuie respinsă sau modificată. (Cel puțin în principiu. În practică, oamenii pun deseori la îndoială acuratețea observațiilor, gradul de credibilitate și moralitatea celor care fac observațiile.)

Aplicații

1. Identifică temele și conceptele abordate în fragmentele de mai sus.
2. Compară această analiză a spațiului și a timpului cu cea filosofică, studiată în lecțiile anterioare, respectiv observațiile lui Hawking despre teoriile științifice și *teoria falsificaționistă a adevărului* a lui Popper.

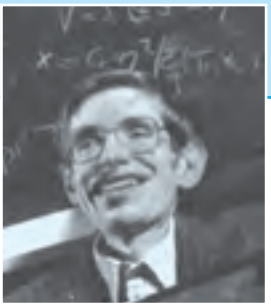

STEPHEN HAWKING
(n. 1942)

Fizician contemporan, este profesor la Catedra de matematică a Universității Cambridge, pe care a deținut-o și Isaac Newton. În 1962, (la vârsta de 20 de ani) a obținut titlul de doctor în fizică la *Trinity Hall*. Principalele lui domenii de cercetare sunt cosmologia, relativitatea generală și mecanica cuantică. În anii 1965-1970, a elaborat un model matematic privind originea și evoluția Universului din momentul „marii explozii" inițiale (*The Big Bang*). În 1963, a fost diagnosticat cu *scleroză laterală amiotrofică*. Cu timpul, și-a pierdut vocea și a devenit complet imobilizat. Comunică prin intermediul unui computer care poate fi controlat cu mișcări ale capului și globilor oculari.

Lucrări principale:
- *Scurtă istorie a timpului*
- *Universul într-o coajă de nucă.*

Urmărirea unei descoperiri ne alimentează creativitatea în toate domeniile, nu numai în știință. Dacă am ajunge la capătul drumului, spiritul uman s-ar ofili și ar muri. Dar eu nu cred că ne vom opri vreodată: dacă nu vom avansa în profunzime, vom avansa în complexitate și ne vom afla mereu în centrul unui orizont al posibilităților care se lărgește.

(Stephen Hawking)

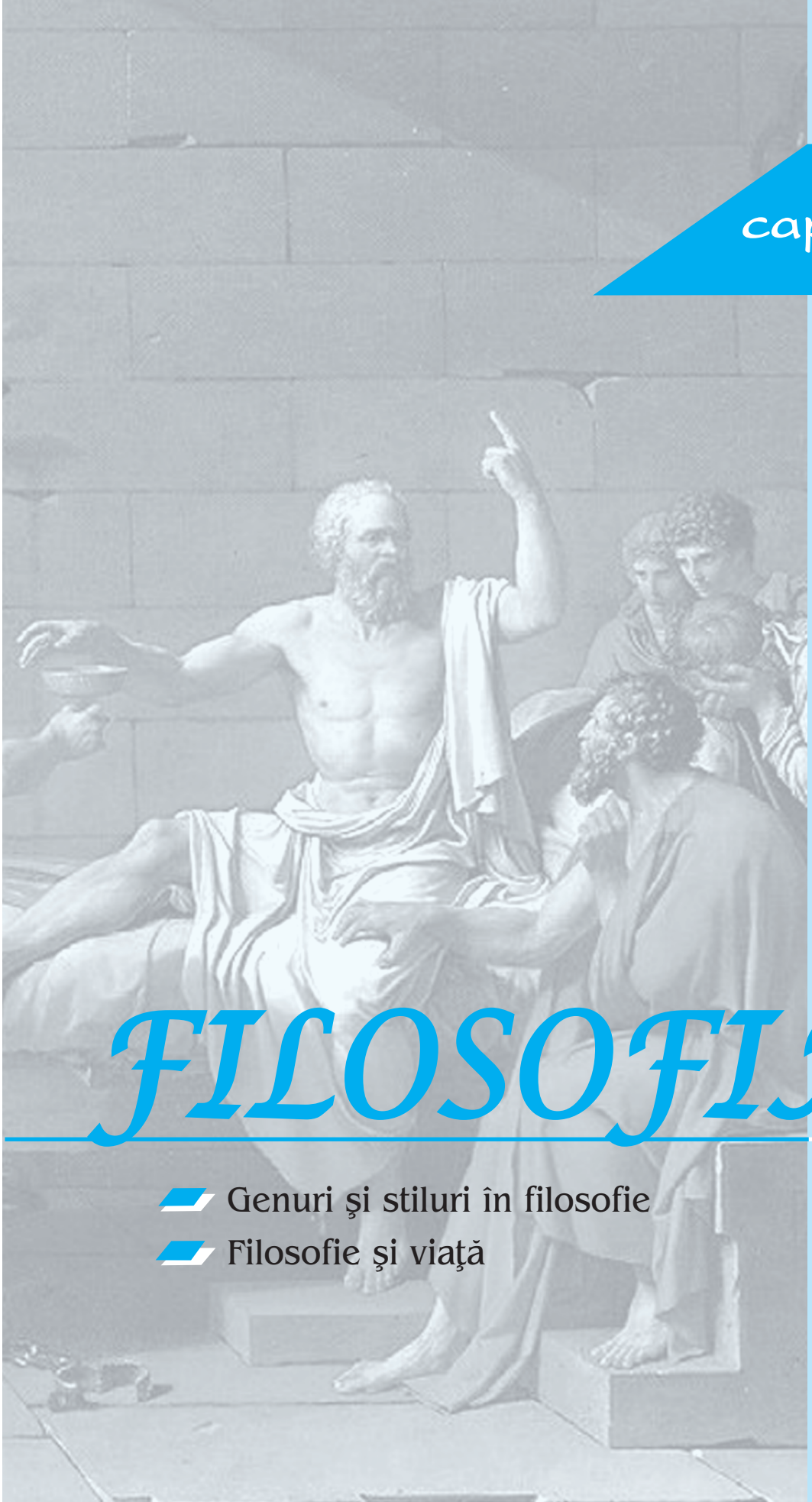

capitolul 6

Studiind acest capitol vei reuși:

- să caracterizezi diferite genuri și stiluri de filosofare;
- să utilizezi discursul filosofic în elaborarea unui eseu;
- să participi la analizarea și rezolvarea unor situații de viață folosind cunoștințele și metodologia specifice filosofiei.

FILOSOFIA

- Genuri şi stiluri în filosofie
- Filosofie şi viaţă

Jacques-Louis David (1748–1825), *Moartea lui Socrate* (detaliu)

Sfinx (secolul al VI-lea î.Hr.), descoperit la Delfi

Activitate de grup

• Organizați-vă în grupe de câte patru-cinci elevi. Citiți enunțurile de mai jos, apoi identificați prezența filosofiei în viața voastră.

Medicina vindecă bolile corpului, iar filosofia eliberează sufletul de patimi.

(Democrit)

Odată ce ai rămas satisfăcut de câteva idei primare, de niște postulate, ai încetat să mai fii filosof.

(A.N. Whitehead)

Ceea ce descoperim în filosofie este banal, ea nu ne învață fapte noi, asta face doar știința. Totuși, privirea de ansamblu asupra acestor banalități este extrem de dificilă și de o imensă importanță.

(L. Wittgenstein)

CE ESTE FILOSOFIA?

NAȘTEREA FILOSOFIEI

Termenul *philosophia* a apărut abia în secolul al V-lea î.Hr. (secolul lui Pericle). Se pare că prima menționare a activității filosofice se găsește în opera lui Herodot. Acesta relatează întâlnirea dintre Solon, unul dintre cei *șapte înțelepți* ai Greciei antice, și Cresus, regele Lydiei, care i se adresează cu următoarele cuvinte: „Oaspete al meu atenian, faima înțelepciunii (*sophies*) și a călătoriilor tale a ajuns până la noi. Ni s-a spus că, având gustul înțe-lepciunii (*philosopheon*), ai vizitat multe țări datorită dorinței tale de a vedea".

Potrivit tradiției, adevăratul creator al termenului este **Pitagora**. Diogene Laertios afirmă că el „a folosit prima dată termenul de filosofie, considerându-se pe sine un filosof, adică un iubitor de înțelepciune". Cicero menționează, în *Tusculane,* răspunsul lui Pitagora la întrebarea lui Leon, tiranul cetății Phliunte, cu privire la deosebirea dintre filosofi și ceilalți oameni. Referindu-se la Jocurile Olimpice, Pitagora vorbește despre trei categorii de oameni: sportivii (cei care caută să obțină glorie și renume), vânzătorii și cumpărătorii (cei care sunt împinși de pofta de câștig) și „cei care vin ca spectatori și examinează cu luare-aminte ce se întâmplă acolo și cum se petrec lucrurile". Prin analogie cu aceștia, filosofii sunt cei care „nu pun nici un preț pe toate celelalte, ca să se consacre cu ardoare cercetării naturii".

Acest tip de activitate a apărut într-o colonie grecească din Asia Mică prin încercarea de a descoperi *principiul* tuturor lucrurilor sau *ordinea* care se ascunde în spatele haosului aparent al evenimentelor din lumea sensibilă. Problema fusese deja formulată în poemele homerice, numai că acolo era oferită o explicație personificată, considerându-se că fenomenele sunt determinate de acțiuni sau hotărâri ale zeilor. Cu alte cuvinte, nașterea filosofiei europene este legată de abandonarea soluțiilor mitologice și înlocuirea acestora cu soluțiile obținute prin activitatea rațiunii. Reprezentanții *Școlii din Milet* (Thales, Anaximandru, Anaximene) sunt primii exponenți ai acestui mod de gândire.

PARADIGMELE FILOSOFICE

Cei mai mulți istorici ai filosofiei identifică de-a lungul timpului trei paradigme sau modele exemplare ale activității filosofice.

Paradigma *ontologică*, reprezentată mai ales de **Platon** și **Aristotel**, se definește în primul rând prin raportarea la *Ființă* sau la ceea ce există în sens deplin. Aceasta nu poate fi despărțită de încrederea necritică a rațiunii în puterea ei de a cunoaște realitatea așa cum este, de ideea că *ceea ce este poate fi cunoscut.*

Îndoiala privind posibilitatea unei astfel de cunoașteri va sta la baza apariției paradigmei *mentaliste* sau *critice*. Întrebarea inițială este acum: *Ce pot cunoaște?*, iar rolul de *filosofie primă* revine teoriei cunoașterii. Obiectul cercetării filosofice este, înainte de toate, cunoașterea însăși,

determinarea naturii și limitelor acesteia și abia apoi realitatea, dar nu realitatea pur și simplu, *în sine*, ci realitatea care poate fi cunoscută de noi, ceea ce este real pentru noi. Potrivit concepției lui **Immanuel Kant**, fundamentală pentru această paradigmă, prima sarcină a filosofiei este determinarea a ceea ce poate și a ceea ce nu poate fi obiect al cunoașterii noastre. Metafizica se va constitui mai ales ca *filosofie transcendentală* — cercetare a condițiilor de posibilitate, de pildă, a condițiilor cunoașterii prin experiență sau ale acțiunii morale.

Următoarea schimbare de paradigmă a fost determinată de încercarea de a delimita propozițiile cu sens de cele lipsite de semnificație. Întrebarea inițială nu mai este nici *Ce este?*, nici *Ce putem cunoaște?*, acestea fiind înlocuite cu întrebarea: *Ce pot să înțeleg?* sau *Ce pot spune cu sens?* Prin urmare, rolul de *filosofie primă* revine *analizei* sau *criticii limbajului*. Pentru **Ludwig Wittgenstein**, filosofia este activitatea de *clarificare a gândurilor*. Limitele dintre propozițiile cu sens și cele fără sens pot fi stabilite numai în interiorul limbajului. Așadar, determinarea a ceea ce poate fi exprimat este anterioară determinării a ceea ce poate fi gândit, respectiv stabilirii a ceea ce poate fi cunoscut.

STILURI ȘI GENURI DE FILOSOFARE

Evoluția filosofiei evidențiază schimbări și interacțiuni, pe de o parte, între *stiluri filosofice* diferite (trăsături particulare ce caracterizează modul de exprimare al unui autor sau al unei opere) și, pe de altă parte, între *genuri filosofice* diferite (determinate de trăsături generale ce caracterizează o epocă, un curent sau o orientare filosofică). *Stilul sintetic*, de pildă, orientat spre construcții sistematice, se diferențiază de *stilul analitic*, care se opune, de regulă, ideii de sistem filosofic sau posibilității de a oferi o imagine generală asupra tuturor aspectelor realității.

Lucian Blaga arată, în *Despre conștiința filosofică*, că ideea de stil s-a referit inițial la considerații formale ale operei de artă, lărgindu-și treptat sfera, astfel încât să asimileze însușirile „structurale, lăuntrice" ale tuturor creațiilor culturale, inclusiv ale celor filosofice. În vreme ce filosofiile de tip *vizionar-constructiv* sunt atente „îndeosebi la priveliștea globală a existenței", cele de tip *analitic-critic* au „interesul ațintit mai ales asupra omului". Primul tip este reprezentat printre alții de Thales, Pitagora, Parmenide, Heraclit, Platon, Aristotel, Descartes, Leibniz, Hegel, iar cel de-al doilea de Socrate, Platon, Aristotel, Hume sau Kant. După cum se vede, unii filosofi sunt reprezentativi pentru ambele genuri filosofice. În cazul aceluiași gen, stilul lucrărilor lui Platon, de exemplu, este diferit față de cel al operelor lui Aristotel.

Mircea Flonta distinge între *cultura filosofică de tip literar-artistic*, reprezentată de *filosofia ca speculație ultimă* (Aristotel, Hegel, Noica) și de *filosofia ca reflecție liberă* (Pascal, Nietzsche, Cioran), și *cultura filosofică de tip științific*, exemplificată mai ales de *filosofia ca formă de cercetare* (Wittgenstein). În cadrul aceluiași gen, stilul lucrărilor lui Platon, de exemplu, este diferit față de cel al operelor lui Aristotel.

Iubirea de Dumnezeu este înțelepciunea slăvită și cui voiește El, aceluia o împarte după chibzuința Sa.
(Ecleziastul, 1.13)

Dicționar

Idealism — tendința de a reduce orice există la gândire, de a afirma gândirea sau spiritul ca origine sau temei pentru tot ceea ce există în mod real.

*

Democrit (c. 460-370 î.Hr.) — filosof grec presocratic.
Flonta, Mircea (n. 1932) — filosof român.
Herodot (484-425 î.Hr.) — istoric grec, supranumit „părintele istoriei".
Diogene, Laertios (secolul al III-lea) — scriitor grec, autorul lucrării *Despre viețile și învățăturile filosofilor.*
Pericle (495-429 î.Hr.) — orator și om politic atenian; conducător al Atenei între 443 și 429 î.Hr., perioadă în care a inițiat o serie de reforme democratice. Secolul al V-lea î.Hr. este cunoscut sub numele de *Secolul lui Pericle.*
Pitagora (580-500 î.Hr.) — filosof și matematician grec. Tradiția îi atribuie descoperirea teoremei care îi poartă numele.

GENURI ŞI STILURI FILOSOFICE

Iubirea de înţelepciune

În gândirea presocraticilor a dominat înțelegerea filosofiei ca *iubire de înțelepciune* (în limba greacă, *philo* — iubire, *sophia* — înțelepciune). În acest sens, filosofia era, în primul rând, un mod de viață și, în al doilea rând, o expresie rațională a acestuia. Filosofia nu viza o cunoaștere de dragul cunoașterii, ci o pricepere, o iscusință, o *artă de a trăi*. Iubitorul de înțelepciune nu era cel care cunoștea multe lucruri, ci acela care știa să se comporte în viață, care știa cum să trăiască și, mai ales, cum să înfăptuiască binele. Atitudinea contemplativă, năzuința de a privi cu ochii minții *Binele*, *Adevărul*, *Frumosul* sau, altfel spus, *Divinul*, se împletea cu încercarea de a pune în practică înțelepciunea dobândită, de a arăta cum se poate trăi înțelept.

Pentru **Socrate**, tocmai această năzuință definește adevărata filosofie. El subliniază natura *daimonică* a iubirii de înțelepciune și situarea transcendentă a înțelepciunii. Ca iubitor de înțelepciune, filosoful se situează între cei care sunt înțelepți și cei neînțelepți, este un mijlocitor între ei, așa cum *daimonul* este un mijlocitor între oameni și zei. Filosoful, spre deosebire de cei neînțelepți, știe că nu este înțelept, știe că prin raportare la adevărata înțelepciune *nu știe* nimic, știe așadar că *numai zeul este înțelept*. El nu poate atinge niciodată înțelepciunea, dar, știind că nu este în posesia ei, poate înainta către aceasta. Astfel, el este un pelerin, un călător aflat între două lumi, a oamenilor și a zeilor, o ființă ciudată sau chiar un nebun pentru ceilalți.

Pentru **Platon**, această iubire, ca năzuință spre ceva care niciodată nu poate fi atins în sens deplin, este o *formă de nebunie*, care îl smulge pe om din existența cotidiană, silindu-l să-și întoarcă privirea dinspre *lumea sensibilă* spre *lumea inteligibilă*. Această nebunie este însă cel mai mare bun care a fost „dăruit neamului muritorilor de către zei". Nu este o nebunie profetică sau poetică, ci o lucrare divină, mai presus de orice chibzuință și înțelepciune omenească. În dialogul *Phaidros*, Socrate arată că datorită filosofiei, atunci când privim frumusețea de aici, simțim cum ne cresc aripi și ardem de nerăbdare să ne ridicăm în zbor. Pentru că nu putem, privirea ne rămâne ațintită în înalt, iar nepăsarea care ne prinde față de lumea de aici dă celorlalți temei să creadă că am fost robiți smintelii.

Spre deosebire de Socrate, Platon nu credea că filosoful este doar un simplu iubitor de înțelepciune: el iubește înțelepciunea, tinde către aceasta și, atât cât este posibil pentru un om, este în posesia înțelepciunii. În plus, numai el, dintre muritori, se apropie de *episteme* sau de cunoașterea *Formelor*, a realității autentice, depline, pe măsură ce se îndepărtează de opiniile părelnice și de lumea devenirii, urcând treptat către locul inteligibilului. În ambele ipostaze — *iubire de înțelepciune* și *artă a răsucirii* — filosofia presupune desfacerea sufletului din lanțuri sau, cu alte cuvinte, detașarea intelectului de simțuri și de *ceea-ce-se-vede* și îndreptarea întregului suflet către *ceea-ce-este*.

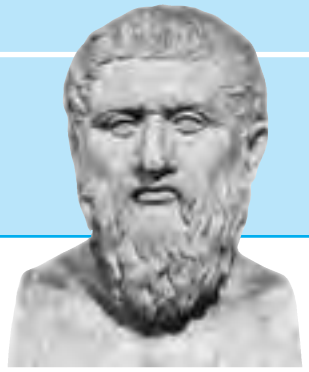

PLATON
(427–347 î.Hr.)

Socrate și-a pus atât de puternic amprenta asupra lui **Platon**, încât în primele dialoguri ale acestuia este foarte greu să faci deosebirea între ce aparține maestrului și ce aparține discipolului. Opera acestuia din urmă are o importanță covârșitoare pentru întreaga filosofie occidentală, despre care s-a spus, la începutul secolului al XX-lea, că nu este decât *o notă de subsol la filosofia lui Platon* (A.N. Whitehead).

Platon a întemeiat o școală, Academia, care s-a numit așa deoarece se afla într-o grădină ce îi aparținuse eroului grec Academos. Platon a consacrat *dialogul* ca specie a discursului filosofic, formă ce corespunde ideii că la adevăr nu ajungem decât grație dialecticii, arta de a întreba și de a răspunde obiecțiilor.

Dialoguri principale: *Apologia lui Socrate, Banchetul, Legile, Parmenide, Phaidron, Phaidros, Republica, Sofistul, Theaitetos, Timaios.*

Se povestește despre Thales că, privind în sus și cercetând stelele, a căzut într-un puț. O servitoare din Tracia, minte aleasă și subțire, l-a luat, zice-se, peste picior, cum că pune suflet să știe ce se află în cer, dar că îi scapă ce se află la picioarele sale și în juru-i.

(Platon)

Pe de altă parte, filosofia are atât o finalitate individuală, în sensul de condiție a unei vieți fericite și bune, cât și una colectivă: întrucât cunoaște *ceea-ce-este* și mai ales *ce este Binele, ce este Adevărul, ce este Dreptatea* etc., filosoful are menirea să-i învețe pe ceilalți și, mai ales, să îndrume spre virtute cetatea în întregul ei, pentru ca să fie într-adevăr o cetate dreaptă. În *Mitul lui Er,* filosofia este prezentată drept condiție necesară pentru alegerea unei vieți bune: dacă nu ar avea cunoașterea binelui și a răului pe care i-o oferă filosofia, sufletul nu și-ar putea alege, înainte de a coborî din nou în această lume, felul de viață potrivit; dacă s-ar preocupa cum se cuvine de filosofie, acesta va avea însă puterea de a deosebi „viața vrednică" de cea rea și va putea să aleagă „mereu, pretutindeni, viața cea mai bună dintre cele cu putință", adică viața care îl va conduce „spre mai multă dreptate". Prin urmare, pentru cel care s-ar îndeletnici serios cu filosofia „există șansa nu numai ca el să fie fericit aici, dar și ca drumul său de aici într-acolo și înapoi (…) să nu fie pământesc și aspru, ci ușor și ceresc".

FILOSOFIA CA IUBIRE DE ÎNȚELEPCIUNE ȘI ARTĂ A RĂSUCIRII

Ci o „răsucire a sufletului" de la o zi întunecată ca noaptea către ziua cea adevărată, o ascensiune și o revenire către ceea-ce-este. Aceasta afirmăm că este filosofia cea adevărată.

*

Dacă ori filosofii nu vor domni în cetăți, ori cei ce sunt numiți acum regi și stăpâni nu vor filosofa autentic și adecvat și dacă acestea două — puterea politică și filosofia — n-ar ajunge să coincidă, și dacă numeroasele firi care acum se îndreaptă spre vreuna din ele, dar nu și spre cealaltă, nu vor fi oprite să procedeze astfel, nu va încăpea contenirea relelor (...) pentru cetăți și neamul omenesc, și nici această orânduire pe care am parcurs-o cu mintea nu va deveni vreodată posibilă, spre a vedea lumina soarelui.

(Platon, *Republica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Completează imaginea asupra filosofiei, studiind și paragrafele 321-541 din *Republica,* în care Socrate descrie dialectica și „elementele auxiliare" de care se folosește pentru a conduce sufletul către ceea-ce-este, respectiv *Mitul lui* Er de la sfârșitul dialogului.
3. Ținând cont de trăsăturile filosofului și ale filosofiei din perspectiva lui Platon, argumentează pro sau contra următoarelor teze: „unor anumiți oameni li se cuvine, prin firea lor, și să se apuce de filosofie, și să conducă în cetate, în timp ce altora nu li se cuvine să se atingă de filosofie și (...) totodată, ei trebuie să dea ascultare cârmuitorului" (*Republica,* 474 d).
4. Socrate subliniază, la un moment dat, că unii dintre cei care se îndreaptă spre filosofie ajung „ciudați de-a binelea, ca să nu zicem cu totul detestabili" și devin „nefolositori pentru cetăți". Studiază paragrafele 487 e (parabola cârmaciului), 488 a-489 e și 517 d din *Republica* și prezintă, în mod argumentat, un punct de vedere personal în legătură cu această problemă, apelând și la experiența ta de viață.

Menon: *Socrate, încă de dinainte de a te cunoaște mi s-a spus că ești un om plin de îndoieli și că îi descumpănești cu ele și pe alții. În clipa asta simt că îmi faci farmece și că mă copleșești cu vraja ta, încât mă simt neajutorat și nu mai știu ce să cred. Uite, lasă-mă să glumesc puțin și să-ți spun că, nu numai ca înfățișare, ci și în alte privințe semeni leit cu peștele acela de mare cu capul parcă strivit, numit torpilă: de cum se apropie cineva de el, îl amorțește. Este tocmai ce-ai făcut tu cu mine acum, am mintea și buzele amorțite și nu știu ce să-ți răspund, nu pot să scot o vorbă … Cred că bine faci că nu vrei să părăsești Atena și să trăiești pe alte meleaguri. Dacă, străin fiind pe undeva, ai face lucruri din acestea, de bună seamă te-ar întemnița ca vrăjitor.*

Alcibiade: *Eu sunt încredințat că Socrate seamănă leit cu acei Sileni pe care îi poți vedea în atelierele de sculptură: meșterii îi închipuie ținând în gură un fluier sau un flaut, însă dacă-i desfaci în două, găsești în ei niște statuete de zei.*

(Platon)

S-a dus la moarte cu liniștea cu care (…) a părăsit ultimul dintre comeseni banchetul, la primele licăriri ale zorilor, spre a începe o viață nouă.

(Friedrich Nietzsche)

Dicţionar

Daimon — (în mitologia greacă) ființă intermediară între zei și oameni, care mijlocește între nemuritori și muritori.

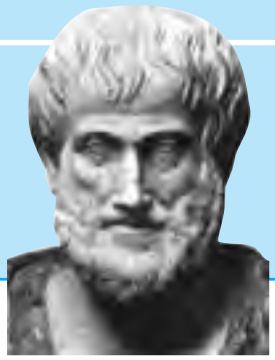

ARISTOTEL
(384–322 î.Hr.)

S-a născut la Stagira, în Macedonia (de aceea era supranumit Stagiritul). A fost elevul lui Platon, la Academie. După moartea acestuia, părăsește Atena și devine preceptorul lui Alexandru cel Mare.

Reîntors la Atena, întemeiază propria școală, Liceul. Profesorul și discipolii se plimbau în timpul cursurilor – de aceea, adepții lui au fost numiți peripateticieni (gr. *peripatein* – a se plimba).

În Evul Mediu, opera sa a fost o sursă de referință pentru filosofi și teologi.

Lucrări principale:
▪ *Fizica* ▪ *Politica* ▪ *Metafizica*
▪ *Organon* ▪ *Etica nicomahică*
▪ *Retorica* ▪ *Poetica.*

Există o știință care examinează ceea-ce-este ca fiind, cât și tot ce aparține de acesta în mod intrinsec. Ea nu este identică cu niciuna dintre științele zise particulare. Căci niciuna dintre aceste științe nu privește ceea-ce-este ca fiind, în universalitatea sa, ci, decupând o parte a acestuia, examinează doar contextele sale, așa cum procedează științele matematice.
(Aristotel)

Metafizica

Pentru **Aristotel**, toți oamenii au sădită în firea lor *aspirația de a ști*. La cel mai de jos nivel, aceasta se observă în plăcerea pe care ne-o dă folosirea simțurilor. Urmează experiența, arta și, deasupra tuturor, știința. Experiența reprezintă „cunoașterea situațiilor individuale", iar arta sau „știința aplicată" „cunoașterea situațiilor generale". Ține de experiență că un anumit leac îi prieste lui Socrate și de artă faptul că tuturor oamenilor care suferă de o anumită boală le folosește un anumit leac. Calitatea de a ști aparține însă mai degrabă artei (gr. *techne*) și cunoașterii teoretice (gr. *theoria*) decât experienței. Cei cu experiență știu doar *că are loc un efect*, dar nu și *de ce are loc*. La rândul ei, înțelepciunea ține mai degrabă de a ști decât de experiență.

Pe de altă parte, Aristotel deosebește trei forme ale cunoașterii: teoretică, practică și productivă. Prima are ca scop știința pură, a doua viața bună, a treia obținerea unor produse utile sau frumoase. În general, știința *cea mai înaltă* este cea care nu are de-a face nici cu folosul, nici cu desfătarea, ci doar cu dorința de a ști. Aceasta urmează modelul vieții contemplative, specific divinității. Viața contemplativă nu caută un alt rezultat în afara sa, ci este dorită pentru ea însăși, își este propriul scop. Nu o putem atinge însă decât rareori. Nouă ne sunt „hărăzite doar puține clipe de acest fel". Modul de viață contemplativ are drept scop *cunoașterea de dragul cunoașterii* și nu un țel exterior acesteia. Modelul vieții contemplative este Dumnezeu, „gândirea care se gândește pe sine", care nu exercită nicio acțiune spre exterior, Ființa la care „activitatea se confundă cu fericirea sa".

Filosofia sau iubirea de *înțelepciune* (gr. *philein* — a iubi, *sophia* — înțelepciune) este o „știință" care are ca obiect anumite *principii* și *rațiuni de a fi* ale lucrurilor. Putem vorbi, pe de o parte, de realitățile determinate, sensibile, schimbătoare (care sunt obiectul de cercetare al fizicii sau *filosofiei secunde*) și de realitatea ca atare, *în genere — Ființa ca Ființă, Ființa nedeterminată, Ființa în sine, ceea-ce-este-ca-fiind* — obiectul de cercetare al metafizicii sau *filosofiei prime*.

Aceasta din urmă, în funcție de interesul particular al cercetării, are mai multe dimensiuni: *ontologia* (vizează Ființa în genere), *aitiologia* (cercetarea cauzelor prime și a principiilor ultime ale Ființei), *usiologia* (cercetarea substanței, sensul fundamental al Ființei) și *teologia* (știință a lucrurilor divine, respectiv a Ființei supreme). În legătură cu această ultimă dimensiune a metafizicii, Aristotel scrie: „toate științele sunt mai necesare decât aceasta, dar mai bună însă niciuna".

Dintr-o altă perspectivă, filosofia este definită drept *știință a adevărului*, aceasta întrucât „adevărul nu poate fi cunoscut decât prin rațiunile de a fi ale lucrurilor".

În concluzie, filosofia, mai precis *metafizica*, este o cunoaștere, dar nu a oricăror cauze, ci a cauzelor prime și universale. Este cea mai cuprinzătoare cunoaștere despre ceea ce este cel mai greu de cunoscut, obiectele filosofiei fiind cele mai îndepărtate de simțuri. Punctul de plecare este *mirarea*, iar finalitatea *înțelegerea lumii ca totalitate*.

Altfel spus, strădania lui Aristotel nu se reduce la cunoașterea lucrurilor luate ca atare, ci vizează într-un fel o depășire a unei asemenea

cunoașteri, o căutare a acelui ceva pe care se întemeiază tot ceea ce se dezvăluie privirii, a originii tuturor lucrurilor, a acelor principii și cauze care sunt *rațiunile de a fi* ale oricărui lucru. În acest sens, filosofia este, în primul rând, *ontologie*, știință a Ființei ca Ființă. Această perspectivă va reprezenta pentru multe secole prima paradigmă filosofică, primul model de înțelegere și realizare a filosofiei.

TRĂSĂTURILE FILOSOFULUI ȘI ALE FILOSOFIEI

Așadar, de vreme ce căutăm această știință, ar trebui cercetat lucrul următor: știință a ce fel de rațiuni și principii este înțelepciunea? Or, dacă am privi reprezentările pe care le avem despre omul înțelept, ar deveni mai clar de aici un răspuns:

1. Mai întâi, ne reprezentăm înțeleptul ca pe cineva care le cunoaște pe toate cele, pe cât posibil, fără însă să aibă știința lor de detaliu.

2. Apoi, îl considerăm înțelept pe cel capabil să cunoască lucrurile dificile și care nu sunt ușor de cunoscut omului. (…)

3. Iarăși, îl credem înțelept pe cel care, în orice știință, este mai precis și mai capabil să-i învețe pe alții rațiunile de a fi ale lucrurilor.

4. Iar între științe, o considerăm pe cea aleasă pentru ea însăși și în vederea cunoașterii ca fiind în mai mare măsură înțelepciune decât pe cea aleasă pentru foloasele ce decurg din ea.

De asemenea, este în mai mare măsură înțelepciune știința care se află mai presus decât cea situată mai prejos. Căci nu înțeleptul trebuie să se supună, ci el trebuie să dispună, și nu primul trebuie să asculte de ultimul, ci de primul trebuie să asculte cel mai puțin înțelept. (…)

Iarăși, știința care cercetează rațiunile de a fi ale unui lucru este în mai mare măsură aptă să-i învețe și pe alții. (…)

De asemenea, știința care cunoaște cu ce scop trebuie săvârșită fiecare acțiune este suverana științelor și se află mai presus decât știința supusă ei. (…)

Că această știință căutată nu este una productivă este limpede privind și la primii oameni care au practicat filosofia. Căci și acum, și la început, oamenii au început să filosofeze datorită uimirii *(…). Însă, dacă e adevărat că oamenii au filosofat pentru a scăpa de ignoranță, este clar că tocmai* pentru a ști au luat urma cunoașterii și nu de dragul vreunui folos practic (…) *pe aceasta o declarăm ca fiind* singura liberă *dintre științe. Căci ea singură ține de sine însăși.*

(Aristotel, *Metafizica*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează strategia folosită de Aristotel pentru a determina natura filosofiei.
3. Care ar fi cea mai importantă întrebare cu privire la natura filosofiei la care ai aștepta un răspuns de la Aristotel? Arată de ce este semnificativă această întrebare.
4. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „(…) Fiecare gânditor spune ceva cu rost despre natură; iar *dacă, luate individual, contribuțiile rămân nule sau minore, din adăugarea tuturor iese ceva măreț”* (*Metafizica,* II, 993 b). Argumentează în ce măsură aceasta poate fi o *regulă de viață.*

Un mare matematician — și care este numai atât — e mult inferior unui țăran, care suferă primitiv pe chestiunile ultime.

Nu sunt atât de nefericit pentru a fi poet (…), dar nici atât de indiferent pentru a fi filosof.

(Emil Cioran)

Dicţionar

Cauză (gr. *aitia*) — pentru Aristotel, termenul are alte semnificații decât cele moderne: *condiție metafizică a realității*, fără de care realitatea nu este posibilă; condiție supremă a existenței; *rațiune de a fi*; acel ceva pentru care lucrul este astfel și nu altfel etc. El distinge patru tipuri principale de cauze: *materială* (materia din care provine ceva), *formală* (forma sau modelul lucrului), *eficientă* (cel dintâi început al mișcării sau repausului) și *finală* (finalitatea sau scopul).

Metafizică — pentru unii comentatori, inițial termenul a desemnat pur și simplu tratatele lui Aristotel care erau plasate după lucrările sale de fizică, în ediția lui Andronicos din Rhodos. Pentru alții, a avut o semnificație filosofică: desemna știința sau acea parte a filosofiei care se ocupa cu realitatea suprasensibilă sau cu transcendentul. Într-un sens mai larg, metafizica reprezintă cunoașterea prin rațiune a realităților imateriale, „dincolo de” realitățile fizice materiale (spre exemplu, Dumnezeu și sufletul). În Antichitate, metafizica, în sensul de teorie a fundamentelor, a principiilor, de domeniu esențial, aflat la baza întregii construcții filosofice, este înțeleasă ca ontologie, în epoca modernă ca teorie a cunoașterii, iar în filosofia contemporană ca analiză logică a limbajului.

TOMA D'AQUINO
(1227–1274)

S-a născut într-o familie de aristocrați, fiind al șaptelea fiu al contelui Landulf. La vârsta de cinci ani, a fost trimis de tatăl său la mănăstirea benedictină Monte Cassino, dar în 1244 a intrat în ordinul dominican. Spre a evita un conflict cu familia, este trimis la Paris, dar este răpit de frații săi mai mari și închis mai mult de un an în castelul familiei de la Roccasecca. Aici a scris două mici trate de logică. După ce a fost eliberat, a plecat la școala dominicană de la Köln, unde a studiat cu Albertus Magnus. În 1256 capătă titlul de magistru. În 1259, pleacă pentru șase ani în Italia. Aici încheie lucrarea *Summa contra Gentiles*. În timpul unei slujbe, se pare că a avut o experiență misterioasă, care a pus capăt activității sale de savant. Când secretarul său l-a îndemnat să-și continue lucrul la *Summa theologiae*, a răspuns: „Nu pot, pentru că tot ceea ce am scris mi se pare că sunt paie". A murit în 1274 și a fost canonizat în 1323.

Înțelegerea lucrurilor necorporale mă atrăgea în cel mai înalt grad; contemplarea Ideilor îmi înaripa gândul, astfel încât, la puțină vreme, am crezut că am ajuns înțelept; am fost chiar atât de prost, încât am sperat că-l voi vedea imediat pe Dumnezeu: căci acesta e țelul filsofiei lui Platon.

(Justin Martirul și Filosoful)

Filosofie și teologie

Filosofia medievală este încadrată convențional între secolele al V-lea și al XV-lea. Începuturile sale sunt legate de operele apologeților creștini (Justin Martirul și Filosoful, Athenagoras, Minucius Felix) și de operele Părinților Bisericii (Sfântul Grigorie din Nazians, Sfântul Vasile cel Mare, Pseudo-Dionisie Areopagitul, Ioan Damaschinul, Sfântul Augustin). Sfârșitul ei a fost dominat de scolastică și de opera lui Toma d'Aquino.

Una dintre dezbaterile cele mai importante pentru gândirea medievală se referă la relația dintre doctrina revelată și cercetarea realizată de rațiune, respectiv la opoziția dintre *philosophi* și *sancti*, dintre concepțiile despre lume întemeiate pe rațiunea umană și adevărurile revelate, dintre înțelepciunea păgână și adevărata înțelepciune. Tema apare deja într-o lucrare din secolul al II-lea, *Persiflarea filosofilor*, atribuită lui Hermias.

Pentru **Augustin din Hippona**, filosofia și religia reprezintă căutări ale înțelepciunii și, prin aceasta, ale fericirii. Subiectul principal al filosofiei este „cunoașterea lui Dumnezeu și a sufletului omului" (*Solilocvii*).

Rațiunea, respectiv filosofia, nu este o simplă slujitoare a teologiei. Pe de o parte, rațiunea precede credința, întrucât rațiunea poate demonstra că trebuie să credem adevărurile *nedemonstrabile* ale credinței. Pe de altă parte, există o altă intervenție a rațiunii, care urmează credinței. În *Predica* 43, Sf. Augustin rezumă astfel relația dintre rațiune și credință: *intellige ut credes, crede ut intelligas* (înțelege ca să crezi, crede ca să înțelegi).

Toma d'Aquino va face ulterior distincția între două teologii: teologia întemeiată pe revelație și cea întemeiată pe rațiune, aceasta din urmă fiind parte a filosofiei. Prima, numită și *sacra scientia*, are ca obiect „acele lucruri care sunt mai presus de cunoașterea omului și nu sunt de cercetat prin rațiune", dar care sunt totuși primite prin credință. Filosofia le tratează în măsura în care sunt cognoscibile prin lumina rațiunii naturale.

Doctrina sfântă reprezintă și criteriul adevărului: tot ceea ce se va găsi în alte științe contrar adevărului acesteia va fi condamnat ca fals. Aceasta pornește de la principii cunoscute prin lumina unei științe superioare, care este a lui Dumnezeu și a fericiților, știința prin care Dumnezeu se cunoaște pe sine și tot ceea ce creează. Este mai mult o știință speculativă, deoarece se referă mai mult la lucrurile divine decât la faptele oamenilor. Este mai demnă decât filosofia și celelalte științe datorită certitudinii și măreției obiectului său. Scopul este fericirea eternă, căreia îi sunt subordonate în final toate scopurile științelor practice. Este suprema înțelepciune între toate înțelepciunile umane și îi revine rolul de a ordona și a judeca.

Această știință poate să primească un ajutor de la disciplinele filosofice pentru o mai mare întărire a celor pe care le afirmă. Recurge la rațiune, dar nu pentru a proba credința, ci pentru a deduce alte adevăruri din cele revelate. În ultimă instanță, filosofia nu trebuie să accepte nimic altceva decât ceea ce este accesibil inteligenței naturale și demonstrabil prin mijloacele ei.

Toma d'Aquino subliniază că ar trebui să existe un acord între concluziile ultime ale revelației și rațiunii. Nici rațiunea, nici revelația nu pot să ne înșele. Însă de fiecare dată când o concluzie filosofică contrazice dogma, acesta este un semn că respectiva concluzie e falsă.

Filosofia (teologia filosofică) și teologia revelată sunt, în cele din urmă, două modalități de acces la unul și același adevăr, dar prima, fiind întemeiată pe revelație, deci pe autoritatea lui Dumnezeu, este superioară celeilalte.

DOCTRINA SFÂNTĂ

Dar chiar despre acele lucruri cu privire la Dumnezeu pe care rațiunea umană le poate cerceta, a fost necesar pentru om să fie instruit de către revelația divină, deoarece (în privința) adevărului despre Dumnezeu, cercetat de rațiunea umană, la puține, și în timp îndelung și cu amestecul multor erori a ajuns omul. Dar cunoașterea acestui adevăr de care depinde întreaga salvare a omului este în Dumnezeu. Așadar, pentru a se ajunge la o mai potrivită și sigură salvare a oamenilor, a fost necesar ca ei să fie instruiți despre cele divine de către revelația divină.

A fost necesar deci ca, pe lângă disciplinele filosofice, care sunt cercetate prin rațiune, să primească doctrina sfântă prin revelație.

(Toma d'Aquino, *Summa theologiae*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Uneori, se apreciază că revelația este o mișcare de sus în jos, iar filosofia, cel puțin teologia filosofică, reprezintă mișcarea complementară, de jos în sus. Crezi că aceste metafore sunt adecvate pentru a descrie natura lor și relația dintre ele?
3. În Evul Mediu, s-a susținut că filosofia nu poate fi decât o *slujitoare a teologiei*. Prezintă și argumentează un punct de vedere personal în legătură cu această problemă.
4. Toma d'Aquino formulează problema necesității teologiei astfel: „Este necesar să existe, dincolo de disciplinele filosofice, o altă știință?". El analizează două teze care ar sugera că nu este necesară o asemenea știință: a) omul nu trebuie să se preocupe de ceea ce depășește puterile rațiunii; b) ceea ce ține de puterile rațiunii este suficient cuprins în disciplinele filosofice. Prezintă și argumentează o soluție proprie a acestei probleme, plecând de la cele două teze.
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „În viață avem numeroase dorințe, însă o filosofie anume este de obicei inspirată de o dorință dominantă care îi dă coerență (…). Există dorința de a cunoaște (…), dorința de fericire, dorința de virtute și, ca o sinteză a acestora două, dorința de mântuire (…). Există dorința de frumos, dorința de divertisment și, în sfârșit, dorința de putere." (Bertrand Russell, *Filosofii ale puterii*).

Info

Scolastica

Este o doctrină filosofică, teologică și științifică elaborată în epoca medievală.

A avut ca scop principal alcătuirea unui sistem în care să se reunească filosofia greacă și romană cu învățătura creștină. La început, erau denumiți *scolastici* învățații din școlile monahale medievale; mai târziu, termenul s-a limitat la maeștrii seco-lului al XIII-lea, în special la Toma d'Aquino. Alți reprezentanți: Scotus Eriugena, Anselm din Canterbury, Pierre Abélard, Albert cel Mare, Sfântul Bonaventura, Roger Bacon, Boethius, William Occam.

Dicționar

Apologeți — scriitori și filosofi care în primele secole ale creștinismului au luat apărarea acestuia împotriva acuzațiilor în baza cărora aveau loc persecuțiile creștinilor sau împotriva ereziilor: Aristide, Justin Martirul și Filosoful, Tatian, Athenagoras, Teofil al Antiohiei, Hermias ș.a.

Părinți ai Bisericii — scriitori și slujitori ai Bisericii ortodoxe sau catolice, care în primele secole au avut o contribuție decisivă la fundamentarea doctrinei creștine: Sfântul Clement, Sfântul Grigorie de Nazians, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur (Hrisostomul), Sfântul Ioan Cassian, Sfântul Augustin ș.a.

„Ansamblul filosofiei este ca un arbore ale cărui rădăcini le reprezintă metafizica, trunchiul fizica, iar ramurile celelalte științe."
(René Descartes)

Filosofia critică

Pentru **Immanuel Kant**, metafizica este o încercare de a răspunde la unele întrebări inevitabile, cum sunt cele privind natura sufletului sau existența lui Dumnezeu, impuse de „natura rațiunii însăși", dar la care aceasta nu poate să răspundă deoarece îi depășesc capacitatea: pentru a răspunde la asemenea întrebări, rațiunea pornește de la principii care sunt folosite în cursul experienței; cu ajutorul acestora, se ridică tot mai sus, spre condiții tot mai îndepărtate, pe care nu le poate însă atinge; astfel, este nevoită să se refugieze în principii care „depășesc orice folosire posibilă a experienței", care „nu mai recunosc nici o piatră de încercare" a acesteia. Ca urmare, este împiedicată descoperirea erorilor, iar rațiunea „se prăbușește în întuneric și contradicții", metafizica devenind arena unor „certuri fără sfârșit", domeniul unor „interminabile contradicții", datorate, în principal, folosirii dogmatice a rațiunii.

Obiectul cercetărilor metafizice *nu* poate fi însă *indiferent* naturii omenești. Problema nu este, așadar, de a renunța la metafizică, ci de a o îndruma în așa fel încât să meargă și aceasta pe „drumul sigur al unei științe". În acest sens, filosoful german considera că este necesară instituirea unui *tribunal al rațiunii*, care să-i garanteze folosirea legitimă, îndreptățită. Numai acesta, respectiv *critica rațiunii pure*, critica sau analiza „capacității rațiunii în genere cu privire la toate cunoașterile la care poate năzui *independent de orice experiență*", poate ajuta la rezolvarea problemei posibilității metafizicii, prin determinarea izvoarelor, a sferei și a limitelor cunoașterii *a priori*. În acest sens, critica este „pregătirea prealabilă necesară pentru promovarea unei temeinice metafizici ca știință".

Prin realizarea acestui proiect, Kant credea că nu ar trebui să existe „nicio singură problemă metafizică care să nu fi fost rezolvată (…) sau, cel puțin, pentru a cărei rezolvare să nu se fi oferit cheia". Deși ar părea o pretenție nejustificată, el arăta că aceasta este „mai moderată" decât pretenția acelor filosofi care susțin că pot dovedi „natura simplă a sufletului omenesc sau un prim început al lumii".

Altfel spus, pentru Kant, problema posibilității metafizicii se referă la „cât pot cunoaște intelectul și rațiunea, independent de orice experiență", la izvoarele și condițiile posibilității cunoașterii *a priori*. Critica va oferi *inventarul* „a tot ceea ce posedăm prin rațiunea *pură*", adică un fundament sigur pentru cercetarea metafizică. Pentru a reuși în acest demers, era nevoie însă de o schimbare radicală, de o *revoluție* în urma căreia *lucrurile să se orienteze după cunoașterea noastră*. Simplificând, putem vorbi despre posibilitatea metafizicii numai dacă este posibilă o cunoaștere *a priori*. Aceasta din urmă nu este însă posibilă dacă rațiunea noastră se orientează după lucruri. A cunoaște în mod *a priori* înseamnă a cunoaște *independent de experiență*. „Noi cunoaștem despre lucruri *a priori*", subliniază filosoful german, „numai ceea ce noi înșine punem în ele". În acest fel, lucrurile se orientează după cunoașterea noastră, depinzând de structurile *a priori* ale sensibilității și ale intelectului. Un asemenea mod de gândire este necesar pentru metafizică, deoarece aceasta are ca

Într-o perspectivă kantiană, am putea spune că limbajul este o formă a priori *a cunoașterii. Nu este însă dat odată pentru totdeauna. Trebuie să recunoaștem evoluția în timp a limbajului, evoluția pe care uneori însăși cunoașterea o face posibilă. Cu alte cuvinte, nu este un instrument infailibil al cunoașterii, dar este unul perfectibil. Am putea aplica față de limbaj aceeași metodă a detectării și eliminării erorilor pe care Popper o propune pentru apropierea de adevăr. Între cunoaștere și limbaj nu poate fi vorba de o simplă relație cauzală: nu putem cunoaște sau reda cunoașterea noastră fără limbaj, dar limbajul însuși poate fi obiect al cunoașterii. Ni-l putem imagina asemenea unei lanterne care ne ajută totuși să luminăm măcar în parte întunericul care ne înconjoară.*
(Willard van Orman Quine)

obiect tocmai ceea ce depășește experiența (sufletul, lumea ca întreg, Dumnezeu).

Critica rațiunii pure va arăta însă „că nu putem depăși niciodată limitele experienței posibile". Întrucât nu vor putea fi „date niciodată în experiență", „obiectele" tradiționale ale metafizicii vor deveni *postulate* ale rațiunii practice, judecăți al căror adevăr nu poate fi demonstrat, dar pe care trebuie să le admitem în calitate de ființe raționale, care acționează moral. De pildă, ideea nemuririi sufletului va deveni un postulat al rațiunii practice (ceva ce rațiunea practică trebuie să presupună pentru a vorbi în mod legitim de moralitate sau fericire). În acest sens, Kant subliniază că „trecerea dincolo de orice limită a oricărei experiențe este posibilă numai din punct de vedere practic". Cu alte cuvinte, metafizica poate fi realizată doar ca *metafizică a moravurilor*. Rațiunea se va extinde în mod legitim dincolo de limitele sensibilității numai în folosirea ei morală.

REVOLUȚIA COPERNICANĂ

Până acum se admitea că toată cunoașterea noastră trebuie să se orienteze după obiecte; dar, în această ipoteză, toate încercările de a stabili ceva despre ele a priori *cu ajutorul conceptelor (…) au fost zadarnice. Să încercăm deci o dată, dacă n-am reuși mai bine în problemele metafizice, presupunând că lucrurile trebuie să se orienteze după cunoașterea noastră, ceea ce concordă și mai bine cu posibilitatea dorită a unei cunoașteri a lor* a priori, *menită să stabilească ceva asupra lucrurilor înainte de a ne fi date. Aici se petrece același lucru ca și cu prima idee a lui Copernic, care, văzând că explicarea mișcărilor cerești nu dădea rezultate dacă admitea că toată armata stelelor se învârte în jurul spectatorului, încearcă să vadă dacă n-ar reuși mai bine lăsând spectatorul să se învârtă, iar stelele, dimpotrivă, să stea pe loc. În metafizică se poate face o încercare asemănătoare (...). Această încercare reușește după dorință și promite metafizicii în prima ei parte, în care se ocupă anume cu concepte* a priori *(...) drumul sigur al unei științe. Căci după această schimbare a modului de gândire se poate foarte bine explica posibilitatea unei cunoașteri* a priori *(...). Dar din această deducție a facultății noastre de a cunoaște* a priori *rezultă, în prima parte a metafizicii, un rezultat straniu și în aparență foarte dăunător întregului scop ce se urmărește în partea a doua, anume că nu putem depăși cu ea niciodată limitele experienței posibile, ceea ce este totuși preocuparea cea mai esențială a acestei științe.*

(Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică a textului de mai sus; selectează conceptele filosofice.
2. Caracterizează soluția lui Kant, menită să îndrepte metafizica pe „drumul sigur al unei științe".
3. Kant vorbește la un moment dat despre „amăgirea mereu reînnoită a navigatorului aventuros cu speranțe goale, ca și angajarea acestuia în întreprinderi pe care nu le poate abandona niciodată și pe care, cu toate acestea, este incapabil să le poată duce la bun sfârșit". În ce situație de viață un adolescent ar avea un asemenea sentiment?

Privirea pe care o aruncăm lumii trece prin unghiul de vedere al teoriilor noastre; cunoașterea factuală pe care o obținem va fi în mod evident configurată și modelată de teoriile noastre.

(David Bohm)

Info

Metafizica

- este o cunoaștere rațională speculativă cu totul izolată;
- se ridică complet deasupra a ceea ce ne învață experiența, și anume prin simple concepte;
- în metafizică, rațiunea însăși trebuie să fie propriul ei școlar;
- metafizica n-a avut până acum o soartă atât de favorabilă ca să fi putut apuca pe drumul sigur al unei științe;
- în ea rațiunea se poticnește neîntrerupt, chiar când vrea să cunoască *a priori* (cum are pretenția) acele legi pe care le confirmă cea mai vulgară experiență;
- în ea trebuie să ne întoarcem de nenumărate ori din drum, deoarece găsim că nu duce într-acolo unde vrem să ajungem;
- în ce privește acordul partizanilor ei în afirmațiile lor, ea este încă atât de departe de el, încât este mai curând o arenă care pare a fi anume menită pentru a se exercita în lupte de paradă;
- metoda ei nu a fost până acum decât dibuire și, ceea ce-i cu mult mai rău, o dibuire între concepte.

(Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*)

Valentin Serov (1865-1911), *Copii*

Activitate de grup

• Folosindu-vă de imaginea de mai sus, prezentați un punct de vedere unitar privind relația dintre filosofie și modul în care un adolescent privește lumea.

Însă adevărații filosofi sunt poruncitori și legiuitori: *ei sunt cei care determină pentru întâia oară încotro?-ul și pentru ce?-ul omenirii (...) ei apucă cu o mână creatoare viitorul și, în mâinile lor, toate cele ce există și au existat vreodată devin un mijloc, o unealtă, un baros. „Cunoașterea" lor e creație,* creația *lor e legiferare, vrerea lor de adevăr este* voință de putere. *Există în zilele noastre asemenea filosofi? Existat-au vreodată asemenea filosofi? Nu* trebuie *oare să existe asemenea filosofi?*

(Friedrich Nietzsche)

Filosofia ca viziune subiectivă

De-a lungul timpului, s-au confruntat două concepții despre forma adecvată filosofiei. Pentru unii gânditori, adevărata filosofie este sistematică și are ca model cunoașterea științifică; pentru ceilalți, filosofia se exprimă în mod necesar prin aforisme și are ca model felul artistic de a înțelege lumea.

Sistemul filosofic poate fi definit ca totalitate discursivă, organizată în mod deductiv, ca „ansamblu de adevăruri legate între ele, cât și cu principiile lor" (Christian Wolff). Finalitatea unui asemenea mod de desfășurare și expunere a filosofiei este „unitatea sistemică a cunoașterii" (Imm. Kant) sau, cu alte cuvinte, „un sistem unic și perfect al spiritului uman" (J.G. Fichte).

Sistemului i s-a reproșat însă artificialitatea, faptul că prin ordonarea riguroasă a ideilor se anulează mișcarea reală a gândului, care este ezitantă, dezordonată, adesea contradictorie, cu reveniri și discontinuități, într-un cuvânt, *spontană*. A spune că sistemul nu este decât forma ori modul de prezentare sau expunere a gândirii și a rezultatelor acesteia nu face decât să indice distanța dintre sistem și diversitatea realului, a situațiilor de gândire și a experiențelor omenești. Prin tendința lui totalizatoare, prin încercarea de a deduce toate ideile din câteva principii generale, sistemul este o modalitate de înrobire a spiritului, „cea mai vătămătoare formă de despotism" (Emil Cioran).

Cu alte cuvinte, se opun conceptul abstract și reflecția spontană, sistemul și fragmentul, ordonarea artificială a gândirii și mersul natural al acesteia, desfășurarea gândirii în sferele înalte ale spiritului și devenirea, schimbarea gândului supus șuvoiului dezordonat al vieții.

Tocmai din perspectiva regăsirii „vieții autentice", **Friedrich Nietzsche** este un critic înverșunat al sistemului. El își expune în mod programatic ideile într-o formă fragmentară. Este adevărat însă că pot fi identificate câteva teme fundamentale ale gândirii sale: lumea ca spectacol al multiplelor voințe de putere (lumea, cu tot ceea ce conține, nu este altceva decât *voință de putere*, voință de a crește, de a experimenta, de a deveni mai mult decât ești etc.); *perspectivismul* (diferitele forme de existență își reprezintă lumea în mod relativ, iar reprezentările lor sunt *perspective*, nu imagini ale lumii în sine); *instrumentalismul* (cunoașterea este un simplu instrument în lupta dintre voințele de putere); „reevaluarea tuturor valorilor" pentru a depăși morala creștină, care este „antinomică în raport cu viața"; „eterna revenire" a tuturor lucrurilor etc.

În concluzie, prezentarea fragmentară a filosofiei nu vizează o desfășurare cu totul dezorganizată, haotică, fără idei sau principii fundamentale. Aceasta indică, în fapt, că există două modalități principale de expunere a filosofiei: *sistemul* — desfășurarea arhitectonică a ideilor, asemenea unei clădiri — și *fragmentul* — desfășurarea nonliniară a ideilor, asemenea unui puzzle nedefinitivat, a cărui imagine nu poate fi dată dinainte. Pe de altă parte, trebuie observată corelarea dintre ideea că sistemul este forma adecvată a filosofiei și idealul filosofiei ca știință, respectiv dintre construcția fragmentară și înțelegerea filosofiei ca viziune subiectivă sau ca gen literar.

FILOSOFIA CA FORMĂ DE CONFESIUNE

Am descoperit, încetul cu încetul, că orice mare filosofie de până acum a fost confesiunea autorului ei, constituind un fel de memorii neintenționate sau neobservate; am remarcat, de asemenea, că în orice filosofie intențiile morale (sau imorale) formau adevăratul germen din care, de fiecare dată, lua naștere întreaga plantă.

(Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*)

FORMA ADECVATĂ FILOSOFIEI

Nu am încredere în niciun fel de creatori de sisteme și îi evit. Voința de sistem este o lipsă de onestitate.

(Friedrich Nietzsche, *Amurgul idolilor*)

Nimic mai supărător decât lucrările ce pun ordine în hățișul de idei al unui spirit care a urmărit orice, numai sistemul nu. La ce bun să atribui o coerență iluzorie ideilor lui Nietzsche, sub pretextul că acestea gravitează în jurul unui motiv central? Nietzsche este o sumă de atitudini *și ar însemna să-l coborâm căutând la el voință de ordine, preocupare pentru unitate.* Prizonier al umorilor sale, el le-a înregistrat fluctuațiile.

(Emil Cioran, *Ispita de a exista*)

Există o mare diferență între efectele unei scrieri care poate fi citită ușor, în mod curgător, și ale uneia ce poate fi scrisă, dar nu descifrată ușor. *Gândurile sunt închise în aceasta ca într-o casetă. (…)*

Când gândesc pentru mine, fără să doresc să scriu o carte, eu sar în jurul temei; acesta este singurul fel de gândire natural pentru mine. Este un chin să fiu forțat a gândi în mod liniar.

(Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează semnificația tezei lui Nietzsche potrivit căreia arta este forma supremă a vieții spirituale.
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Împotriva pozitivismului care se oprește la fenomene — *există numai fapte* — eu aș spune: Nu, tocmai faptele sunt cele care nu există, există numai interpretări” (Friedrich Nietzsche).
4. Care din următoarele idei ale lui Lucian Blaga exprimă, în opinia ta, cel mai bine natura metafizicii? a) o viziune metafizică răspunde unor necesități spirituale prezente în primul rând în autorul ei; b) metafizica reprezintă, de obicei, un salt în incontrolabil, o „lansare de făclii aprinse în ultime abisuri”; c) orice afirmație metafizică face vizibilă o „prezență autorică”, o personalitate, un autor care pare a spune: „Stau aici, nu pot altfel!”. Argumentează-ți punctul de vedere
5. În lucrarea *Lacrimi și sfinți*, Emil Cioran arată că „toată filosofia e fără răspuns”, în vreme ce sfințenia, avându-L pe Dumnezeu ca scop, este „știință exactă”, care „ne dă răspunsuri pozitive și precise la întrebările la care filosofia n-a avut curajul să se ridice”. Comentează acest punct de vedere.

Portretul filosofului din perspectiva dialogului platonician *Republica*

- este înflăcărat, iute și puternic prin fire;
- dorește înțelepciunea în întregul ei și nu în parte;
- se îndreaptă cu bucurie spre învățătură și nu se îndestulează niciodată;
- iubește să privească adevărul;
- este în stare să perceapă ceea ce rămâne la fel, egal cu sine (*Ideile*);
- nu este mai prejos față de cei care își arată puterea minții doar în cazul lucrurilor multiple, nici în privința experienței, nici în privința virtuții;
- iubește statornic acea învățătură care i-ar face vădită esența permanentă și neschimbătoare prin naștere ori pieire;
- năzuiește spre întregul omenesc și divin;
- sufletul lui este drept și blând, nu nesociabil și nedrept;
- este cu mintea îndreptată spre cele ce sunt cu adevărat și caută să le imite, să se asemene cât poate cu ele;
- este izvoditor al cumpătății, al dreptății și al virtuții poporului;
- are de-a face cu ceea ce este divin și supus ordinii și devine și el o ființă supusă ordinii și divină, în măsura în care este posibil pentru un om.

Dicționar

Fichte, Johann Gottlieb (1762-1814) — filosof german.
Wolff, Christian (1679-1754) — filosof german.

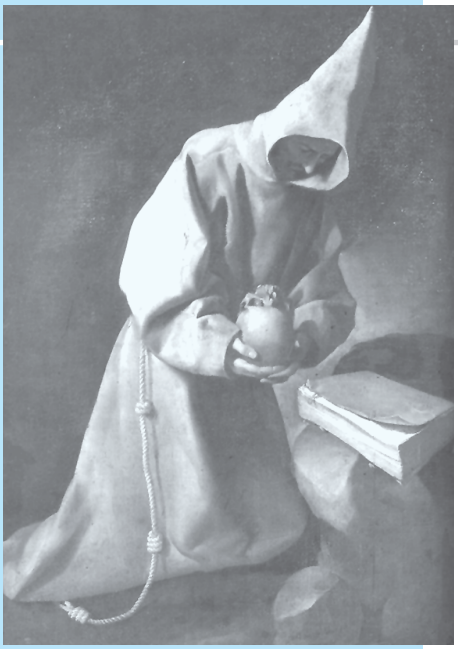

Francisco de Zurbarán (1598-1664), *Meditația Sf. Francisc*

Munca în filosofie, ca și adesea munca în arhitectură, este propriu-zis o muncă asupra propriei ființe. Asupra propriei concepții. Asupra modului cum vedem lucrurile. (Și asupra a ceea ce cerem de la ele.)

Filosoful ajunge cu ușurință în situația unui director nepriceput care, în loc să-și facă treaba sa și să supravegheze ca angajații săi să-și facă munca așa cum trebuie, ia asupra lui munca lor și se vede astfel într-o bună zi împovărat cu muncă străină în timp ce angajații se uită la el și-l critică.

Filosofii sunt adesea ca și copiii mici care mai întâi trag cu creionul diferite linii pe o hârtie și apoi întreabă pe cei mari „ce-i asta?" — Aceasta se întâmplă așa: adultul i-a desenat deseori copilului ceva și i-a spus: „acesta este un om", „aceasta este o casă" ș.a.m.d. Iar acum copilul trage și el linii și întreabă: asta ce e acum?

(Ludwig Wittgenstein)

Filosofia ca formă de analiză conceptuală

În mod tradițional, fie că este înțeleasă ca formă sistematică de cunoaștere a lumii sau ca reflecție personală, subiectivă, filosofia are ca finalitate o imagine generală asupra realității, situată chiar deasupra diferitelor perspective sau imagini pe care le oferă științele particulare. Cum spunea Lucian Blaga, filosofia vizează *totul existenței*, în vreme ce științele au în vedere numai o parte determinată a acesteia.

Pentru **Ludwig Wittgenstein**, filosofia nu este un ansamblu de teze sau de cunoștințe, ci o activitate de clarificare a gândurilor noastre, o critică a limbajului, care are ca punct de plecare o serie de confuzii generate de folosirea greșită a acestuia. Cercetarea filosofică nu urmărește nici obținerea unei imagini definitive, unice și unitare asupra unor lucruri sau a realității ca întreg, nici rezolvarea definitivă a unor probleme. Aceasta vizează mai ales o schimbare a stilului nostru de gândire, fiind o *terapie mentală,* care constă în eliberarea gândirii noastre de capcanele limbajului și de erorile întâlnite frecvent în istoria gândirii. În *Însemnări postume* sau în *Cercetări filosofice*, Wittgenstein urmărește, în mod programatic, eliberarea activității raționale de obișnuințe sau dogme, de interpretări eronate, nu pentru a propune o nouă viziune asupra lumii, ci o nouă metodă: „ceea ce este important este că s-a găsit o nouă metodă".

El distinge între cercetarea factuală, bazată pe fapte, și cercetarea conceptuală și subliniază că filosofia nu aparține cunoașterii empirice și că nu poate indica aspecte fundamentale ale lumii.

Pentru el, limbajul are un rol esențial în formularea întrebărilor filosofice și în căutarea soluțiilor potrivite. De pildă, ceea ce înțelegem prin cuvântul *timp* identifică *lucrul căutat* și condiționează atât modul în care ne întrebăm despre timp, cât și modul în care încercăm să răspundem. Demersul unui gânditor care înțelege prin *timp* un „obiect" este diferit de acela al unui gânditor care înțelege un ansamblu de relații sau chiar un concept ori o idee. Aceste modalități diferite de înțelegere a *timpului*, respectiv de înțelegere a unui cuvânt, sunt demersuri lingvistice sau gramaticale diferite, care generează încercări diferite de a rezolva așa-numita problemă a timpului.

Ludwig Wittgenstein critică tendința metafizicii de a descifra *lucruri în sine*, aflate dincolo de aparențe. El consideră că filosofii s-au înșelat atunci când au crezut că pot descrie *lucruri în sine*, deoarece nu au făcut altceva decât să descrie *gramatica* unei expresii (de pildă, gramatica sau modul de utilizare a cuvântului *timp*). Imaginile filosofice asupra lumii sunt, în realitate, doar *explicații* ale unor confuzii, *clarificări* ale unor interpretări eronate, diferite de explicațiile empirice din știință sau din viața practică. În general, filosofii nu pot stabili nimic cu privire la stările de lucruri reale.

Conform lucrării *Tractatus logico-philosophicus*, sarcina filosofiei este determinarea a ceea ce poate fi gândit clar. Aceasta înseamnă a stabili ceea ce poate fi exprimat cu sens prin intermediul limbajului nostru. Delimitarea între exprimabil și inexprimabil este corelată cu teza potrivit căreia inexprimabilul poate fi doar *arătat*.

În *Cercetări filosofice*, este subliniată funcția critică și corectivă a filosofiei: aceasta nu urmărește edificarea unor construcții sau a unor tablouri asupra realității, ci să ne facă să vedem realitatea familiară, să înțelegem diferitele *jocuri de limbaj* și faptul că nu există *esențe* sau vreun *substrat* al tuturor lucrurilor de un anumit fel (de pildă, al tuturor numerelor), ci doar *asemănări de familie*. Acest program nu poate fi realizat decât printr-o *terapie a intelectului*, bazată în principal pe *analiza limbajului*, pe clarificarea modului în care sunt utilizate cuvintele limbajului comun.

Ca *activitate conceptuală*, filosofia nu caută explicații cauzale, nu urmărește descrierea faptelor, nici elaborarea de ipoteze sau teorii despre realitate. Filosofia urmărește, dimpotrivă, analiza structurilor conceptuale, eliminarea încurcăturilor, corectarea unor erori de interpretare sau de argumentare.

Dacă inițial Wittgenstein a crezut că nu există, de fapt, probleme filosofice, ci doar *pseudoprobleme*, ulterior, a arătat că există întrebări perene, *neliniști adânci,* care apar tot timpul ca urmare a folosirii neadecvate a limbajului nostru. El era convins că indicarea rădăcinilor problemelor filosofice poate duce la dispariția acestora (nu la rezolvarea lor), la un fel de *iluminare* sau *înțelegere* în legătură cu anumite subiecte.

PROBLEMELE FILOSOFICE

Auzim mereu observația că filosofia nu face de fapt niciun progres, căci aceleași probleme filosofice care i-au preocupat deja pe greci ne preocupă încă pe noi. Cei care spun însă acest lucru nu înțeleg motivul pentru care trebuie să fie așa. Acest motiv este însă acela că limba noastră a rămas aceeași și ne amăgește conducându-ne mereu la aceleași întrebări. Atâta vreme cât va exista un verb „a fi", care pare să funcționeze ca „a mânca" și „a bea", atâta vreme cât vor exista adjective ca „identic", „adevărat", „fals", „posibil", atâta vreme cât se va vorbi de o curgere a timpului și de o dilatare a spațiului ș.a.m.d., atâta vreme oamenii se vor izbi mereu de aceleași greutăți enigmatice și vor privi țintă spre ceva ce pare să nu poată fi înlăturat de nicio explicație. Și aceasta satisface, în plus, o năzuință spre transcendent, deoarece ei cred că văd „granița intelectului omenesc" și cred, firește, că pot vedea dincolo de el.

(Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume*)

Aplicaţii

1. Argumentează pro sau contra: Problemele filosofice nu sunt probleme de viață.
2. Pentru Ludwig Wittgenstein, convingerea că *trebuie* ca realitatea să fie într-un anumit fel, confundarea întrebărilor filosofice cu problemele științifice sau aspirația către generalitate și uniformitate reprezintă surse ale erorilor filosofice. Care dintre cele trei crezi că este cea mai importantă? Se regăsesc acestea în experiența ta de viață?
3. Compară punctul de vedere pe care îl susține Ludwig Wittgenstein cu privire la natura filosofiei cu ideea lui Lucian Blaga că orice filosofie este un „adaos de luciditate".
4. Analizează semnificația filosofică a textului lui Ludwig Wittgenstein de pe coloana alăturată.

Am din ce în ce mai mult impresia că filosoful, fiind omul necesar *al zilei de mâine și poimâine, s-a aflat,* a trebuit *să se afle dintotdeauna în contradicție cu prezentul său: de fiecare dată, inamicul său era idealul azi-ului. Toți acești extraordinari promotori ai omenirii numiți filosofi — care arareori s-au simțit ei înșiși prieteni ai înțelepciunii, ci mai curând nebuni dezagreabili, primejdioase semne de întrebare — și-au găsit o îndatorire dură, involuntară și imperioasă, o îndatorire a cărei măreție au descoperit-o, în cele din urmă, în rolul de conștiințe neîmpăcate ale vremii lor.*

(Friedrich Nietzsche)

Este în genere ceea ce fac eu demn de osteneală? Da, însă numai când primește o lumină de sus. Și dacă este așa — de ce mi-ar păsa că fructele muncii mele ar putea să fie furate? Dacă ceea ce scriu este cu adevărat, cum mi-ar putea fi furat ceea ce este valoros? Dacă lumina de sus nu este prezentă, eu nu pot să fiu decât inteligent.

Ceea ce descoperim în filosofie este banal, ea nu ne învață fapte noi, asta face doar știința. Totuși, privirea de ansamblu asupra acestor banalități este extrem de dificilă și de o imensă importanță.

(Ludwig Wittgenstein)

Una dintre prejudecățile referitoare la filosofi este că stau închiși într-un *turn de fildeș*, departe de lumea reală.

FILOSOFIE ŞI VIAŢĂ

Rostul şi valoarea filosofiei

Orice întrebare despre rostul și valoarea filosofiei, despre implicațiile acesteia în viața de zi cu zi, presupune o determinare prealabilă a naturii activității filosofice și a funcțiilor sale. De pildă, altfel înțeleg relația dintre filosofie și viață, rostul și valoarea acesteia pentru viață, cei care cred că filosofia este *iubire de înțelepciune*, decât aceia care cred că este doar o activitate de clarificare a gândurilor noastre.

Pentru mulți gânditori, filosoful se distinge de omul obișnuit, căci el trăiește într-o altă lume, străin (sau înstrăinat) de viața cotidiană și de problemele acesteia, în lumea abstractă a ideilor. Filosoful se întreabă despre Dreptate, Fericire, Adevăr, Libertate etc., în general, despre valori sau idealuri considerate uneori de neatins.

Unii cred chiar că întrebându-se *Ce este fericirea?* filosoful trece pe lângă puținele lucruri care l-ar putea face fericit, pentru care, din cauza elanului său reflexiv, nu are timp. Pe de altă parte, pe lângă faptul că este doar un specialist al întrebărilor, filosoful nu se pricepe la nimic din cele în care oamenii obișnuiți se dovedesc „experți".

Asemenea opinii despre filosofie și filosof sunt de fapt rodul unor prejudecăți. Este adevărat că filosofia nu te ajută nici măcar să fierbi o varză, cum spunea cineva la un congres mondial de filosofie, dar asta pentru că filosofia nici nu-și propune să ofere învățăminte practice de un fel sau altul. Cel care se așteaptă la asemenea beneficii în urma studiului filosofiei n-a înțeles de fapt care este menirea acesteia: de a oferi modalități exemplare de gândire, un ghid pentru abordarea conceptuală a unor teme sau probleme, repere pentru un efort personal. De aici și tendința de a considera filosofia un gen de activitate elitistă, la care pot avea acces numai câțiva inițiați.

Numeroși filosofi cred că întrebările la care ei încearcă să ofere o soluție sunt inevitabile. În plus, aceste întrebări au, de cele mai multe ori, un puternic caracter abstract, ceea ce le conferă o dificultate insurmontabilă pentru mulți oameni. Pe de altă parte, așa-numitele soluții filosofice deschid calea pentru căutarea unor noi răspunsuri, nu oferă soluții definitive, care ar trebui să fie acceptate de către toți.

Există, într-adevăr, numeroase întrebări de un nivel de generalitate foarte ridicat și cât se poate de abstracte. Întrebări precum *Ce este sufletul? Ce este cunoașterea? Ce este libertatea? Ce este timpul? Care este natura timpului? Care este relația dintre libertate și necesitate?* etc. nu sunt însă nici pe departe abstracte dacă devin *întrebări personale*, dacă sunt transpuse în viața și în sufletul individului. La nivel academic, activitatea filosofică poate fi (și este de cele mai multe ori) ruptă de viața cotidiană, dar fiecare poate transpune cu puterile sale, în mod particular, concret, în propria viață filosofia și, mai ales, *filosofarea*.

Este adevărat că ar putea fi vorba de rezultate pe care specialiștii le-ar valoriza negativ, dar ar putea fi cele care ar conta cu adevărat pentru o persoană într-un anumit moment al vieții.

FILOSOFUL ȘI OMUL OBIȘNUIT

Acesta este caracterul fiecăruia din cei doi (...) al celui crescut într-adevăr în libertate și în tihnă, acela chiar pe care îl numești căutător al înțelepciunii, căruia nu ar trebui să i se ia în nume de rău că pare naiv și nu e bun de nimic atunci când ar da peste vreo treabă de servitor: că nu ar ști, de pildă, să pregătească bagajele pentru călătorie sau să dreagă o mâncare gustoasă ori un discurs umflat. Cât despre celălalt ar putea, desigur, fi de ajutor la toate nevoile de felul acesta, cu pricepere și la iuțeală, dar nu ar ști să își arunce veșmântul pe umărul drept ca un om liber, după cum nu ar ști nici să prindă cuvintele potrivite pentru a înălța după dreptate un imn adevăratei vieți a zeilor și a oamenilor fericiți.

(Platon)

Cu alte cuvinte, filosofia nu a avut niciodată un rost în viața oamenilor dacă nu a devenit o activitate *individuală*. Să presupunem că un anumit om ar putea citi toate lucrările scrise vreodată de către filosofi, dar asemenea lecturii unui ziar sau ascultării știrilor la televizor, în vreme ce se pregătește să plece la serviciu. Să presupunem că un altul ar citi o singură lucrare, dar încercând să înțeleagă modul în care sunt formulate și abordate problemele și, mai mult decât atât, să răspundă și el, cu puterile sale, la întrebările respective. Ar avea vreun rost să ne întrebăm în cazul celui dintâi ce folos i-a adus filosofia? Am putea spune că lectura și încercarea de a răspunde în felul său la anumite întrebări nu i-au adus celuilalt niciun folos?

VALOAREA FILOSOFIEI

De fapt, valoarea filosofiei trebuie căutată în mare măsură tocmai în incertitudinea ei. Omul care nu a învățat nici un dram de filosofie trece prin viață încătușat în prejudecățile derivate din simțul comun, din convingerile obișnuite ale epocii sale și din convingerile pe care și le-a însușit fără participarea sau consimțământul rațiunii sale. Pentru un astfel de om, lumea tinde să fie precisă, finită, banală; obiectele obișnuite nu ridică nici un fel de întrebări, iar posibilitățile nefamiliare sunt respinse cu dispreț. Dimpotrivă, de îndată ce începem să filosofăm, descoperim (…) că până și cele mai obișnuite lucruri ridică probleme la care se pot da numai răspunsuri incomplete.

Deși filosofia este incapabilă să ne spună cu certitudine care este adevăratul răspuns la îndoielile pe care le ridică, ne poate sugera multe posibilități care ne lărgesc orizontul gândirii și o eliberează de tirania obișnuinței. Astfel, dacă, pe de o parte, diminuează sentimentul nostru de certitudine cu privire la ce sunt lucrurile, pe de altă parte, filosofia sporește mult cunoașterea noastră despre ce pot fi acestea; alungă dogmatismul oarecum arogant al acelora care nu au călătorit în regiunea îndoielii eliberatoare și menține vie capacitatea noastră de a ne mira, prezentându-ne lucrurile obișnuite dintr-o perspectivă neobișnuită.

(Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*)

Aplicaţii

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Nu te declara pretutindeni filosof și nu flecări întruna, în fața celor simpli, despre principiile filosofice. Ci săvârșește faptele tale după aceste principii” (Epictet).
3. Argumentează pro sau contra: Filosofia este un act de viață, un act de trăire.
4. Determină asemănări și deosebiri relevante între principalele domenii ale culturii: *filosofie*, *artă*, *știință*, *religie*.
5. Comentează aserțiunea lui Seneca, potrivit căreia filosofia „este singurul mijloc de a depăși condiția de muritor și chiar de a o transforma în nemurire”.

Nu se poate tăgădui că între diferitele lucrări în care se repartizează activitatea culturală a omului, cele filosofice ocupă poziția centrală. Celelalte modalități — arta, știința, îndeletnicirile agricole, industriale, comerciale, viața socială, viața politică — sunt oarecum secundare și derivate, dat fiind că sunt nevoite să se sprijine pe temeiuri străine lor însele sau izvorăsc din obârșii ce presupun alte izvoare mai radicale. Filosofia, în schimb, este esențialmente, prin definiție, gândire autonomă, care nu are nevoie de nimic altceva ca să existe.

Există, așadar, o philosophia perennis *(…) care palpită în adâncul ultim al oricărei reflecții omenești.*

(José Ortega y Gasset)

Activitate de grup

- Organizați-vă în grupe de patru-cinci elevi.
  - citiți cu atenție textele de mai sus ale lui José Ortega y Gasset;
  - identificați temele și ideile principale;
  - comparați aceste idei cu cele exprimate de Platon și Bertrand Russell;
  - exprimați apoi un punct de vedere comun asupra rostului și valorii filosofiei.

Dicţionar

Gasset, José Ortega y (1883-1955) — filosof spaniol.

JURNAL DE ŞCOALĂ...

Sunt ultimele pagini din jurnalul meu din clasa a XII-a, un *jurnal de școală*, în care am încercat, pe parcursul unui an, să iau pulsul cunoștințelor mele, să văd exact unde mă aflu în procesul cunoașterii, să analizez cum mă raportez la ceea ce mi se cere să învăț. Acum, la final, bilanțul se impune de la sine și astfel am trecut în revistă fiecare materie, cu bune, cu rele, ajungând și la filosofie.

Nu știu de ce, dar gândindu-mă la această disciplină, îmi trec acum prin minte mai degrabă întrebări decât explicații. Iar dintre acestea, două mă preocupă în mod deosebit: *la ce mi-a folosit studierea filosofiei* și, mai ales, *la ce o să îmi folosească de acum înainte*? Cu alte cuvinte, are vreun rost să te ocupi de filosofie în această lume plină de tentații de tot felul, orientată spre concret, spre realizări imediate, o lume aflată sub stăpânirea lui *hic et nunc* (aici și acum)?

Cred că da.

Filosofia vine, în primul rând, cu un set de concepte care îți ordonează realitatea cumva tematic, iar această realitate — și aici este toată frumusețea demersului — nu este numai realitatea prezentului în care trăiești, ci realitatea existenței umane dintotdeauna. De când există, omul s-a întrebat cine este, de unde vine, încotro se duce, care este rostul existenței lui pe pământ. Întrebările sunt aceleași, oamenii care se întreabă sunt alții. Prin filosofie, suntem contemporani cu întreaga istorie.

Conceptele, dacă nu sunt aplicate reflexiv, în gândire și apoi în practică, riscă să rămână simple concepte, golite de conținut și, în final, inutile. Tocmai de aceea, filosofia oferă și o modalitate de a învăța să gândești organizat și logic; este o gimnastică a minții, cu ajutorul căreia, dacă te obișnuiești, reușești să faci față multor probleme cu care te confrunți în viața de zi cu zi, indiferent de natura lor. Iar calea prin care demersul filosofic coboară conceptul în viață este una specială: este calea interogației. Spre deosebire de alte discipline, filosofia mai degrabă pune întrebări decât oferă răspunsuri. Este o invitație deschisă spre gândire și cunoaștere; nu ești ghidat pe un drum pavat cu certitudini, ci ți se oferă posibilitatea să îți construiești propriul drum. Ești liber să pui întrebări și să găsești răspunsuri, să contești sau să accepți, să fii critic sau permisiv. Filosofia ne aduce pe toți în familia acelor minți deschise pentru care nu există *nu se poate*.

Am învățat deci să gândesc, să izolez o problemă, să o analizez pro și contra, dezvoltându-mi propria argumentație, lăsând în urmă comoditatea asimilării unor lucruri gata rezolvate. Filosofia te pune la treabă, amintindu-ți că, dincolo de stricta acumulare de cunoștințe, contează să-ți exerciți rolul de *ființă cugetătoare*. Și așa am ajuns la concluzia că nu este important să acumulezi *cantitativ* informații, ci să le folosești *calitativ*.

Filosofia nu este o închidere într-un perimetru delimitat strict de un limbaj și de o problematică anume. Este mai degrabă o deschidere, un vehicul care te poartă către alte „zări și etape" și te așază în vecinătatea cunoașterii în general — morală, știință, artă, politică, religie. Cu filosofia și prin filosofie ești în lume — nu ca simplu spectator, dar ca un actor care își joacă rolul cu responsabilitate.

Și acum mă întreb: am terminat cu filosofia? A fost doar o materie de studiu, un conținut închis în paginile unui manual pe care îl păstrez din comoditate sau nu îl păstrez deloc?

Cred că nu.

Și aceasta pentru că, de fapt, am înțeles că facem filosofie fără să știm. Iar când știm acest lucru — bunăoară, o studiem la școală —, înțelegem că mai departe tot asta o să facem. Ne confruntăm cu viața și cu moartea, cu iubirea și cu suferința, cu prietenia și cu trădarea, cu boala și cu vindecarea, cu sacrificiul și cu încrederea. Și atunci, vrând-nevrând, ajungem să ne întrebăm:

de ce? Și de aici se nasc alte și alte întrebări. Asta înseamnă *a filosofa*. Pe acest drum deschis, ajungi să știi că nu știi și te bucuri că este așa, pentru că numai astfel poți să fii, la rândul tău, *creator*, să îți aduci și tu umila contribuție la *creație*. Și dacă, la un moment dat, așa cum spunea Blaga, am să descopăr că viața nu are niciun înțeles, ei bine, nu-mi va rămâne altceva de făcut decât să încep să îi *dau* eu acest înțeles.

Mai cred, de asemenea că, după ce a parcurs drumul prin reperele filosofiei — gânditori, puncte de vedere, orientări, concepții —, un tânăr primește un ajutor la care poate nu se aștepta, și anume acela de a putea să decidă în legătură cu opțiunile sale; să aleagă, în cunoștință de cauză, calea pe care o va urma în viață, în profesie; să cunoască mai bine oamenii; să se raporteze mai atent și corect la situațiile în care îl va pune viața.

Bunăoară, mă gândesc la faptul că toți suntem puși în situația de a lua decizii și de a face alegeri în situații concrete: trebuie să mă decid spre o anumită carieră, să susțin un examen spre a-mi continua studiile, să îmi aleg partenerul de viață, să îmi exercit dreptul la vot, să mă implic în ajutorarea altor oameni și tot așa. Unde intervine, concret, filosofia în toate aceste situații? La ce mă ajută faptul că sunt familiarizat cu demersul reflexiv, logic, filosofic?

Intervenția concretă apare în momentul în care studiez alegerea în sine. Analizez pro și contra fiecare opțiune în parte și o aleg pe cea mai avantajoasă. Apoi, am urmat dictonul *cunoaște-te pe tine însuți* și acum știu despre mine mai multe — evident nu tot, pentru că descoperirea de sine durează întreaga viață —, astfel încât alegerea nu trebuie să fie valabilă în general, ci trebuie să mi se potrivească mie, ca individ. Am învățat să gândesc critic, astfel încât nu voi alege doar ca să aleg, în mod superficial, ci voi gândi nuanțat cât mai multe aspecte ale problemei în cauză. Am învățat să îmi pun întrebări, știind că există o strategie de a pune întrebări corecte pentru a obține cele mai bune răspunsuri. Știu acum să mă apropii de o problemă fie prin negație, fie prin afirmație. Pun în aplicare toate aceste metode atunci când mă confrunt cu o problemă, indiferent dacă aceasta vizează oameni, stări de fapt, opțiuni profesionale sau de viață.

Da, după un an în care am studiat filosofia, cred că mă aflu pe drumul cel bun, având mai multă încredere în mine și în capacitatea mea de judecată. Și dacă, într-adevăr, viața este o luptă, în sensul bun al termenului, știu că reușesc mai ales aceia care nu iubesc succesul, ci lupta in sine, iar victoria este pentru cei care cred în ea.

Aplicații

1. Pornind de la acest text, alcătuiește un eseu în care să exprimi un punct de vedere personal privitor la importanța filosofiei în viața ta.
2. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Adevărurile mari sunt poate așa de aproape și de imediate, încât numai de aceea nu le găsim, fiindcă le căutăm. Ar trebui numai să deschidem ochii și să privim: dar aceasta este foarte greu” (Lucian Blaga).
3. Răspunde la următoarele întrebări:
   a) Ce înseamnă pentru tine *filosofia*? Dar *a filosofa*?
   b) Există vreo legătură între filosofie și viața de zi cu zi?
   c) Crezi că filosofia te poate ajuta în alegerea unei cariere în viață?
   d) Cum înțelegi să aplici concret maxima *Cunoaște-te pe tine însuți*?

RECAPITULARE

FILOSOFIA

PLAN DE IDEI

I. Ce este filosofia?
- determinarea conceptului de filosofie
- nașterea filosofiei
- importanța *Școlii din Milet*
- paradigmele filosofice:
  - ontologică; mentalistă; lingvistică.

II. Stiluri și genuri filosofice
- sintetic-analitic
- tipuri de filosofie: vizionar-constructive și analitic-critice (Lucian Blaga)
- filosofia ca speculație ultimă — filosofia ca reflecție liberă (Mircea Flonta).

III. Filosofia ca *iubire de înțelepciune*

Socrate:
- natura *daimonică* a iubirii de înțelepciune
- situarea iubitorului de înțelepciune între înțelepți și ne-înțelepți

Platon:
- natura divină a filosofiei: pe cât este posibil firii omenești, filosoful este în posesia înțelepciunii
- filosofia ca *artă a răsucirii*
- finalitatea filosofiei:
  - îndrumarea și conducerea cetății
  - pregătirea pentru alegerea celei mai bune vieți.

IV. Metafizica (filosofia primă)
- conceptul de filosofie primă
- dimensiunile aristotelice ale metafizicii
- obiectul metafizicii: *Ființa ca Ființă*
- determinarea naturii filosofiei ca știință; trăsăturile filosofului.

V. Filosofia ca teologie
- problema raportului dintre rațiune și credință
- natura teologiei filosofice și a teologiei revelate (Toma d'Aquino).

VI. Filosofia transcendentală; criticismul kantian
- natura problemelor metafizicii
- rezultatul folosirii dogmatice a rațiunii pentru soluționarea acestor probleme
- necesitatea unui *tribunal al rațiunii*; utilitatea acestuia
- importanța cunoașterii *a priori* pentru asigurarea posibilității metafizicii
- rolul *revoluției copernicane*
- întemeierea metafizicii ca filosofie critică sau analiză transcendentală.

VII. Forma adecvată discursului filosofic
- conceptul de *sistem filosofic*
- filosofia ca formă de confesiune (Friedrich Nietzsche)
- filosofia ca formă de analiză sau *terapie mentală* (Ludwig Wittgenstein)
  - originea problemelor filosofice
  - „soluționarea" acestora prin analiza modului în care sunt utilizate cuvintele limbajului comun; *iluminarea.*

VIII. Filosofie și viață
- valoarea filosofiei
- rolul filosofiei pentru viață.

1. Caracterizează concepția unui filosof despre filosofie și stilul specific acestuia.

2. Analizează semnificația filosofică a următorului text: „Filosoful știe că nu va fi niciodată întru totul ceea ce dorește, asemenea creștinului care știe că niciodată nu va fi deplin creștin, întrucât numai Hristos este astfel” (Søren Kierkegaard).

3. Există filosofi pentru care *etica* reprezintă filosofia primă, de la care pornesc toate interogațiile metafizice sau religioase. Elaborează și argumentează un posibil răspuns al lui Aristotel față de o asemenea aserțiune.

4. Argumentează pro sau contra: Determinarea conceptului de filosofie este o problemă filosofică.

5. Analizează comparativ concepția lui Platon despre filosofie ca *artă a răsucirii* și soluția kantiană la problema posibilității metafizicii (*revoluția copernicană*).

6. Elaborează un minieseu în care să abordezi, *în contextul zilelor noastre,* ideea lui Platon potrivit căreia filosofii trebuie să conducă.

7. Analizează comparativ modul în care este abordată problema raportului dintre rațiune și credință de către Sf. Augustin și Toma d’Aquino.

8. Cu referire la sculptura reprodusă în imaginea din această pagină, identifică cele patru tipuri de cauze descrise de Aristotel.

9. Analizează semnificația următoarei anecdote: Anaxagoras, fiind întrebat de cineva pentru ce se dezinteresează de problemele patriei, răspunse: „Ai grijă, omule!”. Și arătă cu mâna cerul.

10. Determină semnificația filosofică a următorului text: „În întrecerea care este filosofia câștigă cel care poate să alerge mai încet. Sau cel care ajunge ultimul la țintă.” (Ludwig Wittgenstein).

11. Elaborează un minieseu plecând de la următoarea observație: Mulți gânditori medievali au considerat că operele filosofilor antici reprezintă în fapt doar punctul de plecare al căutării lui Dumnezeu, respectiv că religia întemeiată pe revelația divină poate rezolva mai bine problemele filosofice decât… filosofia.

12. Arată într-un eseu dacă și în ce măsură filosofia te poate ajuta în rezolvarea unor probleme de viață.

13. Citește cu atenție următorul text: „Nu-l vom apăra oare cum trebuie, zicând că el, cel cu adevărat iubitor de înțelepciune, ar fi menit din fire a-și croi un drum către ceea-ce-este și că el nu poate rămâne acolo unde lucrurile apar, din perspectiva opiniei, multiple, fiecare în parte? Ci am zice că el merge înainte și nici n-ar slăbi și nici n-ar conteni cu iubirea sa, înainte de a atinge natura fiecărui lucru-care-este, în felul în care se cuvine sufletului să se atingă de așa ceva — se cuvine celui înrudit — natură de care, apropiindu-se și unindu-se, în fapt, cu ceea-ce-este, zămislind spirit și adevăr, ar cunoaște, ar trăi cu adevărat (…)” (*Republica*, 490 b).

Comentează textul, având în vedere următoarele cerințe: a) identificarea problemei pe care o abordează; b) identificarea și prezentarea soluției pe care o susține autorul; c) identificarea și analiza argumentului prezentat în text; d) indicarea și caracterizarea unei concepții alternative în legătură cu problema respectivă; e) analiza comparativă a celor două concepții; f) prezentarea și argumentarea unui punct de vedere personal.

Auguste Rodin (1840-1917), *Gânditorul*

EVALUARE

FILOSOFIE ŞI SPIRITUALITATE

AVVA AMMONA

Este unul dintre Părinții (*avva*) care au trăit în primele secole ale erei noastre, ale căror învățături și experiențe sunt cuprinse în *Patericul egiptean*, culegere fundamentală pentru spiritualitatea ortodoxă. Sfinții Părinți au apreciat întotdeauna simplitatea și puterea *apoftegmelor* (scurte învățături, menite să-l îndrume pe cel care solicita un sfat duhovnicesc, pentru îndrumarea minții și a vieții).

AVVA AMMONA, *Învățături duhovnicești*

• Se spune despre copaci că, atunci când se clatină de vânturi, se adâncesc și se înalță mai mult. La fel se întâmplă și cu drepții.

• Cine cercetează cu gândul său, înainte de a se cunoaște pe sine, cum au fost scrise diferitele texte, acesta are curiozitatea în inima sa și este prizonier înfricoșat al acestei patimi a lui.

• Ia aminte la cuvintele tale ca să ai în cinste pe aproapele tău.

• Dorința de slava oamenilor naște minciuna, în timp ce depărtarea smerită de ea sporește frica dumnezeiască înlăuntrul inimii.

• Simplitatea și micșorarea noastră curăță inima de păcat.

• Cine se poartă cu viclenie față de fratele său nu se va izbăvi de întristări.

• Nu te purta cu viclenie cu nimeni, ca să nu-ți pierzi ostenelile tale.

• Cei care vor să dobândească virtuțile nu-și pierd curajul în căderi, ci continuă lupta cu râvnă.

• Cei care se luptă cu chibzuială se înconjoară, ca și cu un zid, cu fuga de judecarea aproapelui. Iar cei care judecă surpă în mod nechibzuit zidul acesta.

• Inima împietrită naște urgie.

• Pierzania sufletului este dragostea de cele lumești, în timp ce îndreptarea este liniștea chibzuită.

• Atenția de a nu răni conștiința aproapelui naște smerenia.

• Dragostea față de Dumnezeu eliberează sufletul, în timp ce lipsa fricii de Dumnezeu îl înrobește.

• Jertfa voinței tale pentru aproapele dovedește că mintea ta cunoaște virtuțile, în timp ce stăruința în ea, împotriva aproapelui, dovedește că nu le cunoaște.

• Vârful virtuților este dragostea, iar vârful relelor este îndreptățirea de sine.

• Înainte de fiecare faptă a ta, să te gândești, zilnic, unde te afli și unde va trebui să mergi după moarte. Astfel nu vei fi nepăsător de sufletul tău în nici o zi.

• Omul cu discernământ, după ce va aduna și va cerceta toate, va încerca să câștige foloasele și să depărteze cele vătămătoare.

Aplicaţii

1. Analizează stilul și limbajul *învățăturilor duhovnicești* comparativ cu acelea ale filosofiei și arată dacă aceasta din urmă poate fi înțeleasă drept o îndrumare pentru viață.
2. Argumentează pro sau contra: Ca iubire de înțelepciune, filosofia nu poate ignora spiritualitatea mistică.

Muntele Athos (Grecia), unul dintre cele mai cunoscute locuri ale spiritualității ortodoxe.

ANALIZA CONCEPTUALĂ

- concept filosofic — termen care exprimă realitatea la care se referă sub forma unui cuvânt sau a unei expresii:
  - *om, morală, dreptate, virtute, scop*
  - *natură umană, ființă în sine, dreptate procedurală*;
- identificând conceptele filosofice dintr-un text, facem primul pas în descifrarea ideilor, respectiv a textului în ansamblu;
- totodată putem înțelege sensul ideilor sau al problemelor puse în discuție;
- astfel, dobândim abilitatea folosirii limbajului conceptual;
- apoi vom putea face pașii următori:
  - identificarea și formularea clară a ideilor textului;
  - corelarea sensurilor și semnificațiilor acestora;
- analiza conceptuală este prima condiție a oricărui demers filosofic:
  - analiza de text;
  - analiza comparativă;
  - eseul filosofic;
  - disertația filosofică etc.

Etapele exercițiului:

- citirea atentă a textului;
- identificarea conceptelor (sens, etimologie);
- identificarea unor termeni apropiați, opuși, corelativi;
- inventarierea acestora;
- definirea și contextualizarea lor;
- recitirea decodificată a textului.

Exemplu:

Indentifică și interpretează sensul conceptelor din următorul text:

„Punând problema lumii sau a *existenței în totalitatea sa*, filosoful se întreabă care este *substanța* ei sau *cauza* ei, dacă în esență este *una* sau *plurală*, dacă este dominată de *cauzalitate* sau de *finalitate*, dacă *este* sau numai *pare a fi* etc." (Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*).

Exercițiu:

1. Relevă sensul filosofic al conceptelor de mai sus.

2. Caracterizează conceptul de substanță și apoi pune-l în relație cu afirmația: „Orice *substanță* apare ca ceva strict determinat".

ANALIZA DE TEXT

- demers care presupune identificarea ideilor, a argumentelor, a consecințelor explicite sau implicite și relevarea corelațiilor semnificative dintre idei.

Etapele rezolvării exercițiului:

- identificarea și gruparea conceptelor și determinarea sensului în care sunt folosite acestea în text;
- identificarea ideilor principale ale textului și stabilirea relațiilor dintre acestea;
- identificarea temei/temelor pe care le abordează textul;
- identificarea problemelor/întrebărilor la care răspunde textul și a soluțiilor propuse;
- „așezarea" ideilor într-o schemă care să reflecte cât mai fidel textul;
- determinarea structurii argumentative a textului (premise-concluzii);
- identificarea unor teze ale altor filosofi *în legătură cu aceleași teme sau probleme* și compararea acestora;

- raportarea critică, evaluativă;
- analiza importanței temei, a originalității, a semnificației textului din perspectivă istorică etc.;
- elaborarea unui punct de vedere personal și argumentarea acestuia.

Exemplu:

„Și este clar că din natură statul este anterior familiei și fiecăruia dintre noi; căci corpul trebuie să existe mai înainte de organe; și suprimându-se corpul, nu va fi nici picior, nici mână, decât cu numele (...) căci fiind stricată va fi tot mână (însă numai cu numele) căci toate lucrurile se determină prin menirea și puterea de a împlini acea menire, așa că dacă nu mai sunt aceleași, nu se poate zice că au aceeași fire, ci doar același nume" (Aristotel, *Politica*).

Exercițiu:

1. Identifică conceptele. Stabilește ideile principale.
2. Determină structura argumentativă a textului (teză/concluzie, premise).
3. Reformulează argumentul în cuvintele tale.

ESEUL FILOSOFIC

- este încercarea de a dezbate o problemă filosofică într-o manieră creativă;
- poate fi realizat pornind de la un concept (*sensul vieții, condiția umană* etc.), de la termeni corelativi (*destin/libertate, ființă/devenire, bine/rău* etc.), de la o afirmație *(„Omul este măsura tuturor lucrurilor")* sau de la o interogație (*De ce există ființa mai degrabă decât neființa?)*.

Reguli generale:

- identifică și decodifică termenii, conceptele, expresiile filosofice;
- identifică tema/problema propusă;
- stabilește ideea/ideile principale ale eseului;
- elaborează un plan de idei coerent, cu o structură clară;
  - în *introducere*:
    – se formulează clar tema/problema/subiectul eseului;
    – se explică pe scurt cerința, eventual se descifrează sensul acesteia, se încadrează problema în contextul problematic;
  - în *cuprins*:
    – subiectul se tratează progresiv, „din aproape în aproape";
    – fiecare conținut relevă o idee bine conturată și formulată clar;
    – se recomandă argumentarea punctelor de vedere susținute;
    – conținuturile trebuie să fie legate între ele în mod coerent;
  - în încheiere:
    – se poate reformula pe scurt cerința;
    – se face un bilanț reflexiv prin identificarea unor rezultate (concluzii) generale; acestea trebuie să fie „deschise", să permită exprimarea altor puncte de vedere;
    – se exprimă un punct de vedere personal, adecvat temei.

Nu este indicat:

- să confunzi eseul filosofic cu cel literar!
- să citezi pasaje lungi (din manual, comentarii)!
- să folosești termeni sau expresii vagi!
- să utilizezi conceptele filosofice în contexte neadecvate, cu sensuri improprii!
- să abuzezi de exemple!
- să nu indici autorul sau/și lucrarea din care ai citat!
- să te exprimi ca și cum punctele tale de vedere sunt singurele corecte!

Aristotel — *Metafizica*, Ed. Humanitas, București, 2001.
Aristotel — *Politica*, Ed. Antet, București, 1996.
Aristotel — *Etica nicomahică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
Augustin, Sfântul — *Confesiuni*, Ed. Institutul Biblic și de Misiune al BOR, București, 1994.
Augustin — *De Magistro*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Avva Ammona — *Învățături duhovnicești*, Ed. IHTIS, București, 1993.
Blaga, Lucian — *Despre conștiința filosofică*, Ed. Facla, Timișoara 1974.
Blaga, Lucian — *Trilogia culturii*, ELU, București 1969.
Bohm, David — *Plenitudinea lumii și ordinea ei*, Ed. Humanitas, București, 1995.
Cassirer, Ernst — *Eseu despre om*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Cioran, Emil — *Lacrimi și sfinți*, Ed. Humanitas, București, 1991.
Cioran, Emil — *Ispita de a exista*, Humanitas, București, 2002.
Cioran, Emil — *Revelațiile durerii*, Ed. Echinox, 1990.
Davies, Paul — *Ultimele trei minute. Ipoteze privind soarta finală a universului*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Descartes, René — *Meditații metafizice*, Ed. Crater, București, 1993.
Descartes, René — *Principiile filosofiei*, Ed. Iri, București, 2000.
Diogene Laertios — *Despre viețile și învățăturile filosofilor*, Ed. Polirom, Iași, 1998.
Dostoievski, F.M. — *Frații Karamazov*, Ed. Leda, București, 2004.
Evdochimov, Paul — *Cunoașterea Lui Dumnezeu*, Ed. Christiana, București, 1995.
Flew, Antony — *Dicționar de filosofie și logică*, Ed. Humanitas, București, 1996.
Flonta, Mircea — *Cognitio, o introducere critică în problema cunoașterii*, Ed. All, București, 1994.
Fürst, Maria; Trinks, Jürgen — *Manual de filosofie*, Ed. Humanitas, București, 1997.
Gilson, Étienne — *Filosofia în Evul Mediu*, Ed. Humanitas, București, 1995.
Guthrie, W.K.C. — *O istorie a filosofiei grecești*, Ed. Teora, București, 1999.
Jaspers, Karl — *Texte filosofice*, Ed. Politică, București, 1986.
Kant, Immanuel — *Critica rațiunii pure*, Ed. Iri, București, 1994.
Kant, Immanuel — *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, Ed. All, București, 1996.
Kant, Immanuel — *Întemeierea metafizicii moravurilor*, Ed. Științifică, București, 1972.
Kant, Immanuel — *Scrieri moral-politice*, Ed. Științifică, București, 1991.
Hayek, Friedrich — *Drumul către servitute*, Ed. Humanitas, București, 1993.
Hawking, Stephen — *Universul într-o coajă de nucă*, Ed. Humanitas, București, 2004.
Lightman, Alan — *Visurile lui Einstein*, Ed. Ecce Homo, București, 1994.
Locke, John — *Eseu asupra intelectului omenesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1961.
Locke, John — *Al doilea tratat despre cârmuire*, Ed. Nemira, București, 1999.
James, William — *Pragmatismul*, Ed. Timpul, București, 2000.
Manent, Pierre — *Istoria intelectuală a liberalismului*, Ed.Humanitas, București, 1992.
Marga, Andrei — *Introducere în filosofia contemporană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
Mill, John Stuart — *Despre libertate*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Mill, John Stuart — *Utilitarismul*, Ed. Alternative, București, 1994.
Newton, Isaac — *Principiile matematice ale filosofiei naturale*, Ed. Academiei RPR, București, 1956.
Nietzsche, Friedrich — *Amurgul idolilor*, Ed. ETA, Cluj-Napoca, 1993.
Nietzsche, Friedrich — *Dincolo de bine și de rău*, Ed. Humanitas, București, 1992.
Nietzsche, Friedrich — *Genealogia moralei*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Nietzsche, Friedrich — *Știința voioasă*, Ed. Humanitas, București, 1994.
Nietzsche, Friederich — *Ecce Homo*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
Noica, Constantin — *Devenirea întru ființă: încercare asupra filosofiei occidentale, Tratat de ontologie, Scrisori despre logica lui Hermes*, Ed. Humanitas, București, 1998.

BIBLIOGRAFIE

Noica, Constantin — *Jurnal de idei*, Ed. Humanitas, București, 1990.
Noica, Constantin — *Mathesis sau bucuriile simple*, Ed. Humanitas, București, 1992.
Noica, Constantin — *Modelul cultural european*, Ed. Humanitas, București, 1993.
Noica, Constantin — *Sentimentul românesc al ființei*, Ed. Humanitas, București, 1996.
Orwell, George — *Ferma animalelor*, Ed. Polirom, Iași, 2002.
Pascal, Blaise — *Cugetări*, Ed. Științifică, București, 1992.
Pârvu, Ilie — *Arhitectura existenței*, vol. I, Ed. Humanitas, București, 1990.
Platon — *Banchetul*, Editura de Vest, Timișoara, 1992.
Platon — *Phaidon*, Ed. Humanitas, București, 2006.
Platon — *Phaidros*, în *Opere*, vol. IV, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
Platon — *Parmenide*, în *Opere*, vol. VI, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
Platon — *Republica*, în *Opere*, vol. V, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
Platon — *Timaios*, în *Opere*, vol. VII, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1993.
Popper, Karl Raimund — *Cunoașterea și problema raportului corp-minte*, Ed. Trei, București, 1997.
Popper, Karl Raimund — *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, Ed. Trei, București, 2001.
Popper, Karl Raimund — *Filosofie socială și filosofia științei*, Ed. Trei, București, 2000.
Popper, Karl Raimund — *Lecția acestui secol*, Ed. Nemira, București, 1998.
Popper, Karl Raimund — *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Ed. Humanitas, București, 1993.
Prigogine, Ilyal Stengers, Isabelle — *Între eternitate și timp*, Ed. Humanitas, București, 1992.
Rachels, James — *Introducere în etică*, Ed. Punct, București, 2000.
Rawls, John — *Dreptatea ca echitate*, în *Teorii ale dreptății sociale* (coord. A. Miroiu), Ed. Alternative, București, 1996.
Rousseau, Jean-Jacques — *Contractul social*, Ed. Moldova, Iași, 1996.
Rousseau, Jean-Jacques — *Discurs asupra inegalității dintre oameni*, Ed. Științifică, București, 1958.
Russell, Bertrand — *Filosofii ale puterii*, în *Filosoful-rege?* (coord. M. Flonta), Ed. Humanitas, București, 1992.
Russell, Bertrand — *Istoria filosofiei occidentale*, Ed. Humanitas, București, 2005.
Russell, Bertrand — *Problemele filosofiei*, Ed. All, București, 1988.
Sartre, Jean-Paul — *Ființa și neantul*, Ed. Paralela 45, București, 2004.
Simenschy, Th. — *Un dicționar al înțelepciunii*, Ed. Junimea, Iași, 1979.
Spinoza, Baruch — *Etica*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
Spinoza, Baruch — *Tratatul despre îndreptarea intelectului*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
Toma d'Aquino — *Summa theologiae*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1997.
Vaihinger, Hans — *Filosofia lui „Ca și cum"*, Ed. Nemira, București, 2001.
Vergez André; Huisman, Denis — *Curs de filosofie*, Ed. Humanitas, București, 1995.
Vulcănescu, Mircea — *Dimensiunea românească a existenței*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1991.
Wittgenstein, Ludwig — *Cercetări filosofice*, Ed. Humanitas, București, 2003.
Wittgenstein, Ludwig — *Însemnări postume*, Ed. Humanitas, București, 1995.
Wittgenstein, Ludwig — *Tractatus logico-philosophicus*, Ed. Humanitas, București, 1992.
*** — *Ce vor filosofii*, Ed. Punct, București, 2000.
*** — *Dicționar de filosofia cunoașterii*, Ed. Trei, București, 1999.
*** — *Dicționarul marilor gânditori politici ai secolului XX*, Ed. Artemis, București, 2002.
*** — *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Ed. Humanitas, București, 2000.
*** — *Enciclopedie de filosofie și științe umane*, Ed. All, București, 2004.
*** — *Filosofia de la A la Z. Dicționar enciclopedic de filosofie*, Ed. All, București, 1999.
*** — *Filosofia greacă până la Platon*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
*** — *Filosofie, curs de bază*, Ed. Științifică, București, 1999.
*** — *Limitele puterii*, Ed. All, 1994.

Ioan N. Roşca (coordonator)
Codruța Sorina Missbach
Gabriel Ion

Filosofie

Tip B

Manual pentru clasa a XII-a

Filiera teoretică, profilul umanist, specializările filologie şi ştiințe sociale.

ISBN: 978-973-135-351-7

CORINT